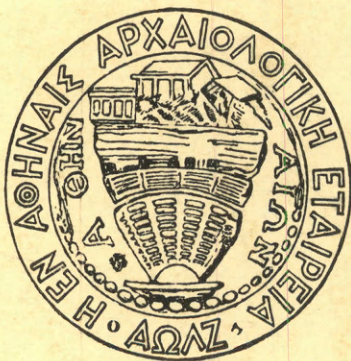

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1938

ΜΕΘ' 1 ΠΙΝΑΚΟΣ ΚΑΙ 133 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1940

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1938

ΜΕΘ' 1 ΠΙΝΑΚΟΣ ΚΑΙ 133 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1940

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν τόμος τῇ 15^ῃ Δεκεμβρίου 1940.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ἙΣΤΙΑ", ΜΑΪΣΝΕΡ ΚΑΙ ΣΙΑ - 8702
ΜΕΤΑΛΛΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΓ. ΜΑΡΚΟΥ 14 - ΑΘΗΝΑΙ

Πρόγραμμα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος.

1. Τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἐπιμελοῦνται τρεῖς τῶν συμβούλων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.
2. Πᾶσα πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα ἀποστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κ. Γεώργιον Π. Οἰκονόμον, Διευθυντὴν τῆς Ἐφημερίδος, λεωφόρος Πανεπιστημίου 20.
3. Ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι δημοσιεύονται ἀρχαιολογικαὶ πραγματεῖαι καὶ ἀγγελίαι, μάλιστα εἰς εὐρήματα καὶ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἑταιρείας ἀναφερόμενα, συντεταγμένα δὲ ἐν γλώσσῃ καθαρευούσης. Ἡ ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως ἐπιτροπεία, ἥ ἀπόκειται ἡ περὶ τῆς δημοσιεύσεως ἀπόφασις, ἐπιφυλάσσει ἐαυτῇ πᾶσαν ὥς πρὸς τὴν ἔκτασιν μεταβολὴν, ἣν ἡθελε κρίνει ἀναγκαίαν ἐν τοῖς πρὸς δημοσίευσιν πεμπομένοις χειρογράφοις. Τὴν εὐθύνην τῶν ἐν ταῖς δημοσιευομέναις πραγματείαις ἐκφερομένων ἐπιστημονικῶν γνώμῶν φέρουσιν οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν, ἀποκλείεται δὲ πᾶς προσωπικοῦ χαρακτῆρος ἔλεγχος.
4. Ἐκδίδεται κατ' ἔτος εἰς τόμος εἰς σχῆμα τέταρτον ἐκ δώδεκα τοῦλάχιστον τυπογραφικῶν φύλλων συγκείμενος μετὰ τῶν ἀναγκαίων εἰκόνων καὶ πινάκων. Ἐκαστος τόμος πωλεῖται ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ ἀντὶ δραχμῶν 500.
5. Οἱ συντάκται τῶν δημοσιευομένων πραγματειῶν λαμβάνουσι δραχμὰς χαρτίνας πεντακοσίας ἀντὶ ἐκάστου τυπογραφικοῦ φύλλου καὶ ἀντίτυπα πενήντηκοντα τῶν πραγματειῶν αὐτῶν.
6. Τὰ χειρόγραφα τῶν δημοσιευομένων κατατίθενται ἐν τῷ ἀρχεῖῳ.
7. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς διαμειβεται πρὸς ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ συγγενῇ τῷ σκοπῷ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Φ. Δ. Σταυρόπουλλος:	Ἱερατικὴ οἰκία ἐν Ζωστήρι τῆς Ἀττικῆς	1 - 31
Ἀ. Ξυγγόπουλος:	Ἡ τοιχογραφία τῆς Ἀναλήψεως ἐν τῇ ἀψίδι τοῦ Ἀγ. Γεωργίου Θεσσαλονίκης	32 - 53
Γ. Μπακαλάκης - Γ. Μυλωνᾶς:	Γαληψὸς Θασίων ἐμπορίων	53 - 59
Ἀ. Χατζῆς:	Τοπωνυμικὰ σύμμεικτα	60 - 66
Μ. Καλλιγᾶς:	Οἱ πεσσοὶ τῆς Πτολεμαίδος	70 - 101
Ν. Κοντολέων:	Ἐκ τῶν νήσων	101 - 109
Γ. Μπακαλάκης:	Ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Παρθένου ἐν Νεαπόλει (Καβάλα)	106 - 154

Παράρτημα—Ἀρχαιολογικὰ Χρονικά.

С. W. Blegen-Κ. Κουρουνιώτης:	Ἀνασκαφὴ Πύλου	1 - 16
Χρ. Πέτρου-Μεσογειῆς:	Παρατηρήσεις εἰς ἀγαγραφὴν Θιασωτῶν τῆς Κολαϊνίδος Ἀρτέμιδος	17 - 19
Χρ. Πέτρου-Μεσογειῆς:	Εἰς νεκρικὸν ἐπίγραμμα ἐκ Ραύκου	19 - 23

Εἰκόνες

Ἱερατική οἰκία ἐν Ζωστήρι τῆς Ἀττικῆς.

Σελ. Εἰκ.

- 1 1 Ὁ χώρος τῆς ἀνασκαφῆς πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν.
- 2 2 Ἀριστερὰ τὸ Μεγάλο Καβούρι. Ἐν τῷ μέσῳ ὁ Λαϊμός. Εἰς τὸ σημεῖον + ἡ θέσις τῆς ἀνασκαφῆς.
- 3 3 Τὸ δωμάτιον Α τῆς ἀποκαλυφθείσης οἰκίας.
- 4 4 Ἡ ἱερατική οἰκία ἐν Ζωστήρι τῆς Ἀττικῆς κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους.
- 5 5 Τμῆμα δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου.
- 6 6 Ὁ ΒΑ τῆς ἱερατικῆς οἰκίας Πύργος.
- 7 7 Ἀττικά σταθμία.
- 8 8 Ἡ ΝΑ γωνία τοῦ περιβόλου μετὰ τῶν λειψάνων τοῦ Πύργου δεξιᾶ.
- 9 9 Ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τμήματος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ δωματίου Δ.
- 10 10 Αἱ μαρμάρινοι βάσεις τῶν ξυλίνων κιόνων.
- 11 11 Τὸ στόμιον τοῦ ἐσωτερικοῦ φρέατος.
- 12 12 Γενικὸν σχέδιον τῆς ἱερατικῆς οἰκίας.
- 13 13 Ἡ οἰκία ἀπὸ δυσμῶν. Τὸ ἐπὶ τῆς δυτικῆς τοῦ περιβόλου πλευρᾶς προσκεκολλημένον δωμάτιον Η.
- 14 14 Ὅψις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ βορρᾶ. Τὰ παρὰ τὸν περίβολον δωμάτια Η καὶ Ν καὶ ὁ διάδρομος Θ, ὁ φέρων εἰς τὰ Ι καὶ Ν. Καλῶς διακρίνονται τὸ κατώφλιον τῆς θύρας τοῦ τελευταίου.
- 16 15 Τὰ χωρίσματα τῆς ἱερατικῆς οἰκίας.
- 17 16 ΒΑ γωνία τοῦ δωματίου Δ μετὰ τῶν χωρισμάτων.
- 19 17 Ὁ τοῦ δωματίου Δ τάφος.
- 19 18 Τὸ ἥμισυ τοῦ ἀμφορέως, ἐν ᾧ ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ καὶ τὸ κτερισματικὸν ἄγγειον (τάφος Δ δωματίου).
- 20 19 Ἥλοι χαλκοῖ.
- 21 20 Ἀγκιστρα καὶ σχαλίδες.
- 21 21 Διάφορα μικροαντικείμενα
- 21 22 Μολύβδινα βάρη δυκτίων.
- 21 23 Πήλινοι ἀγνῦθες.
- 22 24 Ποδονιπτῆρ πήλινος.
- 22 25 Ἡ ἐγχάρακτος κεραμῖς.
- 23 26 Δύο ἐνεπίγραφα κεραμίδων τμήματα.
- 24 27 Τμῆμα μαρμαρίνης ἐνεπιγράφου πλακός.
- 25 28 Ὁ «Ἱερὸς» ἀσκός.
- 26 29 Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ φρέατος.
- 27 30 Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ φρέατος.
- 28 31 Ὁ κέρνος.
- 29 32 Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ φρέατος.
- 30 33 Πῶμα πυξίδος.
- 30 34 Πήλινα εἰδώλια.
- 31 35 Γενικὴ ὄψις τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἡ τοιχογραφία τῆς Ἀναλήψεως ἐν τῇ ἀψίδι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς Θεσσαλονίκης.

Σελ. Εἰκ.

- 33 1 Τοιχογραφία τῆς Ἀναλήψεως ἐν τῇ ἀψίδι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς Θεσσαλονίκης. Γενικὴ ἄποψις.
- 34 2 Ὁ ἀναλαμβάνόμενος Ἰησοῦς.
- 35 3 Ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ πρὸς τὰ δεξιά Ἄγγελος (Πρβ. καὶ εἰκ. 8).
- 36 4 Οἱ Ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Ἰωάννης (Πρβ. καὶ εἰκ. 9, 10).
- 37 5 Ὁ Ἀπόστολος Λουκᾶς (Πρβ. καὶ εἰκ. 12).
- 39 6 Οἱ Ἀπόστολοι Μάρκος, Ἀνδρέας καὶ Παῦλος.
- 41 7 Κόσμημα εἰς τὴν ἄνω παρυφάν τῆς παραστάσεως.
- 47 8 Ὁ πρὸς δεξιὰ Ἄγγελος (Πρβ. καὶ εἰκ. 3).
- 47 9 Ὁ Ἀπόστολος Πέτρος (Πρβ. καὶ εἰκ. 4).
- 47 10 Ὁ Ἀπόστολος Ἰωάννης (Πρβ. καὶ εἰκ. 4).
- 47 11 Ὁ Ἀπόστολος Ἰάκωβος.
- 49 12 Ὁ Ἀπόστολος Λουκᾶς (Πρβ. καὶ εἰκ. 5).
- 49 13 Ὁ Ἀπόστολος Βαρθολομαῖος.
- 49 14 Εἰς τῶν Ἀγγέλων τῶν ὑποβασταζόντων τὸν Ἰησοῦν.
- 49 15 Ἡ ἐπιγραφή ἄνω τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Ἰωάννου.
- 51 16 Τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Ἀναλήψεως ἐν τῷ τρούλῳ τῆς Ἀγίας Σοφίας τῆς Θεσσαλονίκης.

Γαληψὸς-Θασίων ἐμπόριον.

- 54 1 Τμῆμα βορείου τοίχου τῆς Γαληψοῦ.
- 54 2 Τμῆμα βορείου τείχους τῆς Γαληψοῦ. Λεπτομέρεια θεμελιώσεως.
- 55 3 Βαθμίδες (α-β-γ) βωμοῦ λελαξευμένου ἐπὶ τοῦ βράχου ἐπὶ τοῦ νοτίου λόφου τῆς Γαληψοῦ.
- 56 4 Ἀναλημματικὸν τεῖχος τοῦ νοτίου λόφου τῆς Γαληψοῦ.
- 56 5 Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐκ Γαληψοῦ.
- 57 6 Τμῆμα ἐνεπιγράφου μαρμαρίνης λεκάνης ἐκ Γαληψοῦ.
- 58 7 Ἐκτυπὸν ἐπιγραφῆς ἐκ Γαληψοῦ.
- 58 8 Χαλκοῦν νόμισμα ἐκ Γαληψοῦ (ἐν μεγεθύνσει).

Οἱ πεσσοὶ τῆς Πτολεμαίδος.

- 70 1 Γενικὴ ἄποψις τῆς Piazzetta τοῦ Ἁγίου Μάρκου μετὰ τῶν πεσσῶν (Alinari).
- 71 1α Ἡ θέσις τῶν πεσσῶν.
- 72 2 Δυτικὸς πεσσός. Προσθία (νοτ.) ὄψις μετὰ τῶν μονογραμμάτων. Alinari 20690.

- Σελ. Εικ.
72 3 Ἀνατολικὸς πεσσός. Τὸ κάτω μονόγραμμα κατεστραμμένον. Alinari, 20689.
73 3α Κάτοψις θέσεων τῶν πεσσῶν.
74 4 Ἀνατολικὸς πεσσός. Ἀνατολική πλευρά.
74 5 Ἀνατολικὸς πεσσός. Βορεία πλευρά.
74 6 Ἀνατολικὸς πεσσός. Δυτική πλευρά.
74 7 Δυτικὸς πεσσός. Ἀνατολική πλευρά.
74 8 Δυτικὸς πεσσός. Βορεία πλευρά.
74 9 Δυτικὸς πεσσός. Δυτική πλευρά.
75 10 Ἀνατολικὸς πεσσός. Anderson, 14502.
80 11 Χάρτης τῆς Πτολεμαίδος κατὰ τὸν Rey, Les colonies franques κλπ.
80 12 Χάρτης τῆς Πτολεμαίδος κατὰ τὸν Marino Sanuto.
81 13 Πύργος τῶν Embriaci ἐν Γενούῃ.
81 14 Ξυλογραφία τῆς Γενούης (μέσα 15^{ου} αἰῶνος).
83 15 καὶ 16 Αἱ εἰκονιζόμεναι θέσεις τῶν πεσσῶν.
84 17 Λεπτομέρεια ἐκ τῆς εἰκόνος 12.
87 18 Ἀναπαράστασις τῆς εἰκονιζομένης ἀρχικῆς θέσεως τῶν πεσσῶν.
88 19 Εἴσοδος τοῦ φρουρίου τοῦ Sermione.
91 20 Ἀνατολικὸς πεσσός, δυτική πλευρά.
92 21 Λεπτομέρεια ἐκ τοῦ τεμένους τοῦ El-Hakim.
93 22 Σάκκος τοῦ Ρογήρου τοῦ 2ου.
93 23 Τμήμα μωσαϊκῆς διακοσμῆσεως τοῦ ναοῦ τῆς Γεννήσεως ἐν Βηθλέμ.
95 24 α, β, γ, δ, ε.
96 25 Τμήμα μωσαϊκῆς διακοσμῆσεως τοῦ ναοῦ τῆς Γεννήσεως ἐν Βηθλέμ.
97 26 Τὰ μονογράμματα ἐπὶ τῶν πεσσῶν.
97 27 Τὰ ἐπὶ νομισμάτων μονογράμματα τοῦ ὀνόματος Μανουήλ κατὰ Gardthausen.

Ἐκ τῶν νήσων.

- 102 1 Ἀρχαῖον ἀνθέμιον ἐκ Χίου.
103 2 Στήλη ἐκ Τρωάδος.
104 3 Μηλιακὸν ἀνάγλυφον ἐν Θήρᾳ.
105 4 Μηλιακὸν ἀνάγλυφον ἐν Σύρῳ.

Ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Παρθένου ἐν Νεαπόλει (Καβάλα).

- Σελ. Εικ.
107 1 Χονδροειδῆ-χειροποίητα ἀγγεῖα.
108 2 Ὑστρακα μετὰ γεωμετρικοῦ διακόσμου.
110 3 Ὑστρακα ἰωνικῶν κυλίκων, 4-5 τύπου Α τὰ ὑπόλοιπα τύπου Γ.
111 4 Ὑστρακα ἰωνικῶν κυλίκων τύπου Β.
112 5 Ὑστρακα ἰωνικῶν κυλίκων 1-2 τύπου Δ καὶ 3 τύπου Γ.
113 5α Τομαὶ τριῶν Ὑστράκων. Τὸ ἀγγεῖον Μουσείου Θεσσαλονίκης ἀριθ. 372 καὶ κύλιξ τύπου Δ.
114 6 Ὑστρακα Μηλιακοῦ πινακίου ἀριθ. 64 πρβ. εἰκ. 7, 1.
115 7 Ὑστρακα Μηλιακῶν ἀγγείων ἀρ. 7. «Ροδίου».
117 8 Ὑστρακα «Ροδιακῶν» ἀγγείων.
117 8α 1) Σχέδιον τοῦ Ὑστράκου ἀρ. 72. 2) Τομὴ καὶ συμπλήρωσις Ὑστράκου ἀρ. 72. 3) Τομὴ χελέων Ὑστράκου 76.

- Σελ. Εικ.
121 9 Ὑστρακα Λακωνικῶν κυλίκων.
122 10 Ἑσωτερικὴ ὄψις τῶν Λακωνικῶν Ὑστράκων εἰκ. 9.
123 11 Ἑξωτερικὴ ὄψις μέρους Λακωνικῆς κύλικος ἀριθ. 91.
124 12 Ἑσωτερικὴ ὄψις κύλικος ἀριθ. 91 μετὰ παραστάσεως Ἡρακλέους καὶ Εὐρυσθέως ἐν πίθῳ.
129 13 Κορινθιακὰ Ὑστρακα πλὴν τοῦ ὑπ' ἀρ. 16= Φικελούρας.
134 14 Ὑστρακα Κορινθιακῶν ἀγγείων 4-5 καὶ ἀττικαὶ μιμήσεις Κορινθ. ἀγγείων 1-3.
137 15 Λαβὴ καὶ χεὶλὴ μελανομόρφων ἀττικῶν κρατῆρων.
138 15α α τομὴ Ὑστράκου 163 εἰκ. 15, 2-3. β-β' κάτωτοις καὶ τομὴ λαβῆς εἰκ. 15, 1. γ τομὴ Ὑστράκου ἀριθ. 307.
140 16 Τὸ ἑσωτερικὸν τῆς κύλικος εἰκ. 17.
140 17 Μελανόμορφος ἀττικὴ κύλιξ τύπου «Σιάνων».
141 18 Ὑστρακα μελανομόρφων ἀττικῶν κυλίκων.
144 19 Ὑστρακα ἀττικῶν μελανομόρφων κυλίκων.
145 20 Ὑστρακα μελανομόρφων κυλίκων καὶ ἄλλων ἀγγείων (17, 19).
146 21 Τὰ Ὑστρακα ἀριθ. 253 καὶ 297.
147 22 Ὑστρακα ἀττικῶν κυλίκων τύπου Kassel.
148 23 Ὑστρακα ἀττικῶν κυλίκων τύπου Kassel.
149 23α Τομὴ καὶ τέσσαρες παραλλαγαὶ ἑξωτερικοῦ διακόσμου κυλίκων τύπου Kassel ἐκ Καβάλας.
151 24 Ἀττικὴ κύλιξ καὶ ἐρυθρὰ Buchero.
153 25 Θραύσματα πηλίνων εἰδωλίων.

Ἀνασκαφὴ Πύλου

- 1 Ὀλόφος Ἀνω Ἐγκλιανὸς ἐκ Νοτιανατολικῶν.
7 1 Δωμάτιον εὐρέσεως ἐνεπιγράφων πινακίδων, τὸ ἀρχεῖον τοῦ ἀνακτόρου.
7 2 Πήλιναι ἐνεπίγραφοι πινακίδες ὡς εὐρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ἀρχεῖου.
8 3 Πηλινὴ πινακὶς ἀριθ. 131.
8 4 Πηλινὴ πινακὶς ἀριθ. 317.
8 5 Πηλινὴ πινακὶς ἀριθ. 20.
9 6 Πηλινὴ πινακὶς ἀριθ. 213.
12 7 Ἀνώφλιον θολωτοῦ τάφου πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς.
12 8 Δρόμος θολωτοῦ τάφου.
13 9 Στόμιον θολωτοῦ τάφου.

Παρατηρήσεις εἰς ἀναγραφὴν θιασωτῶν τῆς Κολαινίδος Ἀρτέμιδος.

- 18 1 Ὁ ἐντετοιχισμένος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγ. Πέτρου τῶν Καλυβίων ἀρχιτεκτονικῶς ἐξεργασμένος λίθος.
18 2 Ἡ ἐπὶ τοῦ λίθου ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ τῶν θιασωτῶν τῆς Κολαινίδος Ἀρτέμιδος.

Εἰς νεκρικὸν ἐπίγραμμα ἐκ Ραύκου.

- 21 1 Ἡ νεκρικὴ στήλη τῆς Ραύκου μετὰ τοῦ ἐπ' αὐτῇ ἐπιγράμματος.

Εἰκ. 1. Ὁ χώρος τῆς ἀνασκαφῆς πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν.

ΙΕΡΑΤΙΚΗ ΟΙΚΙΑ ΕΝ ΖΩΣΤΗΡΙ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΥΠΟ ΦΟΙΒΟΥ Δ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΛΟΥ

Μετὰ ἐπανειλημμένας ὑποδείξεις διαφόρων φιλαρχαίων καὶ ἰδία τοῦ ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων κ. Ἰ. Ράμφου περὶ ἐξετάσεως τῶν ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ Ἐκκλ. Ὁρφανοτροφείου Βουλιαγμένης εὗρισκομένων ἀρχαίων κτηρίων, ὁ τότε διευθυντὴς τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας κ. Γ. Οἰκονόμος, διαπιστωθείσης τῆς σπουδαιότητος αὐτῶν, ἀνέθεσεν εἰς ἐμὲ τὴν ἐνέργειαν μικρᾶς ἀνασκαφῆς πρὸς ἀποκάλυψιν αὐτῶν καὶ ἐξερεύνησιν τοῦ χώρου.

Τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐρείπια, μικρὸν πρὸ τοῦ «Λαιμοῦ» Βουλιαγμένης κείμενα, δέον νὰ λεχθῇ ὅτι δὲν ἐγένοντο ἡμῖν γνωστὰ τὸ πρῶτον ἐκ μέρους τῶν προμνημονευθέντων, καθ' ὅσον δὲν εἶχον διαφύγει τὴν προσοχὴν τοῦ ἀνασκαφέως τοῦ παρακειμένου Ἱεροῦ τοῦ Ζωστήρος Ἀπόλλωνος, κ. Κ. Κουρουνιώτου¹. Οὐχ' ἦττον ὅμως ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποδεικνύεται ὅτι πρέπει νὰ ὀφείλωμεν χάριτας εἰς τὸν κ. Ἰ. Ράμφον διότι, ἂν δὲν ἐπέμενεν οὗτος, ὅπως κατὰ τὸ ἔτος 1936 γίνῃ ἡ ἀνασκαφή, θὰ εἴχομεν, διὰ

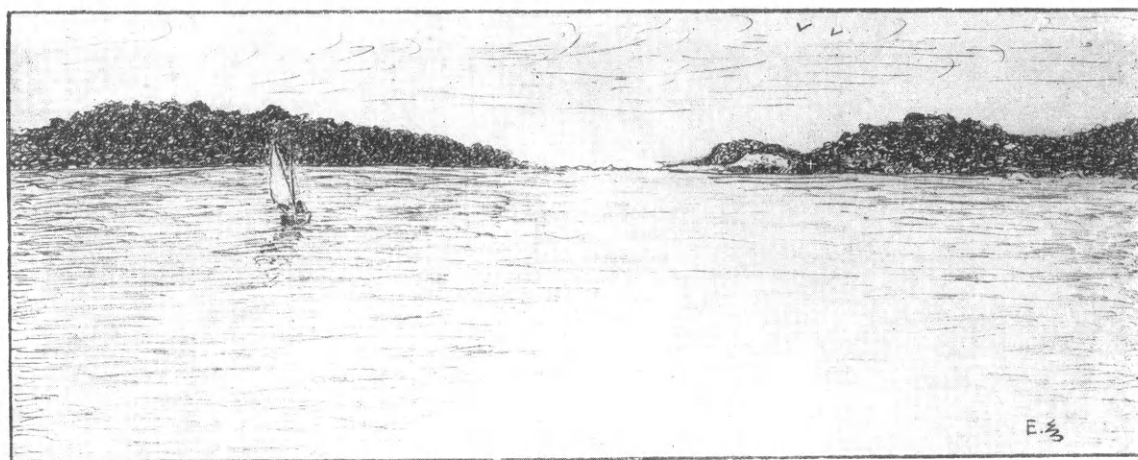
¹ Ὁ κ. Κ. Κουρουνιώτης ἐν τῇ ἐμβριθεστάτῃ δημοσιεύσει τοῦ Ἱεροῦ τούτου (Ἀρχ. Δελτ. 1927 - 28) δὲν

περιορίζεται εἰς τὸ νὰ ἀναφέρῃ ἀπλῶς ταῦτα, ἀλλὰ καθορίζει τὸ εἶδος καὶ τὴν χρονολόγησιν αὐτῶν.

τῆς ματαιωθείσης νῦν, ὑπὸ κατασκευὴν δὲ τότε καὶ ἄνωθεν ἀκριβῶς τοῦ χώρου σημειωθείσης ἵνα διέλθῃ τουριστικῆς ὁδοῦ, τὴν μερικὴν ἂν μὴ καὶ ὀλικὴν καταστροφὴν τοῦ ἀποκαλυφθέντος ἤδη τελείως καὶ δημοσιευομένου ἐνταῦθα λίαν σημαντικοῦ ἀρχαίου κτίσματος.

Ἡ ἡμετέρα ἀνασκαφὴ εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς νοτιοανατολικῆς κλιτύος τοῦ πευκοφύτου λόφου, ἐφ' οὗ τὸ ὥραϊον καὶ ἐπιβλητικὸν ἱδρυμα τοῦ Ὀρφανοτροφείου, ἄνωθεν ἀκριβῶς τῆς παραλίας καὶ εἰς ἀπόστασιν μόλις ἑκατὸν πενήκοντα μέτρων ἀπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Ζωστήρος (εἰκ. 2). Τῆς ἀνασκαφῆς προηγῆθη διήμερος συνεχὴς καὶ ἐντατικὴ ἐργασία τῶν μεγάλων μαθητῶν τοῦ Ὀρφανοτροφείου διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν θάλασσαν πλευρᾶς τοῦ ὑπὸ ἐξερεύνησιν χώρου ἐπικειμένης ἄμμου, ἐχούσης κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο τὸ ἐλάχιστον πάχος τῶν 40 ἐκ., — βορείως καὶ δυτικῶς

Εἰκ. 2. Ἀριστερὰ τὸ Μεγάλον Καβούρι. Ἐν τῷ μέσῳ ὁ Λαῖμός. Εἰς τὸ σημεῖον + ἡ θέσις τῆς ἀνασκαφῆς.

εἵχομεν ἐπίχωσιν ἄμμου ἀπὸ ἐνὸς μέχρι δύο καὶ πλέον μέτρων! — ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας ἦτο, κατὰ τὸ ἄνω μὲν μέρος νὰ παρουσιασθῶσι κεχωσμένοι ἐντὸς στερεοῦ ὑπερύθρου χώματος, ἐφ' οὗ ἀρκεταὶ τεθραυσμένοι κεραμίδες, μικροὶ τοῖχοι, δίδοντες τὴν εἰκόνα δύο τοῦλάχιστον διὰ θύρας — διεκρίνοντο αἱ παραστάδες — συνεχομένων δωματίων, πρὸς τὸ κάτω δὲ καὶ πρὸς ἀνατολὰς νὰ ἀποκαλυφθῇ ἡ συνέχεια τῶν μόνων καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως ὀλίγον ὄρατῶν μεγάλων, σχετικῶς, λίθων, οὓς καὶ ἐχαρκτηρίσαμεν εὐθὺς ὡς ἀνήκοντας εἰς τὸν περίβολον τοῦ κτίσματος τούτου (εἰκ. 1).

Ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου σημείου, τοῦ καταλαμβάνοντος ἤδη τὸ κέντρον τῆς ἐξερευνηθείσης ἐκτάσεως, ἤρχισεν ἡ ἀνασκαφὴ διὰ τακτικῶν ἐργατῶν.

Ἀφαιρουμένων τῶν χωμάτων τὴν πρώτην ἡμέραν ἐκ τοῦ πρώτου ἀποκαλυφθέντος δωματίου (βλ. Α εἰκ. 3) ἀντελήφθημεν ὅτι παρουσιάζεται σημαντικωτάτη διαφορὰ εἰς τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς τῶν πλευρῶν αὐτοῦ· ἐν ᾧ αἱ τρεῖς δηλ. εἶναι ἐκτισμέναι διὰ μικρῶν λίθων μετὰ πηλοῦ ὡς συνδετικοῦ μέσου, ἡ τετάρτη, ἡ πρὸς βορρᾶν, εἶναι ἐπιμελεστέρας καὶ παλαιότερας τοιχοδομίας τῆς τοῦ πολυγωνικοῦ συστήματος. Τὸ ἔργον ἐσυνεχίσθη μετ' ἐξαίρετου ἐνδιαφέροντος ἐπειδὴ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐνομίσσαμεν ὅτι, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν ἐρχόμενον εἰς φῶς τῆς αὐτῆς τεχνοτροπίας περίβολον εἵχομεν

πρὸ ἡμῶν τμήμα τοῦ πρὸς βορρᾶν τεθαμμένου καὶ ἀναζητουμένου συγχρόνου πρὸς τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος, Ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς Ζωστηρίας, ἐκ τῆς προόδου δὲ τῶν ἐργασιῶν ἐβεβαιώθημεν ὅτι εὕρισκόμεθα πρὸ σχετικοῦ ἱεροῦ κτίσματος, οὐχὶ ἥσσονος ἀξίας, ἀποτελοῦντος, ὡς κατωτέρω θὰ ἀποδείξωμεν, στηριζόμενοι εἰς τὴν κατασκευὴν, τὰ ἐν αὐτῷ γενόμενα ἀρκετὰ παντοειδῆ εὐρήματα καὶ τὴν καλὴν συντήρησιν αὐτοῦ, μοναδικὸν μέχρι σήμερον παράδειγμα οἰκίας τοῦ τέλους τοῦ 6^{ου} ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ἥτις μάλιστα ἐπεκτεινομένη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀναλόγως τῶν παρουσιαζο-

Εἰκ. 3. Τὸ δωμάτιον Α τῆς ἀποκαλυφθείσης οἰκίας.

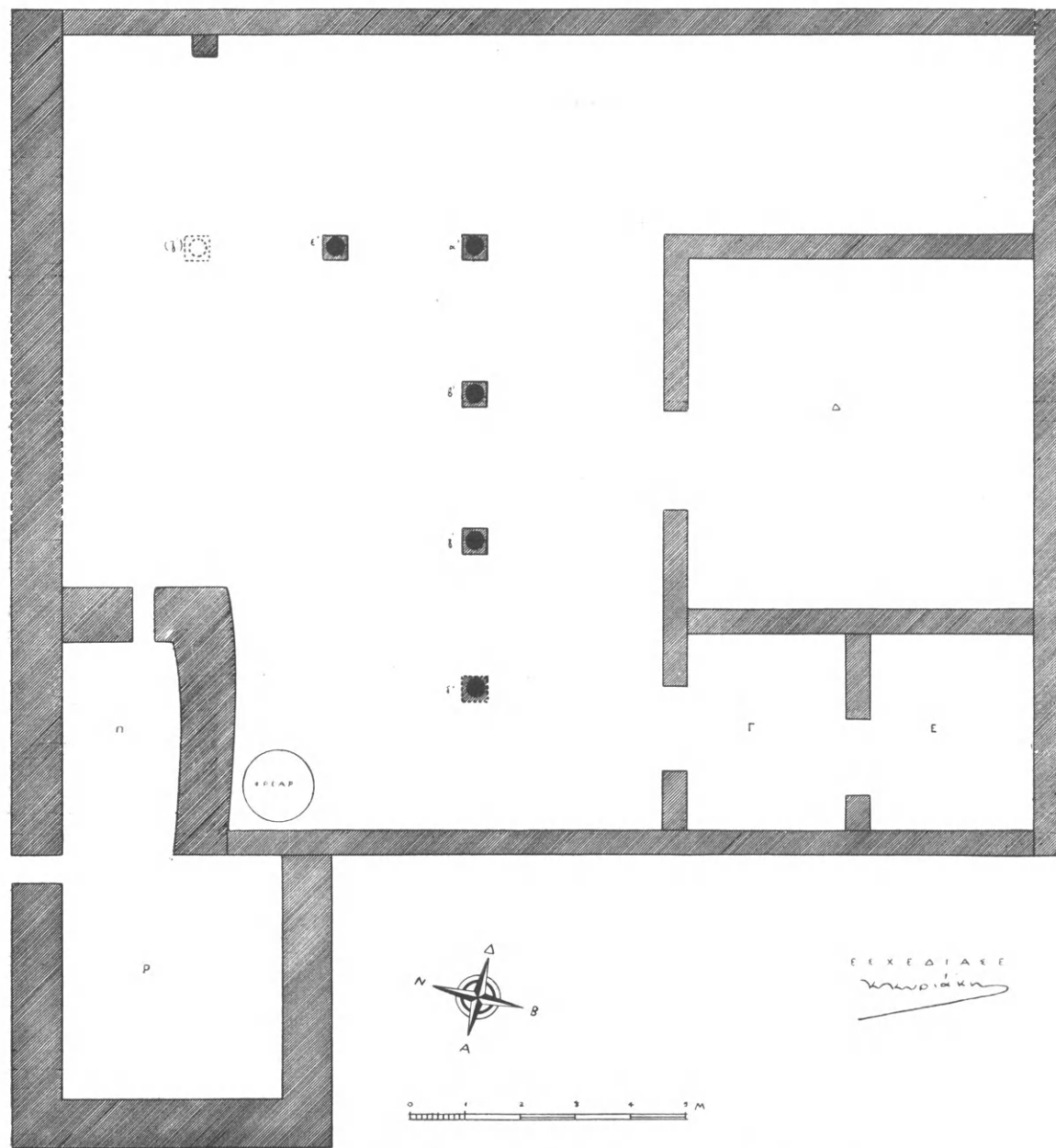
μένων ἀναγκῶν καὶ διαρρυθμιζομένη, ἐχρησιμοποιήθη συνεχῶς ὡς τοιαύτη ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας μέχρι καὶ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων.

Ἡ θέσις τῆς οἰκίας ταύτης μὴ ἀπέχουσα πολὺ τοῦ ἀποκεκαλυμμένου Ἱεροῦ τοῦ Ζωστήρος Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ ἐκεῖ που κεχωσμένου τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ σύγχρονον καὶ ὁμοιόμορφον τῆς ἀρχικῆς οἰκοδομῆς πρὸς τὸ τοῦ παλαιότερου Ἀπόλλωνος, ἡ ὕπαρξις αὐτῆς καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς διατηρήσεως αὐτοῦ, τὸ μεμονωμένον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα αὐτῆς καὶ τὰ ἀνευρεθέντα εὐάριθμα μὲν ἀλλ' ἀποδεδειγμένως θρησκευτικῆς χρήσεως ἀγγεῖα κλπ. πείθουσι νομίζω ἡμᾶς ὅτι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἀπλοῦ ἰδιωτικοῦ κτίσματος ἀλλὰ περὶ τοῦ συνήθους καὶ ἀναγκαιοτάτου παραρτήματος τῶν Ἱερῶν, Οἴκου τῶν Ἱερέων — Καταγωγίου, ἐνθα παραμένουσι μονίμως οἱ ἐξυπηρετοῦντες ταῦτα Ἱερεῖς καὶ εὐρίσκουσι καταφύγιον καὶ ἀνάπαυσιν οἱ προσκυνηταί.

Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ἱερατικὴ οἰκία, ἀπαρτιζομένη ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων ἐποχῶν δωματίων, σφριζομένων καθ' ὅλον περίπου τὸ λιθόδητον μέρος αὐτῶν, περικλείεται ἐντὸς

τοῦ ἀρχικῶς κτισθέντος καὶ σχετικῶς καλῶς διατηρουμένου περιβόλου καὶ εὐρίσκεται εἰς καταλληλοτάτην τοποθεσίαν, διότι πλὴν τοῦ ὅτι εἶναι ὡραιοτάτη ἢ ἀπ' αὐτῆς θέα καὶ ἀπὸ τῶν βορείων ἀνέμων, διὰ τοῦ ὑπερκειμένου λόφου, ἀρκούντως προστατεύεται.

Εἰκ. 4. Ἡ ἱεραικὴ οἰκία ἐν Ζωστήρι τῆς Ἀττικῆς κατὰ τοὺς ἀρχαῖκους χρόνους.

Ο ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ ΚΑΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΑΥΤΟΥ ΟΙΚΙΑ (εἰκ. 4)¹

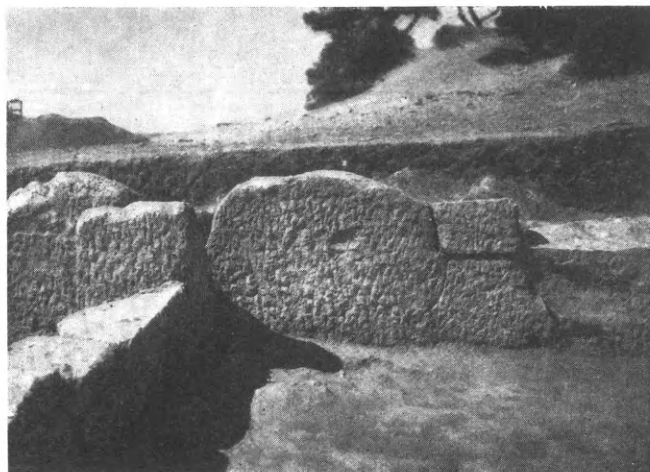
Ὁ περιβόλος μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ δωματίων καὶ ἄλλων τῆς οἰκίας σχετικῶν, ἅτινα καὶ θὰ περιγράψωμεν λεπτομερῶς, καταλαμβάνει βραχὴ ἐπικλινῇ ἔκτασιν, μετρίως

¹ Τὰ σχεδιογραφήματα ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ Σχεδιαστοῦ τῆς Ἀναστηλώσεως κ. Κ. Κυριάκη. Τὰ δωματία εἶναι ἡριθμημένα κατὰ τὴν σειρὰν τῆς ἀποκαλύψεως αὐτῶν.

ἐπὶ τούτῳ ἐξομαλυνθεῖσαν. Σχήματος ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου, μήκους 19,40 καὶ πλ. 15,20 εἶναι ἐκτισμένος, ὥς καὶ ἀλλαχοῦ ἐλέχθη, κατὰ τὸ πολυγώνιον σύστημα ἐκ σκληρῶν τιτανολίθων τεχνικώτατα προσηρμοσμένων. Διαφόρου γενικῶς σχήματος οἱ λίθοι καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον τετράπλευροι, εἶναι ἀπαξάπαντες καλῶς εἰργασμένοι καὶ προσαρμόζονται συνήθως μετὰ τῶν παρακειμένων ἢ πλήρως, ὅπερ σπάνιον, ἢ κατὰ τὸ μεγαλειότερον τμήμα, ὅτε τὸ σχηματιζόμενον κατ' ἀνάγκην μεταξὺ τῶν λίθων μικρὸν κενὸν πληροῦται διὰ τῆς παρενθέσεως ἑνὸς μικροτέρου λίθου σχήματος ἀναλόγου πρὸς τὸ κενὸν ἢ τὸ καὶ συνηθέστερον, ἐναλλάσσονται οἱ μεγάλοι λίθοι μὲ σειρὰν ἐκ δύο ἢ καὶ περισσοτέρων μικροτέρων τετραγώνου, τραπεζοειδοῦς καὶ ἀκανονίστου ἑνιαχοῦ σχήματος, ἐπαλλήλως τοποθετουμένων.

Πᾶσαι αἱ πλευραὶ, ἀποτελούμεναι ἐκ διπλοῦ τοίχου, πάχους 0,45, στηρίζονται ἐπὶ τοῦ βράχου ἢ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους.

Ἡ δυτική, μικρὸν ἐλλειπῆς κατὰ τὸ πρὸς Ν. ἄκρον αὐτῆς, βαίνει ἐξωτερικῶς ἐπὶ ἀνωμάλου θεμελιώσεως, ἐκ μικρῶν λογάδων λίθων, ἐχούσης πάχος 0,60-0,90. Λέγω δ' ἐξωτερικῶς διότι κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν εὐθὺς ἀπὸ τοῦ κατωτάτου μέρους σχηματίζεται ὁ τοίχος διὰ τῆς τοποθετήσεως μεγάλων λίθων (μέγεθος τοῦ μεγαλειότερου ὕψ. 0,75, πλ. 1,05 καὶ πάχ. 0,30), οἵτινες ὅπως καὶ πάντες οἱ χρησιμοποιούμενοι διὰ τὸν περίβολον ἔχουσι τὴν προσθίαν ἐπιφάνειαν ἐξισωμένην καὶ φέρουσιν

Εἰκ. 5. Τμήμα δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου.

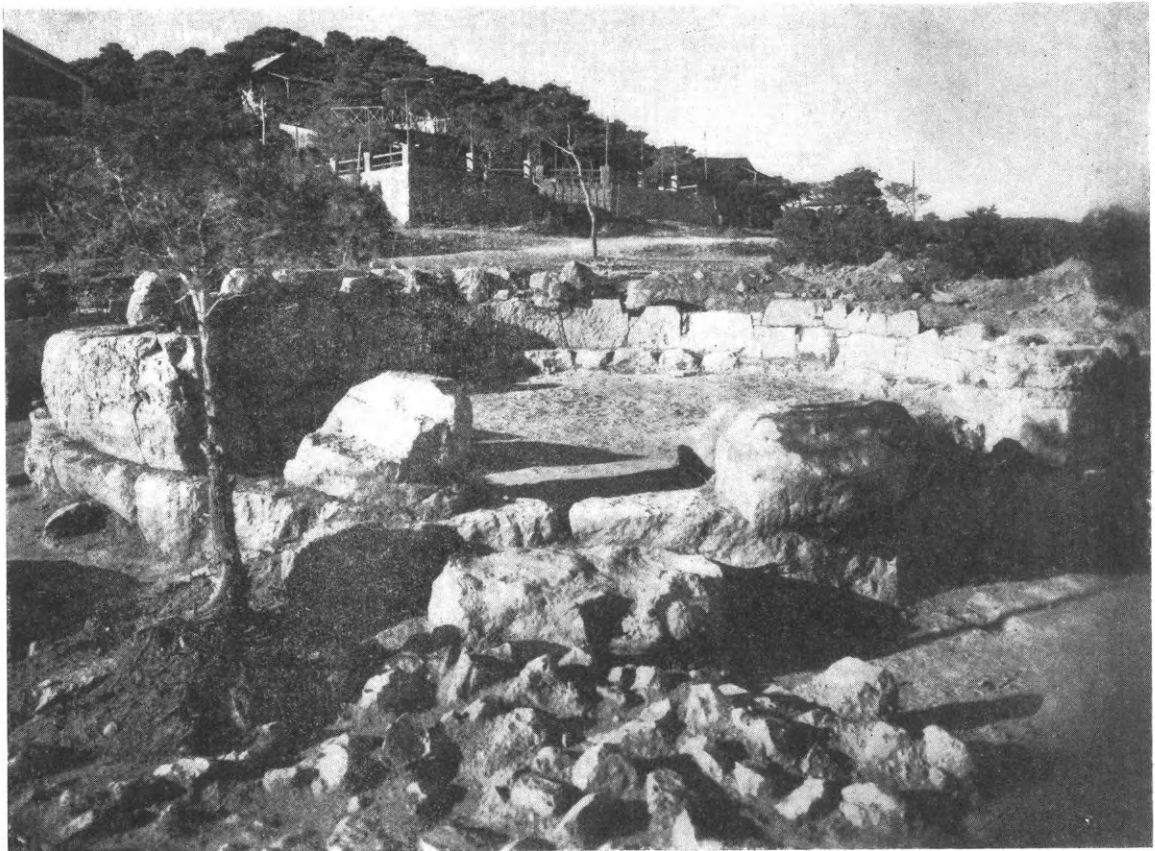
τὰ ἴχνη τῆς δὲ αἰχμηρᾶς ὀδοντωτῆς σφύρας ἐπικρούσεως (εἰκ. 5). Οἱ κατώτεροι λίθοι εἶναι μεγαλειότεροι τῶν ὑπερκειμένων. Σφρζόμενον μεγαλειότερον ὕψ. πλευρᾶς ταύτης 1 μ.

Εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν καὶ τὸ ἥμισυ τῆς νοτίας, ἀρχομένης ἀπὸ δυσμῶν, δὲν συμβαίνει τὸ αὐτὸ κατὰ τὴν θεμελίωσιν. Ἐνταῦθα ἡ κατασκευὴ τοῦ διπλοῦ τοίχου ἀρχίζει ἀμέσως ἀπὸ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους. Τῆς νοτίας πλευρᾶς τὸ τμήμα τοῦτο εἶναι λίαν κατεστραμμένον, ἀλλ' ἐκ τῶν σωθέντων εὐτυχῶς ἐλαχίστων λειψάνων, δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ καθορίσωμεν τὴν κατεύθυνσιν καὶ σχέσιν αὐτῆς πρὸς τὴν δυτικὴν. Κατεστραμμένον εἶναι ἐπίσης τὸ πρὸς δυσμὰς ἄκρον τῆς βορείας πλευρᾶς.

Τὸ βραχῶδες ἔδαφος, βορειοδυτικῶς ἐντὸς τοῦ περιβόλου, κατὰ τὸ κύριον δηλ. μέρος τῶν δωματίων καὶ τὸ ἥμισυ τοῦ πρὸ αὐτῶν ἀπηλλαγμένου ὁπωσδήποτε κτισμάτων χώρου εἶναι ἐλαφρῶς ἐπικλινές, κατὰ δὲ τὸ λοιπὸν τμήμα καταπίπτει ἀποτόμως. Ἐπειδὴ ἡ θεμελίωσις τοῦ περιβόλου, ὥς καὶ οἰουδήποτε γενικῶς κτίσματος, εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐδάφους, διὰ ταῦτα καὶ αἱ ὑπολειπόμεναι πλευραὶ αὐτοῦ, σκοπὸν ἔχουσαι, πλὴν τῆς περιφράξεως, νὰ συγκρατήσωσι τὴν πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῆς ἐπικλίσεως καὶ ἰσοπέδωσιν τοῦ χώρου, γενομένην ἐκεῖ μεγάλην ἐπιχωμάτω-

σιν, ἐδράζονται ἐπὶ θεμελιώσεως ἐκ μιᾶς μέχρι τριῶν —κατὰ τὴν Ν.Α. γωνίαν— σειρῶν ἐξ ὀγκολίθων τετραγώνων (διαστ. ὀγκολίθου μεγαλ. $1,10 \times 0,90 \times 0,30$), ὧν ἡ ἀνωτάτη μάλιστα, ἡ *εὐθυνηγρία*, ἐλάχιστα σφζομένη κατὰ τὴν δυτικήν, διατηρεῖται καθ' ὅλην τὴν ἀνατολικὴν περίπου πλευρὰν μετὰ μέρους, περὶ τὸ μέσον αὐτῆς, τοῦ τῆς ἀνωδομίας τοίχου (εἰκ. 8). Κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην ὑπάρχει ἐξωτερικῶς τετράγωνον περίπου διαμέρισμα Ρ, σφζόμενον νῦν μόνον κατὰ τὴν ἐξ ὁμοίων ὀγκολίθων ὑποθεμελίωσιν καὶ συνδεόμενον ἀμέσως μετὰ τοῦ ὅλου κτίσματος, ἀφ' οὗ ἡ νοτία αὐτοῦ

Εἰκ. 6. Ὁ Β.Α. τῆς ἱερατικῆς οἰκίας Πύργος.

πλευρὰ εἶναι συνέχεια καὶ ἐπέκτασις τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ περιβόλου. Τοῦτο διαστάσεων ἐσωτερικῶς $4,00 \times 4,30$ θὰ ἦτο προφανέστατα Πύργος¹, ἐγερθεὶς ἐκεῖ, τὸ μὲν διὰ

¹ Τὸ μέρος τοῦτο ἀποτελοῦν σπουδαιότατον σημεῖον διὰ τὴν ἀμυναν τῶν Ἀθηναίων καὶ τὴν ἀποτροπὴν ἐχθρικών ἀποβάσεων, τόπος ἰδρύσεως ἀξιολόγων ἱερῶν ἐν οἷς οἱ κατ' ἐξοχὴν πολεμικοὶ Θεοὶ τῶν Ἀθηναίων ἐλατρεύοντο (Κ. Κουρουνιώτης ἔ. ἀ. σ. 48) δὲν ἐπετρέπετο βεβαίως νὰ παραμείνῃ ἐκτεθειμένον καὶ εὐπρόσβλητον ἀλλὰ θὰ ἦτο ὠχυρωμένον ὥς ἦσαν καὶ πάντες οἱ παρόμοιοι χώροι Σούνιον, Ραμνοῦς, Ἐλευσίς κλπ.

Λείψανα ἡμιοχυρώσεως μᾶλλον αὐτοῦ εἶναι καὶ οἱ σφζόμενοι δύο ἔτι μεμονωμένοι στρογγύλοι Πύργοι — Παρατηρητήρια — τῶν ὁποίων ὁ μὲν εὐρίσκεται Β. Δ.

τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου σημείου τοῦ χώρου τοῦ Ὁρφανοτροφείου, ὁ δὲ Β. Α. αὐτῆς, εἰς ἀπόστασιν 150 περίπου μέτρων.

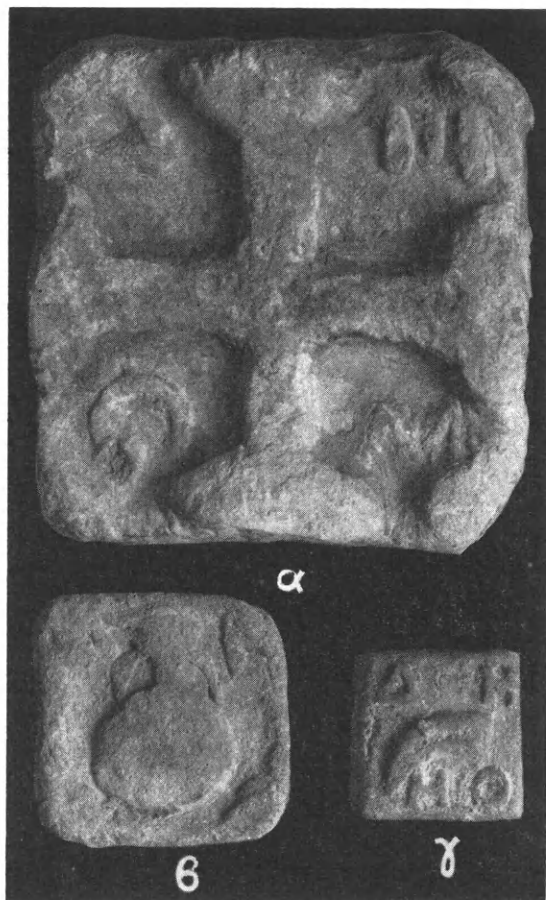
Καὶ οἱ δύο οὗτοι εὐρίσκονται εἰς ἐπίκαιρα σημεῖα διότι ἐκεῖθεν εἶναι τελείως ὁρατὴ ἡ δίοδος τῶν πλοίων πρὸς Πειραιᾶ.

Ὁ Β.Α. τῆς ἀνασκαφῆς Πύργος (εἰκ. 6) κείμενος μεταξὺ τῆς παραλίας τοῦ ὄρμου Βουλιαγμένης καὶ τῆς πρὸς τὸν Λαιμόν ἀγοῦσης ὁδοῦ ἀνεσκάφη κατὰ τὸ πέρας τῶν ἡμετέρων ἐργασιῶν καὶ μετ' αὐτοῦ, ἀποκαλυφθέντος πλήρως, ἤλθεν εἰς φῶς καὶ τὸ κατὰ τὴν Ν.Δ. αὐτοῦ πλευ-

τὴν ὑπεράσπισιν καὶ ἀσφάλειαν τῆς οἰκίας, τὸ δὲ διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἀναλημματικῆς ταύτης πλευρᾶς, τὴν ὁποίαν ἐξυπηρετεῖ καὶ τὸ ἔσωθεν τῆς γωνίας εὐρισκόμενον μικρὸν μὲν (διαστ. $3,00 \times 2,40$) ἀλλὰ ἰσχυρὰν ἐπίσης ἔχον θεμελίωσιν δωμάτιον Π, οὗτινος ἡ βορεία πλευρὰ δὲν εἶναι εὐθύγραμμος, ἀλλ' αἰσθητῶς καμπύλη (εἰκ. 4). Τὰ δύο ταῦτα διαμερίσματα φέρουσι *στοράν* ἐκ μικρῶν λίθων καὶ χαλίκων τῆς θαλάσσης.

Ἡ θέσις τῆς εἰσόδου τοῦ περιβόλου, βέβαιον εἶναι, ἀποκλειομένων τῶν λοιπῶν πλευρῶν, ὅτι εὐρίσκετο κατὰ τὴν δυσμικὴν πλευρὰν καὶ πιθανώτατα ἀριστερᾷ τοῦ Πύργου, εἰς τὸ διαμέρισμα Π, τὸ ὁποῖον ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν *Θυρορεῖον*.

Εἰς τὸ βάθος τοῦ περιβόλου καὶ τὸ κέντρον ἀκριβῶς αὐτοῦ, ὑπάρχει τὸ μεγαλύτερον τῶν ἀποκαλυφθέντων διαμερισμάτων, τὸ τετραγώνου σχήματος καὶ ἐκτάσεως ἐσωτερικῆς $6,30 \times 6,30$ δωμάτιον Δ, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιοῦν ὡς βορείαν πλευρὰν αὐτὸν τοῦτον τὸν περίβολον, διατηρεῖται καὶ κατὰ τὰς λοιπὰς εἰς ἀρίστην κατάστασιν. Εἶναι ἐκτισμένον κατὰ τὴν τεχνικὴν τοῦ περιβόλου, μὲ διπλὴν τοιχοποιΐαν, ἐκ λίθων ὁμοίως ὠμαλισμένων κατὰ τὴν ὁρατὴν μόνον πλευρὰν, ἀλλὰ ἀμελέστερον πῶς καὶ ὀλίγον μικροτέρων. Οἱ τοῖχοι ἔχουσι τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ περιβόλου πάχος, ἥτοι 0,45, οἱ δ' ἀποτελοῦντες αὐτοὺς λίθοι ἐπίσης 0,15-0,30. Τὸ δωμάτιον ἔχει

Εἰκ. 7. Ἀττικὰ σταθμιά.

ρὰν προσκεκολλημένον συγκρότημα τῶν εἰς αὐτὸ παρέμενον οἱ ἄνδρες τῆς φρουρᾶς δωματίων. Δωμάτια ἐπίσης ὑπῆρχον καὶ κατὰ τὴν Ν. Α. αὐτοῦ πλευρὰν, ὧν μέρος μικρὸν μόνον ἐσώθη, τοῦ ὑπολοίπου καταπεσόντος μετ' ὀλοκλήρου τοῦ ἐδάφους.

Ὁ Πύργος μετὰ τῶν προσκτιμάτων αὐτοῦ εἶναι ἐκτισμένος κατὰ τὸ πολυγώνιον σύστημα καὶ μὲ διπλὴν τοιχοποιΐαν ἐκ μεγάλων λίθων (διαστ. μεγ. $1,25 \times 0,55 \times 0,30$) καὶ ἔχει διάμετρον 6,90. Σφζ. ὑψ. τῶν πλευρῶν 1,15.

Σφζεταὶ καθ' ὅλον τὸ κατώτερον μέρος αὐτοῦ εἰς ἀρίστην κατάστασιν καὶ ἔχει τὴν εἴσοδον — πλ. 1,25 — πρὸς Ν. Εἰς ταύτην κατέληγε λιθόστρωτον, οὗτινος τμήμα ἀρκετὸν διατηρεῖται νῦν.

Κατὰ τὴν ἐξερεύνησιν τοῦ Πύργου εὐρέθησαν διάφορα μικροαντικείμενα ἥτοι ἥλοι, βελόναι, ψῆφοι ὀρμων, λύχνος μονόμυξος ὠμαϊκῶν χρόνων, καὶ τὰ κάτωθι προερχόμενα ἐκ τοῦ δαπέδου αὐτοῦ.

Δέκα μολύβδινα κωνοειδεῖς ἀγνῦθες ὑψ. 0,045. Τεμάχια σιδηρῶν δρεπάνων. Ὁρθογώνιον ἔλασμα — κλειδρον

κιβωτίου — μὲ τρεῖς ὀπὰς ἄνω διὰ τοὺς ἥλους. Διαστ. $0,08 \times 0,035$. Τμήμα σιδηροῦ μαχαίριδιου. Αἰχμή χαλκῆ βέλους μετ' ὀβελοῦ. Σφζ. μήκος. 0,065. Αἰχμαὶ δοράτων κατιωμένα.

Εἰκὼν 7. Τεταρτημόριον μνᾶς ἀγοραίας Ἀθηναϊκῆς, ἐκ μολύβδου, φέρον ἀμφορίσκον καὶ τὰ γράμματα κατὰ τὰς γωνίας Δ Μ. Ὑψος 0,04 καὶ πάχ. 0,005. Βάρος 157

H O γραμ. (ὅμοιον Νομισματικοῦ Μουσείου 118, 4). 4ον αἰῶνος π. Χρ. (β) Ἡμιτέταρτον ἢ ὀγδοημόριον ὁμοίας μνᾶς, ἐκ χαλκοῦ, μὲ τὰ γράμματα εἰς τὰς γωνίας Δ H καὶ ἐν τῷ

M O μέσῳ αὐτῶν τὸ ἥμισυ μηνίσκου. Πλάτ. 0,03 καὶ πάχ. 0,01. Βάρος 73 γραμ., (ὅμοιον Νομ. Μ. 62, 49). 4ον π. Χρ. αἰῶνος (γ).

Χαλκὰ νομίσματα 21, ὧν 20 Ἀθηναϊκὰ τελείως κατεστραμμένα, ἅτινα ἐκ τῆς μορφῆς τῶν ἐν γένει φαίνονται ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸν 4ον καὶ 3ον π. Χρ. αἰῶνα καὶ ἐν Πτολεμαίων Αἰγύπτου.

μίαν καὶ μόνην πρὸς δυσμὰς θύραν, ἣς ἐσώθησαν αἱ παραστάδες. Τῶν παραστάδων ἡ μὲν δεξιὰ ἦτο κατὰ χώραν, ἡ δ' ἑτέρα ἐκεῖ που ἐσωτερικῶς εὐρεθεῖσα, ἐπανετοποθετήθη ἐπὶ τῇ βάσει ἄλλων στοιχείων, εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς θέσιν. Στερουμένη σήμερον ἡ θύρα κατωφλίου ἔχει ἄνοιγμα 1,75 μ. Αἱ παραστάδες εἶναι λίθοι ὀρθογώνιοι παραλληλόγραμμοι, ὁμοίως εἰργασμένοι, ἀλλὰ καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς καὶ οἱ μεγαλείτεροι τῶν

Εἰκ. 8. Ἡ Ν Α γωνία τοῦ περιβόλου μετὰ τῶν λειψάνων τοῦ Πύργου δεξιᾷ.

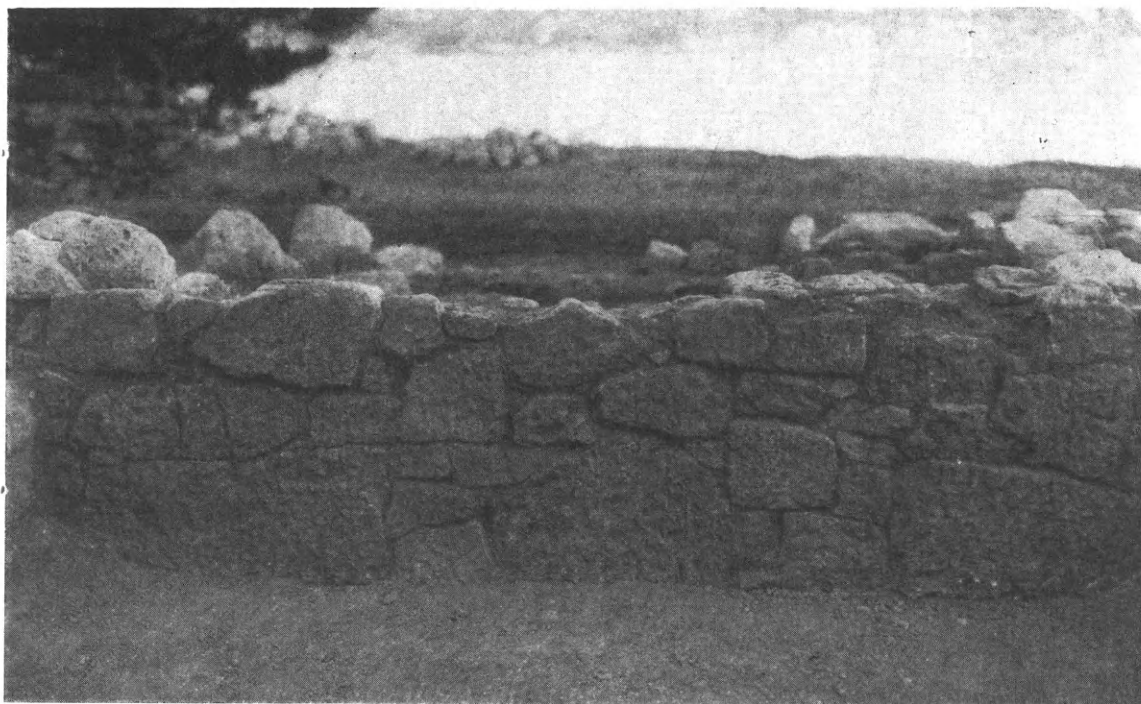
χρησιμοποιηθέντων διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ κτηρίου. Διαστ. παραστάδων: ἀριστερᾶς μὲν ὕψος 0,40, μῆκος 0,61 καὶ πάχος 0,45, δεξιᾶς δὲ ὕψος 0,65, μῆκος 1,05 καὶ πάχος 0,45.

Τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ δυτικοῦ καὶ ἀνατολικοῦ τοίχου αὐτοῦ, παρέχει ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν ἐντύπωσιν γενομένης ἐπισκευῆς. Ἡ παρατηρουμένη ὅμως διατάραξις τῶν λίθων καὶ κατὰ τὰς δύο πλευρὰς ἐδημιουργήθη μᾶλλον μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ κτηρίου καὶ ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὴν ἀσκηθεῖσαν ἐκ τῶν χωμάτων ὥθησιν, τὰ ὅποια καὶ παρενεβλήθησαν εἰς τὸ δυσμικὸν μέρος τῆς αἰσθητῶς ἀνακινήσεως διπλῆς τοιχοποιίας (εἰκ. 9).

Ὁ τῆς δεξιᾶς παραστάδος τοῖχος τοῦ ἐν λόγῳ δωματίου, ἐπεκτεινόμενος καὶ πέραν τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀπολήγει εἰς τὴν ἀριστερὰν παραστάδα (ὕψ. 0,70, μῆκος 0,65 καὶ πάχ. 0,45) τῆς θύρας τοῦ παρακειμένου μικροτέρου δωματίου Γ, διαστάσεων 2,95×3,70 μ. Ἡ θύρα αὐτοῦ διατηροῦσα τὰς κατὰ τοὺς χρόνους τῶν μεταγενεστέρων δωματίων γενομένας κατὰ τὰς δύο πλευρὰς προσθήκας, διὰ τὴν σμίκρυνσιν

αὐτῆς, παρουσιάζει ἄνοιγμα 0,50. Τὸ ἀρχικὸν πάντως πλάτος αὐτῆς θὰ ἦτο 1,10 μ. ἐὰν βεβαίως εἰς τὸ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν μεταγενεστέρων τοιχαρίων ἄνοιγμα συνυπολογίσωμεν καὶ τὸ μῆκος τῆς ἀριστερᾶς σήμερον παραστάδος τοῦ δωματίου Α, ἣτις ἐξ αὐτοῦ ἐλήφθη.

Ὁπισθεν τοῦ δωματίου τούτου εὐρίσκεται τὸ τῶν αὐτῶν διαστάσεων Ε, μεθ' οὗ συγκοινωνεῖ διὰ τῆς πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς νοτίας αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοιγείσης θύρας, πλ. 1,35. Ἡ ἀριστερὰ μὲν παραστάς σφῆζει ὕψ. 0,65 μῆκ. 0,43, πάχ. 0,45, ἡ δὲ

Εἰκ. 9. Ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τμήματος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ δωματίου Δ.

δεξιὰ, εἰς δύο τεμάχια καθέτως σήμερον, σφῆζει ὕψ. 0,45, μῆκ. 0,36 καὶ πάχ. 0,45.

Τὸ μέγιστον σφῆ. ὕψ. τῶν πλευρῶν αὐτῶν εἶναι 0,75.

Ἐμπροσθεν τῶν δωματίων Γ καὶ Δ ἀπεκαλύφθησαν πέντε μαρμάριναι βάσεις, εὐρεθεῖσαι κατὰ χώραν, πλὴν τῆς τελευταίας ἀνατολικῆς δ', ἣτις εἶχε μεταγενεστέρως χρησιμοποιηθῇ ὡς τοιχοποιίας ὑλικὸν ἐκτὸς τοῦ περιβόλου (εἰκ. 10). Ἀποτελούμεναι ἐκ τετραγώνου πλακὸς 0,43 × 0,49 καὶ ὕψ. 0,15 περ. μετὰ συμφυοῦς κυλινδρικοῦ σπονδύλου διαμ. 0,35 καὶ ὕψ. 0,15 στηρίζονται ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους. Αἱ μὲν τέσσαρες — α' β' γ' καὶ δ' — ἀπέχουσαι ἴσον (2,65 μ.) ἀλλήλων, εὐρίσκονται εἰς ἀπόστασιν 3,45 μ. ἀπὸ τῆς προσόψεως τῶν δωματίων, ἡ δὲ πέμπτη — ε' — παραλλήλως τοποθετημένη πρὸς τὴν δυτικὴν τοῦ περιβόλου πλευράν, ἀπέχει 3,90 ἀπ' αὐτοῦ καὶ 2,50 ἀπὸ τῆς παρακειμένης — α' —. Μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς νοτίας τοῦ περιβόλου πλευρᾶς ἐπιτρέπει ὁ χώρος τὴν τοποθέτησιν συμμετρικῶς καὶ μιᾶς εἰσέτι βάσεως (ζ'). Αἱ βάσεις αὗται εἶναι τὰ μόνα ἅτινα καὶ ἠδύναντο νὰ διατηρηθῶσι λείψανα τῶν κατὰ τὸ μέρος τοῦτο ὑπαρχόντων καὶ ἐπ' αὐτῶν στηριζομένων ξυλίνων κιόνων, οἵτινες ὑπεβάσταζον

τὸ πρὸ τῶν δωματίων καὶ τῆς δυτικῆς τοῦ περιβόλου πλευρᾶς ὑπόστεγον, τὸ ὅποιον προστατεύον τὰ δωμάτια ἀπὸ τὰς βροχάς, τὸν ἥλιον κλπ. ἐσχημάτιζε κατὰ τὸν ὑπόλοιπον χῶρον τὴν ὑπαιθρον αὐλήν, δι' ἧς ἐφωτίζοντο καὶ ἀερίζοντο ταῦτα.

Τὸ μετακίόνιον διάστημα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς εἶναι πολὺ ὀρθῶς μικρότερον τοῦ τῆς βορείας, διότι καὶ τὸ πρὸ τῶν δωματίων σχηματιζόμενον ὑπόστεγον εἶναι στενότερον τοῦ δυτικοῦ.

Εἰς τὴν Ν. Α. γωνίαν τέλος τῆς αὐλῆς, παρὰ τὸ θυρωρεῖον, ἀνεκαλύφθη τὸ ἐντὸς τοῦ βράχου ἀνορυχθὲν βαθὺ στρογγύλον (διάμ. 1,10-1,15) φρέαρ, τὸ ὅποιον ὡς ἀπο-

Εἰκ. 10. Αἱ μαρμάρινα βάσεις τῶν ξυλίνων κιόνων.

δεικνύεται ἐκ τῶν εὐρημάτων, ἔνεκα τοῦ ἀναβλύσαντος ἀκαταλλήλου πρὸς πόσιν ὕδατος, ἐχρησιμοποιήθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὡς τόπος ἀπορρίψεως τῶν διαφόρων ἀχρηστευομένων σκευῶν, ὑπολειμμάτων τροφῶν κλπ.

Ἐκ τούτου ἐξήχθησαν ἀρκετὰ ὀστᾶ ζώων, βοῶν, προβάτων, διάφορα θαλάσσια ὀστρακα, πλεῖστα ὅσα ἀγγείων θραύσματα, πέμπτου καὶ τετάρτου π. Χρ. αἰῶνος κυρίως, ὡς καὶ ἀρκετοὶ λίθοι λογάδες, δι' ὧν ἐσυνεχίζοντο εἰς ὕψος μέχρι τοῦ δι' ἐπιχώσεως σχηματισθέντος δαπέδου, αἱ πλευραὶ αὐτοῦ καὶ ἄλλοι πλακοειδεῖς, ἐκ τοῦ πυθμένος, ἀπολήγοντες εἰς καμπύλην κατὰ τὸ ἐν μέρος καὶ προερχόμενοι ἀναμφιβόλως ἐκ τοῦ στομίου αὐτοῦ (εἰκ. 11).

Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς φαίνεται ὅτι οἱ τοῖχοι τοῦ κτίσματος γενικῶς κατὰ τὸ ἀνώτερον μέρος ἦσαν ἐξ ὠμῶν πλίνθων, ὅπερ ἐπεκράτει καὶ κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν, τὸ δ' ἀρχι-

κὸν ὕψος τοῦ λιθοδομήτου αὐτῶν δὲν θὰ ἦτο πολὺ περισσότερον τοῦ μεγίστου διασωθέντος, διότι καὶ οἱ περισυλλεγέντες ἐντὸς καὶ εἰς ἀρκετὴν ἔκτασιν πέριξ τοῦ περιβόλου, παρόμοιοι κατειργασμένοι λίθοι, μόλις ἀρκοῦσι τοποθετούμενοι ὅπως συμπληρώσωσι τὰ ἐρειπωθέντα τμήματα τῆς ἀνασκαφείσης οἰκίας.

Αἱ μετὰ προσοχῆς εἰς βάθος προχωρήσασαι ἐργασίαι ἔπεισαν ἡμᾶς ὅτι ἰδιαίτερα στρωσὶς τοῦ ὅλου κτίσματος δὲν ὑπῆρχεν, ὡς δάπεδον δέ, οὔτινος τὸ ἐπίπεδον καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν δωματίων ἦτο τὸ αὐτό, ἐχρησιμοποιήθη αὐτὸς ὁ βράχος, ἀποκοπείς βεβαίως ὅπου παρέστη ἀνάγκη καὶ πληρωθέντων διὰ χώματος, χάριν ἰσοπεδώσεως, τῶν μικρῶν ἢ μεγάλων κοιλωμάτων αὐτοῦ.

Ἡ ἀνασκαφείσα ἔκτασις, ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ εἴπομεν, ἐκαλύπτετο ὑπὸ ἄμμου μεγάλου πάχους κατὰ τὸ Β.Δ. τμήμα καὶ ἐλαχίστου κατὰ τὸ Ν.Α. Τὰ κτίσματα ὅμως λόγῳ τοῦ ἰσοῦσθους τῆς διασώσεως τῶν τοίχων αὐτῶν, εἶχον καὶ τὴν αὐτὴν ἐπίχωσιν ἀποτελουμένην ἐκ καθαροῦ ὑπερύθρου χώματος καὶ ἔχουσιν κατὰ τὸ μέσον ἢ καὶ τὸ ἀνώτατον μέρος αὐτῆς στρωμα πικνὸν ἐκ μικρῶν καὶ μεγάλων θραυσμάτων κεραμίδων. Αὗται, πλὴν ἐλαχίστων μεταγενεστέρων, κεχρισμένοι κατὰ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν — τὴν μικρὸν κοίλην τῶν στρωτήρων καὶ τὴν κυρτὴν τῶν ἡμικυλινδρικών καὶ κοίλων ἔσω καλυπτήρων — διὰ μελανοῦ γανώματος, διατηρουμένου καλῶς καὶ σήμερον, εἶναι τοῦ εἴδους τῶν χρησιμοποιουμένων εἰς οἰκοδομήματα τῆς 6ης καὶ 5ης π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος. Κάτωθεν τοῦ χώματος τούτου, περὶ τὸ δάπεδον, εὐρέθησαν ἀρχετὰ συντρίμματα χονδρῶν ἀγγείων οἰκιακῆς χρήσεως — στάμνων ὀξυπυθμένων καὶ λουτροφόρων πλατυστόμων βάσεις καὶ στόμια — ἐλάχιστα μελαμβαφῶν — σκύφων, κυάθων, πινακίων καὶ λυχναρίων — ἑλληνιστικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν χρόνων καὶ διάφορα μικροαντικείμενα ἐκ χαλκοῦ καὶ μολύβδου, ἥλοι, νομίσματα κλπ.

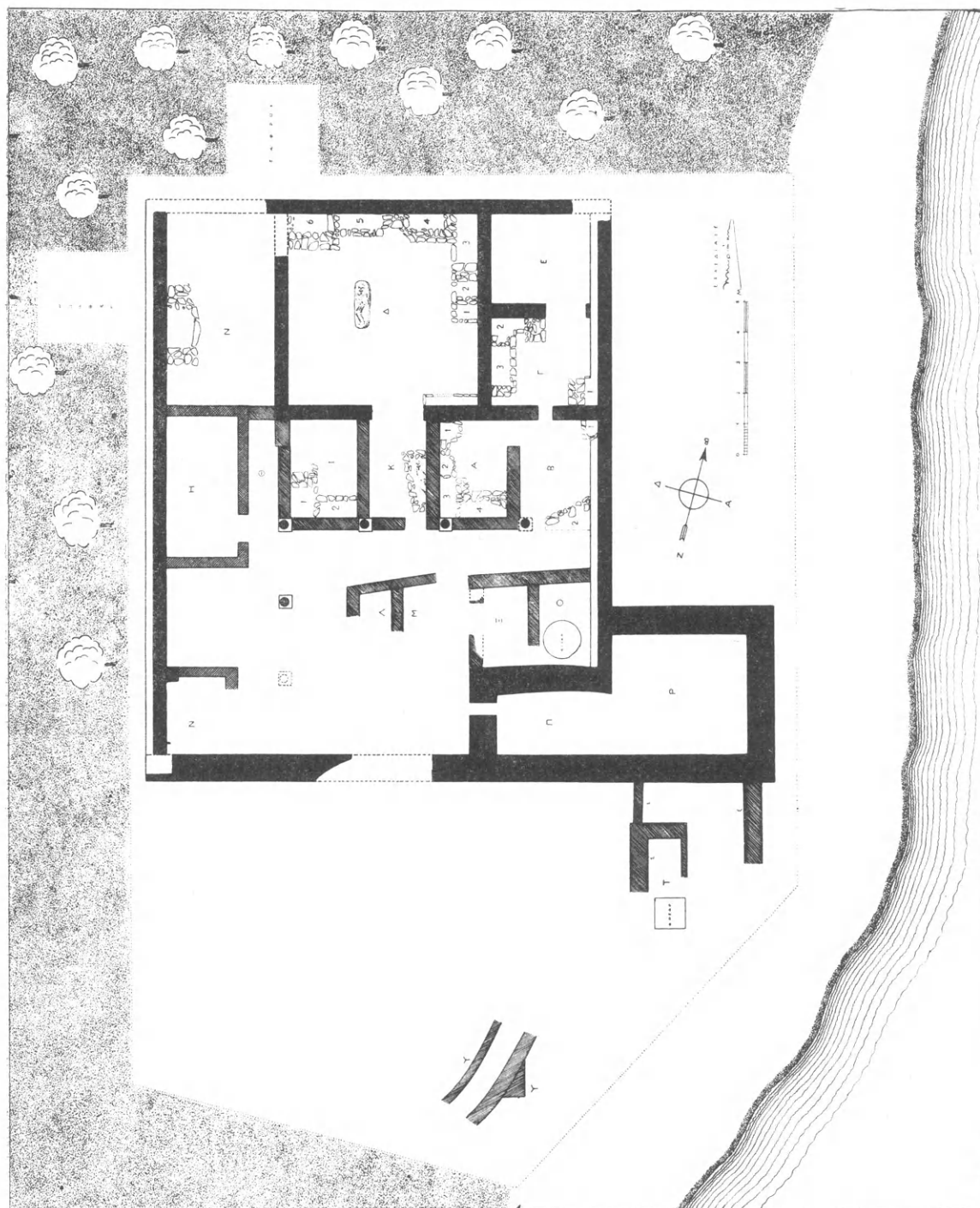
Εἰκ. 11. Τὸ στόμιον τοῦ ἐσωτερικοῦ φρέατος.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται πρῶτον μὲν ὅτι ἡ ἐπίχωσις ἐσχηματίσθη ἐκ τῆς καταπτώσεως καὶ τελείας διαλύσεως τοῦ ὠμοπλινθοκτίστου μέρους τῶν τοίχων καὶ τῆς στέγης μετὰ τῶν κεραμίδων, δεύτερον δ' ὅτι ἡ καταστροφή τοῦ κτηρίου, σφύζοντος μέχρι τέλους τὴν ἀρχαίαν κυρίως κεράμωσιν, ἐγένετο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν τελευταίων ἐκ τῶν μνημονευθέντων καὶ ὑπ' αὐτῆς καλυφθέντων ῥωμαϊκῶν χρόνων παντοίων ἀντικειμένων ἢ ὀλίγον βραδύτερον.

Τὰ μέχρι τοῦδε περιγραφέντα κτίσματα χαρακτηρίζομεν ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸ τέλος τοῦ 6ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου π. Χρ. αἰῶνος, διότι πλὴν τῶν εἰς θραύσματα διασωθεισῶν καὶ ἐκ τῆς στέγης αὐτῶν προερχομένων συγχρόνων κεραμίδων καὶ τῶν ἐκ τοῦ φρέατος ἀνασυρθέντων παλαιότερων ἀγγείων, τὰ ὅποια χρησιμοποιηθέντα ὑπὸ τῶν ἐνοίκων καὶ κατὰ τὴν χρῆσιν κολοβωθέντα¹ ἀπερρίφθησαν ἐκεῖ ὡς ἄχρηστα καὶ ἡ τοιχοδομία αὐτῶν,

¹ Τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτῶν ὡς ἀπορριμμάτων ἐνισχύει καὶ τὸ ὅτι οὐδὲν ἀγγεῖον κατωρθώθη νὰ συμπληρωθῇ τελείως, τὰ δ' εἰδῶλια εἶναι πάντα ἄνευ κεφαλῆς.

ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ ἐλέχθη, εἶναι ἐντελῶς ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ διασωθέντος ἐκ τῆς παλαιότερας οἰκοδομῆς τοῦ Ναοῦ τοῦ Ζωστήρος Ἀπόλλωνος τμήματος τῆς βορείας πλευρᾶς,

Εἰκ. 12. Γενικὸν σχέδιον τῆς ἱερατικῆς οἰκίας.

τὸν ὁποῖον ὁ κ. Κ. Κουρουνιώτης (ἐ. ἄ. σελ. 49-51) ἐπὶ τῇ βάσει καὶ πλείστων ἄλλων γνωστῶν μνημείων ἀπέδειξε τῶν αὐτῶν χρόνων.

Αἱ πρῶται προσθῆκαι. Ἀλλ' ἡ ἡμετέρα οἰκία δὲν περιορίσθη εἰς τὰ ὡς ἄνω τρία δωμάτια οὐδὲ παρέμεινεν ἀμετάβλητος μέχρι τῆς ἐγκαταλείψεως ἢ καταστροφῆς αὐτῆς (εἰκ. 12).

Περὶ τὸ κέντρον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου ἀπεκαλύφθη ἕτερον δωμάτιον Η σχήματος τετραπλεύρου ($4,60 \times 2,30$ μ.) τοῦ ὁποίου αἱ καλῶς σφζόμεναι πλευραὶ — ἡ δυτικὴ εἶναι τμῆμα τοῦ περιβόλου — ἀπολήγουσαι εἰς ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν (βλ. Η ἐν εἰκ. 13) πιστεύω ὅτι διέσωσαν ἡμῖν ὁλόκληρον τὸ λιθόδητον μέρος αὐτοῦ. Οἱ τοῖχοι

Εἰκὼν 13. Ἡ οἰκία ἀπὸ δυσμῶν. Τὸ ἐπὶ τῆς δυτικῆς τοῦ περιβόλου πλευρᾶς προσκεκολλημένον δωμάτιον Η.

ἔχουσι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ τῶν πρώτων δωματίων ὕψος καὶ διαφέρουσι κατὰ τὸ πάχος, ὅπερ ἐνταῦθα εἶναι κατὰ δέκα ἑκατοστὰ μικρότερον. Τῆς εἰσόδου, ἣτις εἶναι ἐστραμμένη πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἔχει ἄνοιγμα 0,90, διατηροῦνται αἱ παραστάδες μονόλιθοι ἐπίσης, ἀλλὰ λεπτότεροι καὶ διάφοροι τῶν προηγουμένων κατὰ τὴν κατεργασίαν. Διαστ. παραστάδων ἀριστερᾶς: ὕψ. 0,40, μῆκ. 0,32 καὶ πάχ. 0,35· δεξιᾶς: ὕψ. 0,53, μῆκ. 0,32 πάχ. 0,37. Εἰς τὸ κατώτερον μέρος τῶν παραστάδων σφζονται λείψανα τοῦ κατωφλίου.

Τὸ δωμάτιον τοῦτο ὡς καὶ τὸ εἰς τὴν Ν.Δ. γωνίαν τοῦ περιβόλου κατὰ τὸ ἥμισυ σφζόμενον Ν (βλ. εἰκ. 14) μικρότερον ἀλλὰ τῆς αὐτῆς τεχνικῆς, τὸ χρησιμοποιοῦν τὴν πρὸς τὸν περιβόλον ὑπάρχουσαν ὁμοιόμορφον πρὸς τὰς τῶν ἀρχικῶν δωματίων καὶ ἀντίστοιχον τῆς ἐλλειπούσης βάσεως (ζ') παραστάδα (σφζ. ὕψ. 0,60 πάχ. καὶ μῆκος 0,45), ἐφ' ἧς θὰ ἐστηρίζετο ἡ ἀπὸ τοῦ κίονος ξυλίνη δοκός, ὡς τοιαύτην τῆς κατὰ τὴν βορείαν

αὐτοῦ πλευρὰν ἀνοιγομένης θύρας, ἣς διακρίνεται τὸ κατώφλιον μὲ τὴν σχετικὴν ἐκ τῆς χρήσεως φθοράν, ἀκολουθοῦσι μὲν κατὰ τὴν τοιχοδομίαν τὸ πολυγώνιον σύστημα, ἀλλὰ δὲν εἶναι τῆς αὐτῆς ἐπιμεμελημένης ἐργασίας.

Ἐπομένως ταῦτα ἀνηγέρθησαν ἐκεῖ οὐχὶ πολλὰ ἔτη μετὰ τὴν πρώτην οἰκοδομήν,

Εἰκ. 14. Ὅψις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ βορρᾶ. Τὰ παρὰ τὸν περίβολον δωμάτια H καὶ N καὶ ὁ διάδρομος Θ, ὁ φέρων εἰς τὰ I καὶ N. Καλῶς διακρίνονται τὸ κατώφλιον τῆς θύρας τοῦ τελευταίου.

ἐντὸς πάντως τοῦ 5^{ου} π. Χρ. αἰῶνος χάριν ἐπεκτάσεως βεβαίως ταύτης ἀλλ' ἴσως καὶ διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς τοῦ περιβόλου πλευρᾶς.

Ἡ ἀρχικὴ οἰκία (εἰκ. 4) μετὰ τῶν δωματίων H καὶ N παραβαλλομένη πρὸς τὴν γνωστοτάτην τοῦ 4^{ου} π. Χρ. αἰῶνος τῆς Πριήνης, εἰ καὶ εἶναι ἐξοχικὴ καὶ ὡς ἀπεδείχθη ἀρκετὰ ἀρχαιότερα, δὲν παρουσιάζει οὐσιώδεις διαφοράς.

Καὶ ἐνταῦθα, ὡς βλέπομεν, εἰσερχόμενοι ἀπὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς διὰ τοῦ θυρωρείου εἰς τὸν περίβολον εὐρισκόμεθα πρὸ μιᾶς εὐρείας αὐλῆς, περιβαλλομένης ἐν μέρει ὑπὸ κιόνων (δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπῆρχε βάσις μεταξὺ τῆς α' καὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ Π, ὁπότε θὰ εἶχομεν ὑπόστεγον καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν τῆς αὐλῆς τμήμα) εἰς τὰς τρεῖς πλευρὰς τῆς ὁποίας παρατάσσονται ἀρκετὰ δωμάτια, ὧν τὸ Δ — ὁ οἶκος — μεγαλύτερον καὶ καλλίτερον πάντων ἔχει τοὺς θυραίους τοίχους πρὸς νότον.

Ἐπὶ πλέον διὰ τῆς γενομένης ἀφ' ἑνός, χάριν ἀρμονίας ἀσφαλῶς τῆς προσόψεως τοῦ οἴκου, ἐπεκτάσεως τοῦ τοίχου τῆς δεξιᾶς παραστάδος καὶ πέραν τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς, ὥστε ἡ θύρα νὰ φαίνεται ἐν τῷ μέσῳ καὶ διὰ τῆς καταλλήλου ἀφ' ἑτέρου τοποθετήσεως τῶν πρὸ αὐτοῦ κιόνων, τῶν μὲν β' καὶ γ' συμμετρικῶς πρὸ τῶν παραστάδων, τῶν δὲ α' καὶ δ' εἰς τὰ ἄκρα ἀκριβῶς, τὸ σχηματιζόμενον ὑπόστεγον δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἀντικαθιστᾷ δεόντως τὸν ἐν ἐκείνῃ ὑπάρχοντα πρόδομον (προστάδα ἢ παστάδα).

Αἱ δευτέραι προσθήκαι. Τὸ σχέδιον τῆς οἰκίας ἀλλοιοῦται βραδύτερον διὰ τῆς κατασκευῆς τῶν ὑπολοίπων διαμερισμάτων (εἰκ. 12) ἐκ τῶν ὁποίων τέσσαρα μὲν διατηρηθέντα εἰς καλὴν κατάστασιν σχετικῶς καταλαμβάνουσι τὸν χώρον τοῦ ἀχρηστευθέντος βορείου ὑποστέγον, ἰσάριθμα δ' ἐν μέρει σωθέντα, ἀρκετὸν τμήμα τῆς αὐλῆς.

Τὰ διαμερίσματα I, K, A, B χρησιμοποιοῦντα ὡς βορείαν πλευρὰν τοὺς τοίχους τῆς προσόψεως τῶν δωματίων Δ καὶ Γ, πρὸς ἀνατολὰς ἐπεκτείνονται μέχρι τῆς θέσεως τῶν κιόνων, ἐπὶ τῶν βάσεων τῶν ὁποίων καὶ ὠκοδομήθησαν (βλ. εἰκ. 10).

Τὸ δωμάτιον I διαστάσεων $2,30 \times 3,30$ μ. ἔχει κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τὴν θύραν, πρὸς τὴν ὁποίαν φέρει ὁ μεταξὺ τῆς πλευρᾶς ταύτης καὶ τῆς ἀνατολικῆς τοῦ H σχηματιζόμενος στενὸς διάδρομος Θ (εἰκ. 14), πλάτους 1,10 μ. Ἡ θύρα ἔχουσα ἄνοιγμα 0,90 μ. σφίξει κατώφλιον συγκείμενον ἐκ μικρῶν ἀκατεργάστων λίθων, μὲ πλακοειδῆ κυανοῦ χρώματος λίθον ἐν τῷ κέντρῳ πλ. 0,40-0,50, μήκ. 0,65 καὶ πάχ. 0,17 μ. ἐφθαρμένον ἐκ τῆς χρήσεως.

Τὸ παρακείμενον K, διαστάσεων $1,80 \times 3,30$ μ. ἔχει τὴν εἴσοδον, πλ. 0,45 μ. πρὸς νότον. Τοῦτο χρησιμεύει μᾶλλον ὡς εἴσοδος ἢ προθάλαμος τοῦ Δ.

Τὸ δωμάτιον A, τῶν αὐτῶν μὲ τὸ I διαστάσεων, ἔχει τὴν εἴσοδον κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν. Εἰς αὐτὸ εἰσέρχοντο ἐκ τῆς αὐλῆς διὰ τοῦ δωματίου B, διαστάσεων $2,75 \times 3,30$ μ., τοῦ ὁποίου ἡ εἴσοδος εὗρίσκετο εἰς τὴν ὅλως κατεστραμμένην νοτίαν πλευρὰν αὐτοῦ. Ταύτης δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν τὸ ἀκριβὲς ἄνοιγμα· σήμερον παρουσιάζεται κενὸν πλ. 0,90, χωρὶς παραστάδας καὶ κατώφλιον.

Ἡ θύρα τοῦ δωματίου A, ἀνοίγματος 0,85, χρησιμοποιεῖ ὡς δεξιὰν παραστάδα τὴν ἀριστερὰν τοῦ Γ καὶ ὡς ἀριστερὰν τὴν ἐκ τοῦ ἰδίου προφανῶς προερχομένην δεξιὰν αὐτοῦ (βλ. ἀνωτέρω σελ. 4) ὕψ. 0,45, μήκ. 0,41 καὶ πάχος 0,45. Διατηρεῖ καὶ κατώφλιον ἐκ τυχαίων μικρῶν λίθων πλ. 0,44-0,50.

Ὁ διάδρομος Θ ὁδηγεῖ εἰς τὸ δωμάτιον Z ($3,55 \times 6,30$ μέτρ.), τὸ ὁποῖον, χώρος ἀπλοῦς ἐν ἀρχῇ, κεκαλυμμένος διὰ τοῦ μέχρι τῆς βορείας αὐτοῦ πλευρᾶς ἐξικνουμένου δυτικοῦ ὑποστέγον, θὰ ἐχρησιμοποιήθη ὡς τοιοῦτον ἀσφαλῶς κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ δωματίου H. Τὸ κατώφλιον αὐτοῦ εἶναι ὁμοιόμορφον καὶ τῶν αὐτῶν διαστάσεων μὲ τὸ τοῦ I (εἰκ. 14).

Εἰς τὸ διαμέρισμα Ξ διαστάσεων $3,10 \times 1,60$, πιστεύομεν ὅτι ἔχομεν τὸ μαγειρεῖον τῆς οἰκίας, διότι ἀνασκάπτοντες τὸ δάπεδον αὐτοῦ παρατηρήσαμεν ὅτι ἀπετελεῖτο ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τέφραν καὶ ἦτο κατάμεστον ἐκ θρυμμάτων ἀνθρώκων, ὀστέων διαφόρων ζώων κεκαυμένων, ὀστράκων τῆς θαλάσσης καὶ συντριμμάτων κοινῶν μαγειρικῶν σκευῶν, βεβλαμμένων ἐκ τῆς πυρᾶς.

Τὸ τῆς αὐτῆς περιῶπου ἐκτάσεως παρακείμενον διαμέρισμα O περιλαμβάνει τὸ φρέαρ. Ἴσως ὁ χωρίζων ταῦτα τοῖχος νὰ μὴ ἔφθανε μέχρι τῆς ὀροφῆς, ἀλλὰ μέχρι τινός, ὅποτε οἱ ἐκ τοῦ μαγειρείου θὰ ἠδύναντο νὰ ρίπτωσιν ἀπ' εὐθείας τὰ ἄχρηστα γενικῶς ἐντὸς τοῦ φρέατος - βόθρου.

Τὰ ἐν τῷ κέντρῳ τέλος τῆς αὐλῆς ἐναπομένοντα λείψανα τοιχαρίων Λ καὶ Μ, ἀκανονίστως τοποθετημένα ἐν σχέσει πρὸς τὰ κυρίως διαμερίσματα, πιστεύομεν ὅτι διατηροῦσιν ὀλόκληρον τὸ ἀρχικὸν αὐτῶν ὕψος καὶ ἐκτίσθησαν ἐκεῖ μᾶλλον διὰ τὴν

συγκράτησιν τῶν πρὸς ἰσοπέδωσιν τοῦ χώρου συγκεντρωθέντων χωμάτων. Τὸν αὐτὸν ἀναλημματικὸν σκοπὸν εἶχε καὶ ὁ μεταξὺ τοῦ φρέατος καὶ τοῦ δωματίου Β εὐρεθεὶς καὶ διαλυθεὶς μικρὸς τοῖχος. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ἐξωτερικῶς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου, σφύζονται δύο λίθοι πλακωτοί, οἵτινες τοποθετημένοι ἔναντι ἀλλήλων συνεχίζουσι τὸ ἐπὶ τοῦ λίθου τῆς εὐθυνητηρίας γενόμενον λάξευμα, τὸ χρησιμεῦον διὰ τὴν ἐκροὴν τῶν ὑδάτων.

Αἱ ἀνωτέρω προσθῆκαι εἶναι κατεσκευασμέναι γενικῶς ἐκ μικρῶν ἀκατεργάστων λίθων, συνηρμοσμένων διὰ πηλοῦ. Καὶ κατὰ τὰς δύο πλευρὰς κατεβλήθη προσπάθεια

Εἰκ. 15. Τὰ χωρίσματα τῆς ἱερατικῆς οἰκίας.

ἵνα ἐμφανισθῇ ὁμαλὴ ὅπωςδήποτε ἡ ἐπιφάνεια τῶν τοίχων, οἵτινες σφύζουσι σήμερον ὕψος κυμαινόμενον μεταξὺ 0,20 καὶ 0,55 καὶ ἔχουσι πάχος 0,35-0,50.

Ἡ ἐπίχωσις κατὰ τὸ μέρος τοῦτο μικροτέρα λόγῳ τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ μικροῦ εἰς ὕψος τῆς διατηρήσεως τῶν εὐτελῶν τοίχων, ὀφειλομένη εἰς τοὺς αὐτοὺς λόγους, εἰς οὓς καὶ ἡ τῶν παλαιότερων δωματίων, εἶχε τῆς αὐτῆς μὲν ἐποχῆς μικροεργήματα κατὰ τὸ δάπεδον, διέφερε δὲ μόνον κατὰ τὸ στρώμα τῶν κεραμίδων, αἵτινες ἦσαν μεταγενέστεραι. Ἐλάχιστα τμήματα τῶν ἀρχαιοτέρων μεταξὺ τούτων ὑπῆρχον.

Ἐντὸς τῶν δωματίων (βλ. εἰκ. 12 καὶ 15) ἀπεκαλύφθησαν περίεργα συνεχόμενα μικρὰ χωρίσματα, ὧν τὸ σφύζομενον ὕψος, ὅπερ θὰ ἦτο καὶ τὸ ἀρχικόν, φθάνει περίπου τὸ τῶν τοίχων χωρὶς νὰ ἀρχίζῃ ἀπὸ τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον, ἀλλὰ πολὺ ὑψηλότερον.

Ταῦτα δὲν περιορίζονται ἐντὸς τῶν ἀνωτέρω δωματίων, ἀλλὰ κατασκευάζονται καὶ εἰς τὰ παλαιότερα Γ, Δ, καὶ Ζ, μετὰ μεγαλειτέρας ἐπιμελείας.

Ὡς ἔχουσι σήμερον ἀποτελοῦνται ἀπὸ χῶμα ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει μία σειρὰ μικρῶν λίθων ἀκανονίστως τοποθετημένων καὶ ἐκτισμένων δι' ἀπλοῦ πηλοῦ ἄνευ ἀσβέστου.

Ἡ ἀνωτέρω ἐντύπωσις, ἣν παρέχει καλῶς ἡ εἰκὼν 16, ὀφείλεται εἰς τὴν μέχρι θεμελίων ἐξερεύνησιν τοῦ κτηρίου. Τὸ κατώτερον μέρος τῶν χωρισμάτων δὲν εἶναι

Εἰκ. 16. Β Α γωνία τοῦ δωματίου Δ μετὰ τῶν χωρισμάτων.

ἄλλο εἰμὴ τὸ πρὸς ἰσοπέδωσιν τοῦ χώρου καὶ κατασκευὴν τοῦ δαπέδου ριφθὲν χῶμα. Ἐπομένως τὰ χωρίσματα διὰ τοῦ κάτω μέρους τῆς σειρᾶς τῶν λίθων αὐτῶν, δίδουσι ἡμῖν τὴν γραμμὴν (θέσιν) τῆς στρώσεως τῶν δωματίων.

Χωρίσματος λείψανα ἀντελήφθημεν εἰς τὴν Β.Δ. γωνίαν τοῦ Η, ἐπιπολαιότερον δὲ κατεσκευασμένα καὶ ἡμικατεστραμμένα ὑπῆρχον καὶ ἄλλα εὗρισκόμενα παρὰ τοὺς τοίχους, ὥς καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν δωματίων Α, Δ, Ζ καὶ Ι, τὰ ὁποῖα σχεδιασθέντα καὶ φωτογραφηθέντα διελύσαμεν τελείως καὶ διὰ τὰ ἐξετάσωμεν τὸ κάτωθεν αὐτῶν στρώμα καὶ διότι ἐκ τῆς διατηρήσεως αὐτῶν, ὥς εἶχον, ἠλλοιοῦτο καὶ ἡ μορφή τῶν δωματίων (εἰκ. 12).

Τὰ χῶματα ἐφ' ὧν ἐστηρίζοντο ταῦτα ἀπέδωκαν ὀλίγα μελαμβραφῇ θραύσματα τοῦ 5^{ου} καὶ 4^{ου} π. Χρ. αἰῶνος καὶ τὰ ἐξῆς:

Δωμάτ. Α. Μίαν κωνικήν ἀγνῦν καὶ τρία νομίσματα¹ ἐφθαρμένα Ἀθηνῶν, 4^{ου} π. Χρ. αἰῶνος.

Δωμάτ. Ζ. Τέσσαρα νομίσματα — δύο Ἀθηνῶν, ἐν Θηβῶν καὶ ἐν Σαλαμῖνος — 4^{ου} π. Χρ. αἰῶνος, μέγα μολύδρινον ἔλασμα (σύνδεσμος) καὶ τμήμα πηλίνου εἰδωλίου ἐπικεχρυσωμένου.

Τὸ μεσαῖον χάρισμα τοῦ ἰδίου. Εἴκοσι καὶ δύο πηλίνας ἀγνῦθας, ὧν αἱ τρεῖς μόνον πυραμιδοειδεῖς, ἕξ δυκτυλιοειδῆ ἀντικείμενα ἐκ μολύβδου (βάρη δικτύων), πέντε ἄγκιστρα, ὧν τὰ τρία συνηνωμένα, μαχαιρίδιον ὀψιανοῦ καὶ μικρὰν χαλκὴν αἰχμὴν βέλους.

Δωμάτ. Ι. Δύο νομίσματα ἐφθαρμένα, πιθανώτατα Ἀθηνῶν, 4^{ου} π. Χρ. αἰῶνος.

Ἐντὸς τῶν διατηρηθέντων καὶ εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος αὐτῶν εὑρομεν τὰ κάτωθι:

Δωμάτ. Β. Δύο νομίσματα Ἀθηνῶν, 4^{ου} π. Χρ. αἰῶνος καὶ τὸ ἥμισυ μελαμβροῦς λύχνου μονομύξου.

Δωμάτ. Γ. ἀριθ. 1. Ἀγγεῖον ἄνωτον τεθραυσμένον ἄχρουν σφζ. ὕψ. 0,13 μ. Ἐν νόμισμα ἐντελῶς ἐφθαρμένον, Ἀθηνῶν, 4^{ου} π. Χρ. αἰῶνος.

Δωμάτ. Δ. ἀριθ. 6. Τὸ κατὰ τὴν βάσιν μέρος χονδροῦ ἀγγείου, ὅπερ διαρραγὲν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα συνεκρατήθη διὰ μολυβδίνων συνδέσμων καὶ τρία νομίσματα, Ἀθηνῶν, ἐφθαρμένα, 4^{ου} π. Χρ. αἰῶνος.

Τὰ ἀνωτέρω κατασκευάσματα, ὡς ἔχουσι, παρουσιάζονται τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἡμετέραν ἀνασκαφήν.

Κατ' ἀρχὰς στηριζόμενοι εἰς τὰ ἐν αὐτοῖς ὀλίγα εὐρήματα ἐνομίσαμεν ὅτι ἐχρησιμοποιοῦντο, κενὰ ὄντα μέχρις ἐνὸς σημείου, διὰ τὴν ἐναπόθεσιν διαφόρων ἀντικειμένων. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐφαίνετο πιθανὸν καὶ ἔνεκα τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν καὶ ἔνεκα τοῦ χώρου τὸν ὅποιον κατελάμβανον. Τοιαύτης χρήσεως δυνατόν νὰ ἦσαν τὰ κατὰ τὰς γωνίας τῶν Β καὶ Γ στρογγύλα, ὡς καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 7 τοῦ δωματίου Δ, ὅπερ μάλιστα διαφοροτρόπως κατεσκευασμένον διὰ πλακῶν ἐμπεπηγμένων καθέτως εἶναι τὸ καὶ στενότερον πάντων (πλ. 0,25).

Μετὰ προσεκτικὴν παρατήρησιν ἐπέισθημεν ὅτι ταῦτα δὲν πρέπει νὰ ἐξετασθῶσιν μεμονωμένως. Ἐπανορθοῦντες δηλ. ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σφζομένων λειψάνων τὰς ἐκ τῆς καταστροφῆς καὶ ἐκ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου ἐπελθούσας εἰς τὰ ἐν λόγῳ πρόχειρα κτίσματα φθοράς, ἀντελήφθημεν ὅτι ἐνώπιον ἡμῶν ἔχομεν ἐπιμήκη συνεχῇ κατασκευάσματα ἐγειρόμενα κατὰ μῆκος τῆς μιᾶς ἢ καὶ τῶν δύο παρακειμένων τῶν δωματίων πλευρῶν, ἅτινα διὰ τῶν κατὰ διαστήματα ὑπαρχόντων χάριν μείζονος ἀσφαλείας διατοιχισμάτων (βλ. 1 καὶ 2 δωματίου Δ) καὶ ἔνεκα τῆς κακῆς διατηρήσεως αὐτῶν, παρέχουσιν ἐσφαλμένως τὴν ἐντύπωσιν μικρῶν ἰδιαιτέρων χωρισμάτων.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, τὰ κτιστὰ ταῦτα θρανία δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἄλλο τι ἢ τὰ ἀπαραίτητα μέρη εἰς τὰ ὅποια ἀνεπαύοντο γενικῶς — καθίσματα καὶ κλῖναι — οἱ ἐν τῇ οἰκίᾳ μονίμως διαμένοντες καὶ οἱ προσωρινῶς καταλύοντες προσκυνηταὶ τῶν παρακειμένων Ἱερῶν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ταῦτα θὰ ἦσαν πεπληρωμένα διὰ χώματος

¹ Τὰ νομίσματα γενικῶς τῆς ἀνασκαφῆς τελείως κατωμένα παρεδόθησαν εἰς τὸ Νομισματικὸν Μουσεῖον. Ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ χρονολόγησις αὐτῶν ὀφείλεται εἰς

τὸν Διευθυντὴν αὐτοῦ κ. Κ. Κωνσταντόπουλον, πρὸς ὃν ἐκφράζω τὰς εὐχαριστίας μου.

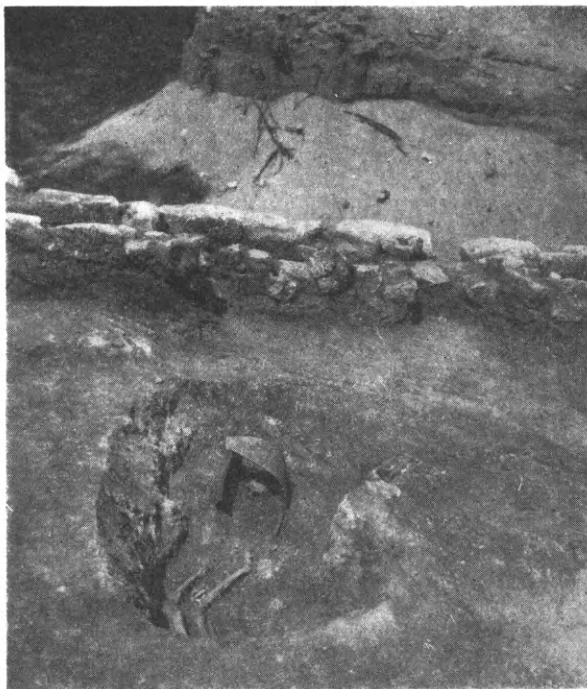
μέχρι τῆς ἐπιφανείας καὶ θὰ ἐκαλύπτοντο εἴτα προφανῶς διὰ πλακῶν, σανίδων ἢ καὶ ὑφασμάτων κατὰ τὸ ἄνω μέρος, οἱ δὲ παρατηρούμενοι ἐνιαχοῦ διπλοῖ τοῖχοι (βλ. 1 δωμ. Γ καὶ 6 δωματίου Δ καὶ ἀλλαχοῦ) σκοπὸν εἶχον καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν πλευρῶν αὐτῶν ἀλλὰ καὶ τὴν αὔξησιν τῆς ἐπιφανείας τοῦ καθίσματος ἢ τῆς κλίνης, τῶν ὁποίων τὸ πλάτος κυμαίνεται μεταξὺ 0,40-0,70. Εἰς τὴν Δῆλον, Κόρινθον καὶ Ἐλευσίνα (κεκομμένα εἰς τὸν βράχον) ἔχομεν παρόμοια καθίσματα.

Ἐπειδὴ ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς τῶν ἀνωτέρω καὶ τὰ χρησιμοποιηθέντα ὑλικά εἶναι τὰ αὐτὰ μετὰ τῶν μεταγενεστέρων δωματίων, τὰ δὲ γενόμενα ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἀφ' ἑνὸς καὶ τὰ ἐντὸς καὶ κάτωθεν τοῦ στρώματος αὐτῶν ἀφ' ἑτέρου διάφορα εὐρήματα καὶ κυρίως νομίσματα δὲν διαφέρουσι χρονολογικῶς μεταξὺ τῶν, εὐλόγον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ ἡ κατασκευὴ αὐτῶν ἐγένετο συγχρόνως ἐντὸς δηλ. τῆς τετάρτης π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος.

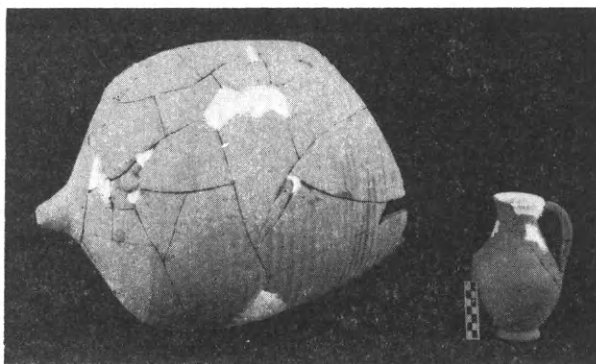
Ἀποτέλεσμα τῆς μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου ἐξερευνήσεως τῆς οἰκίας ἦτο καὶ ἡ ἀνακάλυψις τῶν ἐν τοῖς δωματίοις Δ καὶ Κ (εἰκ. 15) δύο τάφων. Οἱ νεκροὶ ἐντὸς λάκκων προχείρως ἐπὶ τούτῳ ὀρυχθέντων ἢ τουλάχιστον εὐρυνθέντων κείμενοι εἶχον τὴν αὐτὴν ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον κατεύθυνσιν καὶ ἐκαλύπτοντο ὑπὸ μεγάλων τμημάτων στρωτήρων κεραμίδων κατὰ τὰ πλάγια, ἅτινα συγκλίνοντα ἄνω ἐκαλύπτοντο κατὰ τὸ σημεῖον τῆς συναντήσεως ἀπὸ σειρὰν ἐξ ὁμοίων καλυπτήρων. Ἡ κεφαλὴ ἐστραμμένη πρὸς νότον εἶχε τεθῆ ἐντὸς ἀρκετοῦ μέρους ὀξυπυθμένου ἀμφορέως ὡς φαίνεται καὶ ἐν εἰκ. 17.

Ὡς κτερίσμα εἶχον ἀνὰ ἓν μόνωτον ἄχρουν ἄγγειον (ῥψ. 0,18) ἐκ πηλοῦ ἀνοικτοῦ χρώματος, ἔχον ἐγχαράκτους βαθείας περιφερικὰς ζώνας περὶ τὸν ὦμον (εἰκ. 18).

Διὰ τῆς εὐρέσεως τῶν ἀνωτέρω ταφῶν δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ εἴπωμεν ὅτι κατὰ τοὺς τελευταίους ῥωμαϊκοὺς χρόνους, εἰς οὓς ἀνάγονται τὰ εὐρεθέντα ἐν αὐταῖς ἄγγεῖα, δὲν ἦτο ἐν χρήσει πλέον τὸ κτήριον τοῦτο.

Εἰκ. 17. Ὁ τοῦ δωματίου Δ τάφος.

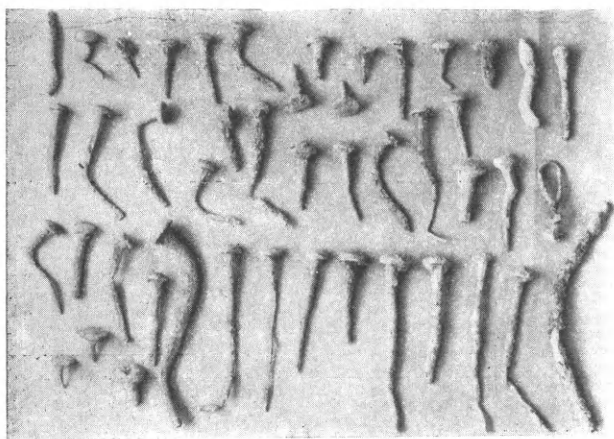

Εἰκ. 18. Τὸ ἥμισυ τοῦ ἀμφορέως, ἐν ᾧ ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ καὶ τὸ πτερισματικὸν ἄγγειον (τάφος Δ δωματίου).

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπροχώρησε καὶ ἐκτὸς τοῦ περιβόλου εἰς τὸν πρὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς χώρον αὐτοῦ καὶ οὕτω πᾶσα ἡ ὑπὸ ἐλαχίστης ἐπιχωματώσεως καλυπτομένη ἐκεῖ βραχῶδης ἔκτασις ἦλθεν εἰς φῶς.

Εἰς τὸ κατώτατον σημεῖον παρὰ τὸν πύργον Ρ καὶ εἰς ἀπόστασιν 4,20 ἀπ' αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη καὶ δεύτερον φρέαρ (Τ) σχήματος τετραγώνου ($0,85 \times 1,15$) πληρὲς καὶ τοῦτο λίθων, θραυσμάτων ἀγγείων, πηλίνων εἰδωλίων καὶ ἄλλων ἀπορριμμάτων, εὐρισκόμενον μεταξὺ τῶν χάριν αὐτοῦ καὶ διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην, πρὸς ἰσοπέδωσιν, ῥιφθέντων χωμάτων, κτισθέντων τοιχαρίων Σ-Σ. Ταῦτα θεμέλια μᾶλλον τῶν ἀναλημματικῶν τοιχαρίων καὶ ὁμοιομόρφου ὄντα τεχνικῆς πρὸς τὰ

Εἰκ. 19. Ἦλοι χαλκοῖ.

τῶν μεταγενεστέρων τῆς οἰκίας δωματίων, ἃν δὲν ἐκτίσθησαν τὸ πρῶτον ἐκεῖ κατὰ τὸν 4^{ον} π. Χρ. αἰῶνα, ὅτε φαίνεται ὅτι θὰ ἀνωρύχθη καὶ τὸ φρέαρ τοῦτο¹, πάντως θὰ ἐπεσκευάσθησαν τότε ἢ καὶ ὀλίγον ἄργότερον διότι μεταξὺ τοῦ οἰκοδομησίμου ὑλικοῦ τοῦ δυσμικοῦ τοιχαρίου ἦτο καὶ ἡ μαρμαρίνη βᾶσις δ' τοῦ κίονος τοῦ ὑποστέγου.

Τέλος τοὺς πρὸς νότον αὐτῶν τελευταίους μικροὺς καὶ παραλλήλους βαίνοντας καμπύλους, μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὸ Θυρωρεῖον, τοίχους Υ-Υ, χαρα-

κτηρίζομεν ὡς λείψανα κρασπέδων ὁδοῦ καταληγουσῆς εἰς τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν οἰκίαν².

ΕΥΡΗΜΑΤΑ³

Τὰ κατὰ τὴν ἐξερεύνησιν τῆς οἰκίας γενόμενα κινήτὰ εὐρήματα εἶναι τὰ ἑξῆς:

Α. Χαλκᾶ.

1) Νομίσματα ἐνενήκοντα ἔξ, ἥτοι ὀγδοήκοντα ἐννέα 4^{ον} π. Χρ. αἰῶνος (86 Ἀθηνῶν, 2 Σαλαμῖνος καὶ ἓν Θυβῶν), ἔξ Ἀθηνῶν 3^{ης} καὶ 2^{ας} π. Χρ. ἓκ. καὶ ἓν τεσσαρακοντανούμιον Ἰουστινιανοῦ Α' (εὐρέθη ἐντὸς τῆς ἄμμου).

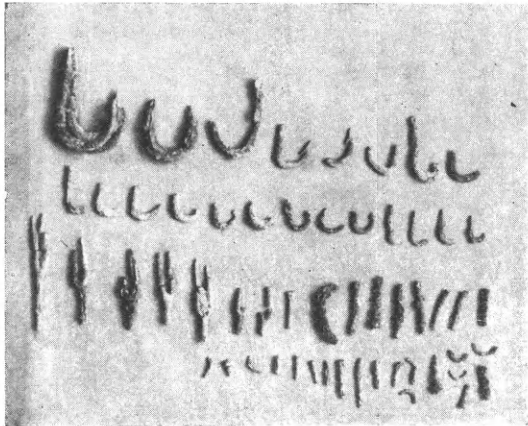
¹ Τὰ ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρεθέντα τεθραυσμένα ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια εἶναι ἐλληνιστικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν χρόνων. Εἰς βάθος ἐφθάσαμεν περὶ τὸ 7^{ον} μέτρον. ὅτε καὶ ἠναγκάσθημεν νὰ διακόψωμεν τὴν ἔρευναν ἕνεκα τοῦ ἀφθόνως ἀναβρύνοντος θαλασσίου ὕδατος.

Καὶ τοῦτο ἐχρησιμοποιήθη ὡς βόθρος, δι' ὃν λόγον καὶ τὸ ἐσωτερικὸν φρέαρ.

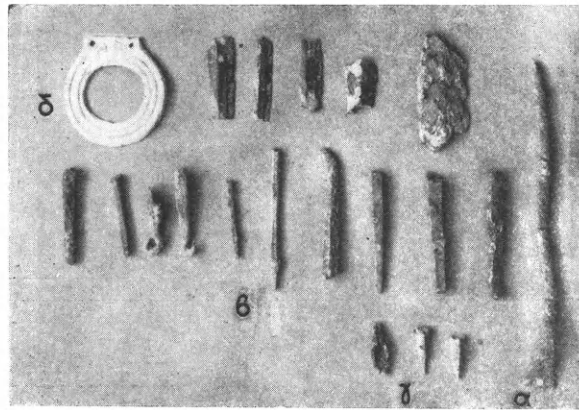
² Πιστεύων ὅτι καὶ ἄλλο κτήριο — τὸ τῆς Ἀθηνᾶς Ἱερὸν — πρέπει νὰ εὐρίσκειται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν μάλιστα ἀπὸ τῆς βορείας ἢ δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου, διότι ἄλλως δὲν εὐρίσκω δεδικαιολογημένην τὴν ἀνέγερσιν ταύτης εἰς τὸ μέρος τοῦτο, τὸ ὁποῖον, ὡς εἶδομεν, κατόπιν μεγάλης ἐπιχωματώσεως παρουσίασε τὴν ἀναγκαιοῦσαν ἐπιφάνειαν, ἀπεπειράθη νὰ ἀνοίξω δοκιμαστικὰς τάφρους εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα. Δυστυχῶς ὁμως ἡ συνεχὴς καταπίπτουσα καὶ καλύπτουσα τὰ πάντα ἄμμος, τῆς ὁποίας ἡ ἐνέργεια, ὡς ἀντελήφθημεν, δὲν

θὰ ἔπαυε πρὶν ἢ κατεστρέφετο σφαστὸς ἀριθμὸς τῶν ὑπερκειμένων πεύκων, αἱ ρίζαι τῶν ὁποίων ἤρχισαν ἐπικυνδύνως νὰ ἀπογινῶνται, ὑπεχρέωσεν ἡμᾶς νὰ μὴ προχωρήσωμεν εἰς μῆκος τὴν διανοξίν τῶν τάφρων. Ἐκ τῆς γενομένης παντὸς μικρᾶς ἐργασίας διεπιστώσαμεν ὅτι ἡ βορειοδυτικῶς τῆς οἰκίας ἀρχαία στρῶσις, κεκαλυμμένη ἀπὸ θραύσματα τῶν ἐκ τῆς στέγης τοῦ ἡμετέρου κτηρίου κεραμίδων, εἶναι ὁμαλὴ καὶ ὅτι εὐρίσκειται εἰς τὸ αὐτὸ μετὰ τῶν πρῶτων δωματίων ἐπίπεδον.

³ Ἐντὸς τοῦ Ὁρφανοτροφείου Βουλιαγμένης, κατόπιν τῆς εὐγενοῦς παραχωρήσεως ἐκ μέρους τοῦ ἀειμνήστου Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Χρυσόστομου καταλλήλου διαμερίσματος, κατηρτίσαμεν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν, εἰς ἣν κατεθέσαμεν ἀπαξάπαντα τὰ εὐρήματα τῆς ἡμετέρας ἀνασκαφῆς καὶ τινὰ τῶν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ζωστήρος Ἀπόλλωνος.

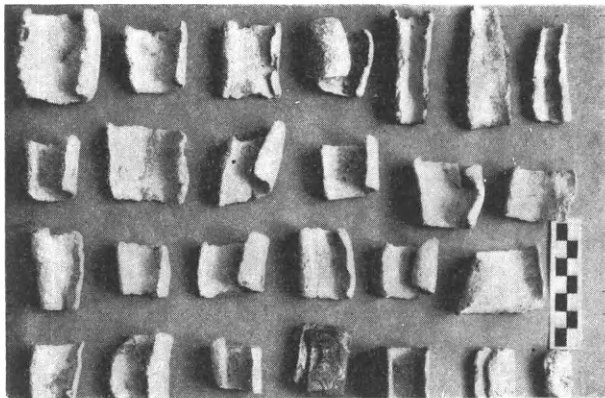

Εἰκ. 20. Ἀγκιστρα καὶ σχαλίδες.

Εἰκ. 21. Διάφορα μικροαντικείμενα.

- 2) Πλείστοι ἥλοι διαφόρων σχημάτων καὶ μεγεθῶν (εἰκ. 19).
- 3) Ἀρκετὰ ἄγκιστρα ἀκέραια καὶ μὴ ὡς καὶ τμήματα τῶν διὰ τὴν πλοκὴν τῶν δικτύων σχαλίδων (εἰκ. 20).
- 4) (Εἰκ. 21). Μία σπαθομήλη (α), βελόναι (β), καὶ μικραὶ αἰχμαὶ βελῶν (γ).

Εἰκ. 22. Μολύβδινα βάρη δικτύων.

Β. Μολύβδινα.

- 1) Ἀπειρία συνδέσμων καὶ ἄλλων ἐλασμάτων.

2) Τὸ ἐν εἰκ. 21 (δ) ἀντικείμενον, ὅπερ θὰ καθηλοῦτο εἰς σκεῦος τι. Μεταξὺ τῶν ὀπῶν τὰ γράμματα Θ Ε.

3) Εἴκοσι καὶ ἕξ δακτυλιοειδῆ ἀντικείμενα (εἰκ. 22) ἀποτελοῦντα, προφανῶς, βάρη δικτύων.

4) Τετράμουν Ἀττικὸν 5^{ου} π. Χρ. αἰῶνος, φέρον τὸ γνωστὸν σταυροειδὲς κόσμημα (ἢ κνήμας τροχοῦ ἀμάξης κατὰ Σβορῶνον) καὶ διαγωνίως τὰ γράμματα Δ Π. Γραμ. 1720 (εἰκ. 7 α).

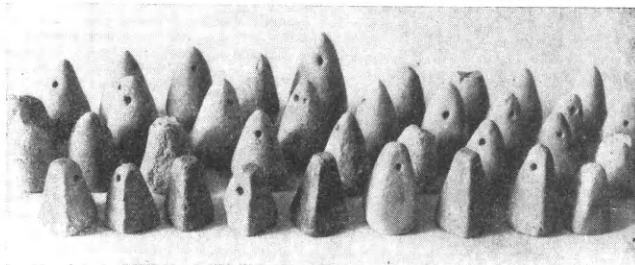
Μ Ο

Γ. Πήλινα.

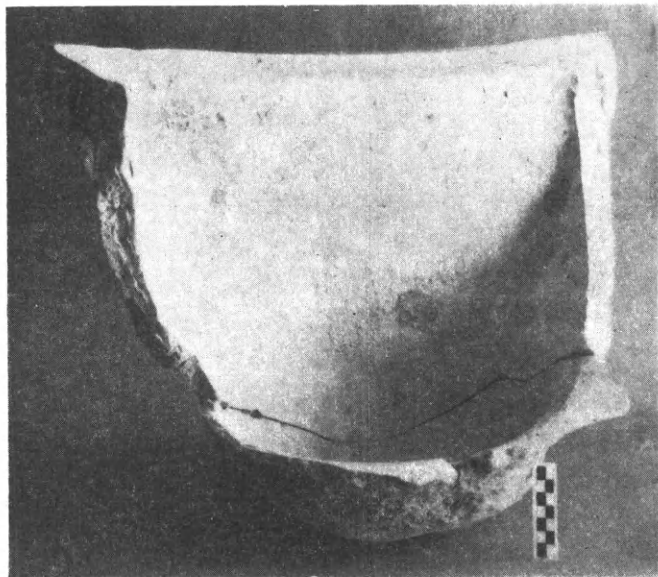
1) Ἀρκετὰ διάφορα θραύσματα ἀγγείων καὶ δύο μικροὶ μελαμβαφεῖς μονόμυξοι λύχνοι, ὧν ὁ εἷς περίπου ἀκέραιος.

2) Τριάκοντα καὶ ἕξ πήλιναι ἀγνῦθες, ὧν αἱ 10 πυραμιδοειδεῖς, μετ' ὁπῆς ἄνω πᾶσαι πρὸς ἀνάρτησιν. Ὑψ. μεγαλ. 0,10. Μήπως καὶ ταῦτα βάρη δικτύων; (Εἰκ. 23).

3) Ὁ ἐν εἰκ. 24 ποδοπιτῆρ ὕψους ἐνὸς μέτρου καὶ πλάτους 0,62

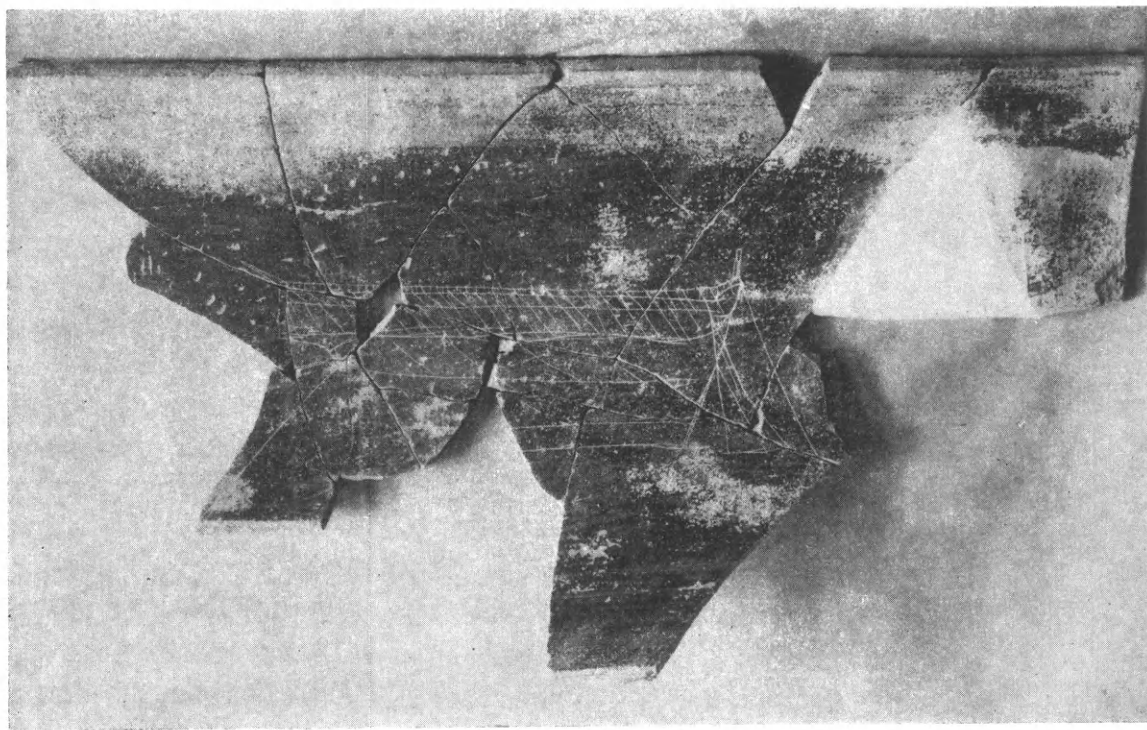

Εἰκ. 23. Πήλιναι ἀγνῦθες.

Εἰκ. 24. Ποδονιπτὴρ πήλινος.

ἀποκλείεται νὰ εἶναι σχεδιογράφημα πλοίου πλησίον τῆς οἰκίας προσηραγμένου.

Εἰκ. 25. Ἐγχάρακτος κεραμὶς.

1 Ἡ ἀνεύρεσις μικροῦ τμήματος φέροντος πυκνὰ χαράγματα ἀποδειχθέντα ἐκ τῶν ὑστέρων ὡς παριστῶντα τὴν πρῶραν τοῦ πλοίου ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἀναζητήσω καὶ τὰ ἄλλα σχετικὰ καὶ νὰ κατορθώσω οὕτω, κατόπιν

πολλοῦ κόπου καὶ πολυμέρου ἐρεύνης—διότι εἶχον ἐνώπιόν μου ἀπειρίαν θραυσμάτων—νὰ ἀπαρτίσω τὴν ἀνωτέρω κεραμίδα.

κατὰ τὸ ἄνω αὐτοῦ μέρος, οὕτινος αἱ πλευραὶ εἶναι κατεστραμμέναι, ἀπολήγων κάτω εἰς κοιλότητα διάμ. 0,47, (εὐρέθη ἐντὸς τοῦ δωματίου Η).

4) Ἡ ἐν εἰκ. 25 κεραμὶς¹, ἐκ τῶν παλαιότερων στρωτήρων, πλάτ. 0,45 καὶ σφζ. μήκ. 0,85 μ., ἐφ' ἧς ἐγχαράκτος παράστασις πλοίου ἡγυροβολημένου εἰς παραλίαν τινὰ καὶ προσδεδεμένου ἐπὶ τῆς ξηρᾶς διὰ τῶν ἐκ τῆς πρύμνης αὐτοῦ σχοινίων.

Κατὰ τὴν ἀριστερὰν παρεῖαν φαίνεται ὁ ὀφθαλμός. Διαστ. πλοίου 0,40×0,15.

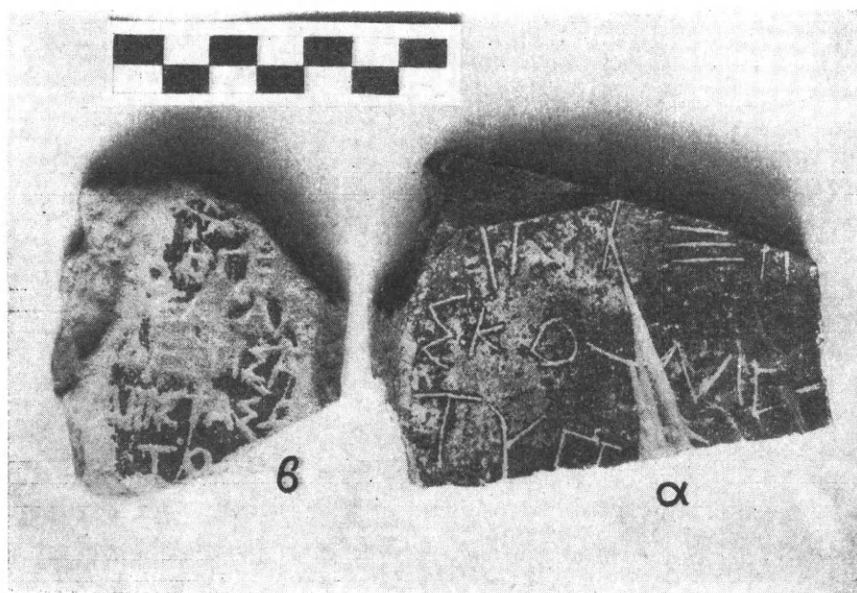
Τοῦτο, κατασκεύασμα, προφανῶς, ἐρασιτέχνου τινὸς ἐνοίκου, δὲν

Καὶ 5) Δύο ἐνεπίγραφα τμήματα ὁμοίων στρωτήρων κεραμίδων (εἰκ. 26). Ἐπὶ τοῦ ἐνὸς (α), διαστ. $0,08 \times 0,05$ καὶ πάχ. $0,010$ ἀναγινώσκονται προχείρως κεχαραγμένα τὰ γράμματα ΣΚΟΝΙΕ Ὑψ. γραμμ. $0,011$.

ΣΚΟΝΙΕ

ΤΥΠ

Εἰκ. 26. Δύο ἐνεπίγραφα κεραμίδων τμήματα.

Ἐπὶ τοῦ ἐτέρου (β) πάχους $0,011$, σφύζοντος κυρίαν ἐπιφάνειαν $0,05 \times 0,06$ ὑπάρχουσι γράμματα ἐκ 5 σειρῶν, ὧν διακρίνονται τὰ ἑξῆς:

ΟΓΕ

ΕΙΣΗ

ΕΤΙΣΗ

ΣΤΑΣΩ

ΤΟ

Δ. Δίδινα.

Στήλης μαρμαρίνης ἐνεπιγράφου τμήμα πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον (εἰκ. 27). Εὐρέθῃ ἀνεστραμμένον περὶ τὸ μέσον τοῦ δωματίου Δ, εἰς τὸ ἀνώτατον μέρος τῆς ἐπιχωματώσεως αὐτοῦ καὶ ἐντὸς τῶν ῥιζῶν τοῦ μόνου ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς καταστραφέντος μεγάλου πεύκου.

Ἡ ἐπ' αὐτοῦ ἐπιγραφή, σφύζουσα γράμματα ἐξ εἴκοσι περίπου στίχων, ἔχει ὡς ἑξῆς:

Εἰκ. 27. Τμήμα μαρμαρίνης ἐνεπιγράφου πλακός.

Ε	ΝΠΑΡ	— ε —
	ΑΡΧΟΝ	— ν πα ρ —
	ΘΕΟΔ	— α ρ χ ο ν —
5	ΟΦΛ	— Θε ο δ —
	ΟΗΟΧΞΥ	— ο φ λ —
	ΞΑΝΑΡΧ	— ο Η ο χ σ ν —
	ΧΞΙΝΑΡ	— σ α ν α ρ χ —
	ΟΝΦΙ	— χ σ ι ν α ρ —
10	ΑΝ ΕΡΘ Χ	— ω ν φ ι —
	Ξ ΑΜΜ	— ταμί]αν [Ηι]ε ρ ῶ [ν] χ [ρεμάτων
	ΘΝΠΑΡΕΔΘΞΑΝ	— ς [ε γ ρ] α μ μ [ά τευ ε]
	ΠΔΡΑΧΜ	— ω ν πα ρ έ δ ω σ α ν
15	ΤΑΜΙΑΝΗΙΕΡΘΝ	— Π δ ρ α χ μ [ὰς] —
	ΧϞΔΔΔ††† III	— τα μ ί α ν Η ι ε ρ ῶ ν —
		— Χ Ϟ Δ Δ Δ † † † III

	ΗΟΙ:ΤΙΜ ΑΡΧΟΞ: Π Ε	— Ηοι: Τίμαρχος: Π ε —
	ΙΗΟΙΧΞΥΝΑΡΧΟ Ν Τ	— ι Ηοι χσυνάρχοντ[ες] —
20	Ξ ΤΡΑ ΤΟΞΕΛΡΑ Μ	— στρατος ἐγραμ[μάτευε] —
	ΠΑΡΕΔ	— παρέδ[οσαν] —

Ἐνεκα τῆς μεγάλης βλάβης τῆς ἐνεπιγράφου ἐπιφανείας τοῦ λίθου, ὡς βλέπομεν, ἐλάχιστα γράμματα διακρίνονται. Ἡ συμπλήρωσις αὐτῶν εἶναι πιστεύω ἀδύνατος.

Εἰκ. 28. Ὁ «Ἱερὸς» ἀσκός.

Πάντως ἐκ τοῦ σωθέντος τμήματος εἵμεθα βέβαιοι, ὅτι πρόκειται περὶ καταγραφῆς ἱερῶν χρημάτων.

Ἡ ἐπιγραφὴ ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων ἀνάγεται εἰς τὸ τέλος τοῦ 5^{ου} π. Χρ. αἰῶνος.

Τὰ περισσότερα τῶν εὐρημάτων ἡμῶν ὀφείλονται εἰς τὴν ἀνακάλυψιν καὶ ἐξερεύνησιν τῶν δύο φρεάτων. Ἐξ αὐτῶν, ὡς εἵπομεν, ἐξήχθησαν πλεῖστα ὅσα θραύσματα, ἀνήκοντα κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς οἰκιακὰ σκεύη περιέργων σχημάτων καὶ διαφόρων μεγεθῶν. Ἡ συγκόλλησις ὅμως καὶ συμπλήρωσις ὅλων αὐτῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπάρχουσιν ἀρκετὰ τηγανόσχημα καὶ ἄλλα ἀβαθῆ μὲ δισκοειδῆ πώματα, δὲν ἐπετεύχθη εἰσέτι. Κατωτέρω παραθέτομεν περιγραφὴν τῶν ἤδη συμπληρωθέντων.

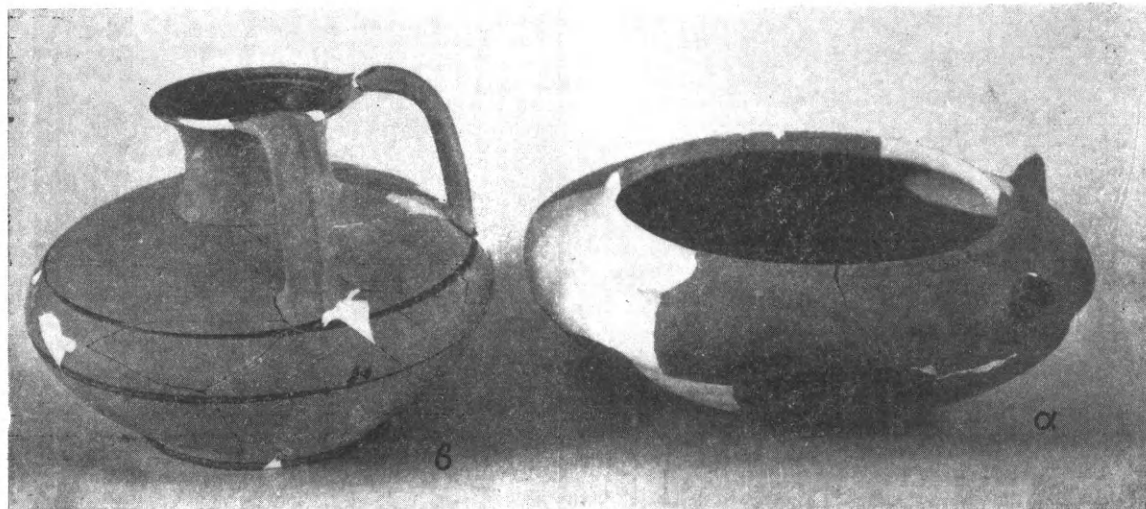
Ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ φρεάτος.

1) (Εἰκ. 28). Ἀσκοειδὲς ἀγγεῖον στηριζόμενον ἐπὶ κυκλικῆς βάσεως, μικρὸν κοίλης, μὲ ἐγχαρακτοὺς προχείρους συγκεντρικοὺς κύκλους ἐν τῷ μέσῳ.

Αἱ πλευραὶ αὐτοῦ ἀνερχόμεναι εὐρύνονται. Ἐξογκούμεναι δ' αἰσθητῶς πλαγίως περὶ τὴν κοιλίαν, κυρτοῦνται κατὰ τοὺς ὤμους καὶ ἐνοῦνται κατὰ τὴν ἐλλειψοειδῇ ῥάχιν, ἐφ' ἧς πλατεῖα ὑπάρχει λαβή, ἀπολήγουσα κατὰ τὸ ἐν μὲν ἄκρον εἰς οὐρὰν κατὰ δὲ τὸ ἕτερον εἰς στενὸν λαιμὸν μὲ κοτυλοειδὲς στόμιον.

Ἐπὶ τῆς ῥάχεως δεξιᾷ καὶ ὀπίσω κεχαραγμένη βαθέως καὶ οὐχὶ ἐπιμελῶς ἡ λέξις **ΗΙΕΡΟΞ**. Δυστυχῶς πρὸ τῆς ἐπιγραφῆς ἐλλείπει ἀρκετὸν τμήμα, ἐφ' οὗ δυνατόν νὰ ὑπῆρχε καὶ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ εἰς ὃν ἦτο τὸ σκεῦος ἀφιερωμένον. Ὑψος 0,22 καὶ

Εἰκ. 29. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ φρεάτος.

πλάτος ἀπὸ στομίου μέχρις οὐρᾶς 0,22. Πηλὸς ἀνοικτοῦ ἐρυθροῦ χρώματος, ἐφ' οὗ βερνίκιον μελανὸν ἡμιεξίτηλον.

2) Ὅμοιον ἀγγεῖον καὶ τῶν αὐτῶν διαστάσεων περίπου, σφζόμενον κατὰ τὸ ἥμισυ. Σφζ. ὕψ. 0,19.

3) Εἰκ. 29 (α). Φακόσχημον ἀγγεῖον, ἄνευ ἰδιαίτερας βάσεως, ἔχον εὐρύτατον στόμιον καὶ μικρὰ μόλις δηλούμενα πρὸς τὰ ἄνω χεῖλη. Ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου περίπου ὧμου φέρει ἀνὰ μίαν καθέτως λαβὴν καὶ μεταξὺ αὐτῶν μικρὰν κοίλην ψευδοπροχοήν· ὕψ. 0,10 καὶ ἄνοιγμα στομίου 0,17. Πηλὸς ὑπέρυθρος. Γάνωμα καστανόχρουν. Φέρει ἴχνη πυρᾶς (καπνοῦ) καὶ ἐσωτερικῶς ἐν τῷ πυθμένι. Ἐλλιπὲς καὶ κατὰ τὰς δύο λαβάς.

4) Εἰκ. 33 (β). Ἀγγεῖον μὲ χαμηλὴν κυκλικὴν βάσιν καὶ κοιλίαν ἀρτόσχημον. Λαιμὸς ὑψηλὸς μὲ ἀποκλίνοντα τὰ χεῖλη, ἀφ' ὧν ἐκφύονται ἐπὶ τοῦ ὧμου δύο λαβαὶ πλατεῖαι, μὲ γωνιώδη ῥάχιν, πλησίον ἀλλήλων.

Ἐπὶ τοῦ ἀνοικτοῦ ἐρυθροῦ χρίσματος φέρει περὶ τὴν βάσιν, τὴν κοιλίαν καὶ τὸν ὧμον περιφερικὴν λεπτὴν γραμμὴν καστανέρυθρον· ὕψ. 0,16. Ἐσωτερικῶς γάνωμα μελανόν, ὅπερ στιλπνότατον κατὰ τὸν λαιμὸν.

5) Εἰκ. 30 ἀριθ. 1. Οἰνοχοῖσκη μελαμβραφῆς μὲ ὠσειδῇ κοιλίαν καὶ λαβὴν ταινιόσχημον ἐπὶ τοῦ ὧμου, ἐκφυομένην ἀπὸ τῶν χειλέων καὶ ὑψουμένην ἄνωθεν αὐτῶν, ὕψ. 0,14. Θαυμάσιον στιλπνότατον γάνωμα, μὲ λάμψιν μεταλλικὴν, ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς μόνον περὶ τὸ στόμιον. Βάσις ἀγάνωτος.

6) Εἰκ. 30 ἀριθ. 2. Σκύφος δίωτος, μικρὸν ἐλλειπὴς περὶ τὰ χεῖλη, μετὰ τὴν στεφάνην πρὸς τὰ ἔξω. Εἶναι ἐστὶλβωμένος ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς μετὰ θαυμασίαν μελανὴν στίλβωσιν ὑπέρυθρον κατὰ τὴν βάσιν, ἐν ᾗ ὑπάρχουσι δύο μικροὶ ὁμόκεντροι κύκλοι, μελανῷ χρώματι, καὶ κεχαραγμένα τὰ γράμματα Π Υ. Ὑψ. 0,08.

7) Εἰκ. 30 ἀριθ. 3. Ὅμοιος καθ' ὅλα ἄνευ γραμμάτων, ὕψ. 0,08.

8) Εἰκ. 30 ἀριθ. 4. Ὅμοιος καὶ τῶν αὐτῶν διαστάσεων, μικρὸν ἐξίτηλος.

9) Εἰκ. 30 ἀριθ. 5 καὶ 6. Ὅμοιοι.

10) Ὅμοιος μετὰ κατεστραμμένην τὴν στίλβωσιν ἔξω καὶ ἔσω. Λίαν ἐλλειπής.

Εἰκ. 30. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ φρέατος.

11) Ὅμοιος, χωρὶς τὴν ἀπόκλισιν τῶν χειλέων. Κατὰ τὴν βάσιν ὑπάρχουσι τρεῖς ὁμόκεντροι κύκλοι μετὰ μελανὸν στίγμα ἐν τῷ μέσῳ καὶ προχείρως τὸ γράμμα Α· ὕψ. 0,07.

12) Εἰκ. 30 ἀριθ. 7. Μόνωτον κύπελλον μελαμβαφές, μικρὸν ἐλλειπές. Λεπτὸς ἐγγάραιος κύκλος κατὰ τὴν βάσιν. Διάμ. στομ. 0,11.

13) Εἰκ. 30 ἀριθ. 8. Ὅμοιον ὑπέρυθρον ἐσωτερικῶς ἐκ τῆς ὀπτήσεως. Κατὰ τὴν ἄνευ κύκλου βάσιν τὰ γράμματα Α Λ Ε· διάμ. 0,12.

14) Εἰκ. 30 ἀριθ. 9. Ὅμοιον ἄνευ λαβῆς, φέρον κατὰ τὴν ἀγάνωτον κεραμόχρουν βάσιν τρεῖς συγκεντρικοὺς κύκλους καστανοῦ χρώματος· διάμ. 0,11.

15) Εἰκ. 30 ἀριθ. 10. Ὅμοιον ἔχον κατὰ τὴν βάσιν ἐσωτερικῶς τετράδα ἐμπιέστων ἀνθεμίων πέριξ σπειροειδοῦς κοσμήματος· διάμ. 0,11.

16) Εἰκ. 30 ἀριθ. 11. Ὅμοιον ἐλλειπές σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ κατὰ τὸν πυθμένα· διάμ. 0,10.

17) Εἰκ. 30 ἀριθ. 12. Ὅμοιον ἔχον τὸ αὐτὸ περίπου ἔντυπον κόσμημα, ἀγάνωτον κατὰ τὴν στεφάνην καὶ μετὰ δύο συγκεντρικοὺς πλατεῖς κύκλους κατὰ τὴν βάσιν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων στίγμα· διάμ. ἐκάστου 0,09.

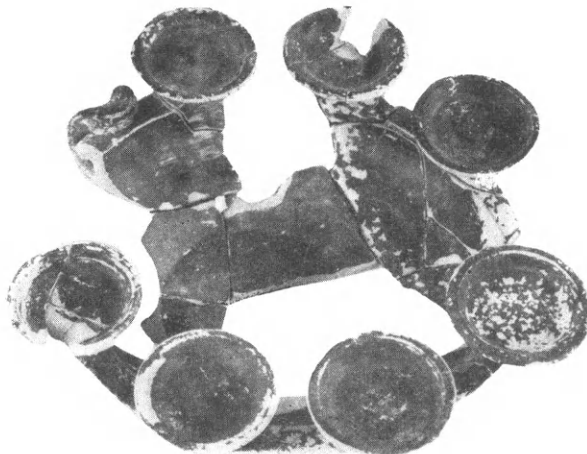
18) Εἰκ. 30 ἀριθ. 13 καὶ 14. Δύο μικρὰ ἄνωτα κυπελλίδια, ὧν τὸ ἐν μετὰ βάσιν ἄνευ ποδός. Γάνωμα ἡμιεξίτηλον· διάμ. 0,075 καὶ 0,065.

19) Εικ. 30 ἀριθ. 15. Μικρά ἀλατοδόχη, περίπου πλήρης, με θαυμασίαν μελανήν στίλβωσιν· διάμ. 0,06.

20) Εικ. 30 ἀριθ. 16 καὶ 17. Δύο κύαθοι μόνωτοι, τῶν αὐτῶν διαστάσεων, καλῶς ἐστίλβωμένοι. Περὶ τὴν κοιλίαν καθέτως ἔκτυπα λογχοειδῆ φύλλα. Περὶ τὴν βάσιν φέρουσι ἀμυδρῶς κεχαραγμένους συγκεντρικὸς κύκλους· ὕψ. 0,07, ἀνοιγμα στομ. 0,085.

21) Ὅμοιος καθ' ὅλα με ἐξίτηλον τὴν στίλβωσιν.

22) Μικρὸν ἄχρουν ἀγγεῖον με μικρὰν βάσιν καὶ δύο ἐγχαράκτους περιφερικοὺς κύκλους κατὰ τὴν κοιλίαν· διάμ. 0,13.

Εικ. 31. Ὁ κέρνος.

23) Ἀγγεῖον ἄχρουν μόνωτον με σφαιρικὴν κοιλίαν. Ἐλλείπει τὸ στόμιον· σφζόμ. ὕψος 0,14.

24) Εικ. 30 ἀριθ. 18. Λύχνος μονόμυξος με μελανήν λαμπρὰν στίλβωσιν. Ἀχρους κατὰ τὴν βάσιν καὶ ἐλλειπὴς τὴν τοξωτὴν λαβὴν· ὕψ. 0,03· σφζ. μῆκ. μετὰ τῆς μύξας 0,095.

25) Ὅμοιος ἐλλειπὴς με πεπιεσμένην τὴν κοιλίαν καὶ ἐξίτηλον τὸ στίλβωμα· ὕψ. 0,02, μῆκος δὲ μετὰ τῆς μύξας καὶ τῆς λαβῆς 0,10.

26) Εικ. 34 ἀριθ. 6. Πηλίνου κοίλου εἰδωλίου γυναικὸς τὸ ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ μέχρι τοῦ ὀμφαλοῦ τμήμα· ὕψ. 0,09.

ΕΚ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΦΡΕΑΤΟΣ

1) Κέρνος (εἰκ. 31), ἐκ πολλῶν τεμαχίων συγκεκολλημένος καὶ ἐλλειπὴς ὅλως κατὰ τὸν πόδα. Τὸ ἐκ τῆς Ἐλευσινιακῆς κυρίως λατρείας γνωστότατον ἱερὸν τοῦτο ἀγγεῖον σφύζει γύρω ἐπὶ τῆς στεφάνης ὀκτὼ (ἐλλείπει καὶ εἷς ἔτι) κοτυλίσκους, ἐφ' ὧν δείγματα τῶν ἀπαρχῶν τῶν καρπῶν τῆς γῆς ἐτίθεντο καὶ φέρει δύο λαβὰς ἐκφυομένας ἐκ τῶν ὤμων, αἵτινες κυρτούμεναι ἄνω στηρίζονται ἐπὶ τοῦ χεῖλους αὐτοῦ· διάμ. στομίου 0,25 περίπου. Πηλὸς ὠχροκίτρινος. Γάνωμα μελαμβαφὲς ἡμιεξίτηλον. Ὁ σχηματισμὸς τῶν Ἐλευσινιακῶν κέρνων εἶναι διάφορος.

2) Εἰκ. 32 ἀριθ. 1. Κύλιξ ἀβαθὴς μεθ' ὑψηλοῦ κωδωνοειδοῦς κοίλου ποδός, φέρουσα εἰς ἐκάστην πλευρὰν ὑπὸ τὰ πλατυνόμενα χεῖλη ἀνὰ μίαν κυλινδρικήν διπλὴν λαβὴν (σιγματοειδῆ). Ἐσωτερικῶς φέρει ἐγχαράκτον κύκλον καὶ βάθυσμα. Ἐλάχιστα συμπεπληρωμένη γύψω. Ἀγάνωτος· ὕψ. 0,12 καὶ διάμ. 0,32.

3) Εἰκ. 32 ἀριθ. 2. Ποτήριον δίωτον λεπτυνόμενον κατὰ τὴν ὑψηλὴν βάσιν, περὶ τὴν ὁποίαν σχηματίζονται μικροὶ δακτύλιοι. Ἐλλειπὲς κατὰ τὸ ἥμισυ τῆς λαβῆς. Τὸ χεῖλος κυρτοῦται πρὸς τὰ ἔξω. Γάνωμα μελαμβαφὲς ἡμιεξίτηλον ἔσω καὶ ἔξω. Ὑψ. 0,09. Ἀνοιγμα στομίου 0,07.

4) Εἰκ. 32 ἀριθ. 3. Κανθαρίδιον μελανογάνωτον μετὰ δύο λαβῶν (ἢ μία ἐλλείπει), περιπεπλεγμένων εἰς κόμβον, ἀπὸ τὰ χεῖλη ἐπὶ τοῦ ὤμου. Ὑψ. 0,09. Διάμ. χειλέων 0,08.

5) Εἰκ. 32 ἀριθ. 4. Ὅμοιον μετ' ἀπλῶν γωνιωδῶν μᾶλλον λαβῶν. Μικρὸν ἐλλιπὲς τὸ χεῖλος, τὴν βάσιν καὶ τὴν μίαν λαβήν. Στίλβωσις ἡμιεξίτηλος. Ὑψ. 0,10. Διάμ. στομ. 0,09.

6) Εἰκ. 32 ἀριθ. 5. Ὅμοιον. Ὑψ. 0,11. Διάμ. στομ. 0,10.

7) Εἰκ. 32 ἀριθ. 6. Ὅμοιον ἀγγεῖον μὲ ὁμαλῶς ὑψούμενα καὶ ἀποκλίνοντα μικρὸν

Εἰκ. 32. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ φρέατος.

χεῖλη, ἔχον δύο ἀπλᾶς ταινιοσχήμους λαβάς. Μεταξὺ αὐτῶν ἔκτυπος κλάδος κισσοῦ δι' ἀνοικτοῦ ἐρυθροῦ χρώματος. Γάνωμα ἔσω καὶ ἔξω μελαμβαφὲς ἡμιεξίτηλον.

8) Εἰκ. 33. Πῶμα πυξίδος ἐρυθρομόρφου ὀλίγον ἀποκεκρουμένον γύρω. Περὶ τὸ κέντρον σφῆζει ὀπὴν πρὸς ἔνθεσιν τῆς ἐλλειπούσης νῦν χαλκίνης λαβῆς. Σφῆζει παρὰ στασιν καλλωπισμοῦ δύο καθημένων, τῆς μὲν ἐπὶ θρόνου, τῆς δὲ ἐφ' ἀπλοῦ καθίσματος, γυναικῶν, τὰς ὁποίας περιποιῶνται τέσσαρες θεραπαινίδες, ὧν ἡ μία ἵσταμένη μεταξὺ αὐτῶν διὰ μὲν τῆς ἀριστερᾶς τείνει ἡνεωγμένην πυξίδα πρὸς τὴν ἔνθρονον, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς κρατεῖ περιδέραιον. Ἡ εἰκὼν συμπληροῦται διὰ τριῶν ἐρωτιδέων, ὧν τὸ γυμνὸν σῶμα δηλοῦται διὰ λευκοῦ χρώματος. Διάμ. 0,14. Τέλος 5^{ου} π. Χρ. αἰῶνος.

9) Εἰκ. 34 ἀριθ. 1. Πήλινον εἰδῶλιον (κοῖλον) Κυβέλης ἐν χιτῶνι καὶ ἱματίῳ, καθημένης ἐπὶ θρόνου καὶ ἐχούσης ἐπὶ τῶν κόλπων λέοντα. Διὰ τῆς δεξιᾶς ἐπὶ τοῦ γόνατος κρατεῖ φιάλην. Πατεῖ ἐπὶ ὑποποδίου ὀρθογωνίου. Ἐκ πολλῶν τεμαχίων συγκεκολλημένον εἶναι ἐλλιπὲς τὴν κεφαλὴν καὶ μικρὸν ὀπισθεν. Σφζόμενον ὕψος 0,14.

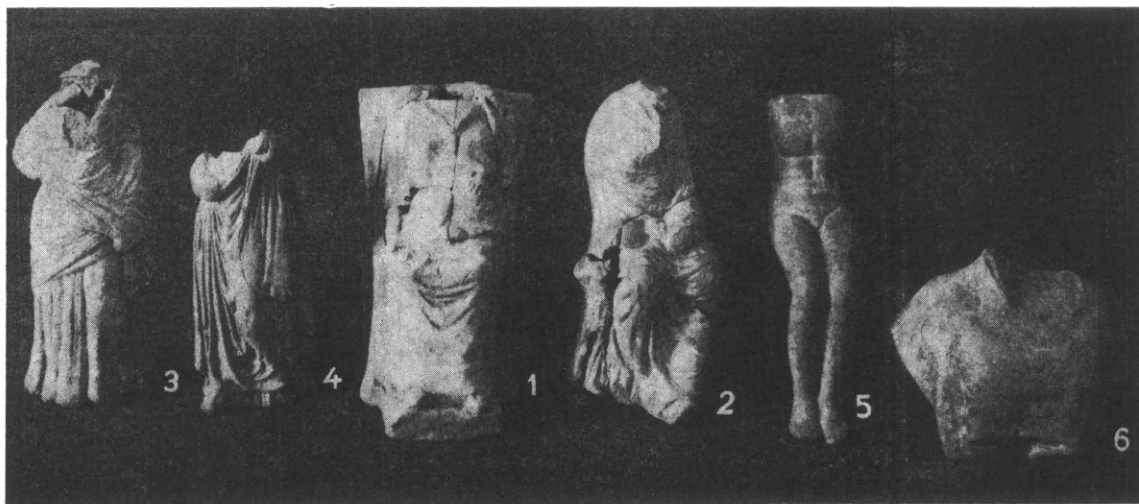
10) Εἰκ. 34 ἀριθ. 2. Ὅμοιον, γυναικὸς καθημένης, ἐν χιτῶνι καὶ ἱματίῳ, καλύπτοντι καὶ αὐτὰς τὰς χεῖρας, ὧν ἡ μὲν ἀριστερὰ κρατοῦσα τι εἶναι ἐπὶ τῶν γονάτων, ἡ δ' ἑτέρα

Εἰκ. 33. Πῶμα πυξίδος.

κεκαμμένη κατὰ τὸν ἀγκῶνα, πρὸ τοῦ στήθους. Ὅμοίως ἐλλιπὲς τὴν κεφαλὴν. Σφζ. ὕψ. 0,16.

11) Εἰκ. 34 ἀριθ. 3. Ὅμοιον ἱσταμένης γυναικὸς μὲ ποδὴν χιτῶνα καὶ ἱμάτιον

Εἰκ. 34. Πήλινα εἰδώλια.

καλύπτειν ὁλόκληρον τὸ ἄνω μέρος αὐτῆς. Τὴν ἀριστερὰν μὲν χεῖρα ἔχει κατὰ τὴν ὀσφύν, τὴν δὲ δεξιὰν ὀπισθεν. Ἐλλείπει ἡ κεφαλὴ. Σφζ. ὕψ. 0,15.

12) Εἰκ. 34 ἀριθ. 4. Ὅμοιον γυναικὸς ὀρθίας, ἐν χιτῶνι καὶ ἱματίῳ. Τὸ σῶμα εἶναι ἐστραμμένον πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἔχει κεκαμμένον τὸν ἀριστερὸν πόδα κατὰ τὸ γόνυ. Διὰ τῶν περὶ τὴν μέσσην χειρῶν αὐτῆς φαίνεται συγκρατοῦσα τὸ πολλὰς πτυχὰς σχηματίζον ἱμάτιον. Ἐλλείπει τὸ ἀπὸ τοῦ στήθους καὶ ἄνω μέρος. Σφζ. ὕψ. 0,14.

Εἰκ. 35. Γενικὴ ὄψις τῆς ἀνασκαφῆς.

13) Τὸ ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ μέχρι τῶν ποδῶν τμήμα πηλίνου εἰδωλίου γυναικὸς, φερούσης ἀχειρίδωτον χιτῶνα. Σφζ. ὕψ. 0,016.

14) Εἰκ. 34 ἀριθ. 5. Πήλινον εἰδῶλιον ἀνδρὸς γυμνοῦ εἰς στάσιν καθημένου. Ἐλλιπὲς τὰς περιαιρειτὰς χεῖρας (σφύζονται αἱ ὀπαὶ κατὰ τὸν ὄμιον) καὶ τὴν κεφαλὴν. Σφζ. ὕψ. 0,14.

15) Ὁ ἀριστερὸς πούς ὁμοίου μικροτέρου καὶ τμήματα ἄλλων εἰδωλίων.

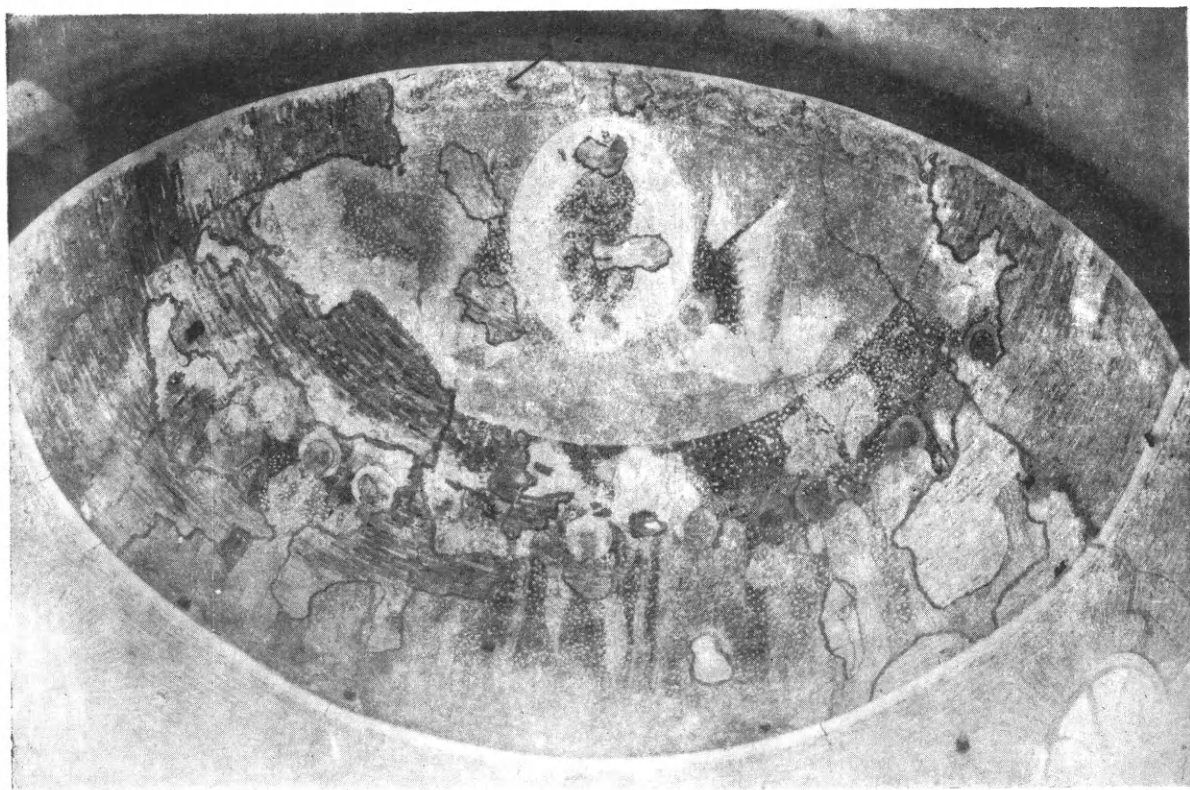
Η ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΛΗΨΕΩΣ ΕΝ ΤΗ ΑΨΙΔΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΥΠΟ ΑΝΔΡΕΟΥ ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ

Τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς ἀψίδος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου ἐν Θεσσαλονίκῃ καταλαμβάνει μεγαλοπρεπῆς τοιχογραφία παριστάνουσα τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ (εἰκ. 1). Ἡ τοιχογραφία αὕτη, ἀποκαλυφθεῖσα κάτωθεν τοῦ Τουρκικοῦ ἐπιχρίσματος κατὰ τὰς ἐν ἔτει 1913 γενομένας ἐν τῷ ναῷ ἐργασίας ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Γ. Οἰκονόμου καὶ τοῦ ἀειμνήστου ἀρχιτέκτονος Ἀ. Ζάχου, παρέμεινεν ἐντελῶς σχεδὸν ἀνεξέταστος μέχρι τοῦδε¹, παρὰ τὸ ἐνδιαφέρον τὸ ὁποῖον παρουσιάζει καὶ ἀπὸ τεχνικῆς καὶ ἀπὸ εἰκονογραφικῆς ἀπόψεως. Τὴν δημοσίευσιν τῆς πολυτίμου ταύτης τοιχογραφίας ἐθεωρήσαμεν, παρὰ τὴν μεγάλην αὐτῆς φθορὰν καὶ τὴν κακὴν κατάστασιν εἰς ἣν εὐρίσκεται, ὄχι ἄσκοπον, καθ' ὅσον ἡ ἐξέτασις αὐτῆς ὀδηγεῖ εἰς συμπεράσματα τεχνικὰ καὶ εἰκονογραφικὰ γενικωτέρας σημασίας.

Ἡ παράστασις εἶναι, ὡς συνήθως, διατεταγμένη εἰς δύο ἐπαλλήλους ζώνας. Εἰς τὴν ἄνω, ἣτις εἰκονίζει τὸν οὐρανόν, παρίσταται ὁ Ἰησοῦς (εἰκ. 2) ἐντὸς φωτεινοῦ ἐλλειψοειδοῦς δίσκου βασταζομένου ὑπὸ δύο ἱσταμένων Ἀγγέλων (εἰκ. 14), καθήμενος ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ τόξου καὶ τείνων τὴν δεξιὰν εἰς σχῆμα εὐλογίας. Τὸ πρόσωπον καὶ ἡ ἀριστερὰ αὐτοῦ χεὶρ ἔχουσι καταστραφῇ. Τὸ μέσον τῆς κάτω ζώνης, εἰκονιζούσης τὴν γῆν, καταλαμβάνει ὁ Θεοτόκος, ἣτις παρίσταται κατ' ἐνώπιον μὲ τὰς χεῖρας εἰς σχῆμα δεήσεως (εἰκ. 3). Μέγα μέρος τοῦ στήθους αὐτῆς εἶναι κατεστραμμένον. Δεξιὰ τῆς Θεοτόκου, ὡς πρὸς τὸν θεατὴν, εἰκονίζεται Ὁ Ἀγγελος (εἰκ. 3, 8), ἐστραμμένος πρὸς δεξιὰ καὶ τείνων τὴν χεῖρα εἰς σχῆμα ὁμιλίας πρὸς τὸν παρ' αὐτὸν ἱστάμενον γέροντα Ἀπόστολον (εἰκ. 4, 9). Οὗτος εἶναι ὁ Πέτρος, ὡς δηλοῖ ἡ παρ' αὐτὸν γεγραμμένη ἐπιγραφή, καὶ ἔχει τὴν ἐκ τοῦ ἱματίου ἐξερχομένην δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα πρὸ τοῦ στήθους, μὲ τὴν παλάμην πρὸς τὰ ἔξω εἰς σχῆμα ἐκπλήξεως. Παρὰ τὸν Πέτρον ἵσταται ὁ Ἰωάννης (εἰκ. 4, 10), κρατῶν εἰς τὴν ἀριστερὰν εὐαγγέλιον κλειστόν, τὴν δὲ δεξιὰν φέρων παρὰ τὴν παρεῖαν. Μετὰ τὸν Ἰωάννην εἰκονίζεται ὁ Λουκᾶς (εἰκ. 5, 12), ἔχων ἐστραμμένα τὰ νῶτα καὶ κρατῶν εἰς τὴν ἀριστερὰν μόλις διακρινόμενον εὐαγγέλιον κλειστόν, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς δεικνύων τὸν ἀναλαμβανόμενον Ἰησοῦν. Παρ' αὐτὸν ὁ Βαρθολομαῖος (εἰκ. 13), φέρων τὴν δεξιὰν εἰς τὴν κεφαλὴν του. Τὸ σῶμα τοῦ Ἀποστόλου τούτου,

¹ Βραχύτατος περὶ αὐτῆς λόγος ἐγένετο ὑπὸ Ε. Hebrard ἐν BCH 44, 1920, 38.

Εἰκ. 1. Τοιχογραφία τῆς Ἀναλήψεως ἐν τῇ ἀψίδι τοῦ Ἀγ. Γεωργίου τῆς Θεσσαλονίκης. Γενικὴ ἀποψις.

ἀπὸ τοῦ στήθους καὶ κάτω, εἶναι ἐντελῶς κατεστραμμένον. Πλησίον τέλος τοῦ Βαρθολομαίου εἰκονίζεται ὁ Ἰάκωβος (εἰκ. 11), τοῦ ὁποίου σφύζεται μόνον ἡ κεφαλὴ, ἐστραμμένη πρὸς δεξιὰ.

Ἀριστερὰ τῆς Θεοτόκου παρίσταται Ἄγγελος, τοῦ ὁποίου μέρος μόνον διατηρεῖται, δεικνύων διὰ τῆς δεξιᾶς τὸν εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνερχόμενον Ἰησοῦν. Παρ' αὐτὸν

Εἰκ. 2. Ὁ ἀναλαμβάνόμενος Ἰησοῦς.

ὁ Παῦλος (εἰκ. 6), λίαν κατεστραμμένος, βλέπων πρὸς τὸν οὐρανόν. Ἀκολουθεῖ ὁ Ἀνδρέας (εἰκ. 6), εἰκονιζόμενος κατ' ἐνώπιον καὶ κρατῶν ράβδον ἀπολήγουσαν ἄνω εἰς σταυρόν, καὶ πλησίον αὐτοῦ ὁ Μᾶρκος (εἰκ. 6), ἐπίσης κατ' ἐνώπιον κρατῶν εὐαγγέλιον. Τέλος παρὰ τὸν Μᾶρκον εἰκονίζεται Ἀπόστολος, οὗ ἐλάχιστα ἀπέμειναν ἴχνη, κρατῶν εὐαγγέλιον. Οὗτος δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Ματθαῖον.

Οὕτως εἰς τὴν τοιχογραφίαν διασφύζονται νῦν ἑννέα Ἀπόστολοι, ἐλλείπουσι δὲ ἀκόμη τρεῖς, οἱ Θωμᾶς, Σίμων ὁ Ζηλωτῆς καὶ Φίλιππος. Τούτων οἱ δύο εὗρισκοντο εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τῆς συνθέσεως, εἷς δὲ εἰς τὸ δεξιόν. Δύναται νὰ θεωρηθῇ πολὺ πιθανὸν ὅτι κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον, παρὰ τὴν ἐλάχιστα διασφύζομένην εἰκόνα τοῦ Ματθαίου, παρίστατο ὁ Σίμων καὶ πλησίον αὐτοῦ, ἐντελῶς εἰς τὸ ἄκρον, ὁ Θωμᾶς. Κατὰ τὸ δεξιὸν τέλος ἄκρον, πλησίον τοῦ Ἰακώβου,

πρέπει νὰ υποθέσωμεν ὅτι θὰ εἰκονίζετο ὁ Φίλιππος¹. Ἔχομεν οὕτω διὰ τὰς μορφὰς τῆς κάτω ζώνης τὴν ἐξῆς διάταξιν ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ τῷ θεατῇ:

[Θωμᾶς] — [Σίμων] — Ματθαῖος — Μᾶρκος — Ἀνδρέας — Παῦλος — Ἄγγελος — Παναγία — Ἄγγελος — Πέτρος — Ἰωάννης — Λουκᾶς — Βαρθολομαῖος — Ἰάκωβος — [Φίλιππος].

¹ Τὴν συμπλήρωσιν ἐπεχειρήσαμεν βοηθούμενοι ἀπὸ τὴν ὁποσοδήποτε ἀνάλογον τοιχογραφίαν τοῦ ναΐσκου 6 ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Γκέρμε της Καππαδοκίας. Εἰς τὴν τοιχογραφίαν ταύτην οἱ Ἀπόστολοι συνοδεύονται ἀπὸ ἐπιγραφὰς δηλοῦσας τὰ ὀνόματά των. G. de Jerphanion, *Les églises rupestres de Cappadoce*, I. 1, 103 κ.ἐξ. 1er

album, πίν. 30. 1, 4. Ὡς πρὸς τοὺς Ἀποστόλους τοῦ δεξιοῦ ἄκρου ὑπάρχει μόνον ἡ διαφορά ὅτι εἰς τὴν τοιχογραφίαν τῆς Καππαδοκίας τὸν Βαρθολομαῖον ἀκολουθεῖ ἀμέσως ὁ Φίλιππος, ἐνῶ εἰς τὸν Ἀγ. Γεώργιον παρεντίθεται μετὰ αὐτῶν ὁ Ἰάκωβος.

Ὅπισθεν τῶν Ἀποστόλων παρίστανται δένδρα, δηλοῦντα τὸν τόπον ὅπου ἐγένετο ἡ Ἀνάληψις, τὸ Ὅρος δηλαδή τῶν Ἑλαιῶν (Πράξ. 1.12). Δύο τοιαῦτα δένδρα εὐρίσκονται ἐκατέρωθεν τῆς Θεοτόκου, πλαισιοῦντα αὐτὴν καὶ ἀπομονοῦντα οὕτω τὴν κεντρικὴν ταύτην μορφήν ἀπὸ τῶν ἄλλων προσώπων τῆς συνθέσεως.

Ἄνωθεν τοῦ πρὸς δεξιὰ Ἀγγέλου καὶ τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Ἰωάννου σφύζεται ἡ ἐπιγραφή (εἰκ. 15):

ΟΥΤΟΣ Ο ΙΗΣΟΥΣ Ο ΑΝΑΛΗΦΘΕΙΣ
ΑΦ ΥΜΩΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΟΥΡΑΝΟΝ
ΟΥΤΟΣ ΕΛΕΥΣΕΤΑΙ ΟΝ ΤΡΟ-
ΠΟΝ ΕΘΕΑΣΑΣΘΑΙ ΑΥΤΟΝ
ΠΟΡΕΥΟΜΕΝΟΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΟΥΡΑΝΟΝ

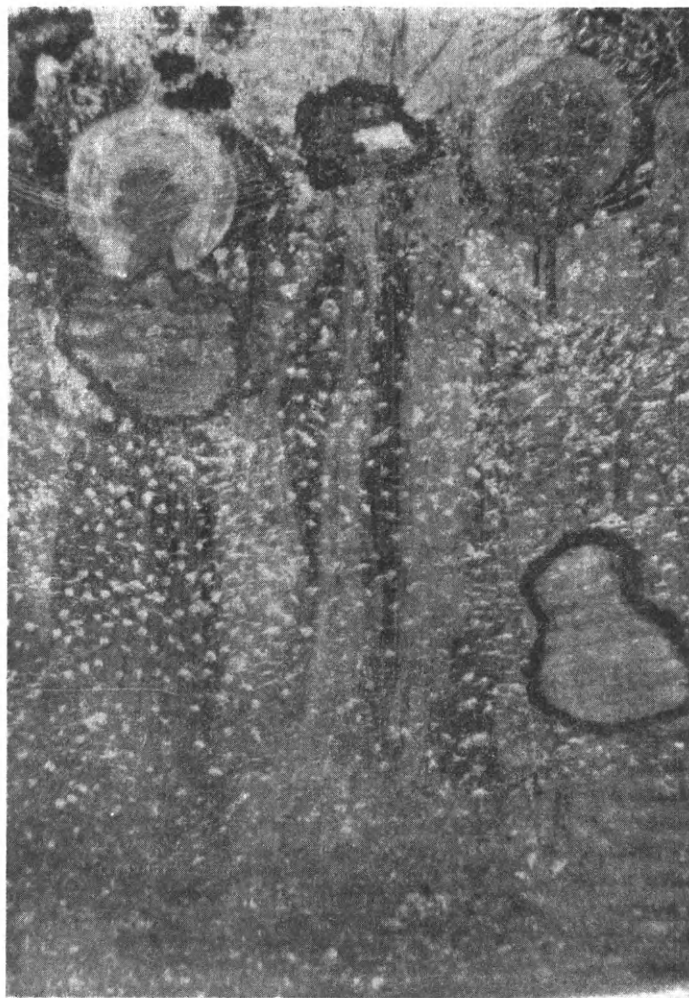
Ἡ ἐπιγραφή αὕτη, ἥς τὸ πρῶτον μέρος θὰ εὐρίσκετο εἰς τὸ κατεστραμμένον νῦν ἀριστερὸν ἥμισυ τῆς συνθέσεως, ἀντιγράφει, μέ τινας ἀνορθογραφίας, τοὺς λόγους τῶν δύο Ἀγγέλων πρὸς τοὺς Ἀποστόλους ἀμέσως μετὰ τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Ἰησοῦ (Πράξ. 1.11).

Πρὸς συμπλήρωσιν τέλος τῆς περιγραφῆς δεόν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἡ ἄνω παρυφὴ τῆς τοιχογραφίας φέρει κόσμημα ἐκ κυματοειδῶς βαίνοντος βλαστοῦ, ἐξ οὗ φύονται παχέα συστρεφόμενα φύλλα (εἰκ. 7).

Καὶ αὕτη μὲν ἡ παράστασις. Ὅφειλομεν ἤδη νὰ ἐξετάσωμεν ἀφ' ἐνὸς τὴν τεχνικὴν καὶ τὴν τεχνοτροπίαν αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν εἰκονογραφίαν.

Περὶ τῶν χρωμάτων δὲν δύναται νὰ γίνῃ πολὺς λόγος, διότι ταῦτα, ἐξ αἰτίας ἴσως τῆς ἐπικαλύψεως τῆς τοιχογραφίας δι' ἀσβέστου, ὑπέστησαν οὐσιώδεις ἀλλοιώσεις, οὕτως ὥστε σήμερον νὰ παρουσιάζωσιν ἕνα σχεδὸν γενικὸν φαιδὸν τόνον.

Ἡ κατασκευὴ ὁμῶς τῶν προσώπων καὶ τῶν ἐνδυμάτων παρουσιάζει πολὺ ἐνδιαφέρον. Αἱ μορφαὶ ἔχουσι μεγάλους ὀφθαλμούς, οὓς καθιστᾷ ζωηροτέρους τὸ ἰσχυρῶς λευκὸν τοῦ βολβοῦ καὶ τὸ

Εἰκ. 3. Ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ πρὸς δεξιὰ Ἀγγελος (Πρβ. καὶ εἰκ. 8).

λίαν μέλαν τῆς κόρης. Τὰ περιγράμματα εἶναι ἐντόνως διαγεγραμμένα διὰ λίαν σκοτεινοῦ χρώματος, ἡ δὲ φωτοσκίασις δὲν γίνεται διὰ βαθμιαίας μεταβάσεως ἀπὸ τῶν σκοτεινῶν τόνων πρὸς τοὺς φωτεινούς, ἀλλὰ δι' ὀλίγων φωτεινῶν ἐπιπέδων ἐπὶ τοῦ ὅχι πολὺ σκοτεινοῦ γενικοῦ χρώματος τῶν σαρκῶν (προπλάσμοῦ), οὕτως ὥστε ἐξ ἀποστάσεως νὰ μὴ εἶναι σχεδὸν αἰσθητὴ ἡ ὑπαρξίς φωτεινῶν μερῶν ἐπὶ τῶν προσώπων.

Εἰκ. 4. Οἱ Ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Ἰωάννης (Πρβ. καὶ εἰκ. 9, 10).

Ἀνάλογος εἶναι καὶ ὁ τρόπος τῆς ἀποδόσεως τῶν πτυχῶν εἰς τὰ ἐνδύματα. Αὗται διαγράφονται εἴτε φωτεινὰ ἐπὶ τῶν σκοτεινοῦ χρώματος ἐνδυμάτων, εἴτε σκοτεινὰ ἐπὶ τῶν ἀνοιχτοχρόων, ἀλλὰ πάντοτε εἰς γραμμὰς καὶ σπανιώτερον εἰς μεγάλα ἐπίπεδα, χωρὶς ὅμως διαβαθμίσεις τόνων.

Αἱ τεχνικαὶ αὗται λεπτομέρειαι φέρουσιν ἡμᾶς πρὸς τὰς τοιχογραφίας τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Καππαδοκίας, πρὸς τὰς ὁποίας ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ ὑπὸ ἐξέτασιν παράστασις παρουσιάζει ἀληθῶς πολλὰς ἀναλογίας¹. Ὡς ὅμως θὰ ἴδωμεν, αἱ ἀναλογίαι αὗται εἶναι ἐξωτερικαὶ μόνον. Περὶ τούτου πεῖθεται ἡ τεχνοτροπία τῶν μορφῶν.

Τὸ σχέδιον παρουσιάζει πολλὰς ἀνισότητας. Αἱ πτυχὰὶ τῶν ἐνδυμάτων εἶναι λίαν ἀδέξιοι καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐντελῶς ἄσχετοι πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν τὰ ἐνδύματα περιβάλλουσι τὰ σώματα.

Ἀντιθέτως τὸ ὅλον διάγραμμα τῶν μορφῶν, καὶ προπάντων αἱ κινήσεις, δεικνύουσιν ἀσυνήθη ἐλευθερίαν καὶ πλήρη γνῶσιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος.

Πῶς θὰ ἠδύναντο νὰ ἐξηγηθῶσιν αἱ ἀληθῶς παράδοξοι αὗται ἀντιθέσεις καὶ ἀνισότητες; Ἡ ἐξήγησις νομίζω εὐρίσκεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἐκτελέσας τὴν τοιχογραφίαν ταύτην ζωγράφος ἀντέγραψε κατὰ τὸν ἰδικόν του λαϊκὸν τρόπον πρότυπον ἀνῆκον εἰς τὴν μεγάλην ἀκαδημαϊκὴν τέχνην τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

¹ Διὰ τὴν τεχνοτροπίαν τῶν ἀρχαϊκῶν τοιχογραφιῶν τῆς Καππαδοκίας βλ. G. de Jerphanion ἐν Bulletin de

la Commission des monuments historiques de Roumanie, 27, fasc. 82, 1934, 19.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν παρουσιάζεται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς τοιχογραφίαν. Εἶναι σύνηθες εἰς τὰς λαϊκὰς διακοσμήσεις, αἵτινες κατὰ κανόνα σχεδὸν θεωροῦνται δημιουργαὶ τῶν λαϊκῶν τεχνιτῶν. Καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, δὲν ἐγένετο μέχρι τοῦδε σαφὴς διάκρισις μεταξὺ τῶν ἔργων τὰ ὅποια εἶναι πραγματικαὶ δημιουργαὶ τῶν λαϊκῶν ζωγράφων καὶ ἐκείνων ἅτινα εἶναι διασκευαὶ ἀκαδημαϊκῶν προτύπων, γενόμεναι ὑπὸ λαϊκῶν τεχνιτῶν. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων κατηγοριῶν ὑφίσταται πράγματι μεγίστη διαφορά. Περὶ τούτου δύναται τις νὰ πεισθῇ ἂν παραβάλῃ ἀρχαϊκὰς καὶ λαϊκὰς τινὰς τοιχογραφίας τῆς Καππαδοκίας¹ πρὸς ἄλλας ἐκεῖ ἐπίσης εὗρισκομένας, εἰς τὰς ὁποίας ὅμως κάτω ἀπὸ τὸν φαινομενικῶς λαϊκὸν αὐτῶν χαρακτήρα διακρίνεται τὸ ἀκαδημαϊκὸν πρότυπον ἐξ οὗ ἀντεγράφησαν². Εἰς τὰς πρώτας ὄχι μόνον ἡ ἐκτέλεσις, ἀλλὰ καὶ ἡ σύνθεσις ἔχει χαρακτήρα λαϊκόν, ἐνῶ ἀντιθέτως εἰς τὰς ἄλλας μόνον ἡ ἐκτέλεσις εἶναι λαϊκή.

Τὸ γεγονός τοῦτο, τὴν ὑπὸ λαϊκῶν δηλαδὴ ζωγράφων μετασκευὴν ἀκαδημαϊκῶν προτύπων, δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν ἀπολύτως, χάρις εἰς τὴν εὐτυχῇ συγκυρίαν ὅτι διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν δύο ἀντίγραφα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀκαδημαϊκοῦ προτύπου, ὧν τὸ μὲν ἐγένετο ὑπὸ λαϊκοῦ τεχνίτου, τὸ δὲ ὑπὸ ἀκαδημαϊκοῦ. Τὸ πρῶτον εἶναι αἱ λαϊκαὶ τοιχογραφίαι τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας τοῦ Τοκάλ ἐν Καππαδοκίᾳ, γενόμεναι λήγοντος τοῦ 9^{ου} ἢ ἀρχομένου τοῦ 10^{ου} αἰῶνος³, τὸ δὲ δεύτερον αἱ μικρογραφίαι τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5 χειρογράφου Εὐαγγελίου τῆς Μονῆς Ἰβήρων ἐν 'Αγ. Ὁρει, γενόμεναι κατὰ τὸν 12^{ον} πιθανώτατα αἰῶνα καὶ δυνάμεναι νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς πραγματικοὶ ἀντιπρόσωποι τῆς μεγάλης τέχνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁴. Εἰς τὰς πλείστας τῶν σκηνῶν τῶν εἰκονιζομένων εἰς τὰ δύο ταῦτα μνημεῖα εἶναι εὐκόλον νὰ παρατηρήσῃ τις ὅτι ὁ ζωγράφος τῆς Καππαδοκίας μετέφρασε κατὰ τὸν ἰδικόν του λαϊκὸν τρόπον τὸ ἑλληνιστικὸν πρότυπον, τὸ ὁποῖον ὁ ἐκτελέσας τὰς μικρογραφίας τοῦ χειρογράφου τῆς Μονῆς Ἰβήρων ἀντέγραψε πιστότατα κατὰ τὴν ἀκαδημαϊκὴν τεχνοτροπίαν τῆς Πρωτευούσης.

Εἰκ. 5. Ὁ Ἀπόστολος Λουκάς.
(Πρβ. καὶ εἰκ. 12).

1 Βλ. ἐπὶ παραδείγματι Jerphanion, *Églises rupestres*, 1er album, πίν. 39 1, 2.

2 Jerphanion, *ἔνθ' ἀν. πίν. 29-30*.

3 Jerphanion, *ἔνθ' ἀν. πίν. 64-68*. Διὰ τὴν χρονολογίαν βλ. Jerphanion ἐν *Échos d'Orient*, 30, 1931, 19 καὶ ἐν *Actes du III Congr. intern. d'études byzant.* 245. Τελευταῖον G. de Jerphanion, *La voix des monuments*, Nouvelle serie, Roma-Paris, 1938, 200.

4 Ἀπεικονίσεις τῶν μικρογραφιῶν τοῦ χειρογράφου βλ. εἰς τὸ λεύκωμα τὸ ἐκδοθὲν ὑπὸ Γ. Τσίμα-Π. Παπαχατζηδάκη, *Ἱστορημένα χειρόγραφα τῆς Μονῆς Ἰβήρων Ἀγ. Ὁρους*, Ἀθῆναι, πίν. 12-57. Διὰ τὴν χρονολογίαν τοῦ χειρογράφου καὶ τὴν ὑπὸ Κων/πολίτου ζωγράφου διακόσμησιν αὐτοῦ βλ. G. Millet, *Recherches sur l'iconographie de l'Évangile*, Paris, 1916, 645 κ.ἑξ. Πρβ. αὐτόθι τὰς εἰκ. 497-498 ἐναντι σ. 473.

Ἡ ἀπασχόλησις λοιπὸν ἡμᾶς τοιχογραφία τῆς ἀψίδος τοῦ Ἀγ. Γεωργίου εἶναι λαϊκὸν ἀντίγραφον προτύπου ἀκαδημαϊκοῦ.

Προτοῦ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ προτύπου, ἐξ οὗ ἡ τοιχογραφία αὕτη ἀπορρέει, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν προβλήματα τινὰ σχετιζόμενα μὲ τὴν ὅλην διάταξιν τῆς παραστάσεως.

Ὁ τρόπος, καθ' ὃν εἶναι διατεταγμένη ἡ ὑπὸ ἐξέτασιν σύνθεσις, δεικνύει ὅτι αὕτη ἀντιγράφει ἀπεικόνισιν τῆς Ἀναλήψεως εὐρισκομένην εἰς τὸ ἡμισφαιρικὸν μέρος τρούλλου¹. Ἐκ τῶν ἀρκετῶν τοιούτων παραστάσεων τῆς Ἀναλήψεως τῶν εὐρισκομένων ἐντὸς τρούλλου² δύο κυρίως εἶναι αἱ ἐνδιαφέρουσαι ἡμᾶς ἐνταῦθα, ἕνεκα τῶν πολλῶν ἀναλογιῶν, ἃς παρουσιάζουσι πρὸς τὴν ἐξεταζομένην τοιχογραφίαν³, τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ τρούλλου τῆς Ἀγ. Σοφίας ἐν Θεσσαλονίκῃ (εἰκ. 16)⁴ καὶ τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ κεντρικοῦ τρούλλου τοῦ Ἀγ. Μάρκου ἐν Βενετίᾳ⁵. Εἰς τὰ δύο ταῦτα ψηφιδωτὰ ἐκάστη μορφή χωρίζεται ἀπὸ τῆς ἄλλης διὰ δένδρου. Τὰ δένδρα βεβαίως εἶναι ἀπαραίτητα πρὸς δῆλωσιν τοῦ τόπου ἐνθα ἐγένετο ἡ Ἀνάληψις, τοῦ Ὁρους δηλαδὴ τῶν Ἑλαιῶν, ἀλλὰ συγχρόνως εἶναι καὶ στοιχεῖα διακοσμητικά. Ὁ τεχνίτης ὅμως τῆς τοιχογραφίας τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, ἠναγκασμένος νὰ συμπύξῃ εἰς τὸ ἥμισυ τὴν ὅλην παράστασιν, παρέλειψε τὰ μεταξὺ τῶν μορφῶν δένδρα, διατηρήσας ὀλίγα μόνον ἵνα δηλώσῃ τὸν τόπον τῆς σκηνῆς, ἅτινα καὶ ἐτοποθέτησεν ὀπισθεν τῶν Ἀποστόλων, δύο δὲ ἐκατέρωθεν τῆς Θεοτόκου. Τὰ δύο τελευταῖα ταῦτα εἶναι μία εἰσέτι ἐνδειξις ὅτι εἰς τὸ πρότυπον τοῦ ἡμετέρου τεχνίτου ἐκάστη μορφή ἐχωρίζετο ἀπὸ τῆς ἄλλης διὰ δένδρου, ὅπως καὶ εἰς τρούλλους τῆς Ἀγ. Σοφίας καὶ τοῦ Ἀγ. Μάρκου.

Ὡς πρὸς τὴν διάταξιν ὅμως καὶ τὴν σειρὰν καθ' ἣν εἰκονίζονται οἱ Ἀπόστολοι ἐκατέρωθεν τῆς Θεοτόκου, ὑπάρχουσιν ἀρκεταὶ διαφοραὶ μεταξὺ τῆς τοιχογραφίας τοῦ Ἀγ. Γεωργίου καὶ τῶν ψηφιδωτῶν τούτων. Ἡ ἐν λόγῳ τοιχογραφία εὐρίσκεται πλησιέστερον πρὸς τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Ἀγ. Σοφίας. Οἱ Ἀπόστολοι⁶ εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο ἔχουσι τὰς αὐτὰς περίπου στάσεις καὶ χειρονομίας. Τὴν ζωηρὰν μάλιστα χειρο-

1 Εἶναι ἀληθὲς ὅτι διεσώθησαν καὶ ἄλλα παραδείγματα τῆς Ἀναλήψεως ἐντὸς ἀψίδος καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin, 2^a, ἔκδ. Paris, 1925-26, I, σ. 73, εἰκ. 22, καὶ ἐν Καππαδοκίᾳ, Jerphanion, Églises rupestres, 3e album, πίν. 161. 1. Εἰς τὰ μνημεῖα ὅμως ταῦτα τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς ἀψίδος καταλαμβάνει μόνη ἡ παράστασις τοῦ ἀναλαμβανομένου Ἰησοῦ, ἐν ᾧ πᾶσαι αἱ ἄλλαι μορφαὶ εὐρίσκονται εἰς τὸ ἡμικυλινδρικὸν μέρος αὐτῆς. Κατὰ συνέπειαν ἡ παράστασις ἐκεῖ δὲν ὑπόκειται εἰς τοὺς ἰδίους κανόνας συνθέσεως, εἰς οὓς καὶ ἡ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου. Διὰ τὴν σύνθεσιν τῆς Ἀναλήψεως εἰς τὰς ἀρχαϊκὰς διακοσμήσεις τῆς Καππαδοκίας ὁ Jerphanion, ἐνθ' ἄν. I, 92, παρατηρεῖ ὅτι αὕτη ἐδημιουργήθη εἰδικῶς ἵνα τοποθετηθῇ ἐντὸς τρούλλου.

2 Jerphanion, ἐνθ' ἄν. 1er album, πίν. 39 1-2, 45. 1, 3^e album, πίν. 173. 2. Νεὶος Θεοτόκου ἐν Θεσσαλονίκῃ (ἀνέκδοτος). Ρωσία: Νερέδιτσι καὶ Στάρα Λαδόγα, J. Ebersolt ἐν Monuments Piot, 13, 1906. 38 κ. ἑξ. Ph. Schweinfurth, Geschichte der russischen Malerei im

Mittelalter, Haag, 1930, σ. 82-3, εἰκ. 31-32. Ὁ Ἰησοῦς ἐκ τῆς Στάρα Λαδόγα παρὰ N. Kondakov, Εἰκονογραφία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, Πετρούπολις, 1905 (ρωσ.) σ. 51, εἰκ. 81. Σερβία: Πέτς VI. Petković, La peinture serbe du moyen-âge, II, Beograd, 1934, εἰκ. 5-17, πίν. XXII, LXXXIX, XC, XCII, XCIV.

3 Τὰς ὁμοιότητας ταύτας εἶχεν ἤδη παρατηρήσει καὶ ὁ Hebrard, ἐνθ' ἄν.

4 Ch. Diehl, M. Le Tourneau, H. Saladin, Les monuments chrétiens de Salonique, Paris, 1918, πίν. XLV, καὶ προχείρως παρὰ Diehl, Manuel, II, σ. 522, εἰκ. 249.

5 O. Demus, Die Mosaiken von San Marco in Venedig, Baden bei Wien, 1935, εἰκ. 12. Προχείρως παρὰ Diehl, Manuel, II, σ. 538, εἰκ. 255.

6 Λεπτομερείας τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Ἀγ. Σοφίας βλ. παρὰ Diehl, Le Tourneau, Saladin, ἐνθ' ἄν. σ. 143 κ. ἑξ. εἰκ. 62-67. Diehl, Manuel, II, σ. 501, εἰκ. 239. P. Muratoff, La peinture byzantine, Paris, 1928, πίν. LXXXV-LXXXVIII.

νομίαν τοῦ Βαρθολομαίου φέροντος τὴν χεῖρα εἰς τὴν κεφαλὴν (εἰκ. 13) ἐπαναλαμβανουσιν εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Ἀγ. Σοφίας δύο ἀκόμη Ἀπόστολοι. Ἡ θέσις ὁμως τῶν Ἀποστόλων, πλὴν τῶν δύο ἐκατέρωθεν τῆς Θεοτόκου εἰκονιζομένων κορυφαίων Πέτρου καὶ Παύλου, δὲν εἶναι ἡ αὐτή. Τὴν ἰδίαν σχετικὴν ὁμοιότητα παρουσιάζουσι καὶ οἱ δύο ἐκατέρωθεν τῆς Θεοτόκου εἰκονιζόμενοι Ἄγγελοι μὲ τὰς ὄχι συμμετρικὰς στάσεις των, ὅπως ἐπίσης καὶ ὁ ἀναλαμβανόμενος Ἰησοῦς, τὸν γύρω τοῦ ὁποῦ φωτεινὸν δίσκον ὑποβαστάζουσι δύο Ἄγγελοι, ὡς καὶ εἰς τὴν Ἀγ. Σοφίαν¹. Ἀπεναντίας, εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Ἀγ. Μάρκου² οἱ Ἀπόστολοι διαφέρουσιν οὐσιωδῶς, ἡ Θεοτόκος δέεται ἔχουσα τὰς χεῖρας πρὸ τοῦ στήθους μὲ τὰς παλάμας πρὸς τὰ ἔξω καὶ ὄχι μὲ τὰς χεῖρας ἐκτεταμένας, οἱ ἐκατέρωθεν αὐτῆς Ἄγγελοι ἔχουσι στάσιν αὐστηρῶς συμμετρικὴν, τὸν δὲ δι' ἀστέρων πληρούμενον δίσκον, ὅστις περιβάλλει τὸν ἀναλαμβανόμενον Ἰησοῦν, κρατοῦσι τέσσαρες Ἄγγελοι συμμετρικῶς διατεταγμένοι.

Παρ' ὅλας ὁμως τὰς παρατηρουμένας πολλὰς κατὰ μέρος διαφοράς, εἶναι φανερόν ὅτι καὶ ἡ τοιχογραφία τοῦ Ἀγ. Γεωργίου καὶ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ἀγ. Σοφίας καὶ τοῦ Ἀγ. Μάρκου ἀντιγράφουσι κοινὸν πρότυπον.

Νομίζω ὅτι τὸ πρότυπον τοῦτο πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν μετὰ τῶν περιφήμων καὶ διὰ παντὸς ἀπολεσθέντων ψηφιδωτῶν τοῦ ναοῦ τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων ἐν Κωνσταντινουπόλει.

1 Εἰς τὰς πράξεις τῶν Ἀποστόλων (1.9) γίνεται λόγος περὶ νεφέλης, ἣτις ὑπέλαβε τὸν Ἰησοῦν καὶ ὄχι περὶ Ἀγγέλων. Οἱ παλαιοὶ ὁμως ἐρμηνευταί, βασιζόμενοι ἐπὶ προφητικῶν τινῶν χωρίων, παραδέχονται ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀνελήφθη ἐπὶ τῶν ὤμων Ἀγγέλων καὶ Χερουβὶμ φανέντων εἰς τοὺς Ἀποστόλους ὑπὸ μορφὴν νεφέλης. Βλ. Νικοδήμου, Ἑορτοδρόμιον, Βενετία, 1836, 458 κ. ἔξ. Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην φαίνεται ὅτι ἠκολούθησαν καὶ οἱ ζωγράφοι, ὡς καὶ ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς εἰς τὸν Α' Κανόνα τῆς Ἀναλήψεως (Τροπάριον τῆς Α' Ὡδῆς: Πεντηκοστάριον, ἔκδ. Βενετίας, 1860, 150 β). Οὗτος μάλιστα εἰσάγει καὶ τοὺς Ἀγγέλους, τοὺς φέροντας τὸν Ἰησοῦν, διαλεγόμε-

νους πρὸς τοὺς Ἀγγέλους τοὺς φρουροῦντας τοὺς ἀνωτέρω τοῦ φαινομένου οὐρανοὺς (Πεντηκοστάριον, ἐνθ' ἀν. 152 α) δανειζόμενος διὰ τὸν διάλογον αὐτὸν στοιχεῖα ἐκ τοῦ Ψαλμοῦ 23. 7 κ. ἔξ. (Βλ. Νικοδήμου Ἑρμηνεία εἰς τοὺς Ψαλμοὺς τοῦ Δαβὶδ μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Εὐθ. Ζυγαδηνοῦ, I, Κων/πολις, 1819, 200 κ. ἔξ.). Περὶ τῶν μυστικῶν τούτων οὐρανῶν βλ. κατωτέρω σ. 42 σημ. 3.

2 Τρεῖς Ἀπόστολοι εἰκονίζονται παρὰ Demus ἐνθ' ἀν. εἰκ. 13 Ἡ Θεοτόκος μετὰ τῶν δύο Ἀγγέλων παρὰ Ν. Kondakov, Εἰκονογραφία τῆς Θεοτόκου (ρωσ), II, Πετρούπολις, 1915 σ. 358, εἰκ. 203.

Εἰκ. 6. Οἱ Ἀπόστολοι Μάρκος, Ἀνδρέας καὶ Παῦλος.

Κατὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς διατάξεως τῶν ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων παριστανομένων εἰκονογραφικῶν σκηνῶν, ἣν ἐπεχείρησεν ὁ Heisenberg ἐπὶ τῇ βάσει τῆς περιγραφῆς τοῦ Νικολάου Μεσαρίτου, ἡ Ἀνάληψις εἰκονίζετο εἰς τὸν νότιον τροῦλλον τοῦ περιφήμου Ναοῦ¹. Ἀλλὰ τὸ μὲν πρὸς τὴν Ἀνάληψιν σχετικὸν μέρος τῆς περιγραφῆς τοῦ Μεσαρίτου δὲν διεσώθη, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Μεσαρίτης περιέγραψε τὰ ψηφιδωτὰ τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων ὡς ταῦτα εἶχον κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ, δηλαδὴ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 12^{ου} αἰῶνος. Τὰ ψηφιδωτὰ ὅμως τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων, ὡς τείνουν ν' ἀποδείξουν αἱ τελευταῖαι ἔρευναι, ἀνῆκον εἰς τρεῖς τοῦλάχιστον περιόδους, εἰς τὴν ἀρχικὴν δηλαδὴ διακόσμησιν τοῦ 6^{ου} αἰῶνος, εἰς μερικὴν ἐπισκευὴν γενομένην κατὰ τὸν 9^{ον} αἰῶνα ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα, ἧς ὅμως δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ ἔκτασις, καὶ τέλος εἰς ἑτέραν μεγάλην ἐπισκευὴν γενομένην κατὰ τὸν 12^{ον} αἰῶνα, καθ' ἣν τὰ ψηφιδωτὰ ἐξετελέσθησαν, ὡς τοῦλάχιστον πιστεύεται, ὑπὸ τοῦ περιφήμου ψηφιδογράφου Εὐλάλιου². Ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ Μεσαρίτου μανθάνομεν ὅτι λήγοντος τοῦ 12^{ου} αἰῶνος τὸν κεντρικὸν τροῦλλον τοῦ ναοῦ κατεῖχεν ἡ εἰκὼν τοῦ Παντοκράτορος³.

Προτοῦ ὅμως ὁ Εὐλάλιος κατασκευάσῃ κατὰ τὸν 12^{ον} αἰῶνα εἰς τὸν κεντρικὸν τροῦλλον τὸν Παντοκράτορα τί εἰκονίζετο ἐν αὐτῷ;

Τοῦτο μανθάνομεν ἐκ τῆς ἐμέτρου περιγραφῆς τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων, ἣν συνέθεσε κατὰ τὸν 10^{ον} αἰῶνα ὁ Κωνστ. Ρόδιος. Οἱ σχετικοὶ πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ τρούλλου στίχοι τοῦ ποιήματος τούτου ἔχουσιν ὡς ἑξῆς:

735 οὐρανόμορφον ἄλλον οἶκον ἐν πέδῳ
 ἔδειξεν (ὁ ψηφοθέτης) τόνδε τὸν περίκλυτον δόμον,
 ὡς ἥλιον μὲν Χριστὸν ἐγγεγραμμένον
 φέροντα, θαῦμα θαύματος λόγου πλέον,
 μέσον πρὸς αὐτὴν τὴν ὑπέριμον στέγην,
 ὡς δ' αὖ σελήνην τὴν ἄχραντον παρθένον,
 ὡς ἀστέρας δὲ τοὺς σοφοὺς ἀποστόλους⁴.

Εἰς τοὺς στίχους τούτους εἶναι εὐκόλον ν' ἀναγνωρίσῃ τις τὴν παράστασιν τῆς Ἀναλήψεως, ὡς ἤδη πρῶτος, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, παρετήρησεν ὁ Wulff⁵.

Ἡ ἐν τῷ κεντρικῷ τρούλλῳ τοῦ ναοῦ παράστασις αὕτη τῆς Ἀναλήψεως ἀνῆκεν ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ἀρχικὴν διακόσμησιν τοῦ 6^{ου} αἰῶνος, ὡς τοῦτο ἀποδεικνύουσι λόγοι εἰκονογραφικοὶ καὶ προπάντων δογματικοί.

Ὁ Th. Schmit ἐξέφερε τὴν γνώμην ὅτι ἡ ἀρχικὴ εἰκονογραφικὴ διάταξις πολλῶν παλαιοβυζαντινῶν τρουλλωτῶν ναῶν ἀνῆκεν εἰς σύστημα κατὰ τὸ ὁποῖον τὸν κεντρικὸν τροῦλλον κατελάμβανεν ἡ παράστασις τῆς Ἀναλήψεως, τοποθετουμένη ἐκεῖ διὰ λόγους

1 A. Heisenberg, Grabeskirche und Apostelkirche, II, Die Apostelkirche in Konstantinopel, Leipzig, 1908, 153. Πρβ. καὶ τὸ ἐν σ. 141, εἰκ. 3 διάγραμμα. Διὰ τὴν παράστασιν τῆς Ἀναλήψεως εἰς τὰς μικρογραφίας τοῦ κώδ. 1162 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ καὶ τοῦ κώδ. 1208 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, ἣν ὁ Heisenberg ἐθεώρει ἀντίγραφον τοῦ ψηφιδωτοῦ τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων, ἐγράψαμεν ἐν ἰδίᾳ μελέτῃ, Ἑπετηρ. Ἑταιρ. Βυζ.

Σπουδῶν 12, 1936, 530 κ. ἑξ.

2 Βλ. Demus, ἔνθ' ἄν. 104, σημ. 61, ὅπου πᾶσα ἡ περὶ τοῦ ζητήματος βιβλιογραφία.

3 Heisenberg, ἔνθ' ἄν. 28 κ. ἑξ.

4 Revue des études grecques, 9, 1896, 58.

5 O. Wulff ἐν B. Z. 7, 1898, 329. Τὴν γνώμην ταύτην παραδέχεται καὶ ὁ N. Maliskij ἐν Byzantion, 3, 1926, 129.

καθαρῶς δογματικούς, καὶ ὅτι κατόπιν τεχνικαὶ ἀνάγκαι ἐπέβαλον τὴν ἀντικατάστασιν τῆς σκηνῆς ταύτης ἐν τῷ τρούλλῳ διὰ τῆς εἰκόνος τοῦ Παντοκράτορος. Τὴν συνέχισιν τοῦ συστήματος τούτου εὐρίσκει κατὰ τὴν κυρίως Βυζαντινὴν περίοδον εἰς τὴν Ἀγ. Σοφίαν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ εἰς ἄλλα γνωστὰ μνημεῖα, ὅπου ἡ Ἀνάληψις κατέχει τὸν κεντρικὸν τρούλλον¹. Ἄν ἡκολούθει τις τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Schmit, θὰ ἔπρεπε νὰ παραδεχθῇ ὅτι καὶ ὁ τεχνίτης τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων ἐτοποθέτησε κατὰ τὸν 6^{ον} αἰῶνα τὴν Ἀνάληψιν εἰς τὸν κεντρικὸν τρούλλον συμμορφούμενος πρὸς τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἐπικρατοῦν εἰκονογραφικὸν σύστημα. Ἡ θεωρία ὅμως αὕτη νομίζομεν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γενικευθῇ, καθ' ὅσον τὰ παραδείγματα ἅτινα φέρει ὁ Schmit πολὺ ἀπέχουσιν ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ἀσφαλῆ. Ἡ ἀπεικόνισις τῆς Ἀναλήψεως εἰς τὸν τρούλλον τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως ἐν Νικαίᾳ εἶναι ἐντελῶς ὑποθετικὴ², εἰς δὲ τὸν ἐπὶ Ἰουστι-

Εἰκ. 7. Κόσμημα εἰς τὴν ἄνω παρυφὴν τῆς παραστάσεως.

νιανοῦ Β' τρούλλον τῆς Ἀγίας Σοφίας ἐν Κων/πόλει δὲν εἶναι ἐπίσης βέβαιον ὅτι εἰκονίζετο τὸ θέμα τοῦτο, ὡς νομίζει ὁ Schmit βασιζόμενος ἐπὶ τῶν στίχων τοῦ Κορρίπου, διότι εἰς τούτους εἶναι πιθανώτερον ὅτι περιγράφεται μᾶλλον σειρὰ παραστάσεων ἐκ τῆς Εὐαγγελικῆς ἱστορίας, ὡς εἶχεν ἤδη εἰκάσει ὁ Heisenberg³.

Μένει ἔτι ὡς μόνον μνημεῖον, περὶ οὗ γνωρίζομεν θετικῶς ὅτι ἔφερε τὴν Ἀνάληψιν εἰς τὸν κεντρικὸν τρούλλον, ὁ ναὸς τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων⁴. Ἡ ἐν τῷ κεντρικῷ ὅμως τρούλλῳ τοῦ ναοῦ τούτου ἀπεικόνισις τῆς Ἀναλήψεως ὀφείλεται εἰς ἄλλην αἰτίαν.

1 Th. Schmit, Die Koimesis - Kirche von Nikaia, Berlin - Leipzig, 1927, 54 κ. ἑξ.

2 Βλ. O Wulff, Die Koimesiskirche in Nikäa, Strassburg, 1903, 275.

3 Ξένια. Hommage internationale à l'Université nationale de Grèce, Athènes, 1912, 152, κ. ἑξ.

4 Καὶ εἰς τὸν κεντρικὸν τρούλλον τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει περιωνύμου ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς εἰκονίζετο ἡ Ἀνάληψις, ὡς μανθάνομεν ἐξ ἐπιγράμματος ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ, δὲν εἶναι ὅμως γνωστὸν πότε κατεσκευάσθη ἡ παράστασις αὕτη. Πρβ. Σ. Βυζαντίου, Ἡ Κωνσταντινούπολις, I, Ἀθῆναι, 1851, 336 κ. ἑξ. Μίσιν, Ἡ Ζωοδόχος

Πηγὴ, Ἰστανπούλ, 1937, 131. Ἡ ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου, ἐνθ' ἄν. 336, σημ. 3, παρατηρουμένη διαφωνία μεταξὺ τοῦ ἐπιγράμματος καὶ τῆς περιγραφῆς τοῦ Ξανθοπούλου, καθ' ἣν εἰς τὸν τρούλλον ἦτο ἐξωγραφημένη ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ, θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ἐξομαλυνθῇ ἂν παρεδεχόμεθα ὅτι καὶ ἡ πηγὴ ἐστεγάζετο ὑπὸ ἰδίου μικροῦ οἰκοδομήματος φέροντος τρούλλον, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὁποίου παρίστατο ἡ Θεοτόκος ὡς Ζωοδόχος Πηγὴ. Τοιαῦτα μικρὰ οἰκοδομήματα (Κουβούκλια, Κιβώρια) ἐντὸς ναῶν, περικλείοντα ἱερῶτατα αὐτῶν μέρη, δὲν εἶναι ἄγνωστα. Πρβ. τὸ Κουβούκλιον τοῦ Παναγίου Τάφου, τὸ Κιβώριον ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης κ.λ.π.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατὰ τοὺς κυρίως Βυζαντινοὺς χρόνους τὴν ὑπεράνω τοῦ Ἱεροῦ καμάραν καταλαμβάνει συνηθέστατα ἡ παράστασις τῆς Ἀναλήψεως¹. Τὴν ἐκεῖ ἀπεικόνισιν τῆς σκηνῆς ταύτης ἐξηγοῦσι κυρίως λόγοι ἀπορρέοντες ἐκ τῆς μυστικῆς ἐρμηνείας τῆς Λειτουργίας.

Κατὰ τὸν Ψευδο-Σωφρόνιον, «*Μύαξ ὁ ἐπάνω τοῦ βήματος, τύπος τοῦ πρώτου οὐρανοῦ· τὸ δὲ λοιπὸν στέγος τῆς Ἐκκλησίας εἰς τύπον τοῦ φαινομένου οὐρανοῦ, τὰς κανδήλας ὑφαπτύσας κάτωθεν ἔχων ἀντὶ τῶν ἀστέρων· τὸ δὲ βῆμα ἐστὶ κατὰ μίμῃσιν τοῦ ἐπουραίου θυσιαστηρίου . . .*»². Ἡ ὑπεράνω λοιπὸν τοῦ Βήματος, τὸ ὁποῖον συμβολίζει τὸ ἐπουράνιον θυσιαστήριον, εὐρισκομένη καμάρα εἰκονίζει τὸ μυστικὸν ἥτοι τὸν τρίτον οὐρανόν, τὴν ἔδραν τοῦ Θεοῦ, πρὸς ὃν ἀνέρχεται ὁ ἀναλαμβάνόμενος Ἰησοῦς, ἵνα καθίσῃ ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς³. Ἀλλά, κατὰ τὸν αὐτὸν Ψευδο-Σωφρόνιον, «*Τὸ βῆμα ἐστὶ τόπος ὑπόβαθρος· ὑποδεικνύει δὲ τὴν δευτέραν παρουσίαν, διὰ τὸ καθέντα (τὸν Ἰησοῦν) ἐν αὐτῇ μέλλειν κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς*». (ἐνθ' ἂν.). Τὸν χαρακτηρισμὸν δὲ τοῦτον ἐπαναλαμβάνει καὶ Ψευδο-Γερμανός, «*Υποδεικνύει δὲ (τὸ θυσιαστήριον) καὶ τὴν δευτέραν αὐτοῦ (τοῦ Ἰησοῦ) παρουσίαν*»⁴. Ἡ ἔννοια ὁμῶς τῆς Δευτέρας παρουσίας ἐνυπάρχει εἰς τὴν σκηνὴν τῆς Ἀναλήψεως καὶ ἐκ τῶν λόγων τῶν δύο Ἀγγέλων τῶν φανέντων κατὰ τὴν στιγμὴν αὐτῆς «*. . . οὕτως ἐλεύσεται ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν*». (Πράξ. 1.11).

Ἡ Ἀνάληψις λοιπὸν συμβολίζει τὴν Δευτέραν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ εἶναι κατὰ ταῦτα ἰσοδύναμος πρὸς τὴν Ἐτοιμασίαν τοῦ Θρόνου, θέματος συχνότατα ἐπίσης εἰκονιζομένου εἰς τὴν καμάραν τοῦ Ἱεροῦ καὶ συμβολίζοντος ὅχι μόνον τὴν ἰσότητα τῶν τριῶν προσώπων τῆς Ἀγίας Τριάδος⁵, ἀλλὰ καὶ τὴν Δευτέραν

1 Κατὰ τοὺς κυρίως Βυζαντινοὺς χρόνους ἐν τῶν παλαιότερων ἴσως παραδειγμάτων τῆς σκηνῆς εἰς τὸ ὑπεράνω τοῦ Ἱεροῦ μέρος εὐρίσκεται εἰς τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν τοῦ Τοκάλ ἐν Καππαδοκίᾳ (τέλη 9ου ἢ πρῶτον ἡμισίου 10ου αἰῶνος), ὅπου ἡ Ἀνάληψις κατέχει τὸ ἀνατολικὸν τύμπανον, κάτωθεν τοῦ ὁποίου εὐρίσκετο ἡ ἀψὶς, ἣτις κατεστράφη ὅταν ἐγένετο ἡ πρὸς τὰ ἔσω αἵθουσας τῆς ἐκκλησίας. (Jerphanion, ἐνθ' ἂν. I, 270, καὶ 1er album, πίν. 62. 1, 68. 1). Βλ. καὶ κατωτέρω σ. 48 σημ. 4. Ἐν Τσαοὺς Ἰν τῆς Καππαδοκίας (964-5) ἡ παράστασις κατέχει τὸ πρὸς ἀνατολὰς ἄκρον τῆς καμάρας τῆς στεγαζούσης τὸν ναόν. (Jerphanion, ἐνθ' ἂν I 2, 526). Περὶ τὸ 1190 εὐρίσκομεν τὴν Ἀνάληψιν εἰς τὴν ὑπὲρ τὸ Βῆμα ἡμισφαιρικὴν ὀροφὴν τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου ἐν Στουντένιτσα τῆς Σερβίας (Petković, La peinture serbe, II, 9). Κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους τὰ παραδείγματα ἀποβαίνουν πολυάριθμα.

2 Migne, P. G. τ. 87, μερ. 3, 3984. Πρβ. καὶ Wulff, Koimesiskirche, 235, σημ. 3.

3 Τρεῖς εἶναι οἱ οὐρανοί: πρῶτος ὁ αἴθρ, ὁ φαινόμενος δηλαδὴ οὐρανός, δεύτερος τὸ στερέωμα καὶ τρίτος ὁ ὑπὲρ τὸ στερέωμα. Ὁ τρίτος οὗτος οὐρανός, ἡ κατ' ἀντίστροφον ἀριθμῆσιν πρῶτος, εἶναι ὁ ἀόρατος εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐν αὐτῷ δὲ εὐρίσκεται ἡ ἔδρα τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸν τρίτον τοῦτον οὐρανὸν ἀνυψάγη ἐν ὁπτασίᾳ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος (Α' Κορινθ. 12, 2). Περὶ τῶν τριῶν οὐρανῶν βλ.

προχείρως Νικοδήμου, Ἑορτοδρόμιον, Βενετία, 1836, 468. Τοῦ αὐτοῦ, Ἑρμηνεία τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου, II, Βενετία, 1819, 111 κ. ἐξ. Γραφικῶς εἰκονίζονται οἱ τρεῖς οὐρανοὶ εἰς μίαν μικρογραφίαν τοῦ Βατικανοῦ κώδικος 699, περιέχοντος τὴν Χριστιανικὴν τοπογραφίαν τοῦ Κοσμῆ Ἰδιόκοπλεῦστου. Ἐν αὐτῇ παρίσταται ἡ γῆ ὑπὸ μορφὴν ὄρους περιβαλλομένη ὑπὸ τοῦ Ὠκεανοῦ, ὑπὲρ αὐτὴν τὸ στερέωμα καὶ ὑπεράνω τούτου ὁ μυστικὸς οὐρανός ἐν σχήματι καμάρας ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁποίας εἰκονίζεται ὁ Ἰησοῦς ἐν προτομῇ. Ἀπεικόνισις προχείρως ἐν Γ. Σωτηρίου, Ὁ Χριστὸς ἐν τῇ τέχνῃ, Ἀθῆναι, 1914, σ. 136, εἰκ. 27. Ἐπίσης εἰς μίαν μικρογραφίαν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 71 Ρωσικοῦ χειρογράφου τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Λένινγκραδ, γραφέντος κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισίον τοῦ 17ου αἰῶνος, παρίσταται ἡ γῆ με ὄρη καὶ δένδρα, ἄνωθεν αὐτῆς τρεῖς ζῶναι, δηλοῦσαι τοὺς τρεῖς οὐρανοὺς, ὑπεράνω τῶν ὁποίων εἰκονίζεται ὁ Παράδεισος καὶ ἐν αὐτῷ ἡ Ἀγ. Τριάς ἐν μέσῳ Ἀγγέλων καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Εἰκὼν ἐν S. Der Nersessian, L'illustration du Roman de Barlaam et Joasaph, Paris, 1937, σ. 149, εἰκ. 72.

4 Migne, P. G. 98, 389.

5 G. Millet-D. Talbot Rice, Byzantine Painting at Trebizond, London, 1936, 60. J. Stefanescu, L'illustration des Liturgies dans l'art de Byzance et de l'Orient, Bruxelles, 1936, 37, 47, 59 κ. ἐ. κ. ἄ.

παρουσίαν¹. Περὶ τῆς εἰς οὐρανούς τέλος ἀνόδου τοῦ Ἰησοῦ, τῆς ἐκ δεξιῶν καθέδρας, περὶ ἧς ὁμιλεῖ καὶ ὁ Πέτρος (Πράξ. 2.34), καὶ τῆς δευτέρας ἐπὶ γῆς παρουσίας αὐτοῦ γίνεται λόγος καὶ ἐν τῇ Λειτουργίᾳ, εἰς τὴν εὐχὴν τοῦ καθαγιασμοῦ τῶν τιμίων δώρων², ὥστε καὶ ἐκ τοῦ λόγου ἀκόμη τούτου νὰ ἐξηγητῇται ἡ ἀπεικόνισις τῆς Ἀναλήψεως εἰς τὴν καμάραν τοῦ Ἱεροῦ.

Ὡς εἶναι ὁμῶς ἀπολύτως ἐξηκριβωμένον, εἰς τὸν ἐν Κων/πόλει ναὸν τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων ἡ Ἀγία Τράπεζα δὲν εὐρίσκετο, ὡς συνήθως, εἰς τὴν κόγχην τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἀλλ' εἰς τὸ κέντρον ἀκριβῶς τοῦ ναοῦ, κάτω τοῦ μεσαίου τρούλλου³. Εἶναι λοιπὸν πολὺ φυσικὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ κεντρικὸς τρούλλος τοῦ ναοῦ, ὡς εὐρισκόμενος ἀκριβῶς ὑπεράνω τῆς Ἀγίας Τραπέζης, ἐκοσμήθη μὲ τὴν Ἀνάληψιν, ἣτις ἂν ἡ Ἀγία Τράπεζα εὐρίσκετο εἰς τὴν κανονικὴν αὐτῆς θέσιν, δηλαδὴ εἰς τὴν ἀνατολικὴν κόγχην, θὰ κατελάμβανε τὴν καμάραν τοῦ Ἱεροῦ.

Οἱ ἐν τοῖς ἐπαρχιακοῖς ναοῖς μιμηθέντες τὴν εἰκονογραφικὴν διάταξιν τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, χωρὶς νὰ λάβωσιν ὑπ' ὄψιν τὴν ἐν τῷ ναῷ ἐκείνῳ εἰδικὴν περίπτωσιν, τὴν ἐν τῷ κέντρῳ δηλαδὴ τῆς ἐκκλησίας εὐρισκομένην Ἀγίαν Τράπεζαν, ἐτοποθέτησαν τὴν παράστασιν τῆς Ἀναλήψεως εἰς τὸν κεντρικὸν τρούλλον, ἐνῶ ἡ θέσις αὐτῆς θὰ ἦτο εἰς τὴν καμάραν τοῦ Ἱεροῦ.

Οὕτω λοιπόν, ἀντιθέτως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Schmit, ἀποδεικνύεται ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων ὅτι ὄχι καθ' ὠρισμένον εἰκονογραφικὸν καὶ δογματικὸν σύστημα ἐτοποθετεῖτο εἰς τὸν κεντρικὸν τρούλλον τῶν παλαιοβυζαντινῶν ἐκκλησιῶν ἡ Ἀνάληψις, ἀλλὰ κατ' ἀντιγραφὴν τοῦ ναοῦ τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων, εἰς τὸν ὁποῖον εἰδικὴ ἀνάγκη ἐπέβαλε τοῦτο. Διὰ τὸν λόγον δὲ ἀκριβῶς αὐτὸν οὔτε εἰς τὴν Ἀγ. Σοφίαν τῆς Κων/πόλεως, οὔτε εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Νικαίας ἦτο δυνατόν ὁ τρούλλος νὰ φέρῃ τὴν παράστασιν τῆς Ἀναλήψεως, ἀλλὰ μόνον εἰς μνημεῖα εἰς τὰ ὅποια ἡ Ἀγία Τράπεζα εὐρίσκετο εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ⁴.

Τὴν θεωρίαν τοῦ Schmit ἀκολουθῶν καὶ ὁ Demus, καὶ ἔτι περαιτέρω βαίνων, νομίζει ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο τῆς ἐν τῷ κεντρικῷ τρούλλῳ παραστάσεως τῆς Ἀναλήψεως, ἀχρηστευθὲν καὶ θεωρούμενον πεπαλαιωμένον εἰς τὴν Πρωτεύουσαν μετὰ τὴν ἐπικρατήσασαν συνήθειαν τῆς εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἀπεικονίσεως τοῦ Παντοκράτορος, ἐπέζησε μόνον εἰς τὰς ἐπαρχίας⁵. Ὁ λόγος ὁμῶς, δι' ὃν εἰς τὰς ἐπαρχιακὰς ἐκκλησίας ἐξηκολούθησεν εἰκονιζομένη εἰς τὸν κεντρικὸν τρούλλον ἡ Ἀνάληψις, εἶναι ἄλλος. Εἶναι ὅτι οἱ τεχνῖται τῶν ἐπαρχιῶν ἐξηκολούθουν ν' ἀντιγράψωσι τὸ μέχρι τοῦ 12^{ου} αἰῶνος σφζόμενον περίφημον πρότυπον, τὴν ἐν τῷ κεντρικῷ δηλαδὴ τρούλλῳ τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων ψηφιδωτὴν παράστασιν τῆς Ἀναλήψεως. Ἀπόδειξις τούτου ἀναμφισβήτητος εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν μνημείων εἰς τὰ ὅποια τὸν κεντρικὸν τρούλλον

1 Βλ. O. M. Dalton, *Byzantine Art and Archaeology*, Oxford 1911, 666 καὶ τὴν ἐκεῖ βιβλιογραφίαν. Πρβ. καὶ L. Brehier, *L'art chrétien*, 2^α ἐκδ. Paris, 1928, 136.

2 F. E. Brightman, *Eastern Liturgies*, Oxford, 1896, 329, 387.

3 Heisenberg, *Apostelkirche*, 80. Πρβ. Γ. Σωτηρίου

ἐν Ἀρχ. Δελτ. 7, 1921-2, 155 κ. ἐξ. 215.

4 Γ. Σωτηρίου, ἐνθ' ἄν. 155 κ. ἐξ. Βλ. τελευταῖον καὶ O. Wulff, *Bibliographisch-kritischer Nachtrag zu: altchristliche und byzantinische Kunst*, Potsdam, 1936, 51.

5 Demus, ἐνθ' ἄν. 70 κ. ἐξ. 105, σημ. 62.

κατέχει ἡ Ἀνάληψις δὲν κατέρχονται χρονολογικῶς κάτω τοῦ 12^{ου} αἰῶνος, ὅποτε τὴν ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων παρὰστασιν ταύτην ἀντικατέστησεν ὁ ὑπὸ τοῦ Εὐλαλίου ποιηθεὶς Παντοκράτωρ. Καὶ τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ τρούλλου τῆς Ἀγ. Σοφίας ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ αἱ τοιχογραφίαι τῶν ἐκκλησιῶν Καππαδοκίας καὶ τῆς Ρωσίας καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Ἀγ. Μάρκου ἐν Βενετίᾳ, τὸ ὁποῖον ἂν καὶ τελευταίως τοποθετοῦσιν εἰς τοὺς περὶ τὸ 1200 χρόνους¹, φαίνεται πιθανώτατα ἀνήκον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 12^{ου} αἰῶνος, ὡς παραδέχονται οἱ πλεῖστοι τῶν περὶ αὐτοῦ ἀσχοληθέντων², ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἐκλιπὼντος κατὰ τὸν 12^{ον} αἰῶνα τοῦ προτύπου τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων, ἔπαυσε καὶ ἡ ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν τῶν ἐπαρχιῶν ἀπεικόνισις τῆς Ἀναλήψεως εἰς τὸν κεντρικὸν τρούλλον τῶν ἐκκλησιῶν. Ἐξαίρεσις εἶναι ἴσως μόνον αἱ εἰς τὸν 14^{ον} αἰῶνα ἀναγόμεναι δύο παραστάσεις τῆς Ἀναλήψεως εἰς τοὺς τρούλλους τῶν παρεκκλησιῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Πέτς ἐν Σερβίᾳ, ἀλλ' αἱ τοιχογραφίαι αὗται εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ἀντιγράφουσι πρότυπα τῆς Θεσσαλονίκης, ὡς τοῦτο ἄλλως συμβαίνει καὶ διὰ πολλὰς ἄλλας Σερβικὰς διακοσμήσεις.

Αἱ ἐντὸς τρούλλου λοιπὸν παραστάσεις τῆς Ἀναλήψεως δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι ἀπορρέουσιν ἐκ τοῦ ναοῦ τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων.

Δέον ὅμως νὰ γίνῃ σαφὴς διάκρισις μεταξὺ τῶν ἐπαρχιακῶν ἐκείνων μνημείων, τὰ ὁποῖα ἀπομιμοῦνται τὴν θέσιν μόνον ἐν ἣ εἰκονίζετο ἡ Ἀνάληψις εἰς τοὺς Ἀγ. Ἀποστόλους, καὶ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἀντιγράφουσι ὅχι μόνον τὴν θέσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν παράστασιν. Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν ἀνήκουσιν ἀναμφιβόλως αἱ ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ Ρωσίᾳ τοιχογραφίαι, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ ἐσχάτως ἀποκαλυφθεῖσα παράστασις ἐν τῷ τρούλλῳ τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου ἐν Θεσσαλονίκῃ. Εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν, ἣτις καὶ ἰδιαίτερος ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα, τῶν μνημείων δηλαδὴ ἅτινα ἀντιγράφουσι περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον πιστῶς τὸ πρότυπον τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων, ἀνήκουσι τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ἀγ. Σοφίας Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Ἀγ. Μάρκου, ἡ ὑπὸ ἐξέτασιν τοιχογραφία τοῦ Ἀγ. Γεωργίου ἴσως δὲ καὶ αἱ δύο παραστάσεις τοῦ Πέτς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λοιπὸν ἐκτεθέντων δύναται νομίζω νὰ θεωρηθῇ σχεδὸν βέβαιον ὅτι ἡ ἡμετέρα τοιχογραφία, ὡς καὶ τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Ἀγ. Σοφίας τῆς Θεσσαλονίκης, ἀντιγράφουσι τὴν σύνθεσιν τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων τῆς Κων/πόλεως.

Τοῦτο δύναται ἀσφαλῶς νὰ ἐξηγήσῃ πολλὰς λεπτομερείας τῆς παραστάσεως, αἵτινες δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τοὺς χρόνους καθ' οὓς κατεσκευάσθησαν τὰ δύο ταῦτα ἔργα.

Πρέπει δηλαδὴ, νομίζω, νὰ γίνῃ διάκρισις μεταξὺ τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα οἱ τεχνῖται παρέλαβον ἐκ τοῦ προτύπου τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων καὶ ἐκείνων, ἅτινα αὐτοὶ προσέθηκαν ἀκολουθοῦντες τὴν τέχνην τῆς ἐποχῆς των.

Ἡ ζωηρὰ κίνησις τινῶν ἐκ τῶν μορφῶν τῆς ἐξεταζομένης τοιχογραφίας καὶ ὁ ρεαλισμὸς, ὃν ἄλλοτε ἐν παρόδῳ ἐσημειώσαμεν σχετικῶς μὲ τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Ἀγίας

¹ Muratoff, ἐνθ' ἀν. 104 καὶ πίν. CXLV. Demus, ἐνθ' ἀν. 24 κ. ἐξ.

² Diehl, Manuel, II, 537. G. Millet ἐν A. Michel, Histoire de l'art, I, 1, 197. O. Wulff, altchristliche und

byzantinische Kunst, II, 570. Dalton, ἐνθ' ἀν. 400. Τοῦ αὐτοῦ, East Christian Art, Oxford, 1925, 289. H. Glück, Die christliche Kunst des Ostens, Berlin, 1923, 52. D. Talbot Rice, Byzantine Art, Oxford, 1935, 80.

Σοφίας¹, προέρχονται ἀναμφιβόλως ἐκ τοῦ προτύπου τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων, ὧν τὰ ψηφιδωτὰ παρουσίαζον πράγματι τὸν ῥεαλισμὸν τοῦτον, ὡς ἐπιτρέπουσι νὰ συμπεράνωμεν αἱ διασωθεῖσαι περιγραφαὶ καὶ μάλιστα ἡ τοῦ Ν. Μεσαρίτου². Ἡ πλήρης κινήσεως καὶ ἐντελὼς ἀσύμμετρος παράστασις τῶν δύο ἐκατέρωθεν τῆς Θεοτόκου Ἀγγέλων εἰς τὴν τοιχογραφίαν τοῦ Ἀγ. Γεωργίου καὶ εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας προέρχονται ἐπίσης ἐκ τοῦ παλαιοῦ προτύπου, ὡς πείθει ἡμᾶς ἡ κατὰ 40 περίπου ἔτη μεταγενεστέρα τῆς ἀνεγέρσεως τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων μικρογραφία τοῦ ἐν τῇ Λαυρεντιανῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Φλωρεντίας Συριακοῦ κώδικος, τοῦ γραφέντος κατὰ τὸ ἔτος 586 ἐν Μεσοποταμίᾳ ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Ραβουλᾶ³. Ἡ συσχέτισις αὕτη τῶν ψηφιδωτῶν τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων πρὸς μνημεῖον ἀποδεδειγμένως ἀνατολικῆς προελεύσεως, οἷον τὸ ἐν λόγῳ χειρόγραφον, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ οὐχὶ ὀρθή, δεδομένου ὅτι τοῦτο, ὡς ἤδη παρετηρήθη, ἀντιγράφει Ἑλληνικὸν πρότυπον, τοῦ ὁποίου τὸν ἐλληνιστικὸν χαρακτήρα ἐλάχιστα μόνον ἐπηρέασεν ἡ εἰς ἀνατολικὴν τεχνοτροπίαν μετατροπὴ αὐτοῦ⁴, αἱ δὲ ὁλοσέλιδοι ἐν αὐτῷ συνθέσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ Ἀνάληψις, ἐμπνέονται ἀπὸ τὴν μνημειακὴν τέχνην, ἰδίως τῆς Παλαιστίνης⁵. Ὁ ψηφοθέτης ἐξ ἄλλου τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων, ὡς ἤδη παρετήρησεν ὁ Millet, παρὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς τύπους ἐχρησιμοποίησε στοιχεῖα καὶ λεπτομερεῖας προερχομένας ἐκ τῆς Ἀνατολῆς⁶.

Εἰς τὸ πρότυπον τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων δέον ν' ἀποδώσωμεν τὴν τολμηρὰν καὶ πλήρη ζωῆς παράστασιν τοῦ Λουκᾶ, εἰκονιζομένου ἐκ τῶν νώτων (εἰκ. 5), ἣν ἐπαναλαμβάνει ὁμοιούτως καὶ ὁ ψηφοθέτης τῆς Ἀγίας Σοφίας⁷. Τὴν ἐλληνιστικὴν ὁλως ἀντιλήψεως μορφήν ταύτην εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὰς μικρογραφίας τοῦ Συριακοῦ κώδικος τοῦ Ραβουλᾶ, ὅχι μόνον εἰς τὴν Ἀνάληψιν⁸, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν σκηνὴν τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ματθίου⁹, συναντῶμεν δὲ ταύτην καὶ κατὰ τὸν 10^{ον} αἰῶνα εἰκονίζουσιν τὸν Προφ. Μιχαῖαν εἰς τὸν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Βατικανοῦ κώδ. Chigi R.VIII, 54¹⁰, ἀνήκοντα εἰς τὴν ὁμάδα χειρογράφων τῶν χρόνων τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, ἀντιγραφόντων παλαιὰ ἐλληνιστικὰ πρότυπα¹¹. Ἑλληνιστικῆς τέλος ἀντιλήψεως εἶναι καὶ ἡ χειρονομία τοῦ Βαρθολομαίου, φέροντος τὴν χεῖρα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν (εἰκ. 13), ὡσεὶ ἐκθαμβωθέντος ἀπὸ τὴν λάμψιν τοῦ ἀναλαμβανομένου Ἰησοῦ, ἢ ἵνα προφυλαχθῇ ἀπὸ τοῦ ἡλίου καὶ νὰ διακρίνῃ καλλίτερον τὸν Χριστόν, ὡς ἐπὶ τὸ πραγματικώτερον ἐρμηνεύει αὐτὴν ὁ Bayet ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Ἀγ. Σοφίας τῆς Θεσσαλονίκης¹².

Ἡ λίαν αἰσθητὴ διαφορὰ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ τοιχογραφίᾳ καὶ ἐν τῷ ψηφιδωτῷ τῆς Ἀγ. Σοφίας μεταξὺ τῶν πλήρων ζωῆς καὶ κινήσεως μορφῶν, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, πρὸς ἄλλας, ὅπως ὁ Πέτρος (εἰκ. 4) κ. ἄ. εἰκονιζομένων ἐν ἱερατικῇ ἀκαμψίᾳ, φαίνεται ὅτι προέρχεται ὁμοίως ἐκ τοῦ κοινοῦ προτύπου τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων, ὅπου

1 Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1932, 151 κ. ἐξ.

2 Πρβ. G. Millet, Iconogr. de l'Evangile 577, 579.

3 Diehl, Manuel, I, σ. 251, εἰκ. 123.

4 Πρβ. A. Grabar, Recherches sur les influences orientales dans l'art byzantin, Paris, 1928, 121, σημ. 4.

5 Millet ἐν Michel, Histoire de l'art, I, 1, 228 κ. ἐξ.

6 Millet, Iconogr. de l'Evangile, 558 κ. ἐξ.

7 Muratoff, ἐνθ' ἄν. πίν. LXXXVI.

8 Diehl, Manuel, I, σ. 251, εἰκ. 123.

9 The Rockefeller - Mc Cormick New Testament: III, H. Willoughby, The Miniatures, Chicago, 1932, πίν. LXXXI.

10 A. Muñoz, I codici greci miniati delle minori biblioteche di Roma, Firenze, 1905, πίν. 5.

11 Muñoz, ἐνθ' ἄν. 33, κ. ἐξ.

12 Duchesne - Bayet, Mémoire sur une mission au Mont Athos, Paris, 1876, 327.

ὡς εἶδομεν, τὰ ἐλληνιστικά στοιχεῖα ἀνεμιγνύοντο πρὸς τὰ ἀνατολικά. Ὁ Πέτρος παρίσταται ἐν πλήρει σχεδὸν ἀκίνησίᾳ ἐκφράζων τὸν θαυμασμόν καὶ τὴν ἐκπληξίν του διὰ τῆς πρὸ τοῦ στήθους ὑψουμένης δεξιᾶς αὐτοῦ χειρὸς μὲ τὴν παλάμην πρὸς τὰ ἔξω¹. Ἀλλὰ ἡ ἄκαμptos καὶ ἱερατικὴ αὕτη μορφή εἶναι σχεδὸν τυπικὴ εἰς τὰ Ραβεννατικά ψηφιδωτὰ τοῦ 6^{ου} αἰῶνος καὶ μάλιστα εἰς τὸν ναὸν τοῦ S. Apollinare Nuovo².

Ὁ τεχνίτης ὅμως τῆς τοιχογραφίας τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, ὅπως καὶ ὁ ψηφοθέτης τοῦ τρούλλου τῆς Ἀγ. Σοφίας, δὲν ἀντέγραψαν δουλικῶς, ἀλλ' ἐθεσαν εἰς τὸ ἔργον τὴν σφραγίδα τῆς προσωπικότητός των καὶ τῆς ἐποχῆς των. Τοῦτο παρατηρεῖται ὅχι μόνον εἰς ὠρισμένας λεπτομερείας τῆς παραστάσεως τῶν μορφῶν, ἀς θὰ ἐξετάσωμεν κατωτέρω, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν εἰκονογραφίαν. Δημιούργημα τῆς ἐποχῆς τοῦ ἡμετέρου ζωγράφου εἶναι νομίζω ἡ παράστασις τοῦ Ἰωάννου φέροντος τὴν χεῖρα εἰς τὴν παρεῖαν (εἰκ. 4, 10), χειρονομία ἣν εὐρίσκομεν ἐντελῶς ὁμοίαν καὶ εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Ἀγ. Σοφίας³. Ἡ χειρονομία αὕτη, ἣτις ἐνταῦθα ἐκφράζει ἀναμφιβόλως τὴν θλίψιν τοῦ ἡγαπημένου μαθητοῦ διὰ τὸν ἀποχωρισμὸν ἀπὸ τοῦ Κυρίου⁴, ἔχει ληφθῆ ἀπὸ τὰς παραστάσεις τῆς Σταυρώσεως, ὅπου ὁ Ἰωάννης καθ' ὅμοιον τρόπον ἐκφράζει τὴν θλίψιν του. Ὡς ὅμως ἀπέδειξεν ἤδη ὁ Millet, ὁ Ἰωάννης μὲ τὴν χεῖρα εἰς τὴν παρεῖαν ἐμφανίζεται εἰς τὰς παραστάσεις τῆς Σταυρώσεως ἀπὸ τοῦ 9^{ου} κυρίως αἰῶνος⁵. Πρέπει λοιπὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ μορφή αὕτη τοῦ Ἰωάννου εἶναι δημιούργημα τῶν χρόνων περίπου, καθ' οὓς ἐγένετο ἡ τοιχογραφία. Ὅτι δὲ τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτω ἀποδεικνύει τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὴν μικρογραφίαν τοῦ Συριακοῦ κώδικος τοῦ Ραβουλᾶ ἡ χειρονομία αὕτη δὲν ὑπάρχει⁶, ἀπεναντίας ὅμως τὴν εὐρίσκομεν εἰς τὴν παράστασιν τῆς Ἀναλήψεως μεταξὺ τῶν ἀπὸ τοῦ 9^{ου} αἰῶνος τοιχογραφιῶν τοῦ S. Clemente ἐν Ρώμῃ, ὅπου μία τῶν μορφῶν, πιθανῶς ὁ Ἰωάννης, παρίσταται κατ' ἀνάλογον τρόπον⁷.

Προτοῦ ἔλθωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ζητημάτων τῶν σχετιζομένων πρὸς τὴν χρονολογίαν τῆς ἡμετέρας τοιχογραφίας, εἶναι ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν ὀλίγας λέξεις περὶ τῆς ὅχι λίαν συνήθους θέσεως αὐτῆς.

Ἡ θέσις τῆς σκηνῆς τῆς Ἀναλήψεως εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ βεβαίως δὲν εἶναι συνήθης. Ὁ ζωγράφος ὅμως ὁ ἐκτελέσας τὴν τοιχογραφίαν ἠκολούθησε παράδοσιν εἰκονογραφικὴν παλαιωτάτην, διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸν 6^{ον} αἰῶνα, μεταξὺ τῶν τοιχογραφιῶν τῶν ναῖσκων τοῦ Βαουίτ ἐν τῇ Ἄνω Αἰγύπτῳ, εὐρίσκεται ἡ παράστασις τῆς

1 Πρβ. τὴν ἐντελῶς ὁμοίαν παράστασιν τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Ἀγ. Σοφίας παρὰ Muratoff, ἐνθ' ἀν. πίν. LXXXV, LXXXVIII, καὶ προχείρως ἐν Diehl, Manuel, I, σ. 501. εἰκ. 239.

2 M. van Berchem-E. Clouzot, Mosaiques chrétiennes, Geneve, 1924, 126 κ. ἐξ. εἰκ. 144 κ. ἐξ.

3 Muratoff, ἐνθ' ἀν. πίν. LXXXV.

4 Τὴν θλίψιν τῶν Μαθητῶν διὰ τὸν ἀποχωρισμὸν ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἐτόνισαν καὶ ἡ ὑμνογραφία τῆς Ἐκκλησίας καὶ οἱ συγγραφεῖς ὁμιλιῶν. Πρβ. Εἰς μνήμην Σ. Λάμπρου, Ἀθῆναι, 1935, 38.

5 Millet, Iconogr. de l'Evangile 401 κ. ἐξ.

6 Diehl, Manuel, I, σ. 251, εἰκ. 123. Εἰς τὴν μικρογραφίαν ταύτην εἷς τῶν Ἀποστόλων τοῦ ἀριστερὰ τῷ θεατῇ ὁμίλου φέρει τὴν χεῖρα εἰς τὸν πώγωνα. Ἡ χειρονομία αὕτη εἶναι δηλωτικὴ ἐκπλήξεως καὶ θαυμασμοῦ καὶ φαίνεται ὡς ἡ δι' εἰκόνας ἀπόδοσις ἐνός τροπαρίου τῆς Ἀκολουθίας τῆς Ἀναλήψεως: «Ἀγγέλων θαυμαζόντων τῆς ἀνόδου τοῦ ξένου καὶ Μαθητῶν ἐκκλητιομένων...». Πεντηκοστάριον, ἔκδ. Βενετίας, 1860, 150 α.

7 Wulff, Altchr. und byz. Kunst, II, σ. 549, εἰκ. 479. Muratoff, πίν. LXVIII.

Εἰκ. 8. Ὁ πρὸς δεξιὰ ἄγγελος. (Πρβ. καὶ εἰκ. 3).

Εἰκ. 9. Ὁ Ἀπόστολος Πέτρος. (Πρβ. καὶ εἰκ. 4).

Εἰκ. 10. Ὁ Ἀπόστολος Ἰωάννης. (Πρβ. καὶ εἰκ. 4).

Εἰκ. 11. Ὁ Ἀπόστολος Ἰάκωβος.

Ἀναλήψεως καταλαμβάνουσα τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ¹. Ἡ παλαιὰ αὕτη εἰκονογραφικὴ παράδοσις ἐπέζησε καὶ κατὰ τοὺς μέσους Βυζαντινοὺς αἰῶνας εἰς τὴν Ἀνατολὴν διότι εὐρίσκομεν αὐτὴν καὶ εἰς τὴν Καππαδοκίαν² καὶ ἀκόμη ἀργότερον, κατὰ τὸν 14^{ον} πιθανώτατα αἰῶνα, εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγ. Ἀννης ἐν Τραπεζοῦντι³. Τὸν λόγον ἐν τούτοις τῆς ἐν τῇ ἀψίδι, δηλαδή εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς ἐκκλησίας, τοποθετήσεως τῆς Ἀναλήψεως δέον νὰ ἀναζητήσωμεν πιθανώτατα εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ψαλμοῦ 67. 34 : « *Ψάλατε τῷ θεῷ τῷ ἐπιβεβηκότι ἐπὶ τὸν οὐρανὸν τοῦ οὐρανοῦ κατὰ ἀνατολάς...* », ἀναφερομένου, κατὰ τοὺς ἐρμηνευτάς, εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ⁴.

Θὰ ἡδύνατο ὁμως νὰ τεθῇ τὸ ἐρώτημα, διατὶ ἡ παράστασις τῆς Ἀναλήψεως δὲν ἔλαβε θέσιν εἰς τὴν πρὸ τῆς κόγχης καμάραν τοῦ Ἱεροῦ, ἥτις εἰς τὸν Ἀγ. Γεώργιον εἶναι λίαν εὐρεία, δυναμένη ἀνέτως νὰ περιλάβῃ τὴν ἀπεικόνισιν τῆς σκηνῆς ταύτης⁵. Ἄν ὁμως ἔχῃ τις πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ μέχρις ἡμῶν τοῦλάχιστον διασωθέντα μνημεῖα⁶, θὰ διαπιστώσῃ ὅτι πρὸ τοῦ 10^{ου} αἰῶνος ἡ σύνθεσις αὕτη δὲν ἐτοποθετεῖτο εἰς τὴν ὑπεράνω τοῦ Ἱεροῦ καμάραν, ἣν ὄχι σπανίως κατελάμβανεν ἡ Ἐτοιμασία τοῦ Θρόνου⁷, ἀλλὰ ἐξωγραφίζετο ἢ εἰς τὴν κόγχην ἢ εἰς τὸ ὑπεράνω τῆς κόγχης μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν πιθανώτατα, ὡς εἶδομεν, τοῦ Ψαλμοῦ 67. 34. Ἡ παρατήρησις αὕτη δύναται ἴσως νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μικρὰ ἔνδειξις διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς ἡμετέρας τοιχογραφίας.

Ἡ ἐξεταζομένη τοιχογραφία, ὡς καὶ τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Ἀγ. Σοφίας, δίδουσιν ἰδέαν, ἀμυδροτάτην βεβαίως, τῆς μορφῆς καὶ τοῦ χαρακτήρος τῶν περιλαλήτων ψηφιδωτῶν τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ ἐξάρτησις αὕτη τῶν δύο τούτων παραστάσεων ἐκ τοῦ παλαιοῦ προτύπου παρέχει καὶ πολλὰς δυσχερείας εἰς τὴν χρονολόγησιν αὐτῶν.

Διὰ τὴν χρονολογικὴν τοποθέτησιν τῆς ἐν τῇ ἀψίδι τοῦ Ἀγ. Γεωργίου τοιχογραφίας θὰ ἡδύνατο ὁπωσδήποτε νὰ διευκολύνῃ ἡμᾶς ἡ λίαν συγγενής, ὡς εἶδομεν, ψηφιδωτὴ παράστασις τοῦ τρούλλου τῆς Ἀγ. Σοφίας. Διὰ τὴν χρονολογίαν ὁμως τοῦ ψηφιδωτοῦ τούτου ὑπάρχει ἀρκετὴ διχογνωμία, προελθοῦσα κυρίως ἐκ τῆς ὑπὸ παλαιότερων παρατηρουμένης δῆθεν διαφορᾶς τεχνικῆς, καὶ κατὰ συνέπειαν καὶ χρονολογίας, μεταξὺ τοῦ ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ τρούλλου ἀναλαμβανομένου Ἰησοῦ καὶ τῶν ὑπολοίπων μορφῶν, τῆς Θεοτόκου δηλαδή, τῶν δύο Ἀγγέλων καὶ τῶν Ἀποστόλων. Ὁ Diehl εἶχε καταλήξει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ μὲν ἐν τῇ κορυφῇ Ἰησοῦς κατεσκευάσθη περὶ τὰ μέσα τοῦ 7^{ου} αἰῶνος, αἱ δὲ ἄλλαι μορφαὶ μεταξὺ τοῦ τέλους τοῦ 10^{ου} καὶ τῶν μέσων τοῦ 11^{ου} αἰῶνος⁸. Ταῦτα ὁμως δὲν εἶναι πλέον δυνατόν σήμερον νὰ ὑποστηριχθῶσι.

1 Diehl, Manuel, I, σ. 73 εἰκ. 22.

2 Jerphanion, Églises rup. de Cappadoce, I, 1, 151 κ. ἐξ. II, 1, 166 κ. ἐξ. 3e album, πίν. 161. 1.

3 Millet-Talbot Rice, Byzantine Painting at Trebizond, 24.

4 Βλ. Νικοδήμου, Ἑρμηνεία εἰς τοὺς Ψαλμούς, I, 545 Ἐκ τοῦ λόγου τούτου θὰ ἡδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ ἡ θέσις τῆς Ἀναλήψεως ἐπὶ τοῦ ὑπεράνω τῆς ἀψίδος ἀνατολικοῦ τυμπάνου εἰς τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν τοῦ Τοκάλ ἐν Καπ-

παδοκίᾳ. Βλ. ἀνωτέρω σ. 42, σημ. 1.

5 Βλ. τὴν κάτοψιν καὶ τομὴν παρὰ Hebrard, ἐνθ' ἄν. πίν. III, V.

6 Βλ. ἀνωτέρω σ. 38, σημ. 2.

7 Schmit, ἐνθ' ἄν. πίν. XII, Wulff, Koimesiskirche, πίν. I.

8 Diehl - Le Tourneau - Saladin, ἐνθ' ἄν. 144 κ. ἐξ. ὅπου καὶ αἱ παλαιότεραι γνώμαι. Πρβ. καὶ Diehl, Manuel, II, 521.

Εἰκ. 13. Ὁ Ἀπόστολος Βαρθολομαῖος.

Εἰκ. 15. Ἡ ἐπιγραφή ἄνω τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Ἰωάννου.

Εἰκ. 12. Ὁ Ἀπόστολος Λουκᾶς. (Περβ. καὶ εἰκ. 5).

Εἰκ. 14. Εἰς τῶν Ἀγγέλων τῶν ὑποβασταζόντων τὸν Ἰησοῦν.

Καὶ ἂν ἀκόμη ὑπῆρχε τεχνικὴ καὶ χρονολογικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἄλλων μορφῶν καὶ τοῦ ἐν τῇ κορυφῇ Ἰησοῦ, οὗτος δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀνήκη εἰς τὰ μέσα τοῦ 7^{ου} αἰῶνος, ἀφοῦ τελευταῖαι ἔρευναι τοποθετοῦσι μετ' ἀρκετῆς πιθανότητος τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ εἰς τὴν πρώτην τριακονταετίαν τοῦ 8^{ου} αἰῶνος¹. Πραγματικῶς ὁμως οὐδεμία τεχνικὴ διαφορὰ ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν λοιπῶν μορφῶν, ὡς εἶχεν ἥδη παρατηρήσει καὶ ὁ Ajnalov², καὶ ὡς ἐξ ἄλλου δύναται νὰ πείσῃ ἐπισταμένη ἐξέτασις τοῦ ψηφιδωτοῦ. Νομίζω λοιπὸν ὅτι ἡ γνώμη τοῦ Diehl, τροποποιουμένη ὡς πρὸς τὸ ἄνω μέρος τῆς συνθέσεως, τὸ ὁποῖον εἶναι ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀμφιβολίας σύγχρονον πρὸς τὸ κάτω, εἶναι ἡ πιθανωτέρα. Τὸ ψηφιδωτὸν δηλαδὴ ἐν τῷ συνόλῳ του φαίνεται ὅτι κατεσκευάσθη λήγοντος τοῦ 10^{ου} ἢ ἀρχομένου τοῦ 11^{ου} αἰῶνος³.

Ἡ τοιχογραφία τῆς ἀψίδος τοῦ Ἀγ. Γεωργίου παρουσιάζει βεβαίως, ὡς εἶδομεν, πλείστας ἀναλογίας καὶ ὁμοιότητας πρὸς τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Ἀγ. Σοφίας, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ εἶναι καὶ πιστὸν ἀντίγραφον ἐκείνου.

Τὰ δύο ταῦτα ἔργα κατάγονται ἀναμφιβόλως ἐξ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προτύπου, ἀλλὰ δὲν φαίνονται ἀνήκοντα εἰς τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς ἐποχὴν. Ἡ τοιχογραφία τοῦ Ἀγ. Γεωργίου εἶναι ἀσφαλῶς παλαιότερα τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Ἀγ. Σοφίας. Περὶ τούτου δύναται νὰ πείσῃ ἡ ἀρχαϊκὴ αὐτῆς τεχνοτροπία. Αὕτη δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν ὁμάδα τῶν ἀρχαϊκῶν τοιχογραφιῶν τῆς Καππαδοκίας, παρουσιάζει ἐν τούτοις ἀναλογίας πρὸς Ρωμαϊκὰς τοιχογραφίας τοῦ 9^{ου} πρὸς τὸν 10^{ον} αἰῶνα⁴.

Ἐλλείψει ὁμως τοιχογραφιῶν ἢ ψηφιδωτῶν τῶν χρόνων ἐκείνων, διασφζομένων ἐν Ἀνατολῇ, δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν τὴν ἡμετέραν τοιχογραφίαν πρὸς τὰς μικρογραφίας χειρογράφων, ἀσφαλῶς ἀνηκόντων εἰς τὸν 9^{ον} πρὸς τὸν 10^{ον} αἰῶνα. Ἡ τοιαύτη σύγκρισις ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς λίαν ἱκανοποιητικὰ συμπεράσματα.

Πράγματι ἡ ἀπασχολοῦσα ἡμᾶς τοιχογραφία παρουσιάζει πολλὰς ὁμοιότητας πρὸς τὰς μικρογραφίας ὁμάδος χειρογράφων, τὰ ὁποῖα τελευταῖον ὁ Weitzmann θεωρεῖ, δὲν γνωρίζω ἂν ὀρθῶς, προελεύσεως Κωνσταντινουπολιτικῆς⁵. Μεταξὺ τῶν χειρογράφων τούτων τὸ παρουσιάζον τὰς περισσοτέρας ἀναλογίας πρὸς τὴν ἡμετέραν τοιχογραφίαν εἶναι ἀναμφιβόλως ὁ περιφημὸς κῶδ. 699 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ, ὁ περιέχων τὴν Χριστιανικὴν Τοπογραφίαν τοῦ Κοσμᾶ Ἰνδικοπλεύστου⁶. Αἱ στάσεις τῶν μεμονωμένων ὀρθίων μορφῶν εἰς τὰς μικρογραφίας τοῦ χειρογράφου τούτου

1 M. Kalliga, Die Hagia Sophia von Thessalonike, Würzburg, 1935, 66. Οὕτω ἡ γνώμη τοῦ C. Morey ἐν Byzantion, 7, 1932, 343, καὶ τοῦ Δ. Τσέλου ἐν The Art Bulletin, 13, 1931, 51, σημ. 98, ὅτι τὸ ψηφιδωτὸν ἀνήκει εἰς τὸν 7^{ον} αἰῶνα καὶ εἶναι τὸ παλαιότερον γνωστὸν παράδειγμα τοῦ ἐπὶ τοῦ οὐρανίου τόξου καθημένου Ἰησοῦ, δὲν δύναται πλέον νὰ ὑποστηριχθῇ.

2 Ἡ γνώμη τοῦ Ajnalov ἐκτίθεται παρὰ Diehl - Le Tourneau - Saladin, ἐνθ' ἄν. 142, σημ. 1. Βλ. τὰς παρατηρήσεις τοῦ Muratoff, ἐνθ' ἄν. 93. Πρβ. καὶ Kalliga, ἐνθ. ἄν. 57.

3 Ὁ Muratoff, ἐνθ' ἄν. τοποθετεῖ αὐτὸ εἰς τὸν «μυστηριώδη» 10^{ον} αἰῶνα. Ὁ Talbot Rice, Byzantine Art, 78, σημ. 2, ἀκολουθεῖ τὴν γνώμην τοῦ Ajnalov, χρονολο-

γοῦντος τὸ ψηφιδωτὸν ἀπὸ τοῦ 9^{ου} αἰῶνος. Τελευταῖον ὁ Demus, ἐνθ' ἄν. 88, ἀνάγει τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ, τὸ ἀργότερον, εἰς τὸν 10^{ον} αἰῶνα.

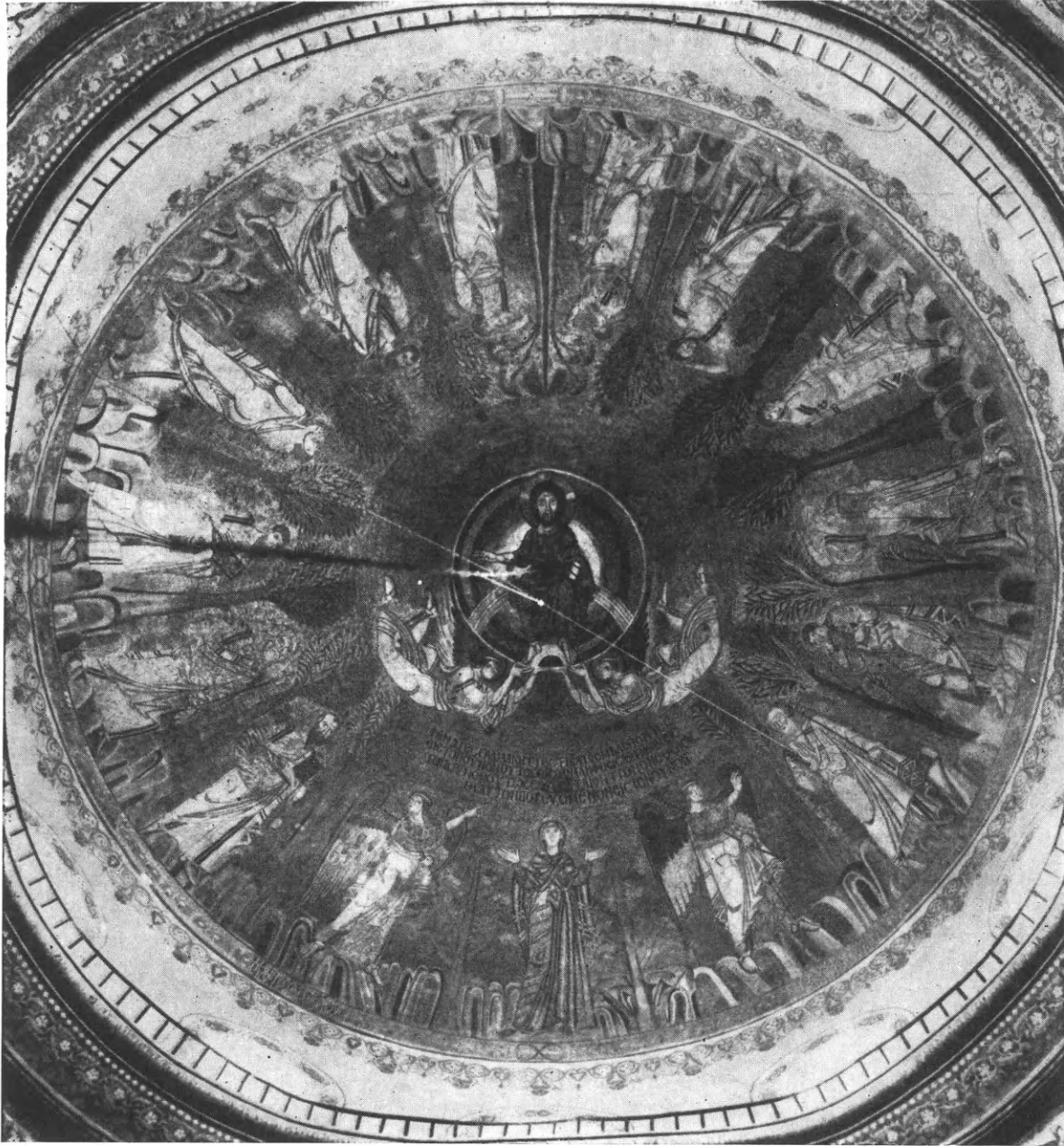
4 Muratoff, ἐνθ' ἄν. πίν. LXVIII, LXIX.

5 K. Weitzmann, Die byzantinische Buchmalerei des 9. und 10. Jahrhunderts, Berlin, 1935, 2 κ. ἐξ.

6 Ἡ πλήρης ἐκδοσις τῶν μικρογραφιῶν, ἡ γενομένη ὑπὸ C. Stornajolo, Le miniature della Topographia Cristiana di Cosma Indicopleuste, Milano, 1908, δὲν ὑπάρχει ἐν Ἀθήναις. Εἰκόνας ἐκ τοῦ χειρογράφου τούτου βλ. παρὰ Diehl, Manuel, I, 239 κ. ἐξ. 113-117. Wulff, Altchr. und byz. Kunst, II, 522 κ. ἐξ. εἰκ. 451, 452. Weitzmann, ἐνθ' ἄν. πίν. IV 16, 17. J. Ebersolt, La miniature byzantine, Paris, 1926, πίν. IX, X, XI. 1.

παρουσιάζουσιν, ἐν τῷ γενικῷ αὐτῶν διαγράμματι, πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τοὺς Ἀποστόλους τῆς ἡμετέρας τοιχογραφίας¹. Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς λεπτομερεῖαις εὐρίσκομεν

Εἰκ. 16. Τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Ἀναλήψεως ἐν τῷ τροῦλλῳ τῆς Ἀγίας Σοφίας τῆς Θεσσαλονίκης.

τοιαύτας ὁμοιότητας. Ὁ χαρακτηριστικὸς ἐπὶ παραδείγματι τρόπος, καθ' ὃν παρίσταται ὁ μύσταξ τοῦ Λουκᾶ καὶ τοῦ Ἰακώβου ἐπὶ τῆς ἐξεταζομένης τοιχογραφίας (εἰκ. 11, 12),

¹ Βλ. Εὐαγγελιστὰς καὶ Προφήτας ἐκ τοῦ χειρογράφου παρὰ Α. Friend ἐν Art Studies, 1927, πίν. VI, 70-77. Ἐπίσης Ebersolt, ἐνθ' ἂν. πίν. XI. 1.

άνευρίσκεται ὁμοίως καὶ εἰς τὰς μικρογραφίας τοῦ Βατικανοῦ χειρογράφου¹. Αἱ ὁμοιότητες αἱ παρατηρούμεναι μεταξὺ τῶν μικρογραφιῶν τοῦ χειρογράφου τούτου καὶ τῆς ἐξεταζομένης τοιχογραφίας ἔχουσι διὰ τὸ ἡμέτερον ζήτημα ἰδιαίτεραν ὅλως σημασίαν, δεδομένου ὅτι καὶ ὁ ἐν λόγῳ κῶδιξ εἶναι ἀντίγραφον γενόμενον κατὰ τὸν 9^{ον} αἰῶνα² ἐκ προτύπου εἰκονογραφηθέντος κατὰ τὸν 6^{ον}³. Τὸ χειρόγραφον λοιπὸν διασφύζει τὴν παλαιάν του Ἀλεξανδρινήν διακόσμησιν, ἀλλὰ τροποποιημένην συμφώνως πρὸς τὴν τέχνην τοῦ 9^{ου} αἰῶνος. Αὐτὸ τοῦτο εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι συμβαίνει καὶ εἰς τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς τοιχογραφίαν.

Εἶδομεν ὅμως ἐξ ἄλλου ὅτι ὁ ζωγράφος, ὁ ἐκτελέσας τὴν τοιχογραφίαν τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, ἔδωκεν εἰς αὐτὴν καὶ τὴν σφραγίδα τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς του. Τοῦτο ἀποδεικνύουσιν ὅχι μόνον λεπτομέρειαι εἰκονογραφικαί, τινὰς τῶν ὁποίων ἀπηρτυμήσαμεν ἀνωτέρω, ἀλλὰ καὶ καθαρῶς τεχνικαί. Μεταξὺ πολλῶν τοιούτων τεχνικῶν λεπτομερειῶν, ἀναφέρομεν μίαν μόνον. Εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Πέτρου ὁ τρόπος καθ' ὃν παρίσταται εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ μετώπου ἡ κόμη, περαιουμένη ὑπὸ γραμμῆς ἐλαφρότατα καμπύλης καὶ μὲ τοὺς δύο κατὰ τὰ ἄκρα διεισδύοντας κόλπους (εἰκ. 9), εἶναι ἐντελῶς διάφορος ἀπὸ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁ κορυφαῖος τῶν Ἀποστόλων εἰκονίζεται εἰς τὰ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατασκευασθέντα ψηφιδωτὰ τῆς Ραβέννης. Τὸ σχῆμα ὅμως τοῦτο τῆς κόμης εὐρίσκομεν ἀκριβῶς κατὰ τὸν 9^{ον} αἰῶνα, ὅχι μόνον εἰς μορφὰς τοῦ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Βατικανοῦ χειρογράφου τοῦ Κοσμᾶ⁴, ἀλλὰ καὶ εἰς συγγενῇ πρὸς αὐτὸ χειρόγραφο, ὅπως ἡ εἰκὼν τοῦ Ματθαίου εἰς τὸν κῶδ. Suppl. gr. 905 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, ὅστις παρουσιάζει περισσοτέρας τῆς μιᾶς ἀναλογίας πρὸς τὸ χειρόγραφον τοῦ Κοσμᾶ⁵.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται ἄγουσιν εἰς τὸ πιθανώτατον συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀπασχολήσασα ἡμᾶς τοιχογραφία τῆς ἀψίδος τοῦ Ἀγ. Γεωργίου δέον νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸν 9^{ον} αἰῶνα καὶ μάλιστα εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ ἢ εἰς τὰ τέλη αὐτοῦ.

Εἰς τὴν χρονολόγησιν ταύτην, πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἀναπτυχθέντων λόγων, συμφωνοῦσι καὶ ἡ ἐν τῇ κόγχῃ θέσις τῆς παραστάσεως, ὅπως εἶδομεν, καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ παλαιογραφία τῆς ἐπιγραφῆς, ἥτις εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς τοιχογραφίας (εἰκ. 15) καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων εἶναι ἐντελῶς ὅμοιον πρὸς τοὺς μεγαλογραμμάτους κώδικας τοῦ 9^{ου} πρὸς τὸν 10^{ον} αἰῶνα.

Ἡ ἡμέτερα λοιπὸν τοιχογραφία εἶναι κατὰ ἓνα τοῦλάχιστον αἰῶνα παλαιότερα τοῦ ἐν τῷ τρούλλῳ τῆς Ἀγ. Σοφίας ψηφιδωτοῦ. Αἱ τόσαι ὁμοιότητες αἱ παρατηρούμεναι μεταξὺ τῆς τοιχογραφίας τοῦ Ἀγ. Γεωργίου καὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ τούτου, θὰ ἠδύναντο ἴσως νὰ ὀδηγήσωσιν εἰς τὴν λίαν πιθανὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ ψηφοθέτης τῆς Ἀγ. Σοφίας θὰ εἶχεν ὡς πλησιέστερον πρότυπον τὴν ἐξεταζομένην τοιχογραφίαν. Τοῦτο θ' ἀπεδείκνυε λεπτομερὲς ἐξέτασις τοῦ ψηφιδωτοῦ ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν τοιχο-

1 Πρβ. τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς μικρογραφίας τῆς Δευτέρας Παρουσίας ἐν Diehl, Manuel, I, 244, εἰκ. 117.

2 Τὸν 9^{ον} αἰῶνα παραδέχονται ὁ Wulff, ἐνθ' ἄν. II, 523, ὁ Dalton, Byz. Art and Arch. 462, καὶ τελευταῖον ὁ Weitzmann, ἐνθ' ἄν. Ἐξ ἄλλου ὁ Millet ἐν Michel,

Hist. de l'art, I, 1, 214, καὶ ὁ Diehl, Manuel, I, 240, ἀναβιβάζουσι τὸ χειρόγραφον εἰς τὸν 7^{ον} αἰῶνα.

3 Bl. Weitzmann, ἐνθ' ἄν. 5 καὶ τὰς ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει παραπομπάς.

4 Weitzmann, ἐνθ' ἄν. πίν. IV. 17.

5 Weitzmann, ἐνθ' ἄν. πίν. IV. 19 καὶ σ. 5 κ. ἐξ.

γραφίαν. Τὸ θέμα ὅμως τοῦτο εἶναι ἔξω τοῦ πλαισίου τῆς παρούσης μελέτης καὶ θὰ ἔπρεπε ν' ἀπασχολήσῃ τὸν μέλλοντα νὰ πραγματευθῇ περὶ τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Ἀγ. Σοφίας.

Οὕτω ἡ τοιχογραφία τῆς ἀψίδος τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, ἡ ἀπασχολήσασα ἡμᾶς, ἀποβαίνει μνημεῖον, τοῦ ὁποίου ἡ σημασία εἶναι καταφανής. Ἡ τοιχογραφία αὕτη ὄχι μόνον ἀνήκει εἰς περίοδον, ἐξ ἧς ἐλάχιστα λείψανα τῆς ἐπὶ τοίχου ζωγραφικῆς διεσώθησαν ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ εἶναι καὶ τὸ παλαιότερον μέχρι τοῦδε τοῦλάχιστον γνωστὸν ἀντίγραφον μιᾶς τῶν ψηφιδωτῶν συνθέσεων τοῦ ἐν Κων/πόλει περιφήμου ναοῦ τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων, ἐξ οὗ τίποτε πλέον δὲν διασφύζεται σήμερον.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

ΓΑΛΗΨΟΣ-ΘΑΣΙΩΝ ΕΜΠΟΡΙΟΝ

ΥΠΟ Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗ ΚΑΙ Γ. Ε. ΜΥΛΩΝΑ

Μεταξὺ τῶν ὀλίγων ἀρχαίων παραλιακῶν πόλεων, αἱ ὁποῖαι ἔκειντο ἐπὶ τῶν πρὸς τὴν θάλασσαν κρασπέδων τοῦ Συμβόλου ὅρους, ἀναφέρεται καὶ ἡ Γαληψός, ὁμώνυμος τοῦ μυθικοῦ ἥρωος Γαληψοῦ, υἱοῦ τοῦ Θάσου καὶ τῆς Τηλέφης, μητρὸς τοῦ Κάδμου καὶ τῆς Εὐρώπης¹. Ἦτο, ὅπως καὶ αἱ ἄλλαι γειτονικαὶ πόλεις, ἐν ἐκ τῶν ἐμπορίων, τὰ ὁποῖα εἶχον ἰδρύσει ἀπὸ τοῦ IV ἤδη π.Χ. αἰῶνος οἱ Θάσιοι ἐπὶ τῆς ἀντιπέραν τῆς νήσου παραλίας, τῆς γνωστῆς ὡς Περαίας ἢ Ἡπείρου Θασίων². Πρέπει δὲ νὰ διακριθῇ μιᾶς ἄλλης ὁμώνυμου πόλεως, ἡ ὁποία ἔκειτο ἐπὶ τῆς Χαλκιδικῆς³.

Ἡ ἱστορία τῆς Γαληψοῦ δὲν εἶναι γνωστὴ εἰς ὅλας αὐτῆς τὰς λεπτομερείας: Εἶναι ὅμως γνωστὸν ὅτι κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ἡ πόλις κατελήφθη πρῶτον ὑπὸ τοῦ Βρασίδα τῷ 424 π.Χ. καὶ κατόπιν ὑπὸ τοῦ Κλέωνος τῷ 422 π.Χ. Βραδύτερον δέ, τῷ 356 π.Χ., ἡ πόλις κατεστράφη ὑπὸ Φιλίππου τοῦ Β'⁴. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἡ θῆσις κατφκήθη καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν, διότι ἀναφέρεται ὅτι ὁ Περσεὺς φεύγων ἐκ Πύδνης πρὸς τὴν Σαμοθράκην προσήγγισεν εἰς τὸν λιμένα αὐτῆς⁵. Πότε ὀριστικῶς ἐγκατελείφθη ἡ τοποθεσία τῆς Γαληψοῦ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ, ἀλλ' ἐκ τῶν διασφζομένων λειψάνων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ κατὰ τὸν μεσαιῶνα ἐγένετο χρῆσις τῶν ἀποκρήμνων αὐτῆς λόφων.

1 Σουΐδας, Γαληψός. Μέγ. Ἑτυμολ. Τηλέφη 274.

2 Θουκυδ. IV, 107, 3 «... Γαληψός οὐ πολλῶ ὅστερον καὶ Οἰσύμη» εἰσὶ δ' αὗται Θασίων ἀποικίαι» καὶ V, 6, Ια «Γαληψὸν δὲ τὴν Θασίων ἀποικίαν λαμβάνει κατὰ κράτος». Σκύλαξ, 67: «Ἀμφίπολις, Φάγρης, Γαληψός, Οἰσύμη καὶ ἄλλα ἐμπόρια Θασίων». Διόδ. XII, 68, 4 «... ἐν αἷς ἦσαν ἀξιολογώταται Οἰσύμη καὶ Γαληψός,

ἀμφότεραι Θασίων ἀποικοί».

3 Ἑκαταῖος ἀπόσπ. 122. Ἡρόδ. VII, 122. West, History of the Chalcidic League, σ. 7 σημ. 9 καὶ ἀλλαχοῦ.

4 Θουκυδ. IV, 107, 3: Διόδ. XII, 68, 4. V, 6, 1. Στράβων, VII, 331 ἀπόσπ. 35.

5 B. C. H. LV, 1931, σ. 198 ἐξ. Διόδ. XXX, 21, 1.

Ἡ θέσις τῆς πόλεως ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ Perdrizet, τοῦ Picard καὶ τοῦ Avezou¹, τελευταίως δὲ τὰ λείψανα αὐτῆς περιεγράφησαν κἄπως ἐκτενέστερον ὑπὸ τοῦ Collard καὶ τοῦ Devambez². Κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1938 καὶ κατὰ τὸ διάστημα τῆς σκαφῆς

Εἰκ. 1. Τμήμα βορείου τοίχου τῆς Γαλησοῦ.

Εἰκ. 2. Τμήμα βορείου τείχους τῆς Γαλησοῦ. Λεπτομέρεια θεμελιώσεως.

πλευρᾶς καὶ σχετικῶς ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν κατὰ τὴν κορυφὴν καὶ ἰδίως κατὰ τὸ ἀνατολικὸν καὶ τὸ δυτικὸν αὐτοῦ ἄκρον. Ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ λόφου τούτου ἀρκούντως ὁμαλὴ κατὰ τὸν λαιμόν, τὸν ἐνοῦντα αὐτὸν πρὸς τοὺς γειτονικοὺς λόφους, ἐχρησίμευεν ὥς ἡ εἴσοδος εἰς τὴν πόλιν καὶ περιεβάλλετο ὑπὸ τείχους, τοῦ ὁποίου λείψανα ἔχουσι διασωθῇ. Τὸ τεῖχος τοῦτο ἠκολούθει τὴν πλαγίαν τοῦ λόφου καὶ καταλήγει εἰς τὰς ἀποκρήμους αὐτοῦ πλευρᾶς πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμᾶς, ὅπου αἱ χαράδραι ἦσαν ἀρκεταὶ

τοῦ νεολιθικοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον τοῦ Ἀκροποτάμου³, μᾶς ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νὰ ἐπισκεφθῶμεν ἐκ νέου τὴν θέσιν τῆς Γαλησοῦ καὶ νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν τὰς παρατηρήσεις τῶν σοφῶν Γάλλων συναδέλφων.

Ἡ Γαληψὸς κεῖται περὶ τὰ τέσσαρα χιλιόμετρα πρὸς ἀνατολὰς τοῦ σημερινοῦ χωρίου τῆς Καρυανῆς καὶ εἶναι γνωστὴ εἰς τὸν λαὸν μὲ τὸ ὄνομα «Γαῖδου-ρόκαστρον». Κατέχει δύο ὑψηλοὺς λόφους, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ βορειότερος εἶναι ὁ ὑψηλότερος καὶ διὰ λαιμοῦ ἐνοῦται ἀπὸ βορρᾶ πρὸς τὰς λοιπὰς παραφυάδας τοῦ Συμβόλου. Ὁ βορειότερος οὗτος λόφος ἔχει τὸν ἄξονά του περίπου παράλληλον πρὸς τὴν γραμμὴν τῆς ἀκτῆς καὶ ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς, παρουσιάζει μᾶλλον ὁμαλὰς

¹ Perdrizet ἐν B. C. H., XVIII, 1894, σ. 440 ἐξ. Picard καὶ Avezou, ἐν C. R. A. I., 1913, σ. 696.

² Collard-Devambez ἐν B. C. H., LV, 1931, σ. 194 ἐξ.

Collard, Philippes, 1937, σ. 78 καὶ ἀλλαχοῦ.

³ Πρβλ. καὶ Πρακτικά 1938, σ. 696.

διὰ τὴν προστασίαν τῆς πόλεως. Εἶναι κατεσκευασμένον κατὰ τὸν ισόδομον τρόπον καὶ ἔχει ὀγκολίθους ἀδρῶς κατειργασμένους καὶ ἰδρυμένους ἐπὶ βάσεως λελαξευμένης ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βράχου (εἰκ. 1-2)¹. Εἰς τῶν ὀγκολίθων τούτων ἔχει μῆκος 2,75, ὕψος 0,85 καὶ πᾶχος 0,75-1,35 μέτρων. Συνηθέστεροι ὅμως εἶναι μικρότεροι ὀγκολίθοι ἔχοντας μέσας διαστάσεις $1,60 \times 0,45 \times 0,40$ μέτρων.

Πέραν τοῦ τείχους τούτου πρὸς βορρᾶν καὶ πιθανῶς ἔξωθεν τῆς βορείας πύλης τῆς πόλεως εὐρίσκεται ἐν τῶν ἀρχαίων νεκροταφείων, πολλοὶ τῶν τάφων τοῦ ὁποίου εἶναι καταφανεῖς καὶ ἔχουσιν ἤδη συληθῆ ὑπὸ τῶν χωρικῶν. Ἐτερον νεκροταφεῖον ἐπίσης ἀνεγνωρίσθη πέραν τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς πόλεως.

Ἡ κορυφὴ τοῦ βορείου λόφου κατὰ τὸν μεσαίωνα περιεβάλλετο ὑπὸ ἑτέρου τείχους, θεμέλια τοῦ ὁποίου σφύζονται εἰς διάφορα αὐτοῦ σημεῖα. Ἐτι δὲ κατὰ τὸ δυτικὸν τοῦ λόφου ἄκρον διεσώθησαν θεμέλια μεσαιωνικοῦ κτίσματος, πύργου πιθανῶς. Πλὴν τῶν μεσαιωνικῶν τούτων κτισμάτων θεμέλια κτηρίων, προφανῶς ἀρχαίων, εἶναι κατεσπαρμένα ἐπὶ τῆς κορυφῆς ταύτης, μεταξὺ δ' αὐτῶν ἀνεύρομεν πολλὰ μελαμβαφῇ ὄστρακα.

Ὁ δεύτερος, νοτιώτερος λόφος, εἶναι χαμηλότερος καὶ ἐνοῦται μετὰ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τοῦ πρώτου βορειότερου λόφου δι'

Εἰκ. 3. Βαθμίδες (α - β - γ.) βωμοῦ λελαξευμένου ἐπὶ τοῦ βράχου ἐπὶ τοῦ νοτίου λόφου τῆς Γαληψοῦ.

ἀποκρήμνου καὶ στενῆς λωρίδος γῆς. Ἐχει διάφορον τοῦ πρώτου διάταξιν καὶ ὁ ἄξων του, κάθετος πρὸς τὴν γραμμὴν τῆς ἀκτῆς καὶ πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ βορειότερου λόφου, βαίνει περίπου ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν. Ὁ δεύτερος οὗτος λόφος περιβάλλεται κατὰ τὰς τρεῖς ἀποκρήμνους αὐτοῦ πλευρὰς ὑπὸ φαράγγων, ὑψοῦται δὲ εἰς δύο ἐπίπεδα, εἰς μίαν χαμηλοτέραν πρὸς νότον ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν καὶ εἰς ἄλλην ὑψηλοτέραν πρὸς βορρᾶν ἑκτασιν. Ἡ τελευταία ἔχει μικρὰς διαστάσεις καὶ κλείεται πρὸς ἀνατολὰς ὑπὸ ἀποκρήμνων βράχων, ὑψουμένων δίκην τείχους περὶ τὰ τρία καὶ πλεόν μέτρα ἄνωθεν τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς. Ἐπὶ τῆς ἐκτάσεως ταύτης εἶχον ἤδη διακρίνει οἱ προηγθέντες ἐρευνῆται λείψανα ὑπαιθρίου βωμοῦ λελαξευμένου ἐπὶ τοῦ βράχου (εἰκ. 3)². Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ βωμοῦ τούτου πρὸς βορρᾶν ἀνεύρομεν καὶ βαθμίδα λελαξευμένην εἰς τὸν βράχον, ἥ ὁποία προφανῶς ἔφερεν εἰς ἕτερον ὑπαιθριον βωμόν

1 Ὅρα καὶ Collard-Devambez, ἔ. ἀ., εἰκ. 13.

2 Αὐτ. καὶ εἰκ. 12, σ 196 ὑποσ. 1. Αἱ διαστάσεις τοῦ βωμοῦ ἔχουσιν οὕτως: μῆκος περίπου 5,50 μ. πλάτος

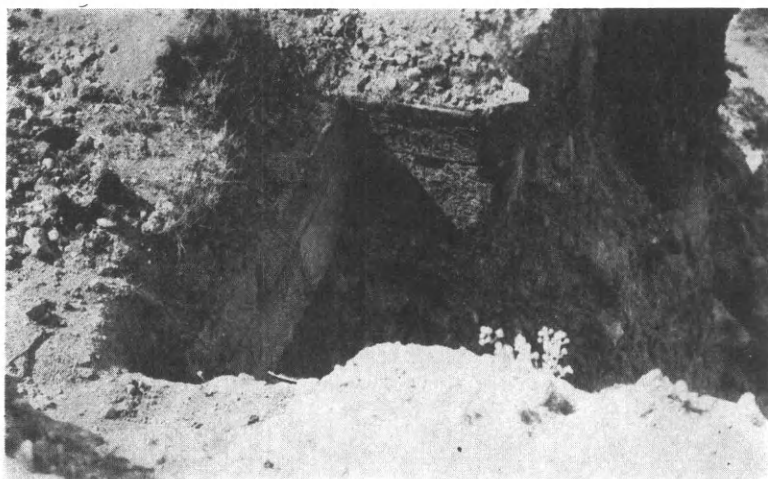
4,25 μ. Διεσώθησαν μόνον τρεῖς βαθμίδες, λελαξευμέναι εἰς τὸν βράχον ὕψους περίπου 0,35, 0,15 καὶ 0,20 μ.

ἢ παρόμοιον κτίσμα¹. Οὐδὲν ἕτερον θεμέλιον ἢ λείψανον παρατηρήθη εἰς τὴν ἔκτασιν ταύτην, ἢ ὁποία ἴσως ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ θρησκευτικᾶς τελετᾶς καὶ ὡς γέφυρα ἐνοῦσα τὸν βόρειον λόφον καὶ τὴν εἴσοδον τῆς πόλεως μετὰ τὴν χαμηλοτέραν

ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν τοῦ νοτίου λόφου.

Ἡ χαμηλότερα αὕτη ἐπιφάνεια προφανῶς ἀπετέλει τὸν ἕτερον κατοικήσιμον χώρον τῆς πόλεως, θεμέλια δὲ κτισμάτων διαφαίνονται εἰς πολλὰ αὐτῆς σημεῖα. Μεταξὺ τούτων ἀνεύρομεν καὶ πάλιν πολλὰ μελαμβαφῇ καὶ ἄγραφᾳ ὄστρακα. Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ χώρου τούτου ἀνεύρομεν καὶ τεῖχος, διασωθὲν εἰς δύο δόμους, ἐκ καλῶς εἰργασμένων λίθων τοποθετημένων κατὰ τὸν ἰσόδομον τρόπον (εἰκ. 4). Τὸ τεῖχος τοῦτο ἀκολουθεῖ τὸ περίγραμμα τοῦ λόφου καὶ ὑπέρεκειται βαθείας φάραγγος, προφανῶς δὲ ἦτο ἀναλημματικόν. Πέραν τῆς «ταράτσας» ταύτης, αἱ πλευραὶ τοῦ λόφου κατέρχονται ἀποτόμως πρὸς τὴν παραλίαν, εἶναι τελείως ἀπόκρημνοι καὶ ἡ δι' αὐτῶν κατάβασις καὶ ἀνάβασις εἶναι δυσχερεστάτη ἴσως δὲ

Εἰκ. 4. Ἀναλημματικὸν τεῖχος τοῦ νοτίου λόφου τῆς Γαληψοῦ.

Εἰκ. 5. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐκ Γαληψοῦ.

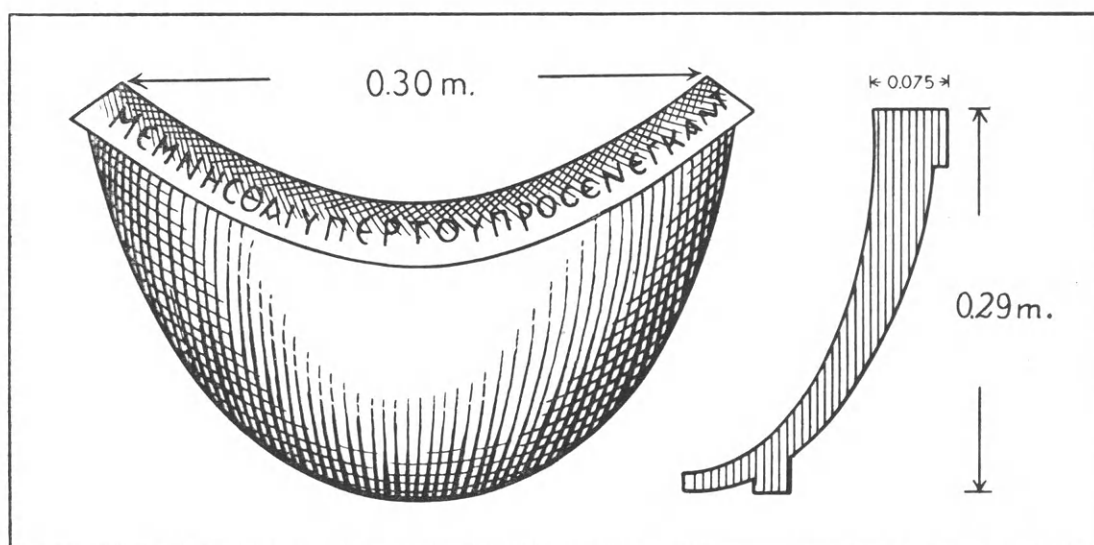
καὶ ἐπικίνδυνος. Ὡς ἐκ τούτου τὸ τμήμα τῆς πόλεως, φυσικῶς ὄχυρόν, δὲν εἶχεν ἀνάγκην τείχους.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω περιγραφῆς καθίσταται φανερόν ὅτι ὁ ὑπὸ τῆς πόλεως κατεχόμενος χώρος ἔχει σχῆμα ὀρθογωνίου περίπου τριγώνου ἔχοντος τὴν βάσιν πρὸς τὸν βορρᾶν καὶ ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς ἐστραμμένην καὶ τὴν κορυφὴν βαίνουσαν καθέτως πρὸς τὴν θάλασσαν. Ὁ βόρειος λόφος ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τοῦ τριγώνου, ὁ δὲ νότιος τὴν κάθετον αὐτοῦ πλευράν. Εἶναι ἄξιον ἰδίας σημειώσεως ὅτι ἡ πόλις αὕτη, μολονότι

¹ Πλάτος τῆς βαθμίδος 0,70 μ., ὕψος 0,30 μ.

«ἐμπόριον», παρουσιάζει πρὸς τὴν θάλασσαν ἀποτόμους καὶ ἀποτρεπτικὰς πλευράς, ἔχει δὲ τὴν φυσικὴν αὐτῆς εἴσοδον εἰς τὴν πρὸς τὴν ξηρὰν ἐστραμμένην πλευρὰν τοῦ βορείου λόφου. Ἰδίως αἱ πρὸς τὴν θάλασσαν πλευραὶ τοῦ νοτίου λόφου εἶναι ἀπότομοι ἀπὸ ὕψους 80 καὶ πλέον μέτρων καὶ ἐνθυμίζουσι τὰς ἀποτόμους πλευράς τῶν Μετεώρων τῆς Θεσσαλίας. Οὔτε καὶ λιμένα ἄξιον τοῦ ὀνόματος ἔχει ἡ πόλις, ἀλλὰ πρὸ τῶν λόφων αὐτῆς ἐκτείνεται πλατεῖα ἄνευ ἄμμου, ἐπὶ τῆς ὁποίας θὰ ἀνειλκύνοντο τὰ πλοῖα.

Τὰ λείψανα τῆς Γαληψοῦ κατὰ καιροὺς ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τῶν κατοίκων τῶν γειτονικῶν χωρίων ὡς λατομεῖα ἐτοίμου ὕλικου, πολλοὶ δὲ λίθοι ἐκ Γαληψοῦ ἀνευρέθησαν ἐντετοιχισμένοι εἰς τὰ οἰκήματα τοῦ χωρίου Καρυανῆς. Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο καὶ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἐλευθερίου Κ. Καρδαμυλιώτου ἀνευρέθη καὶ τὸ ἀνά-

Εἰκ. 6. Τμήμα ἐνεπιγράφου μαρμαρίνης λεκάνης ἐκ Γαληψοῦ.

γλυφον τῆς (εἰκ. 5). Εἶναι ἐπιτύμβιον καὶ φέρει τὸ γνωστὸν τῶν νεκροδείπνων θέμα, δύναται δὲ νὰ ἀναχθῇ εἰς τοὺς ὑστάτους Ῥωμαϊκοὺς χρόνους¹.

Ἡ ὅλη ἐπιφάνεια τοῦ ἀναγλύφου διαιρεῖται δι' ἀπλῆς ταινίας πλάτους 0,015 - 0,02 μ., εἰς δύο πεδία. Εἰς τὸ κύριον πεδῖον παρίστανται ἐν στηθαίῳ (busto) τέσσαρες ἀνάγλυφοι μορφαί, ἐναλλάξ θήλειαι καὶ ἄρρενες. Αἱ θήλειαι μορφαὶ ἔχουσι τὴν αὐτὴν διάταξιν τῆς κόμης, τὰ αὐτὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, τὴν αὐτὴν σχηματοποίησιν τοῦ ἱματίου, ἐν γένει δ' ὁμοιάζουσι καθ' ὅλα πρὸς ἀλλήλας. Μεγαλητέρα διαφορὰ παρατηρεῖται εἰς τὰς μορφὰς τῶν ἀνδρῶν, μολονότι καὶ εἰς αὐτὰς ἔχομεν τὸ αὐτὸ ξηρὸν ὕψος καὶ τὴν αὐτὴν νεκρὰν ἔκφρασιν. Ὁ εἰς τῶν ἀνδρῶν εἶναι ἀγένειος καὶ φέρει χιτῶνα καὶ ἱμάτιον ἐμπεπορημένον ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου, ἐν ᾧ ὁ ἕτερος, ὁ πρεσβύτερος, εἶναι μᾶλλον ἀμελής καὶ ἐνθυμίζει ξυλογραφίαν μὲ τὰ γενειώδη περιγράμματα τῶν μορφῶν καὶ τὴν «πελεκητὴν» ἐπιφάνειαν. Εἰς τὸ δεύτερον πεδῖον παρίσταται ὡς

¹ Προέρχεται ἐκ τοῦ νεκροταφείου τῆς Γαληψοῦ καὶ εἶναι ἐκ Θασίου μαρμάρου. Ἔχει μῆκος 0,75 μ., ὕψος 0,45 καὶ πάχος 0,10 μ. Κατὰ τὸ μέσον κάτω μόλις διακρίνεται τετράγωνος ἀποκεκρουσμένη ἀπόφυσις, διὰ τῆς

ὁποίας τὸ ἀνάγλυφον ἐνεσφηνούτο εἰς τὴν βάσιν του. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο παρεχωρήθη ὑπὸ τοῦ Καρδαμυλιώτου εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας.

συνήθως τριποδική τράπεζα, βαστάζουσα καρπούς, εκατέρωθεν δι' αὐτῆς ἔχομεν τὴν μορφὴν παιδίσκης καὶ τὴν μορφὴν δούλου ἐν στηθαίῳ.

Εἰς τὸ ἴδιον χωρίον τῆς Καρυανῆς εὐρίσκεται καὶ τμήμα μαρμαρίνης λεκάνης, δυναμένης νὰ ἀναχθῇ εἰς τοὺς πρωτοχριστιανικοὺς χρόνους (εἰκ. 6). Ἐπὶ τοῦ χεῖλους ἡ λεκάνη αὕτη φέρει τὴν ἐπιγραφὴν]ΜΕΜΝΗΣΘΑΙ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΠΡΟΣΕΝΕΓΚΑΝΤ[ΟΣ]¹.

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ βορείου λόφου τῆς Γαληψοῦ ἀνεύρομεν καὶ θραύσμα βάσεως, τὸ ὁποῖον εἶχε χρησιμοποιηθῇ ὡς οἰκοδομήσιμον ὑλικὸν ὑπὸ τῶν κτιστῶν

Εἰκ. 7. Ἐκτυπὸν ἐπιγραφῆς ἐκ Γαληψοῦ.

τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους καὶ τὸ ὁποῖον, ἐξαχθὲν ὑπὸ λιθολογούντων χωρικῶν ἐκ τοῦ τείχους ἐκείνου, κατέκειτο παρὰ τὸ χεῖλος τῆς ἀποκρήμνου πλευρᾶς τοῦ λόφου. Ἐπὶ τῆς λείας καὶ εἰργασμένης ἐπιφανείας αὐτοῦ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν]ΗΣΤΡΑΤΩΝΟΣ (εἰκ. 7). Ὁ τύπος τῶν γραμμάτων ἀνάγει τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Δ'. π. Χ. αἰῶνος.

Τὰ λείψανα ταῦτα, ὡς καὶ αἱ μαρτυρίαι τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν καὶ γεωγράφων ἀποδεικνύουσι πλήρως ὅτι τὸ σημερινὸν Γαῖδουρόκαστρον εἶναι ἡ ἀρχαία Γαληψός. Μόλις πρὸ ὀλίγου ἐγένετο γνωστὸν ὅτι ἡ Γαληψὸς εἶχεν ἴδιον νόμισμα διὰ τινος χαλκίνου κέρματος, εὗρεθέντος μεταξὺ τῶν νομισμάτων τῶν ἀνακαλυφθέντων εἰς τὴν Θάσον ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν². Εἰς τὸ μοναδικὸν ἐκεῖνο νόμισμα δυνάμεθα ἤδη νὰ προσθέσωμεν καὶ ἕτερον, προερχόμενον ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἐκ τοῦ σημερινοῦ δηλαδὴ Γαῖδουροκάστρου. Ἀνευρέθη εἰς τὸν βόρειον λόφον ὑπὸ τοῦ ἐκ Μουσθῆνης τοῦ Παγγαίου χωρικοῦ Βασιλείου Μυλωνᾶ καὶ παρεδόθη εἰς τὸν ἐπιμελητὴν ἀρχαιοτήτων Καβάλας Γεώργιον Μπακαλάκην, ἀπόκειται δὲ εἰς τὸ Ἑθνικὸν Νομισματικὸν Μουσεῖον.

Τὸ νόμισμα τοῦτο (εἰκ. 8) εἶναι χάλκινον, ἔχει διάμετρον 0,013 μ. καὶ βάρος 1,36 γραμμαρίων καὶ εἶναι τοῦ αὐτοῦ τύπου ὡς τὸ ἐκ Θάσου προερχόμενον ἥτοι:

A. Κεφαλὴ Διονύσου κισσοφόρου, ἐστραμμένη πρὸς τὰ ἀριστερά.

B. Προτομὴ τράγου-κεφαλὴ ἐστραμμένη πρὸς τὰ ὀπίσω. Ἐπιγραφὴ, ΓΑ-ΛΗΨΙΩ[Ν].

Εἰκ. 8. Χαλκοῦν νόμισμα ἐκ Γαληψοῦ.
(ἐν μεγεθύνσει).

¹ Εἶναι ἐντετοιχισμένον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἰωάννου Κατρίτου εἰς Καρυανήν. Ὑψος 0,020 00,35 μ.

² Bon, A. M., ἐν B. C. H., LX, 1936, σ. 172 ἐξ. καὶ Πιν. XXIV, 1.

Ἡ διατήρησις τοῦ νομίσματος εἶναι ἀρκετὰ καλή, ἡ δὲ ἐπιφάνειά του καλύπτεται ὑπὸ πρασίνης σχεδὸν ἐνιαίας κατιώσεως. Παρουσιάζει περισσότερον ἐπιμελελημένην ἐργασίαν ἢ τὸ ἐκ Θάσου νόμισμα. Ἰδίως τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τῆς προσθίας ὀψεως τοῦ νομίσματος ὅπου ἡ κεφαλὴ τοῦ κισσοφόρου Διονύσου ἔχει τεθῆ κανονικῶς εἰς τὸ πεδίον, ἐν ᾧ εἰς τὸ ἐκ Θάσου παράδειγμα ἡ κεφαλὴ ἔχει τεθῆ ἀσυμμέτρως καὶ ἐλαττωματικῶς. Πρὸς τούτοις φαίνεται ὅτι κατεσκευάσθησαν εἰς διάφορον μήτραν, διότι ὁ πρόσθιος πόνος τοῦ τράγου εἰς τὸ ἐκ Γαληψοῦ νόμισμα εἶναι περισσότερον ἐσχηματοποιημένος, κάμπτεται σχεδὸν κατὰ γωνίαν ὀξεῖαν καὶ ὁμοιάζει κατὰ τοῦτο περισσότερον πρὸς τὸν τύπον τῶν περιφήμων νομισμάτων τοῦ Ἀρχελαίου.

Τὰ δύο ταῦτα γνωστὰ νομίσματα τῶν Γαληψίων—καὶ τὸ ἐκ Θάσου καὶ τὸ ἐκ τῆς Γαληψοῦ—εἶναι σύγχρονα. Ἡ Anne Marie Bon ἀπέδειξεν ὅτι τὸ ἐκ Θάσου νόμισμα ἐκόπη μεταξὺ τοῦ 411 καὶ τοῦ 356 π. Χ.¹ Εἰς τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα πρέπει νὰ ἀναχθῇ καὶ τὸ ἡμέτερον, τὸ ὁποῖον προερχόμενον ἐξ αὐτῆς τῆς Γαληψοῦ μαρτυρεῖ περὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἐμπορικοῦ τούτου λιμένος, ὁ ὁποῖος εἶχε καὶ ἴδιον νόμισμα.

Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ, Γ. Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ

1 Αὐτ. σ. 172 - 174.

ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

ΥΠΟ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Χ. ΧΑΤΖΗ

Ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἀσχολούμενος περὶ τὴν ἔρευναν τῶν ἀρχαίων τοπωνυμίων ἐν πάσαις ταῖς δημοσιευθείσαις ὑπ' ἐμοῦ διατριβαῖς ἀείποτε ἐπεζήτησα νὰ βαδίσω ἐπὶ ἀσφαλοῦς ἐδάφους. Ἐπειδὴ ὅμως παρετήρησα, ὅτι πολλὰ παράδοξα διδάσκονται ἐν τῷ πεδίῳ τούτῳ τῆς ἐρεύνης, ἐνόμισα ὠφέλιμον, ὅπως ἐν προσεχεῖ μελέτῃ ἐκθέσω τὰς μεθοδικὰς ἀρχάς, αἵτινες ὀφείλουσι νὰ διέπωσι τὰς τοιαύτας ἐργασίας περὶ ἀρχαίων τοπωνυμίων, ἰδίᾳ δὲ ἵνα καταδείξω τὸ ἄτοπον τῆς ἐπιχειρουμένης ἐρμηνείας αὐτῶν διὰ τῆς συνεξετάσεως ῥιζῶν ἐκ συγγενῶν γλωσσῶν. Ἀρκεῖ ἐν καὶ μόνον παράδειγμα πρὸς διαπίστωσιν τοῦ πράγματος. Τὸ ἐθνικὸν ὄνομα *Ἕλλην* συνήπτετο ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν πρὸς τὴν ῥίζαν *σελ*—, ἐνῶ ὤφειλον νὰ συνεξετασθῶσι μόνον τὰ ὀνόματα τὰ λήγοντα εἰς —*ήν* (—*άν*)· ἡμεῖς συνεξετάσαντες πάντα ταῦτα τὰ ὀνόματα ἠδυνήθημεν νὰ εὕρωμεν μετ' ἀσφαλείας τὴν ἀρχὴν τοῦ ὀνόματος τούτου· πβ. Ἐπιστ. ἐπετ. Φιλοσ. σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 1935-1936 σ. 128-161.

Εὐτυχῶς ἐσχάτως αἱ τοπωνυμιολογικαὶ ἔρευναι ἔλαβον γενναιοτέραν προώθησιν καὶ εἰδικὸν περιοδικὸν (*Zeitschrift für Ortsnamenforschung*, ἐκδοτικὸς οἶκος R. Oldenbourg, München und Berlin) ἰδρυθῆ χάριν αὐτῶν.

Τὴν μεγάλην σημασίαν τῆς τοπωνυμιολογίας καταδεικνύομεν ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ ἀνεκδότῳ διατριβῇ ἡμῶν καὶ διὰ τοῦ κεφαλαίου «Τοπωνυμιολογία καὶ μυθολογία». Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ πρῶτοι ἡμεῖς μεθοδικῶς δεικνύομεν, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι μῦθοι ὀφείλουσι νὰ ἐξετάζωνται ἐν σχέσει καὶ πρὸς τὰ τοπωνύμια· δεικνύεται, ὅτι πολλοὶ μῦθοι ἐγεννήθησαν, διεσκευάσθησαν καὶ ἐπηυξήθησαν ἔνεκα ἐρμηνείας τοπωνυμίων.

Ἐπιθυμῶ νὰ καταδείξω τοῦτο δι' ὀλίγων παραδειγμάτων.

1. Ἡ Αὐλὶς τῆς Βοιωτίας κατ' ἀρχαιότατον μῦθον θεωρεῖται ὁ τόπος, ἐξ οὗ ἀπέπλευσαν οἱ Ἕλληνες, ἵνα ἐκστρατεύσωσι κατὰ τῆς Τροίας· πβ. Ὀμήρ. Ἰλ. Β 303-304: «ὅτ' ἐς Αὐλίδα νῆες Ἀχαιῶν | ἠγερέθοντο κακὰ Πριάμῳ καὶ Τρωσὶ φέρονσαι».

Ἀλλὰ κατ' ἐμὲ ἡ Αὐλὶς δὲν ἀνεφέρετο ἀρχικῶς ἐν τῷ Τρωϊκῷ μύθῳ· φαίνεται, ὅτι ἐν τῇ περιοχῇ (στενῇ ἢ εὐρυτέρᾳ) τῆς Αὐλίδος τῆς Βοιωτίας ἐπλάσθη διὰ τὴν ἐνυπάρχουσαν σημασίαν τοῦ τοπωνυμίου *τοπικὸς μῦθος* συνάπτων τὴν Αὐλίδα πρὸς τὴν κατὰ τῆς Τροίας ἐκστρατείαν.

Αὐλὶς — ἡ αἰτ. *Αὔλιν* παρ' Εὐριπ. Ἰφιγ. Αὐλ. 14 κ. ἀ. — εἶναι τὸ προσηγορικὸν *αὐλῖς* = 1. κοίτη (πηγῶν ἢ ζώων)· πβ. Ὀμήρ. Ὀδύσσ. γ 468 κ. ἐ. «ἣ κίχλαι ταυνοῖ-πετροὶ ἠὲ πέλειαι . . . αὐλιν ἐσιέμεναι», Ὀμήρ. Ὑμν. Ἑρμ. 71 «ἐνθα θεῶν μακάρων βόες

ἄμβροτοι αὖλιν ἔχουσιν», Εὐριπ. Κύκλ. 362 «χαιρέτω μὲν αὖλις ἄδε», Θεόκρ. 25, 18 κ. ἄ. καὶ 2. κατασκήνωσις· πβ. Ὀμήρ. Ἰλ. I 232 «αὖλιν ἔθεντο»· τοῦτο τὰ Ἑνετικά Σχόλια (Α) ἐρμηνεύουσι: «αὖλισμόν ἐποίησαν, ἐστρατοπεδεύσαντο». Ἑτυμολογικῶς ἡ λ. αὖλις ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν λ. αὐλή.

Τὸ αὖλις (= κατασκήνωσις) καὶ τὸ ῥ. αὐλίζομαι (= στρατοπεδεύω), ἐγένοντο ἀφορμή, ὥστε ἡ Αὐλὶς τῆς Βοιωτίας νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τῶν κατοίκων αὐτῆς—ἢ τῶν περιοίκων—ὁ τόπος τῆς συγκεντρώσεως καὶ κατασκηνώσεως τῶν ὑπὸ τὸν Ἀγαμέμνονα Ἑλλήνων.

Ἡμεῖς ὁμως λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅμοια τοπωνύμια ἰσχυρίζομεθα, ὅτι ἐν τῇ βοιωτικῇ τοπωνυμίᾳ ἐνυπάρχει μόνον ἡ πρώτη σημασία: κοίτη πτηνῶν ἢ ζώων (πραγματικὴ ἢ νομιζομένη)· πβ. ἀρχ. Φωλεὸς (τοπων. ἐν Ἀρκαδίᾳ), Κοίτη (νησίς παρὰ τὴν Κρήτην καὶ πρὸ τῶν Χαννίων)· ἀλλὰ καὶ νεώτερα δυνάμεθα νὰ παραθέσωμεν: Κοίτη (ὄρος ἐν τῇ Χίῳ), Κοίτα (κώμη τῆς Μάνης), Ἀετοφωλεά, Χοιροκοιτία (= κοίτη χοίρων: Κύπρ.), Κοιτάσματα (τοπων. ἐν Τήλῳ: κοιτάσμα = κοίτη πτηνῶν) κ. ἄ. Πβ. Ἀ. Χατζῆν, Ἐπιστ. ἐπετ. Φιλοσ. σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 2 (1938) σ. 151-152.

2. Οἱ ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων περὶ τὴν Τροίαν μετηνέχθησαν κατὰ τὸν διδάσκαλον ἡμῶν E. Bethe ἐκ τῆς Ἑλλάδος (πβ. τάφον Ἐκτορος ἐν Θήβαις!)· ἂν τὴν γνώμην ταύτην δεχθῶμεν, τοῦτο συνέβη καὶ διὰ τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λ. Σκάμανδρος (ποταμὸς τῆς Τρωάδος)· ὁ ἕτερος τύπος Κάμανδρος προφανῶς κατ' ἐμὲ ὀφείλεται εἰς ἐτυμολογίαν: κάμων (ἀπ. ἔκαμον) ἄνδρες· πβ. Ὀμήρ. Ἰλ. A 168 «ἐπεὶ κε κάμω πολεμίζων».

3. Ἡ πόλις Ἀφεται' (τῆς Θεσσαλίας) καὶ ἡ κυρία ὁδὸς ἐν Σπάρτῃ Ἀφέτα ἔχουσι βεβαίως τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἀπὸ νομῶν ἀφέτων (= ἐλευθέρων)· πβ. Πλούταρχ. Λυσ. 20 «ὥσπερ ἵππος ἐκ νομῆς ἀφέτου καὶ λειμῶνος»· ἦσαν δηλαδὴ ἀφειμέναι ἐλεύθεραι· πβ. γυναικες ἀφειτοι (= ἀφειμέναι τοῖς ἐντυχοῦσιν).

Ἀλλ' ἐν τῷ μύθῳ διὰ κακὴν ἐτυμολογίαν—ἡ λ. ἀφετήριον (= ὁ λιμὴν, ὡς τόπος, ὅθεν ἀφίενται τὰ πλοῖα· πβ. Στράβ. ΙΑ' σ. 494 «ἦτις [ἐνν. κώμη] ἐστὶν ἀφετήριον τοῖς τὴν λίμνην πλέουσιν») παρεπλήνησε τοὺς πλάσαντας τὸν μῦθον—ἐθεωρήθησαν αἱ Ἀφεται' ἢ ἀφετηρία, ἐξ ἧς (τὸ δεύτερον) ἀπέπλευσαν οἱ Ἀργοναῦται· πβ. Ἡρόδ. Ζ' 193 «ἔστι δὲ χώρος ἐν τῷ κόλπῳ τούτῳ τῆς Μαγνησίης, ἐνθα λέγεται τὸν Ἡρακλέα καταλειφθῆναι ὑπὸ Ἰήσονός τε καὶ τῶν συνεταίρων ἐκ τῆς Ἀργοῦς ἐπ' ὕδωρ πεμφθέντα, εὐτ' ἐπὶ τὸ κῶας ἔπλων ἐς Αἴαν τὴν Κολχίδα· ἐνθεῦτεν γὰρ ἔμελλον ὑδρευσάμενοι ἐς τὸ πέλαγος ἀπῆσειν, ἐπὶ τούτου δὲ τῷ χώρῳ οὖνομα γέγονε Ἀφεται'».

Κατὰ τὴν ἡμετέραν μέθοδον ἐξετάζομεν καὶ τὰς ἐπομένους ἀρχαίας τοπωνυμίας, εἰς ὧν τὴν ἔρευναν μεταβαίνομεν.

1. Πειραιεὺς — Πειραιός².

Τὸ ὄνομα Πειραιεὺς — Πειραιός³ ἐπειράθησαν νὰ ἐρμηνεύσωσιν ἤδη οἱ ἀρχαῖοι· ὁ Στράβων Α', 58 (παραλαβὼν, ὡς φαίνεται, παρὰ τοῦ Ἀπολλοδώρου) γράφει τὰ ἑξῆς:

1 Τὸ ἐπίθετον ἀφειτος θὰ ἐτονίζετο ἀρχαιότερον ἀφειτός· πβ. ἐν τῷ πβ. συγκροσὶς ἀλλὰ σύγκροτος.

2 Περὶ τοῦ τοπωνυμίου Πειραιεὺς βραχέα τινά, ἅτινα μάλιστα διαρρηθμίζω ἐνταῦθα, ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ περιο-

δικῷ Ἐπιστημον. ἡχ. 12 (1925) σ. 120.

3 Παρ' Ἀριστοφάνει Εἰρήν. 145 κ. ἄ. καὶ τύπος Πειραιεύς· τὸν τύπον Πειραιεὺς παρέχει ἐπιγραφή.

«τόν τε Πειραιᾶ νησιάζοντα πρότερον καὶ πέραν τῆς ἀκτῆς κείμενον οὕτως φασὶν ὀνομασθῆναι». Εἶτα τὸ Μέγα ἐτυμολογικὸν λ. Πειραιεύς γράφει: «Πειραιεύς . . . περαιεύς τις ὧν ἦν γὰρ ὅτε οὐ συνήπιετο τῇ γῇ, ἀλλ' ἦν νῆσος». Μνείας τῆς ἐτυμολογίας ταύτης παρ' ἄλλοις συγγραφεῦσι παραλείπω.

Τὴν ἀρχαίαν ἐτυμολογίαν ἀπεδέχθησαν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις πάντες πβ. προχειρῶς Ἑρρ. Στεφ. Θησ. Ἑλλ. γλ. καὶ Pape-Benseler λ. Πειραιεύς, Curtius, Grundgriech. Etym. I σ. 273 (ε' ἔκδ.), C. Wachsmuth, Die Stadt Athen, Leipzig 1890, τόμ. II 1 σ. 3, Judeich, Topographie von Athen² (1931) σ. 37 κ. ἄ. Περὶ τῶν ἀρχαίων ἐτυμολογιῶν πβ. Th. Lenschau, Pauly-Wissowa RE. λ. Peiraeus σ. 78, 46 κ. ἑ.

Ἄν ὁ Πειραιεύς εἶχεν ὀνομασθῆ, δι' ὃν λόγον ὁ Στράβων, τὸ Μέγα ἐτυμολογικὸν κ. ἄ. ὑπεστήριξαν καὶ ἐδέχθησαν πάντες οἱ νεώτεροι φιλόλογοι, ἔπρεπε νὰ κληθῇ κανονικῶς Περαιία (ἡ), ὡς πράγματι καλοῦνται ἄλλοι ἀρχαῖοι τόποι πβ. προχειρῶς Pape-Benseler λ. Περαιία.

Οἱ δεχόμενοι τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην στηρίζονται ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι κατὰ τὸ τέλος τῆς τριτογενοῦς περιόδου (Tertiärzeit) ἡ πειραιϊκὴ χερσόνησος ἦτο κεχωρισμένη ἀπὸ τῆς λοιπῆς Ἀττικῆς κατὰ δὲ τὸν Th. Lenschau, Pauly-Wissowa RE. λ. Peiraeus σ. 78, 37 «(der Einbruch) erst allmählich während des Quartärs (=τῆς τεταρτογενοῦς περιόδου) durch die Ablagerungen der Flussläufe und die Anschwemmungen des Meeres wieder geschlossen ward (Judeich Topogr.² 46-49 mit Kart.)».

Ἀλλὰ ἦτο καθ' ἡμᾶς φύσει ἀδύνατον νὰ ἔχωσιν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες γνῶσιν τῶν πρὸ ἑκατοντάδων χιλιάδων ἐτῶν γενομένων γεωλογικῶν μεταβολῶν καὶ νὰ ὀνομάσωσι τὸν Πειραιᾶ ὡς τὸν πέραν κείμενον!

Οἱ ἀρχαῖοι διὰ τὴν ψευδῇ ἐτυμολογίαν (περαιία, πέραν) ἔπλασαν καὶ τὴν εἴδησιν περὶ τοῦ νησιάζοντος Πειραιῶς (Στράβ., Μέγα ἐτυμ.) ὥστε οὐχὶ ὀρθῶς λέγονται παρὰ Pauly-Wissowa RE. λ. Πειραιεύς, σ. 100, 30 τὰ ἐξῆς: «in berechtigtem Anschluss an die antike Erklärung weist Judeich Top. Ath.² (1931) 47 auf die Ableitung von πέραν, «das Überland» hin, weil der Peiraeus vordem Insel gewesen sei».

Τέλος ὅλως ἐσφαλμένως ὁ Usener, Kleine Schriften IV (1913) σ. 47 κ. ἑ., συνάπτει τὴν λ. Πειραιεύς πρὸς τὸ ὄνομα Περσαῖος — Περσεύς.

Διὰ τοὺς τύπους Περαιεύς — Πειραιεύς πβ. πέρας — πεῖρας (ποιητ.), περαιίνω — πειραιίνω (Ὅμηρ., Πίνδαρ. κ. ἄ.), Πέρρινθος — Πείρινθος, Ἑρέτρια — Εἰρέτρια κ. ἄ.

Διὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ τύπου Πειραιεύς πβ. μόνος — Μόνιχος (παρὰ Στεφάν. Βυζαντ. «Μουνυχία . . . ἀπὸ Μονύχου» ὀρθ.: Μονίχου [πβ. καὶ Roscher ML. λ. Munichos σ. 3229, 21: Μόνιχος ἐν ἐπιγρ. ἀγγείου] πβ. φρῦνος — Φρύνιχος, σῳφρων — Σωφρόνιχος, Ασωπός — Ασωπιχος, Κάβιρος — Καβίριχος, πυρρός — Πύρριχος, σιμός — Σίμιχος, πελλός — Πέλλιχος, Ἰσμηνός — Ἰσμήνιχος, κ. ἄ. π.), παραλλήλως δὲ Μόνιχος — Μουνιχία¹, ὅπερ βεβαίως εἶναι ἰωνικὸς τύπος.

Πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ τοπωνυμίου πρέπει νὰ ληφθῇ κατ' ἐμὲ κυρίως ὑπ' ὄψιν ἡ κατάληξις —εύς· ἔάν τις δηλ. τὰ ὅμοια συστήματα ἐξετάσῃ, ὀφείλει νὰ δεχθῇ

1 Πβ. ἀττ. μόνος — ἰων. μούνος· κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸν τύπον Πειραιεύς ἰωνικόν, τὸν δὲ τύπον Περαιεύς ἀττικόν.

κατ' ἀνάγκην, ὅτι τὸ τοπωνύμιον *Περαιεύς* — *Πειραιεύς* ὀφείλει νὰ συναφθῇ πρὸς τὸ ῥ. *περαιῶν* πβ. τὰ ἐξῆς ὅμοια συστήματα: *φαρμακῶν* — *φαρμακεύς*, *γράφω* — *γραφεύς*, *πνίγω* — *πνιγέας*, *βάπτω* (ῥ. *βαφ* —) — *βαφεύς*, *ῥάπτω* (ῥ. *ῥαφ* —) — *ῥαφεύς*, *κόπτω* (ῥ. *κοπ* —) — *κοπεύς*, *σκάπτω* (ῥ. *σκαφ* —) — *σκαφεύς* κ. ἄ. π.

Κατὰ ταῦτα ὀφείλομεν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὑπῆρχε παρὰ τὸ ῥ. *περαιῶν* προσηγορικὸν **πε(ι)ραιεύς* (= ὁ *περαιῶν*, ὁ πορθμεύς) δηλοῦν τὸν δρωῖντα¹.

Πρὶν προβῶμεν περαιτέρω, ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν τὸ ὄνομα *Πείραιος* — *Πειραιός*.

Παρ' Ὀμήρῳ (Ὀδύσσεια. ο 539 κ. ἑ., 544, ρ 55, 71, 74, 78, υ 372) Ἰθακήσιός τις καλεῖται *Πείραιος*². ἐν τῷ ὀνόματι τούτῳ ἔχομεν ἀναβιβασμὸν τοῦ τόνου ἀντὶ **Πειραιός*³ (πβ. *ξανθός* — *Ξάνθος* κ. ἄ. π.)· τὸν τονισμὸν τοῦτον διασφύζει τὸ ἀρχαῖον τοπωνύμιον *Πειραιός*· οὕτως ἐκαλεῖτο λιμὴν τῆς Κορινθίας (Θουκυδ. Η', 10, Στέφαν. Βυζάντ. λ. *Πειραιός*· πβ. Pauly-Wissowa RE. λ. *Peiraios* 2 καὶ *Speiraion*, σ. 1592 κέ.) κατὰ δὲ τὸν Στέφανον τὸν Βυζάντιον (λ. *Πειραιός*) οὕτως ἐκαλεῖτο πρότερον — κατ' ἐμὲ ἐκ *παρὰλλήλου* (πβ. νῦν *Ἀθῆναι* — *Ἀθήνα*) — καὶ ὁ Πειραιεύς· τὸν τύπον τοῦτον ὑποστηρίζει ἄριστα καὶ τὸ λατινικὸν *Piraeus* (παρὰ τὸ *Piraeus*)· τὸ *Πειραιός* καθ' ἡμᾶς ἔχει πρὸς τὸ *Πειραιεύς*, ὡς τὸ *φαρμακός* πρὸς τὸ *φαρμακεύς*, τὸ *τροφός* πρὸς τὸ *τροφεύς*, τὸ *δοκός* πρὸς τὸ (*παν*)*δοκεύς* κ. ἄ. π.

Νῦν κατὰ τίνα τρόπον θὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸ τοπωνύμιον; Νομίζω, ὅτι τὴν λύσιν δίδει ὁ παρ' Ὀμήρῳ *Πείραιος*⁴. Τὸ *Πε(ι)ραιεύς* — *Πειραιός* καθ' ἡμᾶς εἶναι ἐπὶ κλησὶς θεοῦ καὶ δὴ τοῦ Ποσειδῶνος⁵. ὁ Ποσειδῶν *Πε(ι)ραιεύς* — *Πειραιός* (= πορθμεύς· πβ. ἄνωτ.) εἶναι ὁ ἄλλως καλούμενος *Πόρθμιος* (πβ. IG. XII, 1 ἀρ. 1031 κέ., O. Gruppe, Griechische Mythologie I σ. 258, 14 καὶ II 1158, 6)· ἔτι πβ. *Πορθμία* (θεὰ τις θαλασσία, πιθανῶς ἡ Ἀμφιτρίτη), *Ἀφροδίτη Εὐπλοία* κ. ἄ.

Ἀπὸ τοῦ θεοῦ (Ποσειδῶνος) *Πειραιῶς* — *Πειραιοῦ* ὠνομάσθη ὁ ναὸς αὐτοῦ (*Ποσειδῶν*) *Πειραιεύς* — *Πειραιός*. Ὅτι ναοὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι⁶ ἔφερον αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, ἀπέδειξα ἐν ἀνακοινώσει μου ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐταιρείᾳ (πβ. Ἀ. Χατζῆν, Ἐπιστ. ἐπετ. Φιλοσ. σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 1935 — 1936 σ. 135, 5).

Εἶτα ἀπὸ τοῦ ναοῦ ἐκλήθη διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος ὁ περὶ αὐτὸν τόπος⁷, ὡς περαιτέρω ἀπέδειξα ἐν τῇ εἰρημένῃ ἀνακοινώσει· πβ. (*Ἀρτεμις*) *Κυρήνη* (= 1. θεά, 2. ναός, 3. πόλις), *Ἀθήνη* (= 1. θεά, 2. ναός, 3. πόλις· πβ. Ὀμήρ. Ὀδύσσεια. η 80: *ἔκετο δ' ἐς Μαραθῶνα καὶ εὐρυάγνυαν Ἀθήνην*)⁸, *Κόρινθος* (= 1. θεὸς [*Κόρινθος*], 2. ναός, 3. πόλις [πβ. ἀρσ. *Ἀκροκόρινθος*]), *Ζέα*, *Ἐλένη* (θεὰ καὶ τόπος), *Ἑλλη* (πβ. Ἀ. Χατζῆν, Ἐπιστ. ἐπετ. Φιλοσ.

1 Εἰς -εύς λήγουσι καὶ ἐθνικά· πβ. *Χολαργός* — *Χολαργεύς*, *Ἀχαρναί* — *Ἀχαρνεύς*, *Περαία* — *Περαιεύς* κ. ἄ. π. Ἀλλὰ ὁ ἕτερος τύπος *Πειραιός* κωλύει ἰσχυρῶς νὰ θεωρήσωμεν τὸ *Περαιεύς* ἐθνικὸν (*Ποσειδῶν Περαιεύς*· πβ. *Ποσειδῶν Αἰγῶν* [= *Αἰγεάτης*]).

2 Πβ. καὶ τὸ πατρωνυμικὸν *Πειραιίδης*· Ὀμήρ. Ἰλ. Δ 228.

3 Τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ ναυτικοῦ βίου· πβ. ὅμοια ὀνόματα παρ' Ὀμήρῳ: *Προφρεύς*, *Πρυμνεύς*, *Ἐρεμνεύς*, *Ναντεύς*, *Ἀναθησίνεως*, *Νανσοικῆς*, *Νανσίθοος*, *Ἀμφιάλος*, *Ἄλιος*, *Ποντεύς*, *Ποντόνοος* κ. ἄ.

4 Οὐχὶ ὀρθῶς ὁ Fick — Bechtel, Griech. Personen-

namen σ. 421, ὑπέθεσεν ὅτι ὁ Ὀμηρὸς ἔπλασε τὸ ὄνομα *Πείραιος* ὁρμηθεὶς ἀπὸ τοπωνυμίου· πβ. Pauly-Wissowa RE. λ. *Peiraios* 1.

5 Πρὸς κοινὸν ἀνθρώπων πορθμέα καὶ τὸν οἰκίσκον αὐτοῦ νὰ συνάψωμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ τοπωνυμίου *Περαιεύς* κωλύει τὸ τοπωνύμιον τῆς Κορινθίας *Πειραιός* (ἰδ. κατωτ.), οὐτινος ἡ γεωγραφικὴ θέσις δὲν εὐνοεῖ τὴν ἐκδοχὴν περὶ πορθμείου (περάματος).

6 Πβ. νῦν Ἅγιος Γεώργιος (= 1. ὁ ἅγιος 2. ὁ ναός) κ. ἄ. π.

7 Πβ. νῦν Ἅγιος Γεώργιος (= 1. ναός, 2. χωρίον) κ. ἄ. π.

8 Τὸ νῦν *Ἀθήνα* εἶναι αὐτὸ τοῦτο, ὡς ἔδειξα, τὸ παρ' Ὀμήρῳ *Ἀθήνη* (πόλις)! Πβ. ἀρχ. *Κοίτη* — νῦν *Κοίτα*.

σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 1935—1936 σ. 135-137), *Μόνοικος* (*Ἡρακλῆς Μόνοικος* καὶ παρὰ-
λιος πόλις [νῦν Μονασο]), *Μουνιχία* (Ἄρτεμις Μουνιχία καὶ λιμὴν Πειραιῶς), *Περσεὺς*
([καὶ Περρεὺς κατὰ τὸν Usener: Pauly-Wissowa RE. λ. *Perreus*] πιθανῶς θεὸς κατ' ἐμὲ
καὶ πόλις καὶ λιμὴν ἐν τῇ Ἀττικῇ: πβ. Στέφ. Βυζ. λ. *Περσεύς*), *Υπατος* (Ζεὺς Ὑπατος
καὶ ὄρος: πβ. Πausan. Θ', 19, 3), *Παιῶν* (θεὸς καὶ πόλις [ἐν Θράκῃ]) καὶ ἄλλα, ἅτινα
θὰ καταλέξω ἐν τῇ διατριβῇ μου περὶ τῶν τοπωνυμίων Ἀθῆναι—Μυκῆναι—Θῆβαι.

Κατὰ ταῦτα καὶ ὁ λιμὴν τῆς Ἀττικῆς *Πειραιεύς* καὶ ὁ λιμὴν τῆς Κορινθίας *Πειραιὸς*
ὠνομάσθησαν ἀπὸ ναοῦ τοῦ θαλασσίου θεοῦ Ποσειδῶνος: ὡς καὶ σήμερον αἱ παρὰ τὴν
θάλασσαν πόλεις καὶ χωρία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἔχουσι νὰ ἐπιδειξῶσι ναοὺς τοῦ
Ἀγίου Νικολάου, τοῦ προστάτου τῶν ναυτικῶν ἐκ ναῶν δὲ τοῦ ἁγίου τούτου ἀπέρ-
ρευσαν καὶ πολλὰ τοπωνύμια (πόλεις καὶ χωρία): πβ. Πίνακας ἀπογραφῆς τοῦ πλη-
θυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1929, σ. 406.

2. Ἀμφίπολις (ποταμὸς — πόλις).

Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ οὐ μακρὰν τοῦ Στρυμονικοῦ κόλπου καὶ δυτικῶς
τοῦ Παγγαίου ἔκειτο ἡ ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνος περιρρεομένη πόλις Ἀμφίπολις¹,
ἣτις πρότερον ἑκαλεῖτο *Ἐννέα ὁδοί*.

Τὸ ὄνομα αὐτῆς πρῶτος ἐπειράθη νὰ ἐρμηνεύσῃ ὁ Θουκυδίδης: ὁ μέγας ἱστορικὸς ἐν
Δ 102 λέγει τὰ ἐξῆς περὶ τοῦ ὀνόματος: «ἦν Ἀμφίπολιν Ἀγνων ὠνόμασεν, ὅτι ἐπ' ἀμφο-
τερα περιρρέοντος τοῦ Στρυμόνος διὰ τὸ περιέχειν αὐτὴν τεῖχει μακρῷ ἀπο-
λαβὼν ἐκ ποταμοῦ ἐς ποταμὸν περιφανῇ ἐς θάλασσαν τε καὶ τὴν ἡπειρον ὥκισεν».

Ὅτι ὁ μέγας ἱστορικὸς ἐπλανήθη ἐρμηνεύων οὕτω τὸ ὄνομα, θὰ δείξῃ ἡ παρούσα
διατριβή. Τὴν γνώμην ὅμως τοῦ Θουκυδίδου διὰ τὸ μέγας κῦρος αὐτοῦ ἅπαντες σχεδὸν
παρεδέχθησαν².

Ὁ Θουκυδίδης προφανῶς ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ θέλει νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ ὄνομα τὸ
εἰς τὴν πόλιν Ἐννέα ὁδοὺς δοθὲν (τῷ 437 π.Χ.) ὑπὸ τοῦ Ἀγνωνος, τοῦ Ἀθηναίου
οἰκιστοῦ τῆς Ἀμφιπόλεως: «ἦν Ἀμφίπολιν Ἀγνων ὠνόμασεν, ὅτι . . . ».

Ὁ Θουκυδίδης ὅμως κατὰ παράδοξον τρόπον δύο ὅλως διαφόρους ἐρμηνείας
συνάπτων παρέχει ἡμῖν εἶναι δὲ περιέργον, ὅτι οὐδεὶς τῶν ἐρμηνευτῶν, οὓς ἔχω
ὑπ' ὄψιν, παρετήρησε τοῦτο.

Νῦν ἐξετάσωμεν τὰς παρὰ τῷ Θουκυδίδῃ δύο ἐρμηνείας.

Κατὰ τὴν πρώτην ἡ Ἀμφίπολις ὠνομάσθη οὕτως ἕνεκα τοῦ περιρρέοντος Στρυ-
μόνος, ὅστις περιέχει αὐτήν.

1 Πβ. προχείρως περὶ τῆς θέσεως τῆς Ἀμφιπόλεως
Leake, North Greece III σ. 191, Pauly-Wissowa RE.
λ. Amphipolis, Kiepert, Lehrb. alt. Geogr. σ. 315 καὶ
Εὐ. Πελεκίδην, Πρακτ. Ἀρχ. Ἐταιρ. 1920 σ. 81.

2 Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι παρὰ τῷ Ἐρρίκῳ Στε-
φάνῳ λέγεται ὡς ἐρμηνευμα: «(Ἀμφίπολις) civitas aquis
cincta, urbs quam fluvius circumluit» ὁμοίως παρὰ

Pape-Benseler λ. Ἀμφίπολις. Τούναντίον ὁ Τρύφων
Εὐαγγελίδης, Νέα Ἑλλάς, Ἀθῆναι 1923, σ. 129, νομίζει,
ὅτι ἐκλήθη Ἀμφίπολις «ὡς ἐκ τῆς ἀμφοτέρωθεν τοῦ
Στρυμόνος θέσεως αὐτῆς». Ἀλλὰ ἡ νεωτάτη τοπογρα-
φικὴ ἔρευνα ἔδειξεν, ὅτι τοῦτο δὲν συνέβαινεν ἐν Ἀμφι-
πόλει: ἂν τοῦτο συνέβαινε, θὰ ἔπρεπε νὰ κληθῇ Ἀμφι-
ποταμία: πβ. Μεσοποταμία κ. ἄ.

Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην παρέλαβεν ἤδη καὶ ὁ Στέφανος ὁ Βυζάντιος ἐν λ. Ἀμφίπολις: «πόλις Μακεδονίας κατὰ Θράκην, ἣν ἔννεά ὁδοὶ ἐκαλεῖτο. κεκληῖσθαι δὲ Μυρίκην καὶ Ἡϊόνα, Ἀμφίπολιν δὲ διὰ τὴν περίρροιν τοῦ Στρυμόνος, ὡς Θουκυδίδης τετάρτη¹».

Ἐνεκα τίνος τὴν ἐρμηνείαν ταύτην δὲν δυνάμεθα νὰ ἀσπασθῶμεν, θὰ δεῖξωμεν κατωτέρω. Εἶναι ὁμῶς περίεργον, ὅτι τὴν ἀλήθειαν ἐγγὺς οὖσαν δὲν ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ ὁ μέγας ἱστορικός.

Κατὰ τὴν δευτέραν παρὰ Θουκυδίδη ἐρμηνείαν ἡ Ἀμφίπολις ὠνομάσθη οὕτως ὡς οὖσα περιφανὴς «ἐς θάλασσαν τε καὶ τὴν ἡπειρον²». Περὶ τοῦ χωρίου τούτου πβ. Γ. Βερναρδάκη, Λεξικ. ἐρμην. (ἔκδ. β') λ. ἀπολαμβάνω.

Τὸν Θουκυδίδην ἐν τῇ ὅλως ἐσφαλμένῃ δευτέρᾳ ταύτῃ ἐρμηνείᾳ παρεπλάνησεν ἡ γειτνίασις τῆς θαλάσσης.

Πλὴν τούτου ὑπέπεσεν ἐνταῦθα ὁ Θουκυδίδης εἰς σοβαρὸν μεθοδολογικὸν σφάλμα: ἂν δεχθῶμεν ὡς ὀρθὴν τὴν δευτέραν αὐτοῦ γνώμην, ἡ πρώτη αὐτοῦ ἐρμηνεία, ὅτι δηλ. ἡ Ἀμφίπολις ὠνομάσθη οὕτω διὰ τὴν περίρροιν τοῦ Στρυμόνος, ὀφείλει νὰ ἀπορριφθῇ.

Ἡμεῖς ἵνα ἐπὶ ἀσφαλοῦς βάσεως στηρίξωμεν τὴν ἐρμηνείαν ἡμῶν, ὀφείλομεν νὰ ἴδωμεν τί εἶναι καὶ τί σημαίνει ἡ λέξις ἀμφίπολις. Αὕτη εἶναι ἐπίθετον πβ. Αἰσχύλου Χοηφ. 75 κ. ἐ. «ἀνάγκαν γὰρ ἀμφίπολιν | θεοὶ προσήνεγκαν». Ἀμφίπολις ἀνάγκα εἶναι προφανέστατα ἢ ἀμφὶ τὴν πόλιν ἀνάγκη, ἢ περικυκλοῦσα τὴν πόλιν ἀνάγκη³.

Ὅμοια ἐπίθετα πρὸς τὸ ἀμφίπολις (ἀμφί + οὐσ. πόλις) δύναται νὰ παραθέσω τὰ ἐξῆς: ἀμφίβωμος (ἀμφί + οὐσ. βωμός) = ὁ περὶ τὸν βωμὸν ὢν, ἀμφίκοιτος (ἀμφί + οὐσ. κοιτός ἢ κοίτη) = ὁ περιβάλλων τὸν κοιτὸν ἢ τὴν κοίτην, τὴν κλίνην, ἀμφίλοφος (ἀμφί + οὐσ. λόφος) = ὁ περιβάλλων τὸν λόφον, τὸν ἀνύχνα, ἀμφίσκωμοι (ἀμφίς + οὐσ. κόμη) = «οἱ περιουικοῦντες τὰς κόμας» (Ἡσύχ.), ἀμφιτράχηλος (ἀμφί + οὐσ. τράχηλος) = ὁ περὶ τὸν τράχηλον ὢν (μεσαιων.)⁴.

Καὶ ἄλλα ἐπίθετα ἔχοντα ὡς δεύτερον συνθετικὸν τὴν λέξιν πόλις ὑπάρχουσιν πβ. φιλόπολις (= ὁ φιλῶν τὴν πόλιν), μισόπολις (= ὁ μισῶν τὴν πόλιν), ἀπολις (= ὁ μὴ ἔχων πόλιν, ὁ ἐξόριστος), ἀπόπ(τ)ολις (= ὁ μακρὰν τῆς πόλεως, ὁ ἐξόριστος), ἀγχίπ(τ)ολις (= ὁ πλησίον τῆς πόλεως κατοικῶν, ὁ πλησίον εὐρισκόμενος), ἔμπολις (= ὁ ἐν τῇ πόλει ὢν) κ. ἄ.

1 Παρ' Ἀρποκρατίωνι λ. Ἀμφίπολις κεῖται: «... πρότερον δὲ Ἐννέα ὁδοὶ ἐκαλεῖτο, ὡς Ἀνδροτίων ἐν δωδεκάτῃ Ἀιθίδος· Μαρσύας δ' ἐν Μακεδονικαῖς διὰ τὸ περιουικεῖσθαι τὸν τόπον Ἀμφίπολιν ὠνομάσθαι πρότερον Ἀκρὰ καλουμένη· οἱ δὲ Ἀρεῶς πόλις· ταῦτα ἀντιγράφει κατάλογος πόλεων ἐν κώδικι τοῦ Βατικανοῦ (πβ. Berkel εἰς Στέφαν. Βυζάντ. λ. Ἀμφίπολις): «Ἀμφίπολις, ἡ νῦν Χρυσόπολις [πβ. Pape-Benseler λ. Χρυσόπολις καὶ Χριστόπολις]· αὕτη πρότερον ἐκαλεῖτο Ἐννέα ὁδοὶ καὶ πόλις Ἀρεῶς καὶ Ἀκρὰ, διὰ δὲ τὸ περιουικεῖσθαι Ἀμφίπολις ἐκλήθη». Ἐχομεν ἐνταῦθα διάφορον ἐρμηνείαν ἢ πρέπει ἀντὶ τοῦ περιουικεῖσθαι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐν τῇ πηγῇ τοῦ Ἀρποκρατίωνος ἔκειτο περιουικεῖσθαι;

2 Εἰς τὴν ἐρμηνείαν ταύτην ἴσως ἀναφέρεται ὁ Πολυδεύκης Θ' 27: «ἡ δ' ἰσθμῶ ἢ πορθμῶ προσοικουσα πόλις ἀμφίπολις».

3 Ἀπὸ τοῦ ἐπιθέτου (καὶ οὐχὶ ἀπὸ τῆς πόλεως) ὑπάρχει καὶ ὄνομα ἀνδρὸς Ἀμφίπολις· πβ. καὶ εὐπολις — Εὐπολις.

4 Ὁ Γερμανὸς Much (πβ. P. Kretschmer, Glotta 17 (1929) σ. 253) ὑποπίπτει εἰς σοβαρὸν σφάλμα ἀγνοῶν ἄξιωμα τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν γλωσσικά φαινόμενα κ.τ.λ. (π. χ. σύνθετα) γλώσσης τινὸς διὰ τῶν γλωσσικῶν νόμων ἄλλης γλώσσης ἢ καὶ ἄλλης διαλέκτου τῆς αὐτῆς γλώσσης· οὐχὶ ὀρθῶς δηλαδή, ἵνα ὑποστηρίξῃ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ Θουκυδίδου προσάγει τὸ ἀρχ. γερμανικὸν *biburg* καὶ τὸ γοτθικὸν *bibaurgeins* (= Lager) «aus *bi* = περὶ und *baurgs* = Burg»!! Ἀλλ' οὕτω τὰ πάντα δύνανται νὰ ἀνατρεῖ-
πῶνται! Πβ. καὶ Ἀ. Χατζῆν, Ἀθηνᾶ 41 (1929) σ. 200, 1.

Νῦν τίς δύναται νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι καὶ ὁ περικυκλῶν καὶ περιρρέων τὴν πόλιν Ἑννέα ὁδοὺς ποταμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ κληθῇ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων διὰ τοῦ ἐπιθέτου *ἀμφίπολις*; Πβ. ὅμοιον ὄνομα ποταμοῦ *Καμπύλος* (ἐν Αἰτωλία, Διόδ. Σικελ. 19, 67) καὶ τὸ ἀρχ. τοπωνύμιον *Περιορρέουσα*, ὅπερ ὀφείλεται εἰς περιρρέουσιν ῥοήν (= ποταμόν).

Κατὰ ταῦτα Ἀμφίπολις¹ (ὁ) ἐκλήθη ὁ Στρυμὼν — ἢ μᾶλλον τὸ περὶ τὴν πόλιν τμήμα τοῦ Στρυμόνος — παρὰ τοῖς κατοικοῖς τῶν Ἑννέα ὁδῶν.

Ὡστε ἡ πόλις φέρει αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ ποταμοῦ. Ὁ Ἀγνων δηλαδὴ ἔδωκεν εἰς τὴν πόλιν ὄνομα γνώριμον οὐ μόνον τοῖς κατοικοῖς, ἀλλὰ καὶ τοῖς περιοίκοις². Πρὶν ἢ διαλευκάνωμεν τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἐπανέλθωμεν καὶ πάλιν εἰς τὸ θουκυδίδειον χωρίον.

Ἄν ἡ πόλις ὠνομάζετο διὰ τὴν περίρροιαν τοῦ Στρυμόνος, ὡς νομίζει ὁ Θουκυδίδης (καὶ κατ' αὐτὸν ὁ Στέφανος ὁ Βυζάντιος), ἔπρεπε νὰ κληθῇ Ἀμφίρροτος ἢ Περίρροτος· ἀμφίρροτος (= ἡ πανταχόθεν περιρρομένη) καλεῖται ἡ Σαλαμὶς παρὰ Σοφοκλεῖ Αἴ. 134· ἀμφιρύτη δὲ εἶναι ἐπίθετον νήσων παρ' Ὀμήρῳ καὶ Ἡσιόδῳ· περίρροτος ἐπίθετον τῆς Κρήτης παρ' Ὀμήρῳ Ὀδυσσ. τ 173.

Νῦν ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν ποταμόν Ἀμφίπολιν, ἵνα ἀπαντήσωμεν εἰς ἐνδεχομένην ἀντίρρῳσιν, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν πόλις νὰ εἶναι ὁμώνυμος ποταμῷ.

Ἀλλὰ μικρὰ ἔρευνα θὰ δείξῃ ὅτι πάλαι τε καὶ νῦν πολλαὶ πόλεις φέρουσι τὸ ὄνομα τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ³. ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ὅστις παρὰ τινὰ ποταμόν κατώκησεν, ἦτο ἡναγκασμένος ἐρωτώμενος νὰ δηλοῖ τὴν θέσιν τῆς οἰκήσεως αὐτοῦ διὰ τοῦ ποταμοῦ, παρ' ὃν κατῴκει· οὐδὲ ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἰδίαν ὀνομασίαν εἰς τὴν θέσιν, διότι δὲν θὰ εἶχε σημασίαν τοῦτο· δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ γνωστὴ ἡ νέα ὀνομασία τοῖς περιοίκοις.

Τραυῶς ἀποδεικνύεται τὸ ὀρθὸν τῆς γνώμης ἡμῶν διὰ τῶν ἐξῆς παραδειγμάτων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ γλώσσῃ: *Σελινοῦς* εἶναι σύννηθες ὄνομα ποταμῶν· ἐν δὲ Σικελίᾳ παρὰ τὸν Σελινοῦντα ποταμόν ἰδρύθη καὶ πόλις *Σελινοῦς*· κατὰ Στέφανον τὸν Βυζάντιον «*Ἐλώρος πόλις Σικελίας ἀπὸ Ἐλώρου ποταμοῦ*»· ἐν Ἀρκαδίᾳ ὠνομάζετο τὸ πάλαι παραπόταμός τις τοῦ Ἀλφειοῦ *Ἐλισσών* (= ἐλικτός, ἐλικοειδής· πβ. ποταμόν *Ὀφιν*)· τὸ αὐτὸ ὅμως ὄνομα ἔφερε καὶ τις παρ' αὐτὸν πόλις· πβ. Pauly-Wissowa RE. λ. *Helisson*. Ἔτι πβ. τὰ ἐξῆς ὀνόματα ἀρχαίων ἑλληνικῶν πόλεων: *Ροῦς* (ἀρχαία πόλις ἐν Μεγαρίδι), *Χάραδρος* (= χεῖμαρρος), *Ποταμός* (ἐν τῇ Ἀττικῇ), *Αἰγὸς ποταμός* (ἢ *Αἰγὸς ποταμοί*), *Ἀσωπός*, *Ἐρμος* (ἐν τῇ Ἀττικῇ), *Ὠρωπός* (πβ. Ἀ. Χατζῆν, Ἀθηνᾶ 41 (1929) σ. 200 κ. ἐ.), *Ἀκράγας*, *Ἰστρος*, *Ξάνθος*, *Σῆρις* (ἀρσ. καὶ θηλ.) κ. ἄ. π.

Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰταλίᾳ τὰ αὐτὰ παρατηροῦνται: πβ. π.χ. *Parma* ποταμός καὶ πόλις τῆς ἄνω Ἰταλίας.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι τὸ ἀρχαιότερον ὄνομα τοῦ Τιβέρεως εἶναι *Rumon* (ιδ. Serv. εἰς Verg. Aen. VIII 63 καὶ πβ. Pauly-Wissowa RE. λ. *Rumon*)· τὸ ὄνομα τοῦτο ὁ Forcellini (λ. Roma σ. 561 b) ὀρθῶς μεταφράζει *flumen*· κατ' ἐμὲ ὅμως ἀρχικῶς ὁ Τίβερις

¹ Ἐπίθετον οὐσιαστικοποιηθέν.

² Ἄλλως δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπικρατήσῃ· ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις τὸ νέον ὄνομα τῆς πρωτεύουσας τῆς νήσου Σύρου Ἐρμούπολις μόνον ἐν τοῖς δημοσίοις ἐγ-

γράφοις χρησιμοποιεῖται· οἱ ἐγχώριοι δὲν ἀπεδέχθησαν αὐτό. Ἄλλα παραδείγματα εἶναι περιττὸν νὰ μνημονεύσωμεν.

³ Πβ. καὶ Στέφαν. Βυζάντ. λ. *Ἀκράγαντες*.

ἐκαλεῖτο **Ruma*¹ (θηλ.) ἡ λέξις αὕτη θὰ συναφθῇ καθ' ἡμᾶς πρὸς τὴν λατινικὴν λέξιν *rūma* = θηλῆ² (ἐξ ἧς γίνεται ἡ ῥοή τοῦ γάλακτος). Ὅτι ἡ λέξις αὕτη ἀρχικῶς εἶχε τὴν σημασίαν τοῦ ῥοῆ³, ἀποδεικνύεται α') ἐκ τῆς συγγενοῦς ἐλληνικῆς λέξεως ῥύμη⁴ (ῥ: ἐκ τοῦ ῥέω) = ῥοή (πβ. ἀρχ. ἑλλην. «ῥοή τοῦ αἵματος»: ἰδὲ Ἑρρίκ. Στεφάν. Θησαυρ. Ἑλλ. γλ. λ. ῥοή), ὁρμή, φορὰ, β') ἐκ τοῦ ὅτι ῥοή (ἐκ τοῦ ἀρχαίου ῥοή: πβ. καὶ ἀρχ. τοπωνύμιον Ἀγαθὴ ῥοή!) νῦν ἐν τῇ διαλέκτῳ τῆς Σιατίστης τῆς Μακεδονίας καλεῖται ἡ θηλή, γ') ἐκ τῆς ἐτυμολογικῆς ἀρχῆς αὐτῆς: *rūo* > *rūma* καὶ *rūmen* (πβ. *fluo* > *flumen*).

Ὅτι *rūma* > *Ruma, ἀπόδειξις: α') Ὁ στίχ. ἐν Χρησμ. Σιβυλλ. 8, 165 «ἔσται μὲν Ῥώμη ῥύμη καὶ Δῆλος ἀδελος» ὑποδηλοῖ γινῶσιν τοῦ τύπου *Rūma, β') ἐκ τῶν συγγενῶν λέξεων ἀρχ. Στρώμη (= *Struma = *Στρώμα: νῦν *Struma*, ὁ Στρυμὼν παρὰ τοῖς Σλάβοις), Στρυμόδωρος, Στρυμών, τῶν λατιν. *rumen*, *rumis*, *Ruminus*, *Rumi(n)a*, *Rūminalis* καὶ τοῦ σανσκριτ. *sru* —. Πάντα ταῦτα περιέργως ἅπαντες παρῆιδον!

Ἐκ τοῦ *Rūma, τοῦ παλαιότερου ὀνόματος τοῦ Τιβέρεως, ἡ πόλις ἐκλήθη *Rūma > *Rouma* (ὁ ἀρχαιότερος παραδεδομένος τύπος: πβ. Forcellini λ. *Roma*) > *Rōma*⁵.

Εἶτα ὁ ποταμὸς *Rūma ἐγένετο *Rumon* ἀναλογικῶς: πβ. *Rubicon*, ποταμὸς Ῥουβίκων (καὶ *Rubico*) καὶ ἀρχ. ἑλλην. Στρώμη (*Struma*) παρὰ τὸ *Στρώμων (γεν. Στρώμωνος καὶ εἶτα κατὰ τινα ἀναλογίαν Στρυμόνος > ὄνομ. Στρυμών).

Τὸ ὄνομα τῆς πόλεως *Rūma διὰ ψευδῇ ἀποκατάστασιν (γερμαν. Hyperurbanismus) ἔγινε *Rouma* (πβ. ἀρχ. *juro* > *juro*, ἀρχ. *rublicom* > *publicum* κ. ἄ. π.). Ἐπειδὴ δηλαδὴ πᾶσα δίφθογγος *ou* ἐτράπη εἰς *u*, ἐνομήσθη κατ' ἐμὲ τὸ *Rūma νεωτερικὸν καὶ χυδαῖον καὶ ἐγένετο, ὥς καὶ ἀνωτέρω εἶπον, ψευδὴς ἀποκατάστασις (*Rūma* > *Rouma*): παραδείγματα ψευδοῦς ἀποκαταστάσεως ἐν τῇ λατιν. γλώσσῃ ἔστωσαν τάδε: *thesaurus* (ἑλλην. θησαυρός) > *thensaurus* (ἐν τῷ δημῳδῇ λόγῳ *n+s>s*: *consol* > *cosol*: πβ. προχείρως Georges λ. *consul*), *rūbigo* (*ruber* — ἐρυθρός) > *roubigo > *rōbigo* κ. ἄ.

Τέλος περὶ τοῦ *Rouma* > *Rōma* πβ. Walde, ἐνθ' ἄνωτ. λ. *Roma*⁶.

Περὶ τῆς ὀνομασίας πόλεων ἐκ ποταμῶν ἐν Ἰταλίᾳ πβ. καὶ W. Schulze, *Eigen-namen* σ. 537, Solmsen, *Idg. Eigennamen* σ. 57, Krahe, *Balkan — illyr. geogr. Namen* σ. 47.

Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λ. *Roma* εἰπομέν τινα καὶ ἐν Ἐπιστ. ἐπετ. Φιλοσ. σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 1935-1936 σ. 139-140 νομίζομεν, ὅτι τὸ ζήτημα ἐλύθη πλέον διὰ τῶν εἰρημένων.

1 Καθ' ἡμᾶς ἀναμφιβόλως ἡ ἐτρονσικὴ φυλὴ *Ruma* (πβ. Pauly-Wissowa RE. λ. *Romulus* σ. 1075) ὠνομάσθη ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ, οὐχὶ δὲ ἀντιστρόφως, ὥς παραδόξως ἐπιστεύθη ὑπὸ τινων.

2 Οὕτως ἐρμηνεύεται πλέον κατ' ἐμὲ ὁ μῦθος περὶ θηλασμοῦ ὑπὸ λυκαίνης τοῦ Ῥώμου καὶ τοῦ Ῥωμύλου, τῶν οἰκιστῶν τῆς Ῥώμης: δηλαδὴ ὁ μῦθος εἶναι αἰτιολογικός. Περὶ τοῦ σπουδαίου τούτου θέματος θὰ διαλάβω διὰ μακρῶν ἐν εἰδικῇ μελέτῃ.

3 Περὶ τῆς λέξεως ῥοή καὶ τῶν συνωνύμων αὐτῇ ῥοῦς, ῥεῦμα, ῥεῖθρον, ῥύαξ, ῥύσις, χάραδρος, ποταμὸς πβ. Ἀ. Χατζῆν, Ἐπιστ. ἐπετ. Φιλοσ. σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 1935-1936 σ. 144.

4 Ὁ Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1910 (ἐκδ. β'), λ. *Roma*, οὐχὶ ὀρθῶς κατὰ ταῦτα συνάπτει πρὸς τὴν λ. ῥεῦμα, ἥτις εἶναι γένους οὐδετέρου.

5 Ὅμοιως παρὰ Πλουτάρχῳ ὁ (*figus*) *Rūminalis* καλεῖται οὐ μόνον Ῥομινάλις (γρ. Ῥομινάλις) ἀλλὰ καὶ Ῥομινάλιος, ὅπερ προϋποτίθησι λατινικὸν *Rōminalis: δηλαδὴ ἔχομεν καὶ ἐνταῦθα τὴν αὐτὴν σειρὰν: *Rūminalis* — *Rōminalis*.

6 Παρατηρῶ, ὅτι κακῶς ὁ Corssen (πβ. Pape-Benseler λ. Ῥώμη) καὶ ὁ Forcellini (ἐνθ' ἄνωτ.) τὸ *Roma* μεταφράζουσι *Stromstadt*: ἡ ὀρθὴ μετάφρασις εἶναι *Strom*.

Καὶ ἐν Ἑλλάδι νῦν πάμπολλα χωρία ὀνομάζονται ἐκ τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ· πβ. *Ποταμός* (πρωτεύουσα τῆς νήσου τῶν Κυθήρων καὶ πόλις τῆς Λέσβου, ἢ ἄλλως *Πλομάρι*), *Ποτάμι*, *Μεγάλο ποτάμι*, *Ρεῦμα*, *Ἀλμυροπόταμον*, *Νεραύλακας*, *Γιάνιτσα*¹ κ. ἄ. π.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρεῖται καὶ ἐν ἄλλαις χώραις: Ἡ νῦν πρωτεύουσα τῆς Ῥωσσίας *Μόσκβα* (κακῶς *Μόσχα*!) φέρει αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ (*Moskva*)· *Strumitza*² (=Στρυμονίσκος) ποταμός καὶ πόλις ἐν Ῥουγοσλαβίᾳ· *Fiume* (=ποταμός) εἶναι γνωστὴ πόλις τῆς Ἰταλίας· ἡ αὐτὴ ὑπὸ τῶν Σλάβων καλεῖται *Rjeka* (=ποταμός)· *Offenbach* (Bach=ρύαξ) πόλις ἐν Γερμανίᾳ· *Rio Janeiro* (=ποταμός *Janeyro*) καλεῖται κόλπος τῆς Ν. Ἀμερικῆς· ἡ παρ' αὐτὸν ἰδρυθεῖσα πόλις ἐκλήθη καὶ αὐτὴ *Rio Janeiro*· ἄλλα παραδείγματα παραλείπω.

Οὐ μόνον δὲ πόλεις ἀλλὰ καὶ χῶραι ὀλοκληροὶ ὀνομάσθησαν ἀπὸ ποταμῶν· περὶ τοῦ θέματος τούτου διέλαβον διὰ μακρῶν ἐν τῇ Ἐπιστ. ἐπετ. Φίλος. σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 1935-1936 σ. 140 κ. ἐ., ἔνθα ἀπέδειξα, ὅτι ὁ Σπερχειὸς ποταμός (ἢ τμήμα αὐτοῦ) ἀρχικῶς ἐκαλεῖτο *Ἑλλάς*³ καὶ ὅτι ἀπ' αὐτοῦ ὀνομάσθη ἡ περὶ αὐτὸν μικρὰ χώρα, ἥς παρ' Ὀμήρῳ βασιλεύει ὁ Πηλεὺς ὁ πατὴρ τοῦ Ἀχιλλέως.

Μετὰ βεβαιότητος λοιπὸν ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ πόλις Ἀμφίπολις φέρει αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ.

Ὅτι ἡ πόλις Ἀμφίπολις δὲν ἔσωσε τὸ ἀρσενικὸν γένος, εἶναι εὐνόητον· αἱ πόλεις συνήθως εἶναι γένους θηλυκοῦ· τὴν αὐτὴν κατ' ἀναλογίαν μεταβολὴν παρατηροῦμεν καὶ ἐν τῷ Σελινοῦς (ὁ καὶ ἦ), ὁ Ἀκροκόρινθος — ἡ Κόρινθος⁴, Σικυὼν (ὁ καὶ ἦ), Μαραθῶν (ὁ καὶ ἦ: νῦν ἡ *Μαραθῶνα*) Σηστὸς (ὁ καὶ ἦ) κ. ἄ. Παρ' Ὀμήρῳ ὁ *Ἀἴγυπιος* = ὁ ποταμὸς Νεῖλος, ἡ *Ἀἴγυπτος* = ἡ χώρα.

Ὅτι παρὰ τοῖς κατοίκοις τῶν Ἑννέα ὁδῶν ὁ Στρυμὼν ἐκαλεῖτο Ἀμφίπολις, οὐδὲν ἐνέχει παράδοξον· μακρὸς ποταμὸς εἶναι δυνατόν νὰ φέρῃ κατὰ τόπους διάφορα ὀνόματα· πβ. *Ἰναχος*—*Ἀχελῷος* (Pauly-Wissowa RE. λ. *Inachos* 4), *Πηνειὸς* (Θεσσαλίας)—*Ἀράξης* (Στέφαν. Βυζάντ. λ. Ἀράξης).

Καὶ νῦν ἐν Ἑλλάδι ἔχομεν παραδείγματα· ἐν Εὐβοίᾳ νῦν τὸ αὐτὸ ποτάμιον φέρει τρία ὀνόματα κατὰ τόπους: *Ποτάμι τῆς Κολέθρας* — *Μονοδριάτικο ποτάμι* — *Ξυλιθιώτικο ποτάμι*.

1 *Γιάνιτσα* <σλαβ. *janitza* = ποτάμιον. Ἡ Γιάνιτσα τῆς Πελοποννήσου (ἐπαρχίας Καλαμῶν) ἀναφέρεται πρὸ τῆς Τουρκοκρατίας· δὲν εἶναι ἄρα τουρκικῆς ἀρχῆς. Ἐν Μακεδονίᾳ τὸ τοπωνύμιον ἐμφανίζεται ἐν τῷ πληθυντικῷ ἀριθμῷ (τὰ *Γιανιτσα*)· τὴν μεταβολὴν τοῦ γένους ἐρμηνεύω ἐν Ἐπιστ. ἐπετ. Φίλος. σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 1935-1936, σ. 140, 1· ὁ δὲ ἕτερος τύπος (τὰ) *Γενιτσα* ὀφείλεται εἰς παρετυμολογίαν παρὰ τοῖς Τούρκοις: *Γιάνιτσα > *Jenidzé* (=Νεάπολις) > *Γενιτσα* > *Γιανιτσα* (παρετυμολογικῶς διὰ τὸ ὄνομα *Γιάννης*: πβ. καὶ *γενὶ τσαρὶ*—*Γιανίτσαροι*). διὰ τὸ *Jenidzé* εἶτα τὸ παρακείμενον—ἐγκαταλελειμμένον, ὡς φαίνεται, τότε—πόλισμα ὀνομάσθη *Eskidzé* (Παλαιό-

πολις)· τοιαύτας παρὰ τὴν ἱστορίαν τοπωνυμίας ἔχομεν καὶ ἄλλας· πβ. *Παλαιοπρέβεζα* (=τὰ ἐρείπια τῆς Νικοπόλεως!), *Παλαιὰ Μονεμβασιά* (=τὰ ἐρείπια τῆς Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς, ἣτις κεῖται παρὰ τὴν Μονεμβασίαν), *Eski-Stamboul* (=Παλαιὰ Κωνσταντινούπολις) ἀκρωτήριον τῆς Μ. Ἀσίας (ἀπέναντι τῆς Τενέδου) καὶ πολίχνη ἐν Βουλγαρίᾳ!

2 Εἶναι ἡ ὑπὸ ἡμιμαθῶν λογίων καλουμένη Στρωμνίτσα!

3 Τὸ ὄνομα διέσωσε καὶ νῦν (Ἑλλάδα).

4 Περὶ τοῦ τοπωνυμίου τούτου θὰ διαλάβω προσεχῶς ἀλλαχοῦ.

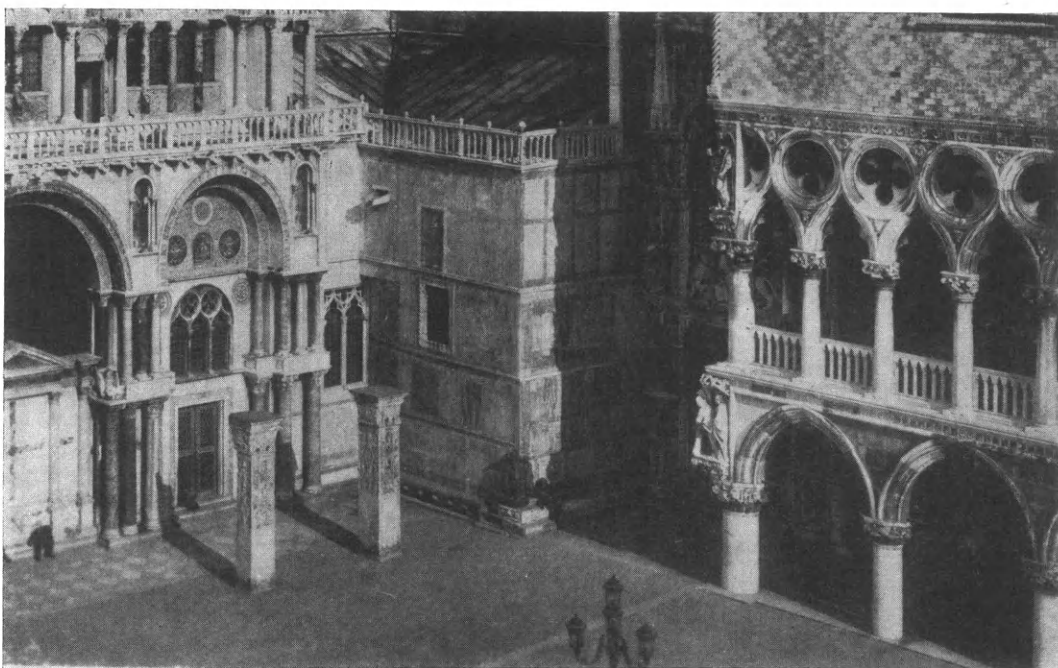
Ἄλλα καὶ ἐν ἄλλαις χώραις νῦν τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται· ὁ Πολωνικὸς ποταμὸς Njemen εἰσερχόμενος εἰς Γερμανίαν καλεῖται Memel· τοῦ Γερμανικοῦ ποταμοῦ Maas τὸ ἐν Γαλλίᾳ τμήμα καλεῖται Meuse· ἐν Μ. Ἀσίᾳ παρὰ τοῖς Τούρκοις τὸ ἄνω τμήμα τοῦ ποταμοῦ Ἑρμου καλεῖται Muratdaghisu, τὸ δὲ κάτω Jedis — tschai· ἐν Κίνᾳ καὶ ἐν Ἰνδίαις τὰ αὐτὰ ὁμοίως συμβαίνουνσιν.

Ἄλλα διὰ τὸν Στρυμόνα ἦτο εὐκολώτερον νὰ συμβῇ τοῦτο, διότι διακόπτεται ὑπὸ τῆς Κερκινίτιδος λίμνης ὀλίγον ἀνωτέρω τῆς Ἀμφιπόλεως.

Νῦν ἐρωτᾶται διὰ τίνα λόγον ἐπλανήθη ὁ μέγας ἱστορικός. Ἡμεῖς εἰκάζομεν, ὅτι ὁ Θουκυδίδης ἀκούσας, ὅτι ἡ πόλις ὠνομάσθη ἀπὸ τοῦ περιρρέοντος ποταμοῦ (= ἀπὸ τοῦ Ἀμφιπόλιδος¹), παρενόησε τοῦτο καὶ ἐνόμισεν, ὅτι ἐκλήθη οὕτως ἡ πόλις ἔνεκα τοῦ περιρρέοντος ποταμοῦ Στρυμόνος.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Χ. ΧΑΤΖΗΣ

¹ Ἡ γενικὴ Ἀμφιπόλιδος κατὰ τὸ Εὐπόλιδος, ἀποπόλιδος κ. ἄ.

Εἰκ. 1. Γενική ἄποψις τῆς Piazzetta τοῦ Ἀγ. Μάρκου μετὰ τῶν πεσσῶν. (Alinari).

ΟΙ ΠΕΣΣΟΙ ΤΗΣ ΠΤΟΛΕΜΑΪΔΟΣ

ΥΠΟ ΜΑΡΙΝΟΥ ΚΑΛΛΙΓΑ

Εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς Piazzetta τῆς Βενετίας εὐρίσκονται αἱ γνωσταὶ παραστάδες τῆς Πτολεμαΐδος (εἰκ. 1-10, 20), λέγονται δὲ οὕτω, διότι μετεφέρθησαν ἐκεῖ, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐκ τῆς ἐν Φοινίκῃ Πτολεμαΐδος. Κατὰ τὴν ἐπικρατήσαν γνῶμην εἶναι δείγματα τῆς τέχνης τῆς Ἀντιοχείας τοῦ 6^{ου}, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, αἰῶνος¹.

Οἱ πεσσοί², σχεδὸν ὅμοιοι πρὸς ἀλλήλους, διαφέρουν ὡς πρὸς τὴν διατήρησιν κατὰ

1 Οὕτως εἰς τὰ πλεῖστα τῶν ἐγχειριδίων περὶ βυζαντινῆς τέχνης, ἐξ ὧν ἀναφέρω δύο μόνον, O. M. Dalton, *Byzantine Art and Archaeology*, Oxford 1911, 703-4 ἰδίᾳ ὁμῶς 170: «6^{ον} αἰῶνος, συριακῆς τέχνης», καὶ τὸ νεώτερον τοῦ Ch. Diehl, *Manuel de l'art byzantine*², Paris 1925, 48-9, εἰκ. 16: «5^{ον} αἰῶνος, τῆς τέχνης τῆς Ἀντιοχείας». (Βλ. ἐπίσης *Guide - Joanne* (redigé par J. Mesnil), *Italie du Nord*, Paris 1916, 318, ὅπου ἡ Πτολεμαΐς καὶ ἡ Ἀκχ (Acre) θεωροῦνται διάφοροι πόλεις, ἐνῶ εἶναι ἡ αὐτή, ἔχουσα κατὰ καιροὺς διάφορα ὀνόματα· βλ. κατωτέρω. Ὡς χρόνος τῆς μεταφορᾶς των εἰς Βενετίαν ἀναγράφεται τὸ 1236, βεβαίως ἐκ τυπογραφικοῦ λάθους ἀντὶ τοῦ 1256. Ὁρθότερον ὁμῶς ἔπρεπε νὰ τεθῇ 1258· βλ. κατωτέρω.

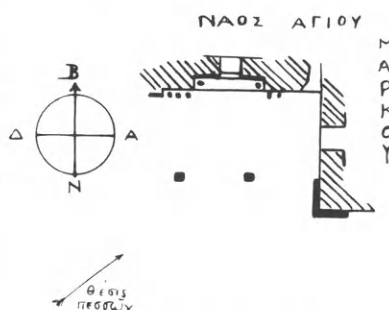
Ἡ περὶ τῶν «παραστάδων τῆς Πτολεμαΐδος» γνῶμη ἐπεκράτησε χάρις εἰς μελέτας τοῦ καθηγητοῦ Josef Strzygowski, τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσεν κατὰ τὰ ἔτη 1902-4. Πρῶτη ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τὸν τίτλον *Antiochenische*

Kunst δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ περιοδικὸν *Oriens Christianus*, 2 (1902) 421 κ. ἐξ., ἐπηκολούθησε σχεδὸν συγχρόνως ἄλλη μελέτη του εἰς τὸ *Jahrbuch der königl. preussischen Kunstsammlungen* 24 (1903) 159 κ. ἐξ. (*Seidenstoffe aus Aegypten im Kaiser - Friedrich - Museum*), καὶ τέλος ἡ εἰς τὴν αὐτὴν ἐπετηρίδα δημοσιευθεῖσα ἐκτενὴς μελέτη του ἐξ ἀφορμῆς τοῦ εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Βερολίνου ἀνιδρυθέντος τμήματος τῆς προσόψεως τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Mschatta. *Jhb. d. k. pr. Kunsts.* 25 (1904) 205 κ. ἐξ. (Bruno Schulz καὶ J. Strzygowski, Mschatta). Περὶ τῶν γνῶμῶν καὶ ἐπιχειρημάτων τοῦ Strzygowski γενήσεται λόγος κατωτέρω.

2 Ἐπροτίμησα τὸν ὄρον «πεσσοί» ἀντὶ «παραστάς» ὡς γενικώτερον. Αἱ διαστάσεις εἶναι αἱ ἐξῆς: ὕψος συνολικὸν 4,98 (κορμὸς 4.01, κιονόκρανον 0.97), πλάτος καὶ βάθος κορμοῦ εἰς τὴν βάσιν 0.99X0.96 (εἰς τὴν κορυφὴν λεπτύνεται κατὰ 0.13), κιονόκρανον εἰς τὴν βάσιν 0.94 εἰς τὴν κορυφὴν 1,03 τὸ δὲ ἀνώτερον ἐπίθημα 1.29.

τὸ ἐξῆς: Τοῦ δυτικοῦ κατεστράφη ἡ βορεία πλευρὰ ἐκ μεγάλης πυρκαϊᾶς τὸ ἔτος 1481¹, οὕτως ὥστε σήμερον νὰ μὴ διακρίνηται τὸ παραμικρὸν ἐκ τῆς ἀρχικῆς διακοσμῆσεως (εἰκ. 8), ἣτις ὅμως, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, θὰ ἦτο ὁμοία πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ ἀνατολικοῦ πεσσοῦ (εἰκ. 5).

Ἀνομοιότητας σημειοῦμεν τὰς ἐξῆς: Εἰς τὰς γωνίας τῶν κιονοκράνων (εἰκ. 2, 3 καὶ 8, 20), μικρὰν παραλλαγὴν τῶν μονογραμμάτων εἰκ. 2, 3, 26 α καὶ γ καὶ κυρίως ἀλλοιώσεις εἰς τὰς ἀναλογίας τῶν πλευρῶν, αἵτινες κοσμοῦνται διὰ ὑδριῶν (βλ. εἰκ. 4, 6, 7 καὶ 9). Κατὰ τὰ ἄλλα οἱ πεσσοὶ εἶναι ὅμοιοι πρὸς ἀλλήλους, ἡ δὲ περιγραφὴ τοῦ ἑνὸς ἰσχύει καὶ διὰ τὸν ἕτερον.

Εἰκ. 1α. Ἡ θέσις τῶν πεσσῶν.

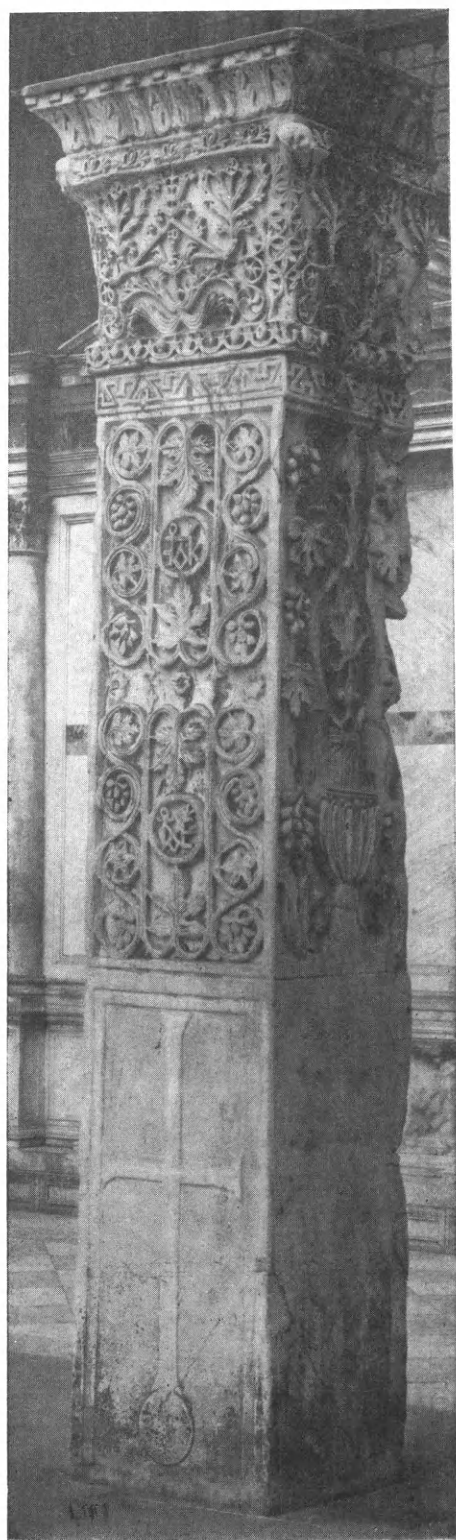
Ἐκαστος πεσσὸς ἀποτελεῖται ἐκ δύο μόνον τεμαχίων ἥτοι ἐκ τοῦ κορμοῦ τοῦ πεσσοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ κιονοκράνου μετὰ τοῦ ἐπιθήματος ἀφ' ἑτέρου. Κιονόκρανον καὶ ἐπίθημα εἶναι ἐπεξεργασμένα ἐξ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ τεμαχίου (βλ. τοῦτο σαφῶς εἰκ. 8) καὶ ὅχι ἐκ δύο, ὡς θὰ ἐνόμιζέ τις ἐκ πρώτης ὄψεως. Εἰς τὸ λάθος τοῦτο περιέπεσαν οἱ πρῶτοι μελετηταί των.

Ὁ κορμὸς διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ κάτω φέρει εἰς τὴν κυρίαν μόνον, τὴν νοτίαν σήμερον πλευρὰν, μέγαν σταυρὸν ἐν ἀβαθεῖ ἀναγλύφῳ. Τὰ ἄκρα τῶν κεραίων πλατύνονται, τὸ δὲ κάτω σκέλος τοῦ σταυροῦ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ πεσσοῦ (εἰκ. 3) διχάζεται ἐν εἴδει οὐρᾶς χελιδόνος. Κάτωθεν τῶν σταυρῶν ὑπάρχει σφαῖρα, μεθ' ἧς οὗτοι ἐνοῦνται διὰ λεπτῆς κεραίας. Τοὺς σταυροὺς περιβάλλει πλαίσιον. Αἱ ἄλλαι τρεῖς πλευраὶ (τοῦ κάτω μέρους) εἶναι τελείως λεῖαι. Τὸ ἄνω τμήμα τοῦ κορμοῦ φέρει συμμετρικῶς ἐπὶ τῆς προσθίας καὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐπὶ τῶν δύο πλαγίων ἀφ' ἑτέρου τὴν αὐτὴν διακόσμησιν. Παρίστανται οὕτω ἐπὶ μὲν τῆς κυρίας καὶ τῆς ὀπισθεν αὐτῆς πλευρᾶς συμμετρικῶς ἐλίσσόμενοι κλάδοι ἀμπέλου (εἰκ. 2, 3 καὶ 5) μετὰ δύο μονογραμμάτων ἐντὸς αὐτῶν, ἐπὶ δὲ τῶν πλαγίων πλευρῶν ἀνὰ μία ὑδρία, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐκφύονται κλάδοι ἀμπέλου ἐξαπλούμενοι ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας κατὰ διάφορον ἐντελῶς τρόπον, περισσότερον ἐλευθέρως (εἰκ. 4, 6, 7 καὶ 9). Τέλος ὁλόκληρον τὸ ἄνω κράσπεδον τοῦ κορμοῦ περιβάλλει λεπτὸς μαίανδρος εἰς σχῆμα Ζ.

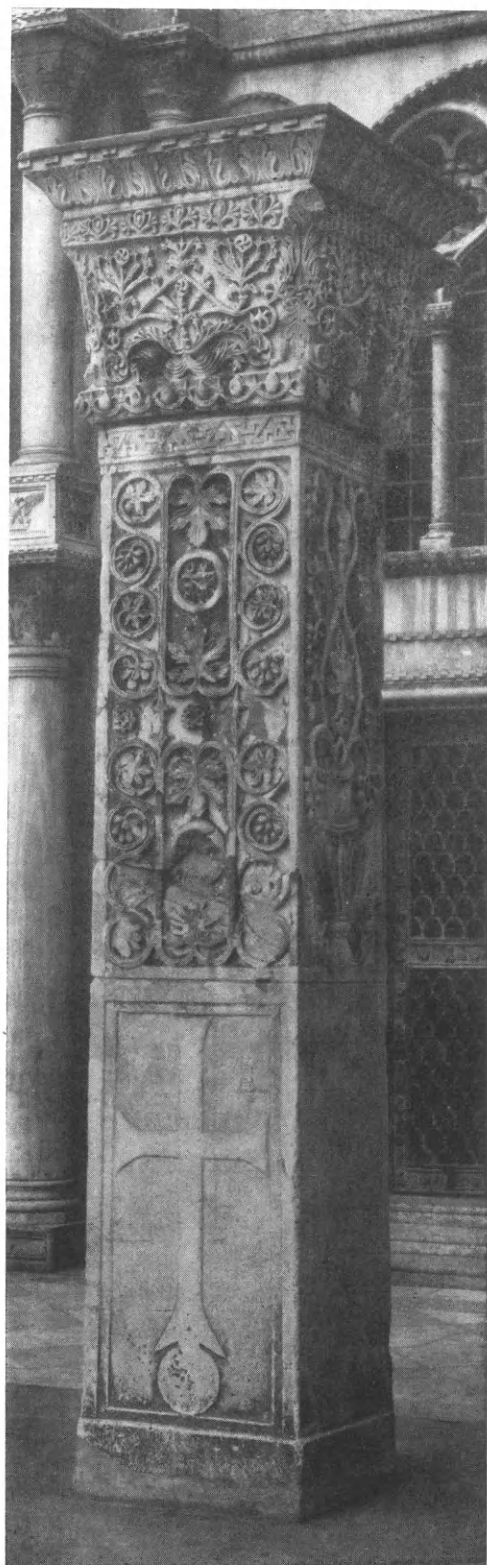
Οἱ κλάδοι ἀμπέλου, ἐπὶ τῆς κυρίας καὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς, διαιροῦνται εἰς δύο ὅμοια ὑπεράνω ἀλλήλων κείμενα τμήματα. Τὸ διάκενον φέρει τρεῖς ἀνομοίους ῥόδακας, μεταξὺ τῶν ὁποίων τοποθετοῦνται κατακορύφως ἀνὰ δύο λεπτὰ λογχοειδῆ φύλλα κείμενα κατέναντι ἀλλήλων. Ἐκαστον τῶν μεγαλύτερων τμημάτων (εἰκ. 10) διαιρεῖται εἰς τρεῖς κατακορύφους ταινίας. Τὸ κέντρον τῆς μεσαίας ταινίας, ἣτις εἶναι κατὰ τι εὐρυτέρα τῶν λοιπῶν, κατέχει μονόγραμμα ἐντὸς κύκλου, τὸ ὁποῖον πλαισιοῖ ἄνω καὶ κάτω ἀνὰ ἓν φύλλον ἀμπέλου μὲ τὴν κορυφὴν πρὸς τὸ κέντρον ἀπὸ τῆς ῥίζης ἐκάστου φύλλου ἐκφύεται μίσχος συμμετρικῶς διχαζόμενος· οἱ μίσχοι τῶν δύο φύλλων ἐνοῦνται ἑκατέρωθεν καὶ σχηματίζουσι τὸ πλαίσιον τῆς μεσαίας ταινίας. Αἱ λοιπαὶ δύο ταινίαι κοσμοῦνται διὰ κλάδου ἀμπέλου τετράκις ἐλίσσομένου, ἐντὸς τῶν ἐλίκων τοῦ ὁποίου παρίσταται ἐναλλὰξ φύλλον καὶ βότρυς. Ἡ κυρία, (νοτία) πλευρὰ διαφέρει τῆς ὀπισθίας (βορείας) (μόνον φυσικὰ περὶ τῆς διατηρουμένης βορείας πλευρᾶς τοῦ ἀνατολικοῦ πεσσοῦ δύναται νὰ γίνῃ μετὰ βεβαιότητος λόγος ἐνταῦθα (εἰκ. 5), τοῦ δυτικοῦ πεσσοῦ ὄντος, ὡς εἶδομεν (εἰκ. 8), τελείως εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ κατεστραμμένου) κυρίως κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ τελευταία αὕτη δὲν φέρει μονογράμματα, οὐδ' ἔφερε ποτε τοιαῦτα. Ὁ κύκλος ἐντὸς τοῦ ὁποίου θὰ ἐτίθεντο εἶναι κενὸς καὶ λεῖος, οὐδαμοῦ δὲ φαίνονται ἵχνη μεταγενεστέρας τυχὸν ἐξαλείψεως αὐτῶν, εἶναι δὲ συνεπῶς σαφές, ὅτι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς οἱ κύκλοι κατεσκευάσθησαν ἄνευ μονογραμμάτων. Εἶναι δὲ πρὸς τούτοις ἡ βορεία πλευρὰ ἀπλούστερον καὶ κατὰ τι ἀμελέστερον ἐργασμένη, ὥστε πρόκειται προφανῶς περὶ δευτερευούσης πλευρᾶς.

1 Oriens Christ. 2 (1902) 430.

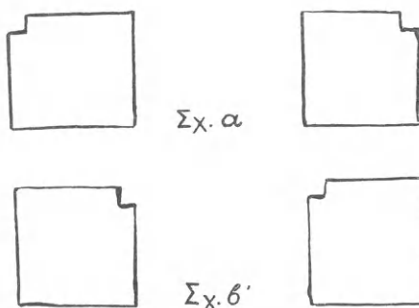

Εἰκ. 2. Δυτικός πεσσός. Προσθία (νοτ.) ὄψις
μετὰ τῶν μονογραμμάτων. Alinari, 20690.

Εἰκ. 3. Ἀνατολικός πεσσός. Τὸ κάτω μονόγραμμα
κατεστραμμένον. Alinari, 20689.

Τῶν πλαγίων πλευρῶν (βλ. κυρίως εἰκ. 6) τὸ κάτω μέρος (τοῦ ἀνωτέρου τμήματος) κατέχει ὑδρία, ἐκ τῆς βάσεως τῆς ὁποίας ἐκφύονται ἑκατέρωθεν φύλλα ἀκάνθης. Ἀπὸ τῆς ἐπιμελέστατα ἐνλίαν ἐκτύπῳ ἀναγλύφῳ κεχαραγμένης ἄνευ λαβῶν ὑδρίας ἐκπηδοῦν δύο μεγάλοι κλάδοι ἀμπέλου, φέροντες πρὸς τὰ ἔξω ἀνὰ τρεῖς βότρους καὶ δύο φύλλα διαφόρου μεγέθους ἀναλόγως τοῦ χώρου. Δύο μικραὶ παραφυάδες, βλαστάνουσαι ἐξ ἑκατέρου τῶν κλάδων, ἐνοῦνται εὐθὺς ὑπὲρ τὸ στόμιον τῆς ὑδρίας ἀπολήγουσαι εἰς τρίφυλλον ἀνθέμιον, ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου φύεται μέγα φύλλον ἀμπέλου. Ἄνωθεν τοῦ φύλλου τούτου ἐνοῦνται οἱ κλάδοι, ἐκ δὲ τοῦ σημείου τῆς ἐνώσεως ἀνέρχεται κατακορύφως καρπὸς ῥοιᾶς, ἀπολήγων εἰς τριπλοῦν λεπτὸν λογχοειδὲς φύλλον. Αἱ ἀντίστοιχοι πλευραὶ ἐνὸς ἑκάστου πεσσοῦ, αἱ φέρουσαι τὴν διακόσμησιν ταύτην, δὲν ἔχουσι τὰς αὐτὰς διαστάσεις, ἀλλ' ἡ μία εἶναι κατὰ τι στενωτέρα τῆς ἄλλης, οὕτως ὥστε καὶ αἱ ἀναλογίαι τῆς ὑδρίας διαφέρουσι καὶ οἱ βότρουες κρέμονται εἰς μὲν τὰς πλατυτέρας πλευρὰς χαμηλότερον ἑκατέρωθεν τῆς ὑδρίας, εἰς δὲ τὰς στενωτέρας ὑψηλότερον. Αἱ διαφοραὶ αὗται ὀφείλονται εἰς τὴν ὑπαρξιν ὀρθογωνίου γλυφῆς κατὰ τὴν μίαν τῶν γωνιῶν τοῦ κορμοῦ. Καὶ εἰς μὲν τὸν ἀνατολικὸν κορμὸν ἡ γλυφὴ αὕτη εὐρίσκεται κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν αὐτοῦ γωνίαν, εἰς δὲ τὸν δυτικὸν κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν, ὥστε ἐν κατόψει νὰ ἔχουν τὸ σχῆμα α. Οἱ παλαιότεροι μελετηταὶ συνάγουν ὅτι αἱ θέσεις τῶν πεσσῶν ἀντεστράφησαν εἰς γενομένης οἰκοδομικᾶς μετατροπᾶς κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα. Κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἡ ἀρχικὴ τῶν πεσσῶν θέσις ἦτο τοιαύτη, ὥστε αἱ γλυφαὶ νὰ εὐρίσκωνται ἡ μία ἔναντι τῆς ἄλλης, ἵνα προσαρμόζηται μεταξὺ αὐτῶν ἡ θύρα ὡς εἰς τὸ σχῆμα β¹.

Εἰκ. 3α. Κάτοψις θέσεως τῶν πεσσῶν.

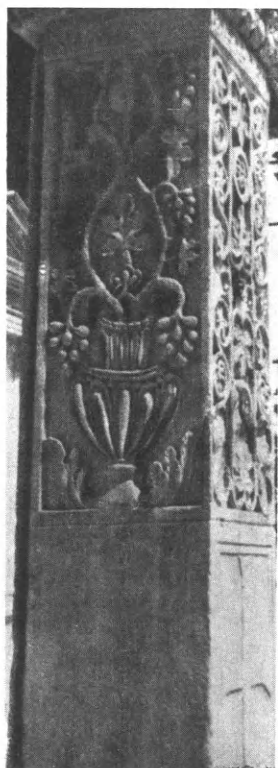
Ἐὰν ὅντως αἱ ὀρθογώνιοι αὗται γλυφαὶ προωρίζοντο νὰ δεχθοῦν θύρας, τότε εἶναι τελείως ἄσκοπος καὶ ἀκατανόητος ἡ ἐπεξεργασία καὶ τῶν τεσσάρων πλευρῶν, διότι μία τοῦλάχιστον θὰ ἐδέχετο τὸν τοῖχον καὶ θὰ ἦτο ἐπομένως ἀκατέργαστος. Ἐπὶ πλέον αἱ πλευραὶ τῶν παραστάδων καὶ ἡ γλυφὴ ἐπομένως συγκλίνουν ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἄνω, προϋποθέτουσαι θύρας τραπεζοειδεῖς, πρᾶγμα δυσκολώτατον, ἂν μὴ ἀδύνατον. Οὕτως ἀποκλείεται ἡ χρησιμοποίησις τῶν πεσσῶν αὐτῶν ὡς παραστάδων θύρας².

Αἱ τέσσαρες πλευραὶ τοῦ κιονοκράνου εἶναι ὅμοιαι (εἰκ. 10). Τὴν βάσιν του περιβάλλει ἀναλελυμένον ἰωνικὸν κυμάτιον. Ἡ κυρίως παράστασις ἀποτελεῖται ἐκ δύο ὑπερκειμένων ἡμίσεων φύλλων ἀκάνθου, ἐκ τῶν ὁποίων φύονται ὀριζοντίως δύο κλάδοι ἀπολήγοντες κατὰ τὴν γωνίαν τοῦ κιονοκράνου εἰς ἡμίση λεπτὰ φύλλα ἀκάνθου, συσπειρούμενοι προηγουμένως ἅπαξ πρὸς τὰ κάτω. Κατὰ τὸν διαχωρισμὸν τῶν κλάδων φύονται δύο μικρὰ καὶ δύο μεγαλύτερα φύλλα λεπτῆς ἀκάνθου, φέροντα στροβιλίσκον μεταξὺ αὐτῶν. Ἐκ τοῦ κέντρου, ὑπεράνω τοῦ στροβιλίσκου τούτου, κατέρχονται σχηματίζοντες τρίγωνον κλάδοι τέμνοντες κατὰ τὴν διαδρομὴν τῶν τὰ φύλλα τὰ ἐκ τοῦ κέντρου ἐκφυόμενα. Ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ τριγώνου ἐκπηδοῦν τὸ ἐν ὑπὲρ τὸ ἄλλο δύο ζεύγη μικρῶν φύλλων, οἱ δὲ κλάδοι ἐφαπτόμενοι μετὰ τῶν ὀριζοντίων κλάδων ἀπολήγουσιν ἑκατέρωθεν εἰς ἐκφυομένην ἐκ κάλυκος λεπτὴν ἀκάνθον, δις διχαζομένην καὶ φέρουσαν μεταξὺ τῶν φύλλων πρὸς τὰ ἀριστερὰ βαίνοντα στροβιλίσκον. Ἐκάστην πλευρὰν τοῦ κιονοκράνου συμπληροῖ στροβίλος ἑκατέρωθεν τῶν ἀκάνθων τῆς βάσεως. Αἱ γωνίαι ἐμφανίζουσαι μικρὰς διαφορὰς εἶναι ἐσχηματισμέναι ἐκ τῆς ἀπολήξεως τῶν κεντρικῶν κλάδων· μορφοῦνται οὕτω μεγάλα ἢ μικρὰ φύλλα εἰς ἀπλοῦς ἢ συνθετωτέρους συνδυασμοὺς· αἱ ἀνώτεραι κορυφαὶ κύπτουν ἄλλοτε μὲν βαθέως πρὸς τὰ ἔξω (εἰκ. 20), ἄλλοτε δὲ ὄχι. Τὸν ἄβακα κοσμεῖ σειρὰ διχασμένων ἀνθεμίων, φερόντων εἰς τὸ κέντρον σχῆμα ἀμυγδαλοειδές.

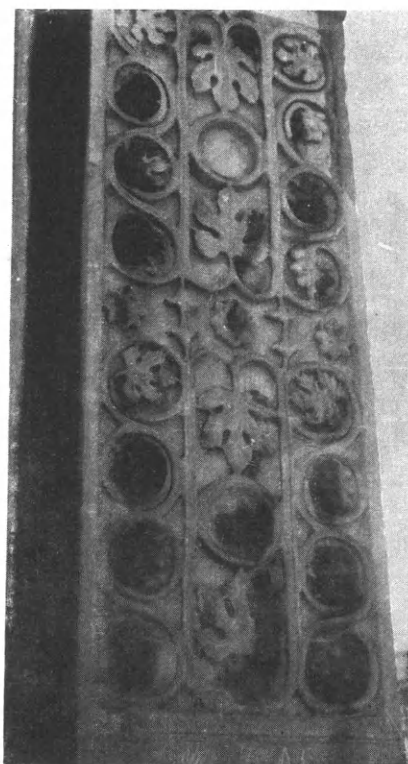
Τὸ ἐπίθημα κοσμεῖται ὑπὸ κυματίου ἀνθεμίων ἐκ πλατέων φύλλων ἀκάνθης, φέρει δὲ εἰς τὸ ἄνω μέρος κόσμημα ὀδοντωτόν. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ κιονοκράνου εἶναι ἐλαφρῶς ἐπικλινὴς κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς.

¹ Or. Christ. 2 (1902) 429.

² Κατωτέρω (ἐν σ. 82) θέλομεν ἰδεῖ ποῖος ὁ ἀρχικὸς αὐτῶν προορισμός.

Είκ. 4. Ἀνατολικὸς πεσσός.
Ἀνατολική πλευρά.

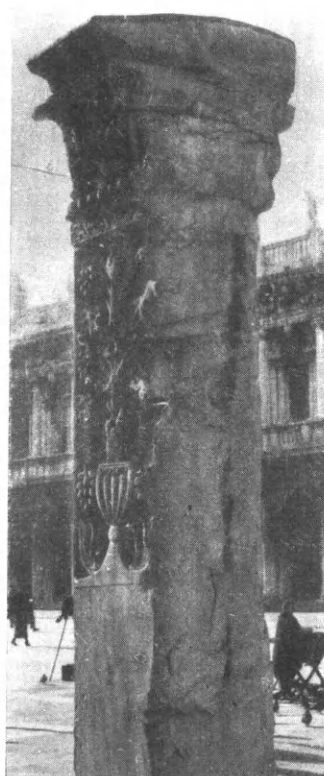
Είκ. 5. Ἀνατολικὸς πεσσός.
Βορεία πλευρά.

Είκ. 6. Ἀνατολικὸς πεσσός.
Δυτική πλευρά.

Είκ. 7. Δυτικὸς πεσσός.
Ἀνατολική πλευρά.

Είκ. 8. Δυτικὸς πεσσός.
Βορεία πλευρά.

Είκ. 9. Δυτικὸς πεσσός.
Δυτική πλευρά.

Εἰκ. 10. Ἀνατολικὸς πεσσός. Anderson, 14.502.

Δύο ειδικὰ βιβλία, ἐκδοθέντα ἀμφοτέρω κατὰ τὸ 1936, μᾶς πληροφοροῦν περὶ τῶν πεσσῶν τὰ ἐξῆς: Τὸ ἓν, ὅτι ἡ τέχνη των εἶναι ἀνεπαρκῶς καθωρισμένη¹, τὸ δ' ἕτερον, ὅτι ὁ τόπος τῆς προελεύσεως των εἶναι ἡ Ἀντιόχεια καὶ μάλιστα ὅτι εἶναι δείγματα τῆς τέχνης τῆς πόλεως ταύτης², ἐπειδὴ ἓν των μονογραμμάτων ἐθεωρήθη ὅτι ἀναλύεται εἰς τὴν λέξιν «Ἀντιόχειος», ἡ ἀνάλυσις ὁμῶς ταύτη δὲν φαίνεται ὀρθή (βλ. κατωτέρω). Ἡ χρονολογία δὲ των πεσσῶν ἐβασίζετο κυρίως ἐπὶ τοῦ παραλληλισμοῦ πρὸς τὸ μνημεῖον τοῦ Τάκ-ί-μποστάν, τὸ ὁποῖον ἐθεωρεῖτο ὡς ἔργον τοῦ ἔτους 600, νῦν ὁμῶς θεωρεῖται ὅτι ἐξετελέσθη μεταξὺ των ἐτῶν 450-75³.

Κατόπιν των ὡς ἄνω ἐκτεθέντων θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ ἐξετάσωμεν τοὺς πεσσοὺς ἀνεπιρέαστοι ἐκ των μέχρι τοῦδε γνωμῶν ἀρχόμενοι τῆς ἐρεῦνης ὑμῶν ἐκ τοῦ τόπου τῆς προελεύσεως των δηλ. τῆς Πτολεμαῖδος.

Ἡ Πτολεμαῖς⁴ ἀπὸ τοῦ 638 εἶναι κτῆσις ἀραβική. Τῷ 1104, μετὰ πείσμονα

1 R. Kautzsch, Kapitellstudien, Beiträge zu einer Geschichte des spätantiken Kapitells im Osten vom vierten bis ins siebente Jhd., Berlin 1936 (ἐν Studien zur spätantiken Kunstgeschichte 9), 185... «die berühmten Pfeiler von Acre vor San Marco. Sie sind nur leider auch nicht datiert und ihre Kunst ist noch nicht befriedigend erklärt:» οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Kautzsch εἶναι τοσοῦτω μᾶλλον χαρακτηριστικοί, καθ' ὅσον γνωρίζομεν τὴν ἐπιμελεστάτην καὶ ἐξονυχιστικὴν ἐρευναν τοῦ συγγραφέως περὶ των κιονοκράνων των χρόνων τούτων.

2 J. Strzygowski, L'ancien art chrétien de Syrie (Étude préliminaire de G. Millet), Paris 1936 p. 23: «Je me suis également occupé de l'art d'Antioche à propos des deux piliers d'Acre dressés aujourd'hui à Venise», p. 24... «les piliers d'Acre, dont les monogrammes semblent démontrer qu'ils proviennent d'Antioche». Βλ. ἐπίσης Strzygowski, Oriens Christianus 2 (1902) 430-1 ἐνισχυμένον μάλιστα ὑπὸ τοῦ Keil, βλ. ἐπίσης B. Z. 12 (1903) 697, ὅπου ὁ ἴδιος ὁ Strzygowski συντόμως ἀναφέρει εἰς τὰ βιβλιογραφικά σημειώματα τὴν ὡς ἄνω μελέτην του: «Der mächtige orientalische Faktor im Wesen der byzantinischen Kunst war die syrisch-antiochenische Richtung. Es war bisher nur schwer möglich sich eine Vorstellung von dem Kunstgeiste, der vom Erdboden verschwundenen Metropole Syriens, von Antiochien zu machen. Nun suche ich mit Hilfe der Monogramme der beiden Pfeiler von Acre diese Lücke auszufüllen. Damit rückt eine ganze Reihe von Denkmälern in dieses Zentrum». Ἐφιστῶ ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῆς τελευταίας φράσεως ἡ ὁποία δεικνύει ποῖον τὸ κύριον ἐπιχείρημα τοῦ Strzygowski διὰ νὰ κατατάξῃ τοὺς πεσσοὺς εἰς τὴν τέχνην τῆς Ἀντιοχείας καὶ πῶς δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου θέλει νὰ «δημιουργήσῃ» τρόπον τινὰ τὴν τέχνην ταύτην.

3 K. Erdmann, Das Datum des Tāḳ-I-Bustān, ἐν Ars Islamica IV (1937) 79-97.

4 Ἡ πόλις ὀνομάσθη Πτολεμαῖς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τῷ 280 π. Χ. ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ 2ου τοῦ Φιλαδέλφου. Ἐκτοτε τὸ ὄνομα διατηρεῖται μέχρι τοῦ μεσαίωνα, ἄλλοτε μόνον καὶ ἄλλοτε ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ Ἀκκον. Σνηθέστερον ὁμῶς εἶναι τὸ Πτολεμαῖς. Ὀνομάζετο δέ:

Ἑβραϊστὶ Ἀκ-σάφ, ἀραβιστὶ Ἀκκᾶ, ἑλληνιστὶ (ἐκ τῆς ῥίζης ταύτης) Ἀκκόν, εἰς Αἰγυπτιακὰς ἐπιγραφὰς ὡς Ἀκκα, (AKKO). Εἰς ἀσσυριακὰς ὡς Ἀκκου. Πρὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου, ὀνομάζεται εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν Ἀκη, βλ. Στράβωνα σ. 758 καὶ Στέφανον Βυζάντιον ἐν λέξει. Κατὰ μίαν ἄλλην ἐκδοχὴν ἡ διπλῆ ὀνομασία ὀφείλεται εἰς δύο ἀδελφοὺς βλ. Tafel et Thomas (ἐν Fontes rerum austriacarum II, 13), Wien 1856, 409 σημ. 4 «est civitas binonia: vocatur enim Ptolemais et Accon, eo quod duo fratres»... τὴν αὐτὴν παράδοσιν γνωρίζει καὶ ὁ περιήγημος ἐπίσκοπος καὶ χρονγράφος Γουλιέλμος τοῦ Τύρου, Guillaume de Tyr et ses continuateurs, Texte fr. du XIII s., revue et annoté par Paulin Paris. Paris 1879 (Firmin-Didot) I. 369: «L'eu dit que deus freres la fonderent: li uns avoit non Ptolemeus, li autre Acon». Εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν, ἔκτισεν ὁ Ἡρώδης θέατρον καὶ ἐπὶ Κλαυδίου ἀποκτᾷ τὸ δικαίωμα αὐτοτελείας καὶ ὀνομάζεται Claudia Caesarea. Τὴν ἐπισκέπτεται ὁ Ἀπ. Παῦλος μετὰ τὴν εἰς Ἑλλάδα περιοδείαν του. Ἀποκτᾷ ἐνωρίτητα ἐπισκόπους Mansi, Sacrorum conciliorum amplissima collectio II, 1307.III, 568. IV, 1400. 1425, VII, 325, 402, 557. VIII, 1082. XI, 176, ὅπου καὶ τὰ ὀνόματα των ἐπισκόπων τούτων, καὶ ὑπάγεται βεβαίως εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας. Ἐχθὸς d'Orient 10 (1907) 97, 145 ἄρθρα τοῦ S. Vailhé. Ἐχει μεγάλην ἐμπορικὴν κίνησιν λόγῳ τοῦ ὅτι ὁ λιμὴν τῆς εἶναι ἐκ των καλύτερων τῆς συριακῆς ἀκτῆς. Grande Encyclopédie française ἐν λ. Acre.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς των σταυροφορῶν ἐπεκράτησε μέχρι σήμερον ἐν τῇ Δύσει νὰ λέγεται St Jean d'Acre, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ, ὅστις ἦτο καθιερωμένος εἰς τὸν Ἀγ. Ἰωάννην. Ἐκ τῆς νεωτέρας ἱστορίας εἶναι γνωστὴ ἡ καταστροφὴ τοῦ Βοναπάρτου εἰς τὸ St Jean d'Acre τὸ 1799, ὅπου ἔλαβον μέρος τινὲς των ἐνδοξοτέρων στρατηγῶν τῆς Γαλλίας: ὁ Kleber, Murat, Bon, Lannes, Reynier. Ἀπωλέσθησαν τότε 4000 ἄνδρες, τὸ ἥμισυ περίπου τῆς στρατιᾶς.

Περὶ ἰσσότερα περὶ Πτολεμαῖδος βλ. εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ L. Pirot εἰς λ. Acre ἐν Dictionnaire de la Bible (éd. par Vigoureux), Paris 1895-1912. I, 108-112 καὶ συμπλ. (1928), 38-42 βλ. ἐπίσης ἐνταῦθα ὑποσ. 5 ἐν σελ. 79.

ἀγῶνα, καταλαμβάνεται, πέντε ἔτη μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν Ἱεροσολύμων, ὑπὸ τοῦ Βαλδουίνου τοῦ 1^{ου}, διωκεῖτο δὲ δι' ὑποκομίτων ἐξαρτωμένων ἐκ τῶν βασιλέων τῆς Ἱερουσαλήμ¹. Ἡ σημασία τῆς Πτολεμαΐδος ὁλονὲν ἠῦξανεν· καταφαίνεται δὲ τοῦτο ἐκ τοῦ πείσμονος ἀγῶνος πρὸς ἀνάκτησίν της, ὅτε, μετὰ τὴν πανωλεθρίαν τοῦ 1187 παρὰ τὸ Χαττίν, ὁ Χαλίφης τῆς Αἰγύπτου Σαλά-εντ-ντίν, ἀφοῦ πρότερον κατέλαβεν ὅλην σχεδὸν τὴν Συρίαν (Τύρον, Τρίπολιν, Ἀντιόχειαν), καταλαμβάνει τέλος καὶ αὐτὴν τὴν Πτολεμαΐδα. Ἐπὶ τρία ἔτη ἔμεινεν εἰς χεῖρας τοῦ ἰσχυροῦ Σαλά-εντ-ντίν, κατὰ τὸ διάστημα δὲ τοῦτο πολιορκεῖται ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Ἱερουσαλήμ Γουΐδου Ντὲ Λουσινιαν (Guy de Lusignan) τῇ βοηθείᾳ τῶν Πισαίων. Ὁ στρατὸς αὐξάνεται τῇ συνδρομῇ ὅλων σχεδὸν τῶν ἱπποτῶν τῶν εὐρισκομένων ἐν Συρίᾳ καὶ Παλαιστίνῃ, οἱ δὲ Γενουήνσιοι ἔρχονται εἰς ἐπικουρίαν μετὰ στόλου. Εἰς τὴν Πτολεμαΐδα συγκεντροῦται ὅ,τι μεγαλύτερον καὶ ἰσχυρότερον εἶχεν νὰ ἐπιδείξῃ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Εὐρώπη εἰς βασιλεῖς, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων ὑπῆρξαν ἐκ τῶν ἐνδοξοτέρων τοῦ Μεσαίωνα. Διὰ τὴν τελικὴν φάσιν τοῦ ἀγῶνος καταφθάνουν ἐκεῖ τὴν 13 Ἀπριλίου τοῦ 1191, ὁ Φίλιππος Αὐγούστος βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, τὴν 8 Ἰουνίου, ὁ Ῥιχάρδος 1^{ος} ὁ Λεοντόκαρδος, βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας, πρὸ ὀλίγου δὲ εἶχον φθάσει τὰ ὑπολείμματα τοῦ θρυλικοῦ Φριδερίκου 1^{ου} τοῦ Βαρβαρόσσα. Κατὰ τὸν Ἀραβὰ χρονογράφον Ῥαχίδ-εντ-ντίν, συνεκεντροῦντο κατὰ καιροὺς ὑπὲρ τὰς 600000 ἀνθρώπων (ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν τειχῶν). Εἶναι ἡ μεγαλύτερα συνάντησις τοῦ χριστιανικοῦ καὶ ἰσλαμικοῦ κόσμου. Τέλος τὴν 13 Ἰουλίου 1191 παραδίδεται ἡ πόλις. Καὶ αὐτὸ ἔτι τὸ ξύλον τοῦ πραγματικοῦ Σταυροῦ φαίνεται, ὅτι εἶχεν ἀπαγάγει ὁ Σαλά-εντ-ντίν εἰς Πτολεμαΐδα, διότι ὁ Φίλιππος-Αὐγούστος τὸ ἀπαιτεῖ μετ' ἄλλων ἀνταλλαγμάτων διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς φρουρᾶς².

Ἐκατὸν ἔτη ἀκριβῶς παραμένει ἡ πόλις εἰς χεῖρας τῶν σταυροφόρων, μέχρι τῆς 13 Ἰουνίου τοῦ 1291. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο φθάνει εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς ἀκμῆς της· γίνεται πρωτεύουσα τῶν σταυροφόρων μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ ἔδρα τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Εἶναι ἔδρα ὅλων τῶν θρησκευτικῶν, πολιτικῶν, στρατιωτικῶν καὶ λοιπῶν ἀρχῶν καὶ κέντρον τῶν περιφήμων σταυροφορικῶν ταγμάτων³.

1 Περὶ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν καὶ τῆς μεταγενεστέρως ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως καθὼς καὶ τῶν λατίνων ἐπισκόπων τῆς πόλεως βλ. ἐν συνδυασμῷ τὰ ἐξῆς: La Quien, Oriens Christianus II, 816. III, 1329-1336. P. B. Gams, Series episcoporum Ecclesiae catholicae, Ratisbonne 1870, 434 καὶ suppl. 1870-85 Leipzig 1931 (νέα ἔκδοσις εὐρίσκεται ὑπὸ ἐπεξεργασίαν). Du Cange, Les familles d'outre mer, Paris 1869, 646-648. 777-780. Zeitschrift des Deutschen-Palästina Vereins 10 (1887) 1-48 ὅπως ἐξαιρετικῆς ἐπιμελείας ἄρθρον τοῦ R. Röhricht. Eubel, Hierarchia catholica medi aevi, Münster 1898, I, 66 κ.έ. II, 88 κ.έ.

2 Τὴν κατάληψιν καὶ τὴν ἐπακολουθήσαν τρομερὰν σφαγὴν τῶν αἰχμαλώτων περιγράφει εἰς λατινικὸν ποίημα, πλὴν ἄλλων χρονογράφων καὶ ὁ μοναχὸς Ἀύμαρος, εἰς ζωηρότατον ὕψος. Haymari monachi, De expugnata Accone liber tetrastichus, éd. P. E. D. Riant, Lyon 1866 (εἰς 200 ἀντίτυπα)· ἄλλας ἐκδόσεις βλ. ἐν Potthast, Bibl. I² 571. Ἐκ τοῦ ποιήματος παραθέτομεν ἐνταῦθα δύο τετράστιχα μόνον (204 καὶ 205).

Nam quadris, lapidibus undiaque sublati
Omne jam amiserat robur firmitatis
Columnis et portibus subitus coaptatis
Ruitura funditus, tantum concrematis.
Lapsu turris igitur territi timore,
Pessimo in dubiis rebus suggestore
Turci pertinaciae posito furore,
Civitatem offerunt supplicatum more.

3 Ἡ Πτολεμαΐς καρδιά τῆς χριστιανωσύνης ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐλκύει καὶ αὐτὸν τὸν Ἀγ. Φραγκίσκον τῆς Ἀσσίζης, ὅστις ἔρχεται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 13^{ου} αἰῶνος μὲ δώδεκα ἀκολούθους του καὶ ἐγκαθιστᾷ τοὺς Φραγκισκανοὺς τῆς Παλαιστίνης. Ὀλίγον ἀργότερον ἔρχεται ὁ Βενέδικτος τοῦ Arezzo· εὐρίσκομεν ἐγκατεστημένους τοὺς δομινικανοὺς κ. ἄλ. Revue de l'orient latin 1 (1893) 526-35 (Bahne) λεπτομερέστερον δὲ ἐν Z. D. P. V. 10 (1887) 1 κ. ἐξ. (ἄρθρον τοῦ Röricht). Τέλος τὸ 1228 ἔρχεται εἰς Πτολεμαΐδα ὁ Φριδερίκος ὁ 2^{ος} τῆς Γερμανίας καὶ τὸ 1254 ὁ Ἀγ. Λουδοβίκος ὁ 9^{ος} τῆς Γαλλίας.

Τὰ ὀλίγα ταῦτα ἀρκοῦν διὰ νὰ φανῇ ἡ σπουδαιότης τῆς Πτολεμαίδος κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Οἱ Ἴταλοι κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης, εἶχον εἰς τὴν ἀνατολικὴν Μεσόγειον πλήρεις σχεδὸν ἐμπορικὸν δίκτυον, κυρίως οἱ Ἑνετοί, οἱ Γενουήνσιοι, οἱ Πισαῖοι καὶ οἱ Ἀμαλφηνοί, διὰ τῆς ἐπιτηδείου αὐτῶν ἐμπορικῆς πολιτικῆς ἐπεδίωξαν καὶ κατώρθωσαν νὰ λάβουν εἰς χεῖράς των ὅλον σχεδὸν τὸ ἐμπόριον τῆς Ἀνατολῆς¹, τὰ πλούτη τῆς ὁποίας περιεβάλλοντο διὰ φανταστικῆς καὶ ὄνειρώδους ἀξίας. Τῶν κερδῶν τούτων ἐπωφελοῦντο περισσότερον παντὸς ἄλλου αἱ ἰταλικαὶ αὗται πόλεις χάρις εἰς τὰς καταλλήλους ἐνεργείας τῶν ἀρχηγῶν καὶ τῶν συμβουλίων των· καὶ ἐνῶ οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ ναύαρχοί των εἶναι ὀλιγώτερον γνωστοὶ τῶν περιφήμων σταυροφόρων ἀρχηγῶν, δὲν ὑπῆρξεν ἡ συνεισφορά των μικρότερα. Τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις ἔβλεπον κυρίως ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως, οὕτω δὲ πάντοτε ἐζήτουν καὶ ἐπετύγχανον συμβάσεις διὰ τῶν ὁποίων θὰ εἶχον ἐμπορικὰ προνόμια, ἐν ᾗ περιπτώσει ὁ ἀγὼν ἀπέβαινεν ὑπὲρ αὐτῶν. Καὶ ἐμάχοντο τότε μετὰ γενναιότητος καὶ εὐφυΐας, μετατρέποντες καὶ αὐτὰ τὰ πλοῖά των εἰς πολιορκητικὰς μηχανάς.

Πόσον ἡ οἰκονομικὴ κυρίως ἄποψις ἐνδιέφερεν αὐτοὺς φαίνεται ἐκ τῶν συμβάσεων, ἃς συνῆπτον· γνωρίζομεν τοιαύτας συμβάσεις πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου², χαρακτηριστικώτερον ὅμως διὰ τὴν πρωτεύουσαν σημασίαν ἣν εἶχον τὰ ἐμπορικὰ των συμφέροντα εἶναι, ὅτι συνῆπτον συμβάσεις καὶ πρὸς τοὺς ἄλλοπίστους μουσουλμάνους³, ἐνῶ τὸ σταυροφορικὸν πνεῦμα εὐρίσκετο εἰς τὴν ἀκμὴν του. Εἰς τὰς συμβάσεις μετὰ τῶν Κομνηνῶν παρείχοντο εἰς τὰς Ἰταλικὰς πόλεις προνόμια ἀτελείας καὶ πολὺ πλεόν τούτου, δικαιώματα ἐγκαταστάσεως εἰς τὰς κυριώτερας πόλεις τῆς Βυζαντινῆς ἐπικρατείας· ἀντὶ τούτων αἱ πολιτεῖαι αὗται ἀνελάμβανον ἄλλοτε μὲν τὴν ὑποχρέωσιν παροχῆς θετικῆς βοήθειας εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἐναντίον ἐχθροῦ (π. χ. τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας), ἄλλοτε δὲ ὑπεχρεοῦντο μόνον νὰ μὴ συμμαχήσουν μετ' ἄλλου (π. χ. τοῦ αὐτοκρ. τῆς Γερμανίας) ἐναντίον τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Εἰς τὰς συμβάσεις, πλὴν τοῦ στρατιωτικοῦ περιεχομένου περιελαμβάνοντο διατάξεις, διὰ τῶν ὁποίων παρεχωροῦντο τελωνειακὰ καὶ ἐμπορικὰ προνόμια, ἀλλὰ καὶ παροχαί, αἱ ὁποῖαι συνίσταντο κατὰ κανόνα εἰς μίαν ἐκκλησίαν, μίαν συνοικίαν, μίαν ἀγοράν, μίαν ὁδόν, ἓνα λουτρὸν καὶ ἄλλα. Οὕτω ἐγκαθίσταντο εἰς τὴν συνοικίαν ὡς εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν πατρίδα. Αἱ παροικίαι

1 Περὶ τοῦ ἐμπορίου τῶν πόλεων τούτων εἰς τὸν μεσαίωνα παραμένει ἀκόμη κλασσικὸν τὸ ἔργον τοῦ W. Heyd (τὸ ἐχρησιμοποίησα ἐν τῇ γαλλικῇ ἐπὶ ἐνημέρῃ μεταφράσει τοῦ Furcy Raynaud), *Histoire du commerce du Levant au moyen-âge*. Leipzig 1885 2 T.

2 Περὶ αὐτῶν A. A. Vasiliev, *Histoire de l'empire byzantin*, Paris 1932, passim. καὶ π. χ. II, 142, λεπτομερέστερον καὶ πλήρη περὶ τῶν συμβάσεων βιβλιογραφίαν, δι' ἧς δύνανται νὰ εὐρεθῶν τὰ τε κείμενα καὶ ὅ,τι σχετικὸν πρὸς αὐτάς βλ. παρὰ Fr. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565-1453*. München-Berlin 1925, II βλ. π. χ. τοὺς ἐξῆς ἀριθμοὺς 1081 τοῦ ἔτους 1082, οἱ Ἑνετοὶ θεωροῦνται δοῦλοι τοῦ αὐτοκράτορος (Ἀλεξίου), 1365 τοῦ ἔτους 1147 ἐπὶ Μανουήλ, 1370 (ἔτ. 1149) σύμβασις μετὰ τῆς Πίζης,

1499 (ἔτ. 1170) μετὰ τῆς ἰδίας, 1610 (ἔτ. 1192) μετὰ τῶν Γενουηνίων· ἀναφέρω μερικὰς τῶν συμβάσεων ὡς τὰ ἀσφαλέστερα δείγματα τῆς σπουδαιότητος τῶν ἐμπορικῶν τούτων σχέσεων, αἵτινες ἦσαν συνδεδεμέναι μετὰ στρατιωτικὰς καὶ πολιτικὰς ἐκατέρωθεν ὑποχρεώσεις.

3 Γνωρίζομεν πράγματι ἐμπορικὴν σύμβασιν τῶν Ἑνετῶν μετὰ τοῦ ἐμίρου τῆς Πτολεμαίδος, χρονολογούμενην ἀπὸ τοῦ 1304, ἥτοι ὀλίγα μόλις ἔτη μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Χριστιανῶν ἐκ τῶν ἀκτῶν τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης. Βλ. Comte de Mas Latrie, ἐν *Archives de l'Orient latin* 1 (1881) 403 κ. ἐξ. «En continuent à défendre de leur mieux les possessions territoriales et les privilèges commerciaux qu'ils avaient obtenus des princes chrétiens et des souverains musulmans, ils n'eurent plus qu'un but, les profits du négoce».

αὐται κατὰ καιροὺς ἤκμαζον πολύ, συγκεντροῦσαι πολυαρίθμους κατοίκους· γνωρίζομεν μάλιστα πόσον ἐπικινδύνως μεγάλην ἔκτασιν εἶχον λάβει ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ἐν Πτολεμαΐδι ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἡ παροικία τῶν Γενουηνσίων, διότι ὡς θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω, οἱ ὑπὸ ἐξέτασιν πεσσοὶ προέρχονται ἐκ τινος πύργου αὐτῶν. Ἡ Πτολεμαῖς ἦτο ἐκ τῶν σπουδαιότερων πόλεων τῶν σταυροφόρων ἐπὶ τῆς συριακῆς ἀκτῆς καὶ πρὸ τῆς πτώσεως τῶν Ἱεροσολύμων, λόγῳ τῆς οἰκονομικῆς, θρησκευτικῆς καὶ στρατιωτικῆς σημασίας ἣν εἶχε, καθ' ὅσον ἀπετέλει τὸ κέντρον τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου ὅλου σχεδὸν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου¹ (εἰκ. 11). Ἐν τῇ πόλει ἤδρευον αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ἀρχαὶ ὑπῆρχον δὲ 42 τοῦλάχιστον ναοί, περιεφρουρεῖτο δὲ ἰσχυρῶς ἔχουσα 17 πύλας καὶ 22 πύργους². Ἡ Γένουα, ἡ ὁποία εἶχε διὰ τὸ Τυρρηνικὸν πέλαγος τὴν σημασίαν, ἣν εἶχεν ἡ Βενετία διὰ τὴν Ἀδριατικὴν, ἤσκει ἀπὸ τοῦ 11^{ου} ἤδη αἰῶνος τολμηρὰν ἐμπορικὴν πολιτικὴν ἀνὰ πᾶσαν σχεδὸν τὴν Μεσόγειον³.

Μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν σταυροφόρων εἰς τὴν Πτολεμαΐδα ἡ παροικία τῶν Γενουηνσίων καθίσταται πλουσιωτάτη ἔχουσα μεγάλα εἰσοδήματα⁴, ἅτινα μᾶς εἶναι γνωστὰ ἐκ διασωθέντος λεπτομεροῦς καταλόγου⁵. Εἰς τὸν παρατιθέμενον (εἰκ. 12 καὶ 17) παλαιὸν χάρτην τῆς Πτολεμαΐδος, ὅστις παρὰ τὸν πρωτόγονον αὐτοῦ τρόπον κατασκευῆς εἶναι σαφέστατος, διακρίνομεν εὐθὺς εἰς τὸ μέσον τοῦ λιμένος τὴν θέσιν τῶν Ἐνετῶν

1 E. Rey, Les colonies . . . 451.

2 R. Röhrich in Z. D. P. V. 10 (1887) 304.

3 W. Suida. Genua 1906, 5.

4 Arch. de l'Or. lat. 2 (1884) 213 κ. ἑξ.

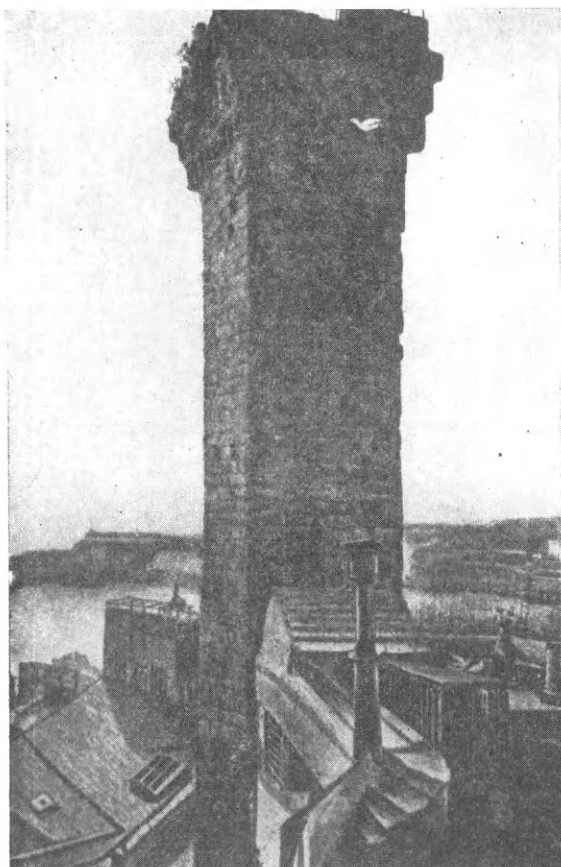
5 Περὶ Πτολεμαΐδος σύντομον πληροφορίαν βλ. ἐν Grande Encyclopédie fran. ἐν St Jean d'Acre. Πλέον ἐκτεταμένην μελέτην καὶ συγχρονισμένην ἀπὸ βιβλιογραφικῆς ἀπόψεως ἐν Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique (éd. Mgr. A. Baudrillard, A. Vogt. et U. Rouzies) Paris 1912. (λ. Acre) ἄρθρον τοῦ S. Vailhé. Εἰς συμπλήρωσιν τούτων λίαν ἐπιμελῆ ἐργασίαν τοῦ E. Rey, Les colonies francques en Syrie aux XII et XIII siècles, Paris 1883, κυρίως· μὲν ἀπὸ τῆς σελ. 451-71 μετὰ τῶν σελ. 462-3 σχέδιον τῆς πόλεως μετὰ τῶν περιχώρων (εἰκ. 11). Δυστυχῶς ἐκ τοῦ σχεδίου δὲν δύνανται τις νὰ συμπεράνῃ πολλὰ, εἶναι ὅμως ὑπὸ κλίμακα, οὕτω δὲ συνδυαζόμενον μετὰ τοῦ ἐν εἰκ. 12 καθίσταται χρησιμώτατον ἰδίῳ· διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀποστάσεων. Περὶ τῆς πόλεως Acre ὁ Rey πολλάκις ποιεῖται λόγον καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ βιβλίου, ὁ πίναξ ὅμως δὲν εἶναι πλήρης· οὕτω παραλείπει νὰ παραπέμψῃ καὶ εἰς τὰς ἑξῆς ἔτι σελ. 4, 8, 70, 71, 114, 115, 197, 198, 204, 217, 222, 224, 230, 231. Τοῦ G. Rey, Étude sur les monuments de l'architecture militaire des croisés en Syrie et dans l'île de Chypre (ἐν Collection de documents inédits sur l'histoire de France publiés par les soins du ministère de l'instruction publique, 1re Série, Histoire Politique), Paris 1871. Δύο σημαντικὰ ἄρθρα τοῦ R. Röhrich, Studien zur mittelalterlichen Geographie und Topographie Syriens καὶ τὸ προαναφερθὲν Syria sacra καὶ τὰ δύο ἐν Z. D. P. V. 10 (1887) 300-8 (βιβλιογρ. σημ. σελ. 2). Τελοῦς ἡ νεωτέρα μελέτη, καθ' ὅσον γνωρίζω,

περὶ Acre εὐρίσκεται εἰς τὸ βιβλίον τοῦ C. Enlart, Les monuments des croisés dans le royaume de Jerusalem, Architecture religieuse et civile, Paris 1925-6 II, 2 κ. ἑξ. πίν. 51-7. Περὶ τῶν ἐκάστοτε συμβάσεων τῶν Γενουηνσίων ἐν Historiae patriae monumenta 7, 8 Lieber Jurium reipublicae Genuensis. Augustae Tauriorum (Torino) 1854 κ. ἑξ. ἡ κατάταξις εἶναι εὐκόλος· καὶ ἐν Dölger, Regesten . . . , II. Περὶ τῆς συμμετοχῆς τῶν Ἱταλικῶν πόλεων εἰς τὰς σταυροφορίας βλ. W. Heyd, Histoire du commerce, I, 136 κ. ἑξ. διὰ τὴν βοήθειαν, ἣν θὰ παρείχον οἱ Ἐνετοὶ εἰς τὸν Γουδεφρέδον de Bouillon κατὰ τὸ ἔτος 1100 πρὸ τῆς ἀποτυχούσης τότε καταλήψεως τῆς Πτολεμαΐδος, ἐξήτησε δι' ἐκάστην καταληφθεῖσαν καὶ καταληφθησομένην πόλιν παραθαλάσσιον τε καὶ μὴ τὴν παραχώρησιν μιᾶς ἐκκλησίας, κατάλληλον χώρον διὰ τὴν ἀγοράν, ἐπὶ πλέον δὲ τὸ τρίτον τῆς πόλεως. Ὁ Ταγκρέδος, πρῶτος τῆς Ἀντιοχείας παρέχει εἰς τοὺς συμμάχους τοῦ Γενουηνσίου κατάλληλον χώρον ἵνα κτίσουν εἰς τὸ Gibellum. Οἱ Ἐνετοὶ ζητοῦν τὸ 1123 διὰ τὰς καταληφθησομένας πόλεις· Δρόμον, πλατεῖαν, ἐκκλησίαν, λουτρόν, κάμινον, (φοῦρον) καὶ ἐλευθερίαν ἀπὸ τῆς πληρωμῆς τῶν φόρων. Ὁ Heyd ἐν σ. 145 λέγει: «Les Genoës contribuèrent à la conquête du plus grand nombre (des villes)»· βλ. ἀνάλογα σ. 150, 153, 157 κ. ἄλ. Ὁ Γουλιέλμος τῆς Τύρου ἐν Guillaume de Tyr et ses continuateurs, Texte fr. du XIII s. revue et annoté par Paulin Paris, Paris 1879 II, 373 ἐξ ἀφορμῆς τῆς καταλήψεως τῆς Πτολεμαΐδος τὸ 1104 λέγει τὰ ἑξῆς: Biens tint (ὁ βασιλεὺς τῆς Ἱερουσαλὴμ) à Genevois leur convenant (ὑπόσχεσιν), et par desus leur dona de biens dons (πολλὰ δῶρα).

Οἱ Ἴταλοι ἐγκαθιστάμενοι εἰς Πτολεμαΐδα μεταφέρουν τὰς συνηθείας τῆς πατρίδος των. Οὕτω δὲ καὶ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐκεῖ συνήθειαν ὅπως κτίζουν πύργους ἐντὸς τῆς πόλεως, μεταφέρουν καὶ εἰς τὴν Πτολεμαΐδα, καθὼς μανθάνομεν ἐκ τῶν γραπτῶν πηγῶν¹ καὶ τοῦ χάρτου τοῦ Sanuto (εἰκ. 12). Εἰδικώτερον γνωρίζομεν, ὅτι δύο τοῦλάχιστον πύργοι τῆς Πτολεμαΐδος ἀνῆκον εἰς τοὺς Γενουηνοίους². Τὸ γεγονός δὲ καὶ μόνον ὅτι εἶναι ἐκτισμένοι ἐντὸς τῆς πόλεως, θὰ ἤρκει νὰ μᾶς πείσῃ ὅτι οἱ πύργοι οὗτοι εἶναι κτίσματα τῶν Ἰταλῶν καὶ ὅχι τῶν ἐντοπίων προκατόχων τῆς Πτολεμαΐδος, καὶ ἂν ἔτι δὲν εἴχομεν ῥητὰς περὶ τούτου πληροφορίας.

Εἰκ. 13. Πύργος τῶν Embriaci ἐν Γενούῃ.

Πῶς ἦσαν οἱ πύργοι οὗτοι δυνάμεθα εὐκόλως νὰ φαντασθῶμεν ἀναλογιζόμενοι ἀπεικονίσεις πόλεων κατὰ τὸν μεσαίωνα. Παραθέτω δύο εἰκόνας τῆς Γενούης, τῆς καὶ μητροπόλεως τοῦ ἐνδιαφέροντος ἡμᾶς τμήματος τῆς Πτολεμαΐδος. Εἰς τὴν εἰκ. 13

Εἰκ. 14. Ξυλογραφία τῆς Γενούης (μέσα 15^{ου} αἰῶνος).

φαίνεται ὁ ἔτι καὶ σήμερον σωζόμενος πύργος τῶν Embriaci εἰς τὸ μέσον τῆς πόλεως. Ἡ εἰκ. 14, ἀπεικονίζουσα τὴν Γένουαν κατὰ τὰ μέσα τοῦ 15^{ου} αἰῶνος, δίδει σαφῆ τὴν διάταξιν τῆς πόλεως, μετὰ τῶν ἐκκλησιῶν, πύργων καὶ λοιπῶν κτισμάτων³.

Ἀφοῦ λοιπὸν εἶδομεν γενικῶς τὰ τῶν Ἰταλῶν παροίκων, ἐρχόμεθα νῦν εἰς πολεμικὸν ἐπεισόδιον, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ τῆς μεταφορᾶς τῶν πεσσῶν εἰς Βενετίαν.

1 E. Rey, *Les colonies* . . . , 4, ὅπου ἀναφέρει τὸ ἑξῆς ἐκ τοῦ χρονικοῦ τοῦ Hermam Corner. «A Acre notamment on voyait s'élever nombre de ces tours seigneuriales si répandues dans le nord de l'Italie». Τὸ αὐτὸ λέγει καὶ ὁ L. de Mas Latrie, *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*, Paris 1861. I, 375... «des tours que les Italiens avaient éle-

vées dans leurs maison suivant l'usage de leur pays».

2 R. Rohricht ἐν Z.D.P.V. 10 (1887) 308. turis: . . . nova Januensium . . . vetus Januensium.

3 Αἱ εἰκ. 13 καὶ 14 ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Frederico Donaver, *La storia della Republica di Genova*, Genova 1913, I παρὰ σ. 96 καὶ 296. Βλέπε ἐπίσης αὐτόθι σ. 176 καὶ II 16.

Ἡ διχόνοια μεταξύ τῶν σταυροφόρων ἦτο κακόν, τὸ ὁποῖον τοὺς ἐχαρakterίζεν ἀπὸ τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν βασιλέων μέχρι καὶ τοῦ τελευταίου στρατιώτου ὑπάρχον ἔριδες. Αἱ ἐμπορικαὶ πόλεις εὐρίσκοντο εἰς διαρκῆ διάστασιν λόγῳ τῆς ἐμπορικῆς τῶν ἀντιζηλίας, τῷ δὲ 1256 ἐκρήγνυται μεταξύ Ἑνετῶν καὶ Γενουηνσίων αἱματηρότατος πόλεμος, ὁ ὁποῖος διήρκεσε περὶ τὰ 2 ἔτη, εἶχεν δὲ ὡς θύματα περὶ τὰς 20,000 ἀνθρώπων¹. Αἰτία τοῦ πολέμου τούτου ὑπῆρξε βεβαίως καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐμπορικὴ ἀντιζηλία, ἰδίως λόγῳ τῆς αὐξανούσης δυνάμεως τῶν Γενουηνσίων, ἀφορμὴν ὅμως ἔδωσε γεγονὸς δευτερευούσης σημασίας, δηλ. τίς τῶν δύο θὰ κατεῖχε τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγίου Σάββα. Ἐνῶ πρότερον κατεῖχον αὐτὴν ἀμφότεροι, τῷ 1256 οἱ Ἑνετοὶ ἐμφανίζονται εἰς τὸν διοικητὴν τῆς Πτολεμαΐδος παπικὸν γράμμα, διὰ τοῦ ὁποῖου παρείχετο εἰς αὐτοὺς τὸ δικαίωμα ὅπως κατέχουν αὐτὴν μόνοι. Οἱ Γενουήνσιοι παρουσίασαν ἄλλο γράμμα διὰ τοῦ ὁποῖου ἐπίσης παρείχετο εἰς αὐτοὺς ἡ αὐτὴ ἐκκλησία. Ἐπικολούθησαν ἔριδες καὶ ἀντεγκλήσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἐφρονεῦθη τις, οὕτω δὲ ὁ πόλεμος ἐξερράγη. Παραλείποντες τὰς λεπτομερείας καὶ ἀμφιταλαντεύσεις τοῦ ἀγῶνος ἐρχόμεθα εἰς τὴν τελικὴν καὶ ἀπόλυτον νίκην τῶν Ἑνετῶν· οἱ Γενουήνσιοι ἐξαφανίζονται σχεδὸν τελείως ἐκ τῆς πόλεως. Ἀπηγορεύθη μάλιστα ὅπως ἔχουν ἀνηρτημένην τὴν σημαίαν των, ὅταν εἰσέρχονται εἰς τὸ ἐξῆς ἐντὸς τοῦ λιμένος τῆς Πτολεμαΐδος· Πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐσήμαινε καὶ τελείαν ἀπώλειαν τῶν ἐμπορικῶν των ὠφελημάτων, διότι θὰ εἰσήρχοντο ὡς ξένοι πλέον εἰς τὸν λιμένα. Θριαμβευτικῶς ὁ νικητὴς Lorenzo Tiepolo μετέφερε ὡς λάφυρα τοὺς ὑπὸ ἐξέτασιν πεσσοὺς εἰς τὴν πατρίδα του Βενετίαν καὶ ἔστησεν αὐτοὺς ἐνώπιον τοῦ Ἀγ. Μάρκου ἐκεῖ ὅπου καὶ σήμερον τοὺς εὐρίσκομεν².

Ἐκ τῆς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παρούσης μελέτης γενομένης περιγραφῆς εἶδομεν ὅτι οἱ πεσσοὶ οὗτοι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἦσαν παραστάδες θύρας, διότι καὶ αἱ τέσσαρες πλευραὶ εἶναι ἐπεξεργασμέναι, ὥφειλον ἐπομένως καὶ αἱ τέσσαρες πλευραὶ νὰ εἶναι ὁραταί· αἱ ὀρθογώνιοι γλυφαὶ εἰς μίαν τῶν γωνιῶν τῶν πεσσῶν, αἵτινες ἐθεωρήθησαν κατασκευασθεῖσαι διὰ νὰ δεχθοῦν θύρας, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐχρησίμευσαν εἰς οὐδὲν ἄλλο εἰμὴ εἰς τὸ νὰ δεχθοῦν γωνίαν τοίχου· ἀπετέλουν οἱ πεσσοὶ αὐτοὶ γωνιαίαν διακόσμησιν κτίσματος. Ὅθεν δεόν ν' ἀναζητήσωμεν λύσεις ὡς περίπου εἰς τὰς εἰκ. 15 ἢ 16. Ἡ γλυφὴ ὅμως τοῦ κορμοῦ δὲν ἐπεκτείνεται εἰς τὸ κιονόκρανον· τοῦτο ἦτο ἐλεύθερον καὶ ὁρατὸν πανταχόθεν. Ὁ τοῖχος τὸν ὁποῖον ἐδέχοντο οἱ πεσσοί, ἐξικνεῖτο μόνον μέχρι τοῦ κιονοκράνου, ἦτο δηλ. περίπου 4 μέτρα ὑψηλός. Πρέπει ἐπίσης ν' ἀποκλείσωμεν τὴν χρησιμοποίησιν τῶν πεσσῶν ἐντὸς κτίσματος (π. χ. ἐκκλησίας) καὶ δι' ἄλλους μὲν

1 L. de Mas Latrie, Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison Lusignan, . . 375. «Des calculs sans doute exagérés, portent à vingt mille le nombre des victimes qu'avait faites cette guerre fratricide».

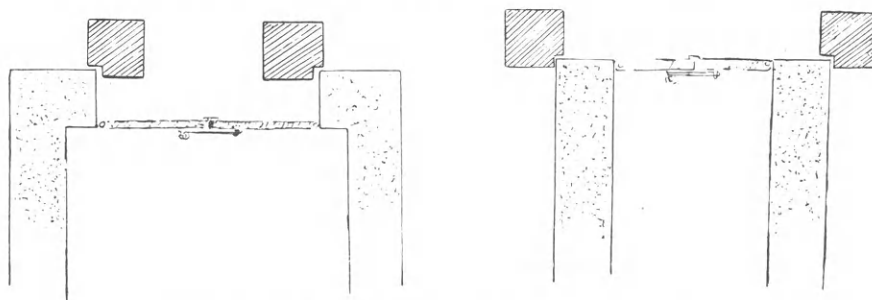
2 Κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα ἐπεχειρήθη οἰκοδομικὴ των σύνδεσις μετὰ τοῦ Ἀγίου Μάρκου· κατὰ τὸν 15ον κατεστράφη ἐκ πυρκαϊᾶς ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ δυτικοῦ πεσσοῦ. Δεῖγμα ἀγάπης τοῦ ἐνετικοῦ λαοῦ πρὸς τὰ σύμβολα αὐτὰ τῆς νίκης· ὑπῆρξεν ἡ ἐντονος διαμαρτυρία τοῦ ἔτους 1530 ἐξ ἀφορμῆς ἐνὸς νέου σχεδίου ἀρχιτεκτονικῆς συνδέσεως

τῶν πεσσῶν· εἰσακουσθείσης τῆς διαμαρτυρίας οἱ πεσσοὶ ἔμειναν ἄθικτοι. Καὶ ἀργότερον ἔτι ζωγραφεῖται ἡ θριαμβευτικὴ μεταφορὰ τῶν πεσσῶν, εἰς τὴν ὁροφὴν τῆς αἰθούσης τῆς ψηφοφορίας τοῦ Palazzo Ducale ὑπὸ τοῦ Fr. Montemezzano (πίν. 1), ἐνὸς τῶν καλλιτέρων μαθητῶν τοῦ Veronese. Ὁ πίναξ αὐτὸς ἐξωγραφήθη εἰς τὴν νέαν πτέρυγα τοῦ Palazzo Ducale, ἣτις ἀνηγέρθη μετὰ τὴν πυρκαϊάν τοῦ 1577 καὶ πάντως πρὸ τοῦ 1609 ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ καλλιτέχνου. Βλ. Thieme - Becker, Allgm - Lexikon d. Bildenden Künstler, ὅπου ἀναφέρεται ὁ πίναξ κακῶς ὡς «ἡ Σφαγὴ παρὰ τὴν Πτολεμαΐδα».

λόγους, ἀλλὰ κυρίως διότι τὰ κιονόκρανα καταλήγουν εἰς εἶδος τετραπλεύρου στέγης¹.

Ἐξ ὅλων τούτων συνάγεται ὅτι οἱ πεσσοὶ εὗρίσκοντο ἐν ὑπαίθρῳ, δὲν ἔφερον φορτίον τι καὶ ὅτι ἐδέχοντο γωνίαν τοίχου σχετικῶς χαμηλοῦ δηλ. ὕψους περίπου 4 μέτρων. Ἐχοντες πρὸς τὸ παρὸν ταῦτα ὑπ' ὄψει, ἃς ἐρευνήσωμεν τὰς γραπτὰς πηγὰς, ἵνα ἴδωμεν τί περὶ αὐτῶν μᾶς παραδίδουν.

Ἀρκετοὶ χρονογράφοι παρέχουν πληροφορίας περὶ τῶν πεσσῶν. Σύγχρονος πρὸς τὰ προμνημονευθέντα ἱστορικὰ γεγονότα χρονογράφος εἶναι ὁ γράψας τὴν *continuatio* τοῦ Γουλιέλμου τῆς Τύρου, ὅστις λέγει: «Κατόπιν ἐκρημνίσθησαν ὁ πύργος καὶ ὅλαι αἱ οἰκίαι τῆς ὁδοῦ τῶν (Γενουηνσίων) καὶ μετεκομίσθησαν εἰς Ἑνετίαν. Διὰ τῶν λίθων τῶν θεμελίων τοῦ Πύργου καὶ τῶν στύλων καὶ ἄλλων λίθων ἐστερέωσαν οἱ Πισαῖοι καὶ οἱ Ἑνετοὶ τὰς ὁδοὺς των». Ἐνταῦθα ἀναφέρεται σαφῶς ὅτι ἐκρημνίσθη ὁ Πύργος, ἐπίσης ὅτι λίθοι μετεκομίσθησαν εἰς Ἑνετίαν. Τέλος γίνεται λόγος περὶ «στύλων».

Εἰκ. 15 καὶ 16. Αἱ εἰκονιζόμεναι θέσεις τῶν πεσσῶν.

Ἀσφαλῶς τὴν μεταφορὰν τῶν πεσσῶν τούτων εἰς Ἑνετίαν θὰ εἶχεν ὑπ' ὄψει ὁ χρονογράφος ὅταν ἔγραφε τὸ σχετικὸν τμήμα τῆς Ἱστορίας του².

Ἄλλος σύγχρονος χρονογράφος ἐπίσης ἀξιόπιστος, ὁ συνεχιστὴς τοῦ Caffaro, λέγει: «Ἐπίσης οἱ ἐχθροὶ ἐκρήμνισαν ἐκ βάθρων τὸν Πύργον (τῶν Γενουηνσίων) . . . καὶ ἀπήγαγον εἰς Βενετίαν τινὰς ἐκ τῶν λίθων» . . . Κατωτέρω δὲ «εἰς Βενετίαν ἀπήγαγον λίθους καὶ τὰς θύρας τοῦ πύργου³».

1 Βλ. ἐπίσης Saccardo ἐν *Archivio Veneto* 34 (1887) 287 ὅπου καὶ αὐτὸς ἀποκλείει τὴν χρησιμοποίησιν ἐντὸς κτιρίου.

2 Ὁ Γουλιέλμος ἔγραψε τὴν ἱστορίαν του μέχρι τοῦ 1184, ἀπέθανε τῷ 1190. Τίς ὁ συνεχιστὴς δὲν ἔχει εἰσοεῖ ἐξακριβωθῇ. Guillelmus Tyrensis archiepiscopus, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum* G. T. *continuata belli sacra Hist.* ἐν P. L. 201. 1043 D. *Après fut abattu le tor et toutes les maisons de lor ruë, et furent portée un Venice. Des pierres du fondement de la tor et des piliers et des autres pierres fermerent (ἐστερέωσαν) Pisan et Venicien lor ruës.* (Οἱ Πισαῖοι πρώην σύμμαχοι τῶν Γενουηνσίων ἀπέστησαν αὐτῶν καὶ ἐτέθησαν παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Βενετῶν ὀλίγον πρὸ τοῦ πολέμου)

3 M. G. H. (*Monum. Germaniae Historica*. ed. G. Pertz) S. S. Tom. XVIII Hannoverae 1863, 240. 6-7. *Inimici autem turrem et omnes domos Januensium fonditus dirruerunt, et ex lapidibus turris cum galeis captis et hominibus quos ceperant Venecias transmisserunt.* 23-9. *Venetii autem non attendentes quod Januenses non longe ab illo tempore eos de civitate*

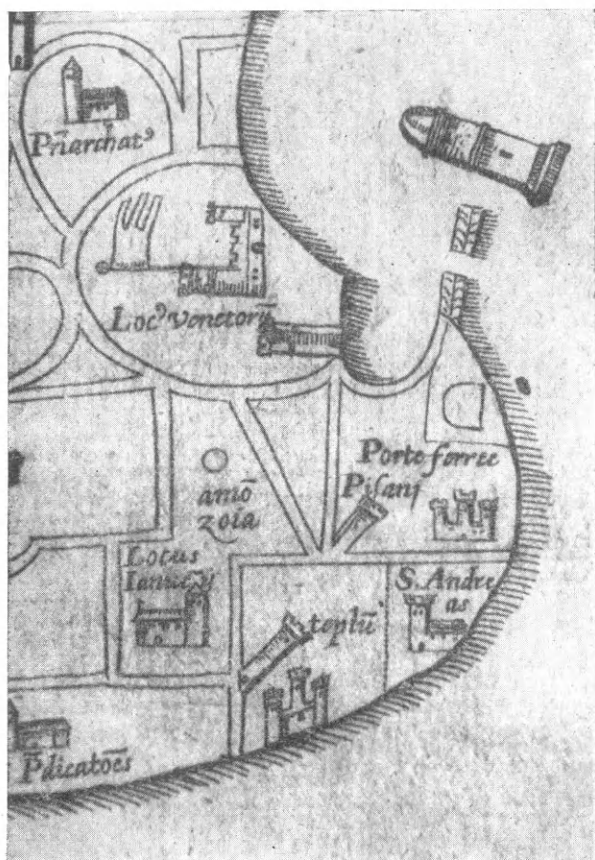
Acconis expellere potuissent, nec eciam ad litteras domini pape, turrim Januensium et rugam ipsorum fonditus dirruerunt; et adeo fundamentum turris foderunt, quod ipsum fundamento aqua erecente barchas posuisse dicuntur, dicentes: Turris Januensium navigat! et pompas et alias facientes. Nam carceratos Venecias duxerunt; licet Januenses visis litteris papalibus suos carcere relaxassent; de lapidibus turris et portas turris Venecias adduxerunt.

Τὸ γενουήνσιον τοῦτο χρονικὸν τοῦ Caffaro ἔδημοσιεύθη ἐπίσης παρὰ Muratori VI Mediolanum 1725. 525-6. Ἡ πηγὴ αὕτη θεωρεῖται ἐκ τῶν πλέον ἀξιοπίστων, βλ. τὴν γνώμην τοῦ εἰδικοῦ G. Saccardo ἐν *Archivio Veneto* 34 (1887) 291-2. Ἐδessa la celebre cronaca cominciata dal Gaffaro verso il 1100, e condotta avanti da contemporaneamente ai fatti narrati, e per ordine publico, fino al 1300.

Ἡ ἐκδοση διὰ τοῦτο τοῦτο χρονικὸν τοῦ Caffaro ἔδημοσιεύθη ἐπίσης παρὰ Muratori VI Mediolanum 1725. 525-6. Ἡ πηγὴ αὕτη θεωρεῖται ἐκ τῶν πλέον ἀξιοπίστων, βλ. τὴν γνώμην τοῦ εἰδικοῦ G. Saccardo ἐν *Archivio Veneto* 34 (1887) 291-2. Ἐδessa la celebre cronaca cominciata dal Gaffaro verso il 1100, e condotta avanti da contemporaneamente ai fatti narrati, e per ordine publico, fino al 1300.

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τοὺς μὴ συγχρόνους χρονογράφους, ὅχι ὅμως ὀλιγώτερον ἀξιοπίστους, καθόσον καὶ αὐτοὶ καὶ ἄλλοι πολὺ μεταγενέστεροι, ἐχρησιμοποιοῦν ἀπολεσθείσας καὶ ἀγνώστους ἡμῖν πηγὰς, πιθανώτατα δὲ συγχρόνους πρὸς τὰ γεγονότα.

Εἰκ. 17. Λεπτομέρεια ἐκ τῆς εἰκόνης 12.

Παραλείποντες ἄλλα χρονικά, ὡς τὸ τοῦ Amadi⁷, ἐρχόμεθα εἰς τοὺς νεωτέρους ἱστορικούς. Ὁ F. Wilken εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν σταυροφοριῶν ἀναφέρει ὅτι μετεφέρθη

Ὁ Βενετὸς Andrea Dandolo, σχεδὸν σύγχρονος¹, τῶν ἀρχῶν δηλ. τοῦ 14^{ου} αἰῶνος, συμπληρῶν τὰς ἀνωτέρω πληροφορίας, λέγει ὅτι «ὁ κρημνισθεὶς πύργος τῶν Γενουηνσίων ὠνομάζετο Μουζοζο²». Ἄλλος ὁ Jacobus de Varagine, Γενουήνσιος αὐτός, γράφει ὅτι «ὁ Πύργος τὸν ὁποῖον οἱ Γενουήνσιοι εἶχον κτίσει ἦτο ὠραιότατος (εὐγενέστατος) καὶ ἰσχυρότατος³» καὶ ὁ Villani, ὅστις γράφει τὸ χρονικόν του Ἰταλιστί, λέγει περίπου τὰ αὐτά⁴. Παρατηροῦντες τώρα τὸν Χάρτην τοῦ Sanuto (εἰκ. 17), βλέπομεν μεταξὺ τῆς συνοικίας τῶν Ἐνετῶν καὶ τῶν Γενουηνσίων στρογγύλον σημεῖον ὀνομαζόμενον «Amosioia⁵» οὕτω καθορίζεται ἀσφαλῶς ἡ θέσις τοῦ κρημνισθέντος γενονατικοῦ πύργου.

Ὁ H. Giblet, τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορία δημοσιεύεται τὸ 1647, λέγει ὅτι οἱ πεσσοὶ εὗρισκοντο εἰς τὴν «αὐλὴν τοῦ νέου πύργου τῶν Γενουηνσίων⁶». Τί εἶδους αὐλὴ ἦτο αὕτη θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

1 D. Weber ἐν E. A. Cigogna, Delle Inscrizioni Veneziane, Venezia 1824, 372 «il primo nostro storico quasi contemporaneo»: . . .

2 Andrea Dandolo, Chron. Venetum ἐν Muratori (παλαιὰ ἐκδοσις) XII. 367 . . . in Achon redeunt cum praeda, locorum eorum, ac Turrim munitissimam dictam Muzoja destruxerunt, cunctaque aedificia.

3 Jacobo de Varagine, Chronica de civitate Januensi ἐν Muratori (1726) IX, 49. Sed durante tregua Veneti et Pisani turrim nobilissimam et fortsissimam quam Januenses in Acharon aedificaverant, fonditus destruxerunt.

4 J. Villani, Histor. Univer. ἐν Muratori (1728) XIII, 196 . . . disfecero i Veneziani la ruga de Genovesi e una loro bella tura, che si chiamava la Mongioja in Aciri, e recarne delle pietre infino a Venegia essendo loro amiraglio uno da cha Quirino.

5 Amosioia, Mougioja, ὠνομάσθη κατ' ἀναλογίαν τοῦ Mont-joie τῶν Ἱεροσολύμων Βλ. σχετικὰ, R. Röhricht,

Geschichte des Königreiches Jerusalem (1100-1291), Innsbruck 1898, 903 καὶ Revue de l'Or. lat. I (1893) 42 ἀρθρον τοῦ Delaville Le Roulx. Ἡ ἀποψις τοῦ Fr. Wilken, ἐν Geschichte d. Kreuzzüge, T. 4 Leipzig 1826, 256, ἐπίσης Beilage 86-90, ὡς πρὸς τὸ ὄνομα φαίνεται ἀπίθανος.

6 Henrico Giblet cavalier, Historia de re Lusignani, Bologna 1647, 142. In trofeo ti tanta vittoria furono condotte à Venetia duo Colonne che si ritrovano nel cortile della nuova fortezza de Genovesi, e si veggono al pressente piantata à canto la chiesa di S. Marco, dov' è la porta delle Palazzo Ducale.

7 Chroniques d'Amadi et de Stambaldi publiées par M. René de Mas Latrie (pr. partie Chr. d'Amadi), Paris 1891. Ὁ Φραγκίσκος Amadi Ἰταλικῆς οἰκογενείας ἀπέθανεν ἐν Βενετίᾳ τῷ (1566), 205 et poi fu ruinata la torre et tutta la sua casa et ruga, con le pietre de la qual portificorono li Pisani et Venetiani le sue rughe.

τμήμα λίθων ἐκ τοῦ πύργου καὶ τῶν οἰκιῶν τῶν Γενουηνσίων εἰς Ἐνετίαν, χωρὶς εἰδικώτερον ν' ἀναφέρει τι περὶ τῶν πεσσῶν¹. Σαφέστερον ἐκφράζεται ὁ W. Heyd, λέγων ὅτι ὑπολείμματα τῶν κατεδαφισθέντων εὐρίσκονται ἐν Βενετία², ὁ δὲ E. Rey προσθέτει ὅτι οὐχὶ μακρὰν εὐρίσκετο ἡ Ἐκκλησία καὶ τὸ μοναστήριον τοῦ Ἀγ. Σάββα, τὸ ὅποιον γνωρίζομεν ὅτι ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ τοῦ πολέμου Γενουηνσίων καὶ Ἐνετῶν· κατὰ δὲ τὴν περίοδον τοῦ ἀγῶνος, ἐπειδὴ, καθὼς φαίνεται, εὐρίσκετο εἰς τὸ μεταίχμιον τῆς Ἐνετικῆς καὶ τῆς Γενουηνσίας συνοικίας, ἐχρησίμευσεν ὡς πεδῖον μαχῶν³. Θεωροῦντες περιττὸν νὰ χρονοτριβῶμεν εἰς τὰ ὅσα ἄλλοι⁴ περὶ αὐτῶν λέγουσιν, ἐρχόμεθα εἰς τὸν Röhricht, ὅστις εἶναι ὀλίγον ἀσαφής, διότι ἀναφέρει ὅτι ἐκ τῆς Πτολεμαΐδος προέρχονται καὶ δύο κίονες αὐτοῦ τοῦ Ἀγ. Μάρκου, οἱ περὶ οὓς ὁ λόγος πεσσοὶ καὶ ἄλλα, προσθέτει δὲ ὅτι προέρχονται ἐκ τοῦ Ἀγ. Σάββα, τοῦ πύργου καὶ τῆς ἐξέδρας τῶν Γενουηνσίων⁵. Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι αὐθαίρετος. Ἄν κρίνῃ τις ἐκ τῶν πηγῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἀντλεῖ τὰς γνώμας του αὐτάς, φαίνεται ὅτι παρεσύρθη ἀπὸ τὸν G. Weber⁶, ὅστις κατείχετο ὑπὸ τῆς ἐμμόνου ιδέας ὅτι οἱ πεσσοὶ αὐτοὶ προήρχοντο ἐκ τοῦ Ἀγίου Σάββα, ἥθελε δὲ διὰ τοῦ τρόπου τούτου νὰ ἀναλύσῃ τὰ μονογράμματά των. Ἡ γνώμη ὅτι οἱ πεσσοὶ προέρχονται ἀπὸ τὸν Ἅγιον Σάββαν εἶναι παραδόξως ἔτι καὶ σήμερον διαδεδομένη⁷. Τὴν αὐθαίρετον ταύτην γνώμην τοῦ Weber, στηριζομένην ἐπὶ χειρογράφου χρονικοῦ τοῦ Scivo, ἀνεσκεύασεν ἀπολύτως ὁ Saccardo. Ἀποδεικνύει δηλ. ὁ Saccardo ὅτι ὁ Weber κακῶς ἐνόησεν τὸν Scivo, ἢ μᾶλλον ὅτι ἠθέλησε νὰ τὸν ἐρμηνεύσῃ κακῶς, διότι ὁ Scivo ῥητῶς λέγει ὅτι ἦσαν παραστάδες μιᾶς πύλης τῆς Πτολεμαΐδος. Ἀναφέρει δὲ ὁ Saccardo καὶ ἄλλο χειρόγραφον χρονικὸν τοῦ Daniele Barbaro τοῦ 16^{ου} αἰῶνος, τὸν ὅποιον σαφῶς ἀναφέρει ὅτι οἱ πεσσοὶ αὐτοὶ ἦσαν τμήμα τῆς Mouzoja⁸, δηλ. τοῦ πυλῶνος (bocca) τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ τείχους.

1 Fr. Wilken, *Gesch. d. Kreuzzüge*, Lpzg. 1832, 397-8... Ὁ ἐν ὑπόσημ. 38 ἀναφερόμενος Hugo Plagon εἶναι κατὰ τὸν Wilken ὁ συνεχιστὴς τοῦ Γουλιέλμου τῆς Τύρου (Hugo Plagon, *Contin. gallica histor. Guil. Tyrii* ἐν Edm. Martene et Urs. Durand, *Collect. Ampl. T.V.*).

2 W. Heyd, *Histoire du commerce du levant au moyen-âge*, tr. fr. F. Raynaud, 1885, I 350.

3 E. Rey, *Les colonies* . . . 465. La tour fortifiée des Genoïs, était nommée turris Muzoia ou Amuzoia;... C'est de ce même côté qu'étaient le monastère et l'église de St-Saba, que se disputèrent les armes à la main les Genoïs et les Vénitiens, et qui furent attribués par le pape Alexandre IV à ces derniers.

4 L. de Mas-Lataie, *Histoire de l'île de Chypre* . . . Paris 1861. I. 375 καὶ E. A. Cigogna, *Delle Inscr. venez.* ἐνθ' ἀνωτ. 251 διὰ τὸν Giblet βλ. ὑποσ. 6 σ. 84.

5 R. Röhricht, *Gesch. d. Köngr. Jer.* . . . 903. Die Säulen in der Südecke der Sanct-Markus-façade nach der Piazzetta hin und zwei dicht dabei stehenden Säulen, sollen aus S. Sabas, dem Thurme und der Loge der Genuesen Accons herkommen.

6 Βλ. Epistola di Giov.-Dav. Weber ad E. A. Cigogna ἐν E. A. Cigogna, *Delle Inscrizioni Veneziane*, Venezia 1824, I, 369-90 ἐν σ. 379 «Vennero pertanto tratta

dall'abbatuta chiesa di san Saba due colonne (Chron. Scivo f. 89 trg.), (τὸ χρονικὸν ἀνήκει εἰς τὸν 17^{ον} αἰῶνα· τὸ χειρόγραφον εἶχεν ἀριθ. 819, σήμερον δὲ ἀριθ. 1338 εὐρίσκεται νῦν εἰς τὸ Museo Civico Correr) quadrate di marmo che ne sostenevano una parte dell'ingresso.

7 L. V. Bertarelli, *L'Italie en un volume*, Milan 1932 (Guide Bleu) p. 120.

8 G. Saccardo, in *Archivio veneto* 34 (1887) 287. «Prescindendo dallo Scivos, scrittore del seicento, vi sono cronache anche del secolo XV, che ne discorrono in luongo e in largo, come vedremo . . . Il Weber deve aver certo la testa scaldata del significato sacro dei monogrammi, e diede perciò falsa interpretazione alle parole dello Scivos . . . cito Scivos nel codice e alla pagina citati dal Weber: «Lorenzo Tiepolo fece anco caricar sopra d'una galera due colonne che erano intagliate a fogliami, quale furono le *balestrade d'una porta di Acre*». Balestradi in dialetto antico erano gli stipiti di una porta. σ. 290. Fra il generale silenzio sorge la cronaca del cinquecento attribuita a Daniele Barbaro che come vox clamantis in deserto dice chiaro e tondo il fatto suo. Tutto il successo dei veneziani é da essa narrato con singolare chiarezza, . . . Distrutta che ebbe il Tiepolo la «Monzoia fino dai fon-

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι οἱ πεσσοὶ προέρχονται ἐκ τοῦ πυλῶνος (bocca) τοῦ πύργου, τὸν ὁποῖον ἔκτισαν οἱ Γενουήνσιοι· πῶς ἦτο ὁ πυλὼν τοῦ πύργου τούτου καὶ πῶς συγχρόνως εὐρίσκετο εἰς παραθαλάσσιον μέρος θὰ καταστῇ φανερόν ἐκ τῶν κατωτέρω.

Αἱ Ἰταλικαὶ πόλεις διὰ τῶν προνομίων, τὰ ὁποῖα ἐλάμβανον εἶχον συνήθως τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιοῦν ἰδίας ἀποβάθρας (scala)¹. γνωρίζομεν ἐπίσης ὅτι εἶχον ἰδίαν ὁδὸν (ἐγένετο ἤδη περὶ αὐτῶν λόγος). Αἱ ὁδοὶ ἤρχιζον ἐκ τῶν θαλασσίων τειχῶν, τὰ ὁποῖα διηνοίγοντο πρὸς τὰς ἀποβάθρας. Πρὸ τοῦ ἀνοίγματος αὐτοῦ ὑπῆρχε πυλὼν τοιοῦτος πυλὼν θὰ ἦτο καὶ ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος bocca. Οὐχὶ μακρὰν τοῦ τείχους ὑπῆρχε καὶ ὁ πύργος (Μουζοῖα), ἐξ οὗ ἡ ὀνομασία τοῦ πυλῶνος (βλ. ἀναπαράστασιν εἰκ. 18). Πῶς ἦτο ὁ λιμὴν τῆς Πτολεμαΐδος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο δυνάμεθα νὰ τὸ φαντασθῶμεν τῇ βοήθειᾳ παλαιᾶς ξυλογραφίας (εἰκ. 14), ὅπου σαφῶς διακρίνονται ἀποβάθραι, πύργοι κ. λ., πλὴν δ' ἄλλων καὶ πυλῶν (εἰς τὴν σύμπτωσιν τῶν δύο βελῶν). Συνδυάζοντες νῦν τὸν χάρτην τοῦ Rey² εἰκ. 11 καὶ τὸν τοῦ Sanuto εἰκ. 12 καὶ 17 παρατηροῦμεν ὅτι τὸ κοίλωμα τοῦ λιμένος ἐν Sanuto ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ D τοῦ Rey καὶ ὅτι ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρι τῆς θαλάσσης (σημείου α εἰς τὴν εἰκόνα 11) εἶναι περίπου 250 μέτρων, ἐπομένως ἡ ἀπόστασις μεταξὺ πύργου καὶ λιμένος εἶναι περίπου 100 μέτρων καὶ τοῦτο ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ὁ χάρτης τοῦ Sanuto εἶναι ἀπολύτως ἀκριβής. Ὁ πύργος ὅμως ἦτο πλησιέστερον πρὸς τὸν λιμένα, διότι οὕτω μόνον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὀδηγήσουν οἱ Βενετοὶ τὸ ὕδωρ ἐπὶ τῶν θεμελίων τοῦ κατεδαφισθέντος πύργου, ὡς ὁ Cafarro μᾶς πληροφορεῖ (ὑποσ. 3 σελ. 83) καὶ νὰ εἴπουν εἰρωνικῶς «turre januensium navigat» νὰ δύνανται δὲ νὰ ὀδηγοῦν ἐπὶ τῶν θεμελίων καὶ «βάρκας» (barcas possuisse dicuntur). Τέλος ἕτερος χάρτης εὐρισκόμενος εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Βατικανοῦ³, τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποίησεν ὁ Rey, σημειοῖ φαίνεται τὸν πύργον τῶν Γενουηνσίων παρὰ τὴν θάλασσαν. Λόγῳ δὲ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ πύργου καὶ τῆς ἰδίας ἀσφαλῶς τοιχοδομίας πυλῶνος, τείχους καὶ πύργου, ἐφαίνετο, ἰδίᾳ διὰ τὸν ἐκ θαλάσσης ἐρχόμενον, τὸ ὅλον ὡς ἐν σύμπλεγμα. (βλ. εἰκ. 18).

Καὶ νῦν ἐρωτᾶται εἰς ποῖον σημεῖον ἀκριβῶς εὐρίσκονται οἱ πεσσοί; ὁ συνδυασμὸς τῶν εἰκόνων 15, 16 καὶ 18 δίδει τὴν πιθανωτέραν καθ' ἡμᾶς λύσιν τοῦ προβλήματος. Δεδομένου ὅτι οἱ πεσσοὶ οὗτοι ἀποτελοῦν μοναδικὸν παράδειγμα λόγῳ τῆς κατακορύφου γλυφῆς, εἶναι δύσκολον νὰ καθορίσωμεν ἄλλως τὴν ἀρχικὴν των θέσιν, καθ' ὅσον ἐλάχιστοι πυλῶνες ἔχουν μέχρις ἡμῶν διασωθῇ. Περὶ τοῦ πῶς θὰ ἦτο ὁ πυλὼν δυνά-

damenti» fece «levare le balestrate della porta del detto castello e un pezzo d'una colonna di porfido». Quindi «se ne ritornò vittorioso, fece come per trofeo, in memoria della vittoria conseguita, drizzare nella Piazza di S. Marco, le due balestrate della bocca della Monzoia» (Bibl. Marciana d. VII, Cod. 42, c. 207-208) Si tratta dunque di una porta non di chiesa, *non di palazzo, ma addirittura di castello, di fortezza*. Ma il Barbaro precisa ancora meglio qual porta era questa. Di fatti la chiama in fine la *bocca della Monzoia* questa parola *bocca* mi dà l'idea di un portone molto grande,

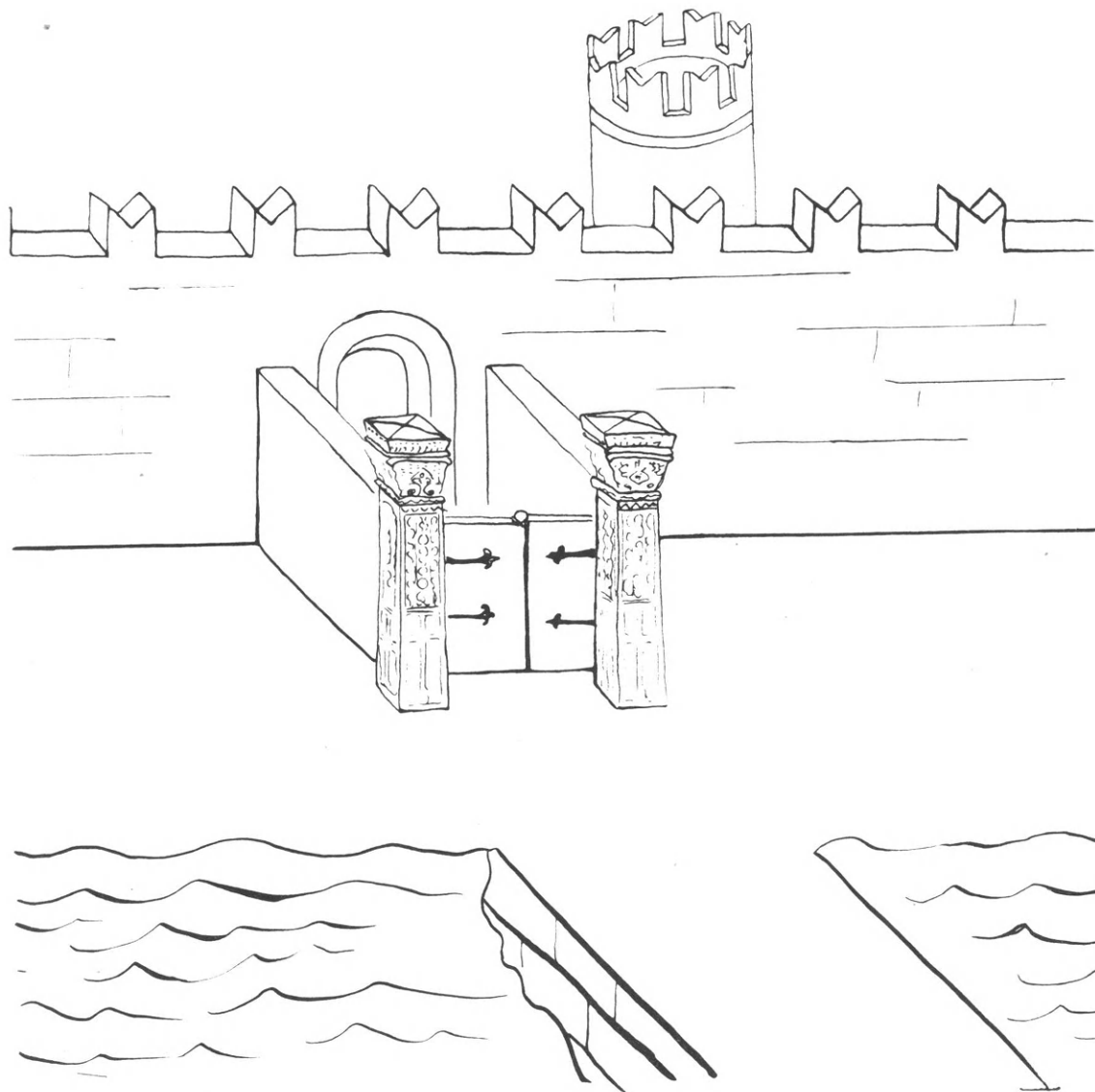
e ancora del primo portone che conduceva dal l'esterno alla torre, . . . Io vedo quella *bocca*, la porta che chiudeva il muro di cintra della fortezza, non già porta della fortezza istessa.

1 Προχείρως παρὰ Α. Α. Vasiliev, Histoire de l'empire byzantin, tr. fr. Paris 1932 II, 63.

2 E. Rey, Les colonies . . . μεταξὺ 462-3.

3 E. Rey, Les colonies 457 . . . nomme (ὁ χάρτης τοῦ Βατικανοῦ) *tour des Genoïs les deux saillants les plus rapprochés de la mer*.

μεθὰ νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τῶν ὀλίγων παραδειγμάτων, ἅτινα ἐσώθησαν μέχρι σήμερον, τὴν δὲ εἰκόνα δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν τῇ βοήθειᾳ παλαιῶν εἰκονογραφημένων χειρογράφων¹. Οὐδὲν ὅμως παράδειγμα πυλῶνος γνωρίζομεν τὸ ὁποῖον ἐκοσμεῖτο διὰ τοιούτων πεσσῶν. Ἐπὶ ἐνὸς διασωθέντος πυλῶνος θέλω ἐπιστήσει ἰδιαιτέρως τὴν

Εἰκ. 18. Ἀναπαράστασις τῆς εἰκονιζομένης ἀρχικῆς θέσεως τῶν πεσσῶν.

προσοχήν, διότι δι' αὐτοῦ καθίσταται εὐνόητον τὸ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ προσαρμοσθῶν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ὥς οἱ ὑπὸ ἐξέτασιν πεσσοί, πρὸς τι κτίσμα. Πρόκειται περὶ

¹ Βλ. π. χ. τὴν εἴσοδον τῆς πόλεως Albeck (ἀργότερον Geroldseck) Κατὰ χάραγμα τοῦ 16ου αἰῶνος ἐν Pinder, Deutsche Burgen, Königstein-Lpzg. 1913 προσθ. πίν. 2. Ἐπίσης τὴν εἴσοδον τοῦ φρουρίου Leuchtberg, περὶ τὸ 1300 ἐν K. Gröber, Oberfälzische Burgen und Schlösser, Augsburg 1925 19 κάτωψιν ἐν σ. 90. Τὴν εἴσο-

δον τοῦ φρουρίου Rüdelsburg an der Saale αὐτόθι σ. 229.

Χειρόγραφα ἐλήφθησαν μόνον ἰταλικά ὑπ' ὄψιν, ἀναφέρω δὲ δύο, ἅτινα βλ. ἐν Paolo d'Ancona, La Miniatura Fiorentina, Firenze 1914 I ἐκ φλωρεντινῶν κωδίκων τῆς βιβλιοθ. Med-Laur. Cod. Ash b 451 et Cod. Plut, 66.

τοῦ πύργου τῶν Scaligeri τῶν ἡγεμόνων τῆς Βερόνας, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται εἰς τὸ Sermione παρὰ τὴν λίμνην Garda εἰκ. 19¹. Οὕτω περίπου δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν καὶ τὴν εἴσοδον τῆς Πτολεμαίδος, δηλ. μικρὸν πυλῶνα καὶ παρ' αὐτὸν τοὺς πεσσούς, οἱ ὁποῖοι οὕτω κυρίως θὰ ἐτόνιζον τὴν εἴσοδον². Πρὸς ἐπὶ ῥῶσιν τῶν ἀνωτέρω ἔρχονται καὶ πάλιν οἱ χρονογράφοι, οἱ ὁποῖοι λέγουν τὰ ἑξῆς: Τὸ χρονικὸν τοῦ Scivo³ «quale (δηλ. colonne) furono le balestrade d'una porta di Acre» ὁ Saccardo ἐξηγεῖ ὅτι Balestrade εἰς παλαιὰν διάλεκτον σημαίνει παραστάδας θύρας. Ἐπίσης ὁ Caffaro⁴ λέγει

Εἰκ. 19. Εἴσοδος τοῦ φρουρίου τοῦ Sermione.

«de lapidibus turre et portas turre Venecias abduxerunt», φαίνεται μᾶλλον πιθανὸν ὅτι πρόκειται περὶ παραστάδων ἢ περὶ φύλλων θυρῶν. Εἶδομεν ἐπίσης τι λέγει ὁ ἀξιόπιστος Daniele Barbaro⁵. Τὸ χρονικὸν τέλος τοῦ Foscari⁶ ἀποσαφηνίζει ὀριστικῶς

1 Otto Pipper, Burgenkunde, Bauwesen und Geschichte der Burgen, München - Leipzig 1905² 503. Ἦρχισε νὰ κτίζεται ἀπὸ τοῦ 1260, προσθῆκαι ἐγένοντο μέχρι τοῦ 1387, εἰς τὴν εἰκ. 19 (κατὰ φωτογρ. τοῦ συγγραφέως) διακρίνεται ἡ παλαιὰ εἴσοδος τοῦ φρουρίου.

2 Διὰ ν' ἀποκλεισθῇ ἡ ἰδέα ὅτι τυχὸν οἱ πεσσοὶ ἀνῆκον εἰς πυλῶνας, οἵτινες κατεσκευάσθησαν εἰς ἐποχὴν βυζαντινῆς ἢ ἀραβικῆς κυριαρχίας, ἀναφέρω τὰ κατωτέρω παραδείγματα ἐξ αὐτῆς τῆς Συρίας, ἅτινα σαφῶς καταδεικνύουν, ὅτι ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς τῶν πυλῶνων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀπέκλειε τὴν χρησιμοποίησιν τοιούτων τινῶν πεσσῶν. Ἀναφέρω λοιπὸν πρῶτον δύο χρονολογημένα παραδείγματα τῆς ἐποχῆς εἰς ἣν συνήθως ἐχρονολογοῦντο οἱ πεσσοὶ (τοῦ 6ου δηλ. αἰῶνος) 1) Τὴν εἴσοδον τοῦ φρουρίου εἰς τὰ Barraks τῆς περιφέρειας Il Anderin χρονολ. 558 (H. C. Butler, Syria (Publication of the Princeton University archeological Expeditions to Syria in 1904-5 and 1909), Leyden, 1920. Div, II, Sec B. Πίν. VIII. Κεῖμ. 50). 2) Τὸ φρούριον τὸ

ὀνομαζόμενον σήμερον Stabl - Antar (χρονολ. 577-8). (Butler ὡς ἄνω πίν. XI, κεῖμ. 63 κ. ἐξ.) δεύτερον δὲ ἕτερα δύο παραδείγματα ἐκ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀραβικῆς κατοχῆς. 1) Τὴν εἴσοδον τοῦ περιτειχίσματος τοῦ ἀνακτόρου τῆς ἐρήμου Kuseji Amra (χρονολ. 711) (A. Musil, Kuseji - Amra, Wien 1902). 2) Τὴν εἴσοδον τοῦ ἀνακτόρου Mschatta (χρονολ. 741) (Jhb. d. K. preus. Kunstsammlung 25 (1904) Πίν. VII διὰ τὴν χρονολογίαν βλ. K. A. Creswell, Early Muslim Architecture, Oxford 1932, 390 κ. ἐξ.

3 Βλ. ἀνωτέρω ὑποσ. 8 σελ. 85.

4 Βλ. ἀνωτέρω ὑποσ. 3 σελ. 83, διότι ἂν ἐπρόκειτο περὶ φύλλων θυρῶν ἀσφαλῶς θὰ ἦσαν σιδηρόφρακτοι καὶ ἴσως νὰ διετηροῦντο κάπου εἰς Βενετίαν ἢ τοῦλάχιστον εἰς τὴν μνήμην τῶν Βενετῶν, ἀλλ' οὐδεὶς οὐδὲ ἄλλος χρονογράφος ποιεῖται περὶ θυρῶν λόγον.

5 Βλ. ἀνωτέρω ὑποσ. 8 σελ. 85.

6 Ὁ Cigogna ἐν χειρογράφῳ ἐμελέτησεν. Cigogna ἐνθ' ἀνωτέρω 251 καὶ ἐξ.

τὰ πράγματα· διότι «dice (τὸ χρονικόν) che fiancheggiavan la porta maggiore della città di Aciri» λέγει δηλ., ὅτι, ἦσαν τοποθετημένοι ἐκατέρωθεν τῆς μεγάλης πύλης τῆς πόλεως Πτολεμαΐδος. Ἐκ τῆς ἐκφράσεως μάλιστα ταύτης καταφαίνεται ὅτι δὲν ἦσαν μὲν αἱ κυρίως παρασιτάδες δηλ. τὰ τμήματα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίζονται τὰ φύλλα τῶν θυρῶν, διότι τοῦτο ἦτο ἀδύνατον διὰ τεχνικοὺς λόγους, ὡς ἐδείχθη καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παρούσης μελέτης, ἦσαν ὁμῶς διακοσμητικοὶ πεσσοὶ παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς πύλης.

Κατόπιν πλέον τούτου μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι οἱ πεσσοὶ ἦσαν τοποθετημένοι περίπου ὡς εἰς τὰς εἰκ. 15 ἢ 16¹ ὅτι δηλ. οἱ πεσσοὶ οὗτοι προέρχονται ἐκ τοῦ προτύπου τῶν Γενουηνσίων καὶ ὅτι κατεσκευάσθησαν δι' αὐτὸ ² ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁμῶς δὲν δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν πρὸ τοῦ 1104, ἔτους, καθ' ὃ κατελήφθη ἡ Πτολεμαῖς ὑπὸ τῶν σταυροφόρων. Ἰδωμεν νῦν εἰς ποῖα συμπεράσματα θὰ μᾶς φέρῃ ἡ ἐξέτασις τῆς τε τέχνης καὶ τῶν μονογραμμάτων τῶν πεσσῶν.

Η ΤΕΧΝΗ ΤΩΝ ΠΕΣΣΩΝ

Εἶναι δύσκολος ἡ ἐρμηνεία τῆς τέχνης τῶν πεσσῶν, διότι οὐδὲν ἔργον παράλληλον ἢ ἔστω καὶ ἐλαφρὰς ὁμοιότητος ἔχον πρὸς τὰ ἐν λόγῳ γλυπτὰ εἶναι γνωστόν· ὡς ἐκ τούτου ὁ ἀκριβέστερος προσδιορισμὸς τῶν θὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς ἀναλύσεως ἐνὸς ἐκάστου στοιχείου.

Ἡ τέχνη τῶν ὀφείλει νὰ διαιρεθῇ εἰς τρεῖς γενικωτέρας κατευθύνσεις, αἵτινες εἶναι διάφοροι ἢ μία τῆς ἄλλης, ἐμφαίνει δὲ ἐκάστη ἀλλοίαν καλλιτεχνικὴν σύλληψιν ὡς πρὸς τὴν μορφὴν τοῦ γλυπτικοῦ διακοσμητικοῦ στοιχείου. Ἡ μία ἐκ τῶν κατευθύνσεων τούτων ἐκδηλοῦται εἰς τὸν κορμόν, ἡ ἄλλη εἰς τὸ κιονόκρανον καὶ ἡ τρίτη εἰς τὸ ἐπίθημα.

Ἐξεταστέον πρῶτον τὸ κιονόκρανον: Τὸ τμήμα τοῦτο εἶναι τὸ ὀλιγώτερον καλῶς ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως εἰργασμένον (π. χ. κλίσις καὶ ἀνωμαλίας τοῦ ἄβακος εἰκ. 10), καὶ δεικνύει στενόχωρον καὶ δεσμευμένην διάταξιν τοῦ σχεδίου· δὲν ὑπάρχει οὔτε ὀργανικὴ οὔτε τεκτονικὴ ἐνότης· πλατύτερα καὶ στενώτερα φύλλα ἐναλλάσσονται ἄνευ λόγου πείθοντος περὶ τοῦ ἀναγκαίου τῆς τοιαύτης ἐναλλαγῆς· ὁ γλύπτης φαίνεται ἀνεξέλικτος εἰς τὴν τέχνην ταύτην· ἀποφεύγει τὴν ἐλευθέραν καὶ μεγάλην γραμμὴν, καὶ τὸ κενὸν (horror vacui), διότι τίνα ἄλλον σκοπὸν ἐκπληροῦσιν οἱ κάτω στρόβιλοι, εἰ μὴ τοῦ νὰ πληρώσωσιν κενόν, τὸ ὁποῖον ἄλλως ἤθελε δημιουργηθῇ;

Εἶπομεν ὅτι ἡ τέχνη τοῦ κιονοκράνου δεικνύει ἀνεξέλικτον τεχνίτην, ἴσως ἀκριβέστερα θὰ ἦτο ἡ διατύπωσις, ἃν ἐλέγετο ὅτι στερεῖται παραδόσεως εἰς τὴν τέχνην ταύτην, διότι εἶναι ἐμφανὴς ὁ δανεισμὸς ὠρισμένων στοιχείων ἐξ ἄλλης τέχνης καὶ δὴ τῆς ζωγραφικῆς, σαφέστερον δὲ ἐκδηλοῦται τοῦτο εἰς τοὺς ἄνωθεν τοῦ μεσαίου στρόβιλου

1 Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις σχηματίζεται αὐτὴ «cortile», περὶ ἧς ὁμιλεῖ ὁ Giblet ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω. Ὡς πρὸς τὸ δυνατόν τῆς τοποθετήσεως τῶν πεσσῶν πρὸς τὰ ἔσω βλέπε παρεμφερῆ διάταξιν εἰς τὸ Campanile τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Gaeta τὸ ὁποῖον χρονολογεῖται ἐκ τῆς πρώτης εἰκοσαετίας τοῦ 12^{ου} αἰῶνος. Venturi III 507-9.

2 Ἀποκλείεται οἱ πεσσοὶ νὰ προέρχονται ἐκ παλαιοῦ

οἰκοδομήματος, διότι ρητῶς γίνεται λόγος ὅτι ἀνήκον εἰς κτίσματα τῶν Γενουηνσίων, ἐκ τοῦ νέου πύργου αὐτῶν (βλ. ὑποσ. 3 καὶ 6 σελ. 84), ὅθεν ὑπάρχει ἡ ἀνάμνησις τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ πύργου, ἐφ' ὅσον δὲ ἡ ἀνάμνησις ἦτο ζωηρὰ καὶ τυχὸν οἱ πεσσοὶ ἦσαν παλαιότεροι, θὰ ἐγένετο ἀσφαλῶς λόγος, διότι θὰ προσεδίδετο μεγαλότερα ἔτι ἀξία εἰς αὐτούς, ἰδίως δὲ οἱ Βενετοὶ δὲν θὰ ἄφηνον ἀσχολίαστον τὸ γεγονός αὐτό.

κατερχομένους κλάδους, οἵτινες τέμνουν τὰ κάτωθεν αὐτῶν φύλλα. Τὸ θέμα τοῦτο εἶναι ξένον πρὸς τὴν «τεχνικὴν» τοῦ μαρμάρου, προσήκει δὲ μᾶλλον εἰς τὴν ζωγραφικὴν¹.

Ὁ κορμὸς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ κιονόκρανον μαρτυρεῖ τεχνίτην ἔχοντα μεγαλεί-
 τερان πεποίθησιν εἰς τὸ σχέδιόν του, περισσοτέραν βεβαιότητα εἰς τὴν τεχνικὴν του
 κατάρτισιν καὶ ἀσφάλειαν εἰς τὴν ἰκανότητα τῆς συλλήψεως καὶ ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου
 του. Τὰ κενὰ δὲν τὸν φοβίζουσιν, σύρει μεγάλας γραμμάς, τὰ δὲ διὰ τῆς ὑδρίας κοσμού-
 μενα ἐπίπεδα δεικνύουν σχεδὸν μεγαλοπρέπειαν, ἐνῶ συγχρόνως ἔχει ἐπιτευχθῆ μεγα-
 λειτέρα ἐνότης εἰς τὸ σύνολον.

Ἡ τρίτη κατεύθυνσις, ἡ τοῦ ἐπιθήματος, διαφέρει οὐσιωδῶς τῶν δύο προηγου-
 μένων. Μόνον τεχνίτης ἀπόλυτος κύριος καὶ βαθὺς γνώστης τῆς τέχνης του δύναται
 νὰ κατεσκεύασε τὰ φύλλα ταῦτα, ἀφοῦ προηγουμένως καλῶς ἐξετίμησε τὴν λειτουργίαν
 καὶ τὴν σημασίαν τοιοῦτου ἐπιστεγάσματος. Τοῦτο εἶναι ὀρθόν, ἴσως ὁμως προτιμότερον
 θὰ ἦτο νὰ λεχθῇ ὅτι εἶναι δημιουργήματα τέχνης, ἥτις ἔχει ἤδη μακροτέραν παράδοσιν.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε καθίσταται σαφές ὅτι διάφοροι καλλιτεχνικαὶ παραδόσεις
 ἐδημιούργησαν τὸ ἄνευ παραλλήλου ἔργον τοῦτο.

Προβαίνομεν νῦν εἰς τὴν καθ' ἕκαστον ἐξέτασιν. Ἀρχόμενοι ἀπὸ τῶν σταυρῶν τοῦ
 κορμοῦ πιστοποιοῦμεν ὅτι ἡ τοιαύτη μορφὴ τῶν σταυρῶν εἶναι ἀναμφισβητήτως
 μεταγενεστέρα τοῦ Ἡρακλείου, διότι ἀπὸ τῶν χρόνων αὐτοῦ ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον
 ὁ σταυρὸς ἐπὶ τῆς σφαίρας εἰς τὸ ἰδιαίτερον σχῆμα, τὸ ὁποῖον ἐνταῦθα ἀπαντᾷ, δηλ.
 ὁ διχασμὸς τῆς βάσεως τοῦ σταυροῦ καὶ ἡ διὰ μικρᾶς κεραίας ἔνωσις μετὰ τῆς σφαίρας.
 Τὰ νομίσματα τῆς ἐποχῆς δίδουν σαφές παράδειγμα τοῦ τοιοῦτου συνδέσμου σταυροῦ
 καὶ σφαίρας², εἰς παλαιότερα νομίσματα ἡ ἔνωσις αὕτη γίνεται ἀπ' εὐθείας ὥσάν νὰ
 ἐκφύεται ὁ σταυρὸς ἐκ τῆς σφαίρας· ἡ βάσις δὲν εἶναι διχασμένη, ἡ δὲ ἀνερχομένη κεραία
 εἶναι ἰσοπαχὴς³. Κατὰ ταῦτα ἐπειδὴ ἡ ἀραβικὴ κατοχὴ συντελεῖται ἤδη ἐπὶ Ἡρακλείου
 τῷ 638, πρέπει νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι οἱ πεσσοὶ κατεσκευάσθησαν ἢ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη
 τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου, πρᾶγμα ὁμως ἀπίθανον, διότι ἀπίθανος εἶναι ἡ τόσον
 ταχεῖα προσαρμογὴ τῆς τέχνης τῆς ἐπαρχίας πρὸς τὰ πρότυπα τῆς πρωτευούσης, ἢ εἰς
 τοὺς μετὰ τὴν κατάληψιν ὑπὸ τῶν σταυροφόρων χρόνους, δηλ. μετὰ τὸ 1104⁴.

Μετὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ σταυροῦ συνεχιζομεν ἀναλύοντες πρῶτον τὸ κιονόκρανον
 (εἰκ. 20) καὶ κατόπιν τὸν κορμόν. Περὶ τοῦ ἐπιθήματος θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ τέλος.

Τὸν ἄβακα κοσμεῖ, ὡς εἶδομεν διχασμένον ἀνθέμιον. Τὸ θέμα τοῦ ἀνθемίου
 γνωστότατον καὶ σύννηθες εἰς τὸ διάκοσμον τοῦ ἀρχαίου κόσμου διατηρεῖται καὶ εἰς

1 Αἱ γωνίαι τῶν κιονοκράνων ἔχουν φαίνεται ἐπιγενο-
 μένως ἐπεξεργασθῇ, προφανῶς λόγῳ ἐπελθούσης φθορᾶς
 ἥτις δικαιολογεῖται ἐκ τῆς μεγάλης ἐξοχῆς, ἣν ἀρχικῶς
 εἶχον, ὡς τοῦτο φαίνεται π. χ. εἰς τὰς εἰκ. 8 καὶ 20.
 Ἐπίσης σαφὴ ὑπολείμματα τῆς ἀρχικῆς διακοσμήσεως
 εἰς τὰς γωνίας παρατηροῦμεν εἰς τὸν ἀνατολικὸν πεσσὸν
 (εἰκ. 10), ἐνταῦθα διακρίνονται αἱ ἄκραι δύο κεράτων
 ἀμαλθείας. Τέλος ἡ ἐπιτόπιος παρατήρησις οὐδεμίαν
 ἀμφιβολίαν περὶ τῆς τοιαύτης μεταγενεστέρας ἐπεξερ-
 γασίας ἐπιτρέπει.

2 W. Worth, Catalogue of the imperial byzantine

Coins in the Br. Museum, London 1908, I. Pl. XXIII,
 14, 16.

3 W. Worth, ὡς ἄνω Pl. XXIII 20, 21, XXIX 14, 15.
 Περὶ τῆς μορφῆς τοῦ σταυροῦ βλ. M. Kalliga, Die
 Hagia Sophia von Thessalonike, Würzburg 1935, 60-64.

4 Ἡ κατασκευὴ τοιούτων σταυρῶν κατὰ τὸ διάστημα
 τῆς ἀραβικῆς κατοχῆς, δὲν εἶναι πιθανή, διότι παρ' ὅλην
 τὴν δυνατὴν ἐπιείκειαν καὶ ἀνοχήν, ἣν οἱ κατακτηταὶ
 ἐπεδείκνυσον, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπετρέπετο ἡ τόσον ἐκδη-
 λος χρησιμοποίησις τῶν χριστιανικῶν τούτων συμβόλων.

τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους· παραλείποντες παραδείγματα τῶν χρόνων μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καθ' ἣν ἐποχὴν δηλ. διατηρεῖ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τὸ καθιερωμένον σχῆμα¹, κατερχόμεθα μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἡρακλείου. Ὡς μνημεῖον ἀσφαλοῦς καὶ βεβαίας χρονολογίας ἀναφέρομεν τὸ κιονοκράνον τὸ φέρον τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος τούτου τοῦ ἔτους 625 περίπου² (τόσον ἐνταῦθα ὅσον καὶ κατωτέρω θέλομεν χρησιμοποιήσει μόνον ἐκεῖνα τὰ μνημεῖα, ἅτινα εἶναι μετὰ βεβαιότητος χρονολογημένα). Ἐνταῦθα τὸ ἄνωθεν τῶν κεράτων τῆς ἀμαλθείας εὐρισκόμενον ἀνθέμιον φέρει εἰς τὸ μέσον μίσχον σαφῶς χωριζόμενον ἀπὸ τῶν ἀνθέων, ὅστις φέρει εἰς τὴν κορυφὴν εἶδος μικροῦ ἀνθυλλίου· ἐκ τῆς τοιαύτης διατάξεως φαίνεται ἀμέσως ἢ ἀπομάκρυνσις τῆς ἀρχικῆς ἐννοίας τοῦ ἀνθεμίου καὶ ἡ προσπάθεια πρὸς μετατροπὴν τοῦ ὀργανικοῦ αὐτοῦ θέματος εἰς ἀνόργανον διάκοσμον. Προχωροῦμεν κατὰ μίαν βαθμίδα εἰς τὴν αὐτὴν τάσιν διὰ τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Δαμασκοῦ τοῦ 715³. Τὸ αὐτὸ θέμα ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ τεμένους τοῦ Βράχου⁴. Τὸ ἀνθέμιον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ἀφ' ἧς δηλ. ἔλαβεν μίαν μᾶλλον ἀνόργανον χροιάν, ἔχει ἐν ἑαυτῷ νέας δυνατότητας. Τὸ θέμα εἶναι διαδεδομένον τόσον εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὅσον καὶ τὴν Δύσιν, τὸ συναντῶμεν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ (969-76) ἐν Μαλακοπαίᾳ⁵ ὡς καὶ εἰς τὴν πλάκα τοῦ Ὑακίνθου ἐν τῷ ναῷ τῆς Κοιμήσεως ἐν Νικαίᾳ (ἀσφαλῶς τοῦ 8^{ου} αἰῶνος)⁶· εἰς τὴν Δύσιν γνωρίζομεν ὀλίγα ἐλεφαντοστᾶ τοῦ 9^{ου} αἰῶνος (ὁμὰς τῆς Ada)⁷.

Ἀπὸ τοῦ 11^{ου} ὅμως αἰῶνος τὸ θέμα τοῦτο ὑπὸ τὴν νεωτέραν του μορφὴν ἐξαπλοῦται πολὺ εὐρύτερον, ἐνῶ δὲ πρότερον, ὡς εἰς τὰ προμνημονευθέντα παραδείγματα κοσμεῖ γωνίαν συνήθως (εὐνόητον λόγῳ τοῦ καταλλήλου σχήματος), νῦν

Εἰκ. 20. Ἀνατολικὸς πεσσός, δυτικὴ πλευρά.

1 Π. χ. ἐν Ραβέννῃ, εἰς τὸν S. Michele in Affrisco, S. Vitale.

2 C. Watzinger u. K. Wulzinger, Damaskus, I, Berlin-Lpz. 1921, 94 κ.ε. (Th. Wiegand, Veröff. d. deutsch-türk. Denkmalschutzkommandos Heft 4), O. Wulff, Beschreibung d. Bildwerke d. chr. Epoche, Berlin 1909, Bd III, 58-9. R. Kautzsch, Kapitellstudien, Berlin 1936, 202-4 N° 688.

3 K. A. C. Creswell, Early Muslim Architecture,

Oxford 1932, I Pl. 40 b, c, 44, c, ἀριστερὰ ἄνω, μετὰ τῶν κιόνων. Ch. Diehl, Peinture Byzantine, Paris 1933, Pl. XVIII 1, 2.

4 Creswell, ἐνθ' ἀνωτέρω πίναξ 9. c, 18. b.

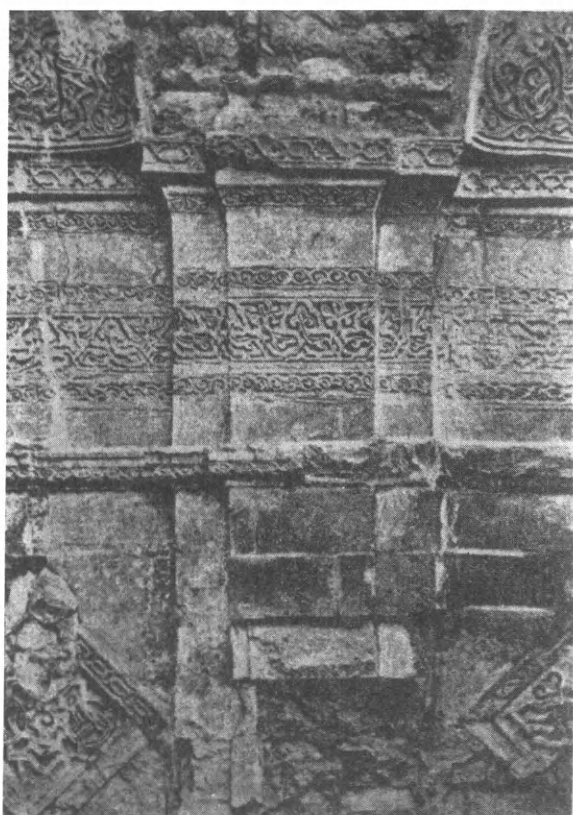
5 H. Rott, Kleinasien. Denkmäler, Lpz. 1908, 285.

6 E. Weigand, D. L. Z, 48 (1927) 2600.

7 A. Goldschmidt, Die Elfenbeinskulpturen aus d. Zeit Karol. u. Sächs. Kaiser, Berlin 1914. Πίναξ XVI, N. 32, 3, 4. κείμενον σελ. 20.

σχηματίζει, σειράν, οὕτω δὲ ἀποκτᾷ νέαν ἀξίαν: τὸ δημιουργήμα αὐτὸ εἶναι ἔργον ἰσλαμικῆς ἐπινοήσεως. Εἰς τὸ τέμενος τοῦ El-Hakīm (1003) (εἰκ. 21) εὐρίσκομεν τὸ θέμα πλειστάκις¹. Κατὰ τὸν 11^{ον} καὶ 12^{ον} αἰῶνα ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς δύσεως. Εἰς τὴν νότιον Ἰταλίαν (Καλαβρίαν)², ἀλλὰ καὶ ἀπώτερον ἀκόμη π.χ. εἰς τὴν Lyon, τόσον εἰς τὴν St Martin-D'ainy τοῦ 11^{ου} αἰῶνος ὅσον καὶ εἰς τὸν καθεδρικὸν

Εἰκ. 21. Λεπτομέρεια ἐκ τοῦ τεμένους τοῦ El-Hakīm.

ναδὸν τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου, τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 12^{ου} αἰῶνος³. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται, ὅτι τὸ θέμα τοῦτο μεμονομένως μὲν ἔχει εὐρεῖαν καὶ ποικίλην διάδοσιν, ὑπὸ δὲ τὴν μορφήν τῆς «σειρᾶς ἀνθεμίων» ὥς δηλ. τὴν συναντῶμεν εἰς τοὺς ὑπὸ ἐξέτασιν πεσσούς καθίσταται σὺνηθες ἀπὸ τοῦ 11^{ου} κυρίως αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν.

Εἰς τὸ μέσον ἀκριβῶς τοῦ κιονοκράνου παρατηροῦμεν δύο λεπτὰ καὶ εὐπετῇ φύλλα ἀκάνθου εἰς τὸ μέσον τῶν ὁποίων ὑπάρχει στροβιλίσκος. Τὸ θέμα αὐτὸ τῶν λεπτῶν ἀκάνθων ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον εἰς τὰ κιονόκρανα τῆς Ἀγίας Σοφίας τῆς Θεσσαλονίκης⁴, ἀλλ' ἐκεῖ ἡ ὅλη διάταξις εἶναι πολὺ διάφορος τῆς παρούσης. Πρέπει νὰ κατέλθωμεν μέχρι τοῦ 9^{ου} αἰῶνος εἰς τάφους ἀφανῶν Ἀράβων τῆς Αἰγύπτου, ἵνα δυνηθῶμεν νὰ εὕρωμεν τὴν προσεχῆ βαθμίδα. Τὰ παραδείγματα ταῦτα,

ἀκριβῶς ἐπειδὴ προέρχονται ἐκ τῶν ἀφανῶν τούτων τάφων, δεικνύουν ἴσως καλλίτερον παντὸς ἄλλου τὴν καλλιτεχνικὴν διάθεσιν τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης⁵. Τὸ τρίτον στοιχεῖον παραβολῆς τὸ καὶ σπουδαιότερον καὶ συγγενέστερον πρὸς τὴν μορφήν, ἣν ἐξετάζομεν, φέρει ἡμᾶς ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον τοῦ 12^{ου} αἰῶνος. Πρόκειται περὶ τοῦ

1 S. Flury, Die Ornamente der Hakīm u. Aschar Moschee, Heidelberg 1912. Tf. XIX, XX, 1. Τὸ κατὰ πόσον τὸ θέμα αὐτὸ ἔχει ἀπωλέσει τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθεμίου βλέπε καὶ εἰς ὑφάσματα ἰσλαμικῆς προελεύσεως ἐν O. v. Falke, Kunstgeschichte der Seidenweberei, Berlin 1913, 173 τὸ κείμενον σελ. 113 ὅπου ἡ ἀπόδειξις περὶ τῆς προελεύσεως καὶ ἡ χρονολογία. Ἵνα καταστῇ φανερόν τὸ πόσον τὸ θέμα τοῦτο διατηρεῖται καὶ μετασχηματίζεται ἐλευθέρως, παραπέμπω εἰς τὸ αὐτὸ βιβλίον εἰς τὰς ἀπεικονίσεις 241, 244 (δείγματα

χρονολογημένα περὶ τὸ 1000) 247. (12^{ου} αἰῶνος) 284 (ἀρχαί 13^{ου} αἰῶνος).

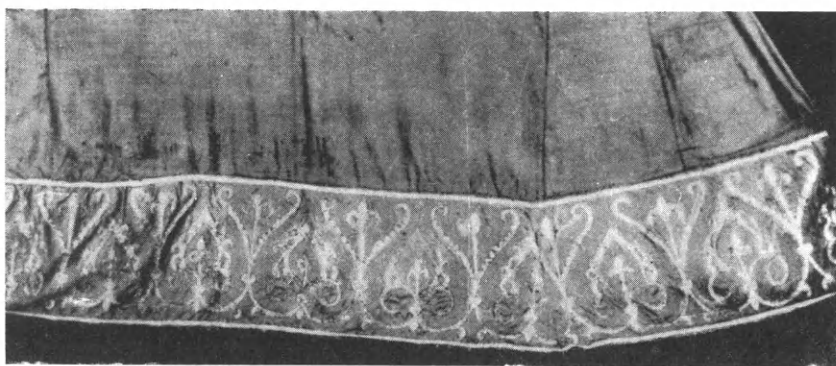
2 Τοῦ 12^{ου} αἰῶνος βλ. E. Bertaux, L'art dans l'Italie méridionale, Paris 1904, 485, 487.

3 C. Martin, L'art roman en France, l'architecture et la décoration, Paris 1910. LX, p. 13 (St. Martin) XXII (St. Jean).

4 M. Kalliga, Die Hagia Sophia v. Thessalonike, Würzburg 1935, 54.

5 J. Strzygowski ἐν Islam II (1911) 313 (χρονολ. 829).

κεντήματος τῆς παρυφῆς τοῦ χιτῶνος τοῦ κατασκευασθέντος διὰ τὸν Ῥογήρον τὸν 2^{ον} τῆς Σικελίας († 1154) (εἰκ. 22). Ὁ χιτὼν οὗτος διαφυλάσσεται σήμερον εἰς τὸ θησαυροφυλάκειον τῆς Βιέννης παρὰ τὸν περίφημον αὐτοκρατορικὸν σάκκον τὸν λεγό-

Εἰκ. 22. Σάκκος τοῦ Ρογήρου τοῦ 2^{ου}.

μενον ὅτι ἀνήκεν εἰς τὸν Καρολομάγνον. Τὰ δύο ἐργόχειρα εἶναι σύγχρονα, κατεσκευάσθησαν δὲ πιθανῶς εἰς τὸ γνωστὸν ἐργαστήριον τῆς Σικελίας ἐπὶ βυζαντινῶν ὑφασμάτων. Τὸ ἐργαστήριον φαίνεται ὅτι ἤρχισεν ἐργαζόμενον τῷ 1147· ὅθεν ὁ χιτὼν κατεσκευάσθη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1147 καὶ 1154¹. Τὸ θέμα λοιπὸν τοῦτο τῆς λεπτῆς διχασμένης ἀκάνθους ἄγει ἡμᾶς εἰς τὸ μέσον τοῦ 12^{ου} αἰῶνος.

Ἄλλο θέμα θὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὸν 11^{ον} αἰ. Εἶναι τὸ εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον ἀκριβῶς σχηματιζόμενον τρίγωνον διὰ τῶν κατερχομένων κλάδων. Ἀπολύτως ὅμοιον θέμα εἰς παλαιότερους χρόνους δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνεύρω, θέμα ὅμως προσομοιάζον ἀρκούντως, κυρίως δὲ ἐκδηλοῦν τὸν αὐτὸν τρόπον καλλιτεχνικῆς ἐκδηλώσεως συναντῶ-

μεν εἰς παράδειγμα τῆς μεταλλοτεχνίας χρονολογούμενον εἰς τὸ ἔτος 1008². Ἐν μόνον παράδειγμα γνωρίζομεν, τὸ ὁποῖον εἶναι σχεδὸν ὅμοιον, τὸ τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Γεννήσεως ἐν Βηθλεὲμ ἄνωθεν τῆς παραστάσεως τῆς συνόδου τῆς Ἀντιοχείας (εἰκ. 23)³.

Εἰκ. 23. Τμῆμα μωσαϊκῆς διακοσμήσεως τοῦ ναοῦ τῆς Γεννήσεως ἐν Βηθλεὲμ.

1 J. v. Schlosser, Die Schatzkammer des allerhöchsten Kaiserhauses in Wien, Wien 1918, Tf. XVII, 57-59.

2 G. Marçais, Manuel d'art Musulman, Paris 1926, I 278, ἕτερον προσομοιάζον ἀρκούντως τῷ θέματι, αὐτόθι σελ. 372, τελευταία γραμμὴ δεξιὰ.

3 Τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ ψηφιδωτοῦ φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν διασωθεῖσαν παλαιότεραν διακόσμειν τὴν γενο-

μένην περὶ τὸ ἔτος 700· ἀλλ' ὅμως δὲν εἶναι βέβαιον οὔτε εἶναι δυνατόν νά ἐξακριβωθῇ, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχει νεώτερα ἐκδοσις τῶν ψηφιδωτῶν τούτων, κατὰ πόσον τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν σημεῖον κατεσκευάσθη κατὰ τὸ 700 ἢ κατὰ τὴν μεγάλην ἐπισκευὴν τοῦ 1169, βλ. H. Stern, Les représentations des conciles dans l'église de la Nativité à Bethléem ἐν Byzantion IX (1936) 106.

Τὰ εἰς τὸ κατώτερον σημεῖον τοῦ κιονοκράνου εἰκονιζόμενα ὑπερκείμενα ἀλλήλων φύλλα διχασμένης ἀκάνθης, εἶναι θέμα συνηθέστατον εἰς τὴν ἰσλαμένην τέχνην, παρατηρεῖται συχνὰ ὑπὸ ποικίλας μορφᾶς εἰς τὴν τέχνην τῶν Ὁμαϊαδῶν· εἰδικώτερον εἰς τὸ διακοσμηθὲν τῷ 690/1 τρουλλωτὸν τέμενος τοῦ Βράχου¹ καὶ τὸ μέγα τέμενος τῆς Δαμασκοῦ (715)². Θὰ παρυσύρετό τις εὐκόλως νὰ νομίση, ὅτι καὶ οἱ πεσσοὶ κατεσκευάσθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀλλὰ τὰ θέματα ταῦτα τῶν πεσσῶν ἀντεγράφησαν ἐκ τοιούτων προτύπων ἀλλ' εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν ὡς καὶ τὰ θέματα τῶν ψηφιδωτῶν εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ τῆς Γεννήσεως ἐν Βηθλεὲμ, ἅτινα πιστῶς ἀντιγράφουσι τὰ προμνημονευθέντα ἢ παρεμφερῆ πρότυπα. Τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Βηθλεὲμ ὑπῆρξαν τὰ ὑποδείγματα τῶν θεμάτων τῶν πεσσῶν καὶ ἐνταῦθα· κατωτέρω δὲ θέλομεν διαπιστώσει στενότερον ἔτι δεσμὸν ψηφιδωτοῦ καὶ πεσσῶν³.

Δύο θέματα διὰ τὰ ὁποῖα δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐξαχθῇ θετικὸν συμπέρασμα, λόγῳ τῆς γενικῆς χρήσεως καὶ τῆς μακρᾶς διατηρήσεώς των, εἶναι ἀφ' ἑνὸς τὸ εἰς τὴν βάσιν τοῦ κιονοκράνου εὐρισκόμενον ἀναλελυμένον κυμάτιον⁴ καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ στρόβιλος.

Ἐκ τῆς λεπτομεριακῆς αὐτῆς ἐξετάσεως τοῦ κιονοκράνου συνάγεται ὅτι πρόκειται περὶ ἔργων, ἅτινα δὲν δύνανται νὰ χρονολογηθῶσιν ἐνωρίτερον τοῦ 11^{ου} αἰῶνος, ἀσφαλῶς δὲ ἀνήκουν εἰς τὸν 12^{ον}.

Ἐξεταστέος νῦν ὁ κορμός:

Ἐν τῶν χαρακτηριστικωτέρων θεμάτων, σπουδαιότατον δὲ διὰ τὴν χρονολογίαν, διότι οὐδαμοῦ συναντᾶται πρὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ 12^{ου} αἰῶνος, εἶναι ὁ εἰς σχῆμα Ζ μαϊάνδρος.

Τὸ μαϊανδροειδὲς τοῦτο θέμα εἶναι συγγενὲς πρὸς τὴν τεθλασμένην γραμμὴν τούτου δὲ συχνάκις γίνεται χρῆσις εἰς τὴν ἰσλαμικὴν τέχνην⁵. Τὰ πρῶτα δείγματα τῆς τεθλασμένης γραμμῆς συναντῶμεν εἰς τὰ τέλη τοῦ 10^{ου} αἰῶνος⁶, ἀλλ' ἡ χρησιμοποίησις του εἰς τὴν ὀριζόντιον, ὥστε νὰ σχηματίζῃ εἶδος μαϊάνδρου συναντᾶται κατὰ τὸν 12^{ον} αἰῶνα, ὡς πρόδρομος δὲ τοῦ θέματος τούτου δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ θέμα τῆς διπλῆς τεμνομένης κυματοειδοῦς ταινίας (εἰκ. 24 α)⁷. Παραδείγματα χρησιμοποιούμενα, μάλιστα δὲ εἰς τὸν διάκοσμον γείσου, εἶναι γνωστὰ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 12^{ου} αἰῶνος ἐκ τοῦ ἐν Καῖρῳ τεμένους El-Azhar (εἰκ. 24 β καὶ γ)⁸. Τὸ σημαντι-

1 Creswell ἐνθ' ἀνωτέρω.

2 Creswell ἐνθ' ἀνωτέρω. Φαίνεται ὅτι ἐκ τοιούτων ἢ παρεμφερῶν στοιχείων ὁρμώμενος ὁ H. Stern, ἐν *Byzantion* XI (1936) 113, Πίν. III, 8 χρονολογεῖ τοὺς πεσσοὺς εἰς τὸν 8^{ον} αἰῶνα. Τὸ ὅτι ἠθέλησε ν' ἀπομακρυνθῇ τῆς παλαιότερας χρονολογίας τοῦ Strzygowski (εἰς ὃν παραπέμπει δι' ἐσφαλμένης παραπομπῆς) σημαίνει μόνον μίαν καλὴν ἀρχήν.

3 W. Harvey, W. Lethaby, O. Dalton, H. A. Cruso and A. Headlam, *The church of the Nativity at Bethlehem*, London 1910 pl. 10 (*Byzant. Research Fund*).

4 Βλ. Ναὸν τῶν Ἀγ. Σεργίου καὶ Βάκχου (527-36) ἐν A. v. Millingen, *Byzant. Churches*, London 1912 pl. XII. Τὰ κτίσματα τῶν σταυροφόρων ἐν Ἱεροσολύμοις. N. P. Kondakov, *Archeologičeskoe Puteščestvie po Sirii i Palestiny* (ἀρχαιολ. ταξείδιον εἰς Συρίαν καὶ Παλαι-

στίνην), St Petersburg 1904, 249 (εἰκ. 58) καὶ H. Vincent et F.-M. Abel, *Jerusalem*, Paris 1914, II pl. XXVII κείμενον 240 καὶ ἐπ. εἰκ. ἐν σελ. 273.

5 Βλ. τὴν σχετικὴν παρατήρησιν τοῦ J. Strzygowski, *Jhb. k. pr. Kunstsam.* 25 (1904) 265-6 εἰς τὴν μελέτην του περὶ Mschatta.

6 Π. χ. Πυξίς ἐξ ἐλεφαντοστοῦ ἐν Λούβρῳ χρονολ. τὸ 966 ἀνάλογα εἰς τὸ Μουσεῖον Καῖρου, βλ. Strzygowski, ἐνθ' ἀνωτέρω.

7 Χρονολ. 1094 ἐκ τῆς Gibla τοῦ Βεζύρου El-Afdal, S. Flury, *Die Ornamente* . . . Πίν. XVI.

8 S. Flury, *Die Ornamente* . . . Πίν. XIV. Τὴν παραπομπὴν αὐτὴν ὀφείλω εἰς τὸν σεβαστὸν μου διδάσκαλον E. Weigand, ὃν καὶ εὐχαριστῶ θερμῶς καὶ διὰ τὴν ἐνθάρρυνσίν του εἰς τὴν παρούσαν μελέτην.

κώτερον ὅμως παράδειγμα, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁμοιότατον πρὸς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν θέμα, συναντῶμεν εἰς τὸ ξύλινον «μιχραάμπ» τὸ εὗρισκόμενον νῦν εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Καΐρου¹ καὶ χρονολογούμενον ἀπὸ τοῦ 1154 (εἰκ. 24 δ). Οὕτω καὶ διὰ τοῦ θέματος τούτου κατερχόμεθα εἰς τὰ μέσα τοῦ 12^{ου} αἰῶνος. Καὶ μόνον εἰς τὰ μέχρι τοῦδε ἐξετασθέντα θέματα ἂν ἐστηριζόμεθα, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τοὺς πεσσοὺς μετ' ἀσφαλείας εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην δηλ., εἰς τὰ μέσα τοῦ 12^{ου} αἰῶνος.

Μεταβαίνοντες εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ κορμοῦ εἰς τὴν κυρίαν ὅψιν συναντῶμεν ἐπιφάνειαν διηρημένην εἰς τρεῖς καθέτους λωρίδας, ὧν ἡ μέση ὅπου τὰ μονογράμματα, εἶναι εὐρυτέρα τῶν ἄλλων δύο. Τὸ θέμα τοῦτο συναντᾶται εἰς τὰ κοιλώματα τῶν παραθύρων, τοῦ τεμένους τοῦ Βράχου τῶν Ἱεροσολύμων χρονολογούμενα περὶ τὸ 690-1², εἰργασμένα δὲ ἐπὶ μεταλλίνου ἐλάσματος. Τὸ θέμα δὲν γνωρίζω ἄλλοθεν, πάντως δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ συναχθῇ ὅτι καὶ οἱ πεσσοὶ εἶναι τυχὸν ἔργα τῆς 7^{ης} ἑκατονταετηρίδος, ἀπλῶς ὁ τεχνίτης, ὁ ὁποῖος ἐπεξεργάσθη τοὺς πεσσοὺς εἶδε τὰ θέματα αὐτὰ εἰς τὸ τέμενος τοῦ Βράχου τῶν Ἱεροσολύμων, τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς ἐπεσκέφθη, καὶ προσεπάθησε νὰ τὰ μιμηθῇ εἰς τὸ μάρμαρον. Ἄλλως, ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ πεσσοὶ κατεσκευάσθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἡ μορφή των θὰ ἦτο τελείως διάφορος· ἂν συγκριθῶσι πρὸς τὰ γλυπτὰ ἔργα τοῦ τεμένους³ τοῦ Βράχου, καθίσταται προφανὲς πόσον ἡ αἰσθησις τοῦ ὀργανικοῦ στοιχείου τοῦ φυλλώματος τῶν τελευταίων τούτων εἶναι πολὺ ἐντονωτέρα, ἢ διάταξις ἁρμονικωτέρα καὶ τὸ σχέδιον ἐλευθερώτερον.

Ἐκ τῆς ἄλλης πλευρᾶς τοῦ κορμοῦ λαμβάνομεν πρῶτον θέμα, τὸ ὁποῖον λόγῳ τῆς συχνῆς χρησιμοποίησεώς του δὲν εἶναι ἴσως τόσον χαρακτηριστικόν, ἀλλ' εἶναι καὶ αὐτὸ προσφιλὲς κατὰ τὸν 11^{ον}, 12^{ον} καὶ 13^{ον} αἰῶνα· πρόκειται περὶ τοῦ θέματος τοῦ εἰς τὸ μέσον τῆς πλευρᾶς ταύτης εὗρισκομένου, δηλ. τοῦ ὑπὸ κλάδων περιβαλλομένου φύλλου ἀμπέλου⁴.

Τὸ τελευταῖον πρὸς ἐξέτασιν θέμα εἶναι τὸ τῆς ὑδρίας, κυρίως δὲ τῆς βάσεως ταύτης μετὰ τῶν οἶονει ἐκ ταύτης ἐκφυομένων φύλλων· τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι κάπως ἰδιάζον, ἰδίως καθ' ὅσον ἡ βάσις μετατρέπεται εἰς φύλλωμα, μετουσιουμένης αὐτῆς τῆς

Εἰκ. 24.

1 Ἐν προαναφερθείσῃ (ὑποσ. 5 σ. 94) μελέτῃ τοῦ Strzygowski σελ. 329-30 τὸ «μιχραάμπ» τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ τεμένους τοῦ Saiyida Rukaiya (1154-60)· ἐνός ἁγίου ἐνταφιασμένου ἐν Δαμασκῷ, βλ. ἐπίσης E. Pauty, Catalogue général du musée Arabe du Caire (Les bois sculptés), Le Caire 1931 pl. LXXXI, LXXXIII, 67. Παρεμφερῆ θέματα μεταγενεστέρως ἐποχῆς εἰκ. 24 ε. Ἐκ kām, ἐν Diez, Die Kunst d. islam. Völker, Bln 1915. 77, 14^{ον} αἰῶνος.

2 Creswell, ἐνθ' ἂν. π.χ. Πίν. 26. Τὸ θέμα τοῦτο προφανῶς ἔχει σασανιδικὴν ἐπίδρασιν, βλ. ἀνάλογον διάκοσμον εἰς τὰς πύλας τοῦ ἀνακτόρου ἐν Hatra ἐπὶ Χοσρόου τοῦ 2^{ου} Herzfeld, Am Tor Asiens, Berlin 1920 XLI.

3 Αὐτόθι πίναξ 4 c, d.

4 Διὰ μὲν τὴν παλαιότεραν ἐποχὴν προσφεύγομεν καὶ πάλιν εἰς τὸ τέμενος τοῦ βράχου π.χ. Creswell ἐνθ' ἂνωτέρω πίναξ 31, α. Τὸ θέμα συναντᾶται ἐπὶ ὑφάσματος τοῦ τέλους τοῦ 11^{ου} αἰῶνος εὗρισκομένου εἰς τὸ Victoria and Albert Museum, προσερχομένου δὲ ἐξ Αἰγύπτου, βλ. ἄρθρον J. Strzykowski ἐν Islam II (1911) 305 (Ornamente altarabischer Grabsteine in Kairo). Ἐκ τοῦ 12^{ου} αἰῶνος γνωρίζομεν τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ προαναφερθέντος αὐτοκρατορικοῦ σάκκου τῆς Βιέννης, βλ. Schlosser ἐνθ' ἂνωτέρω ὑπόσημ. 19 σελ. 58. Τέλος, τοῦ 13^{ου} αἰῶνος βλ. Falke ἐνθ' ἂνωτέρω ὑπόσημ. 13, εἰκ. 284.

βάσεως εἰς φύλλωμα, δηλ. τὸ ἀνόργανον στοιχεῖον λαμβάνει ὀργανικὴν ὑφήν, τὰ δὲ ὄρια ὀργανικοῦ καὶ ἀνοργάνου συγχέονται τὸ τοιοῦτον, ἰδίωμα κυρίως ἰσλαμικόν, σημαίνει ἀπομάκρυνσιν τῶν προτύπων τῶν πλησιεστέρων πρὸς τὴν «φυσικὴν» (φυσιοκρατικὴν) ἀπόδοσιν, καθ' ἣν ἡ ὕδρεια θὰ ἔδει νὰ περιβάλληται διὰ τοῦ φυλλώματος. Τῆς τοιαύτης μορφῆς ὑπάρχουν πολλὰ γνωστὰ παραδείγματα¹, ὥστε καθίσταται περιττὴ ἡ ἀπαρίθμησις των. Τὸ θέμα τοῦτο ἐγένετο ὑποκείμενον μελέτης καὶ συγκρίσεως μετ' ἄλλων μνημείων παλαιότερων, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἦτο γενικῶς παραδεδεγμένον ὅτι οἱ πεσσοὶ ἀνήκουν εἰς τὸν 6^{ον} αἰῶνα καὶ ἀπετέλουν τρόπον τινὰ τὰ δείγματα, τὰ ὅποια ἐμιμήθησαν κατόπιν οἱ νεώτεροι. Ἡ Margarette v. Berchen ἀναλύουσα τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ τεμένους

Εἰκ. 25. Τμήμα μωσαϊκῆς διακοσμήσεως τοῦ ναοῦ τῆς Γεννήσεως ἐν Βηθλεὲμ.

τοῦ Βράχου², ἅτινα ὡς ἤδη ἐλέχθη εἶναι χρονολογημένα εἰς τὸ 690-1, παραβάλλει ἐν ψηφιδωτὸν (αὐτόθι πιν. 16, β) πρὸς τὸ θέμα τοῦτο: παρὰ τὰς ἐκ πρώτης ὄψεως ὁμοιότητας, ὑπάρχει μία οὐσιώδης διαφορὰ, ὅτι δηλ. εἰς τὸ ψηφιδωτὸν δὲν πρόκειται περὶ δοχείου καθωρισμένου τινὸς σχήματος, διὰ τὸ ὅποιον θὰ ἀνέμενέ τις βάσιν, ἀλλὰ πρόκειται περὶ μιᾶς ἔτι παραλλαγῆς τῶν ἀπείρων σχημάτων τῶν βάσεων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐκπηδοῦν οἱ κλάδοι, οἵτινες κοσμοῦν τὸ τέμενος τοῦτο, καὶ δεύτερον, ὅπερ καὶ σπουδαιότερον, οὐδα-

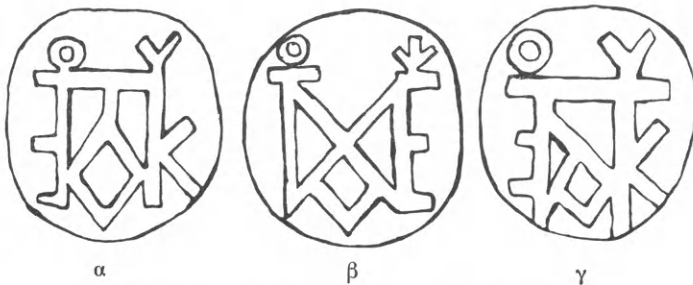
μοῦ ὑπάρχει τὸ ἀκαθόριστον τοῦτο στοιχεῖον μεταξὺ ὀργανικοῦ καὶ ἀνοργάνου, περὶ τοῦ ὁποίου ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω. Τὸ δοχεῖον περιβάλλεται διὰ κλάδων, δὲν ὑπάρχει ἡ ἔννοια τοῦ μετασχηματισμοῦ τοῦ δοχείου εἰς φύλλωμα καὶ τὸ ἕτερον παράδειγμα ὅπερ ἀναφέρεται αὐτόθι ἐκ Rusafa δὲν πείθει καὶ ἐνταῦθα οἱ κλάδοι χωρίζονται σαφῶς ἀπὸ τοῦ δοχείου δὲν μετασχηματίζονται, ἐκτὸς δὲ τούτου εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου εὐρίσκεται, πρόκειται περὶ λύσεως ὑπαγορευθείσης μᾶλλον ἐκ τῆς ἀνάγκης καὶ ἐκτελεσθείσης εἰς ἀσυγκρίτως μικροτέραν κλίμακα. Τέλος ὅσον ἀφορᾷ τὸ παράδειγμα τῶν σταυρῶν ἰσχύει τὸ λεχθὲν ἤδη ὅτι δηλ. καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας εἶναι σαφῆ τὰ ὄρια ὀργανικοῦ καὶ ἀνοργάνου.

Τὸ θέμα τοῦτο ὑπὸ τὴν ἀπαράλλακτον ταύτην μορφήν συναντᾶται, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, ἅπαξ μόνον: εἰς τὸν ναὸν τῆς Γεννήσεως ἐν Βηθλεὲμ (εἰκ. 25). Ἐκεῖ ἐνῶ τὸ δοχεῖον ἀπαραιτήτως ὀφείλει νὰ στηρίζηται ἐπὶ βάσεως τραπεζοειδοῦς, αὕτη μετασχηματιζομένη εἰς φύλλον ἀναπτύσσεται πρὸς τὰ πλάγια. Πλὴν τῆς λαβῆς τὸ δοχεῖον τοῦτο εἶναι ὁμοιότατον πρὸς τὸ τῶν πεσσῶν, καὶ τὰ φύλλα ἔχουν τὴν αὐτὴν διάταξιν. Τὸ πότε κατεσκευάσθησαν τὰ ψηφιδωτὰ ταῦτα, γνωρίζομεν ἀκριβῶς ἐκ τῆς διγλώσσου Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς ἐπιγραφῆς: κατεσκευάσθησαν ἐπὶ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ τῷ 1169 «ἐτελειώθη τὸ ἔργον»³.

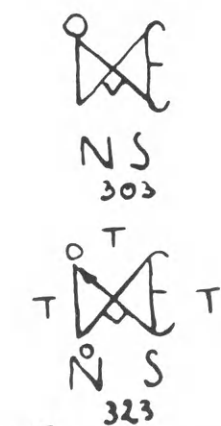
1 Π. χ. εἰς τὴν ἑδραν τοῦ Μαξιμιανοῦ ἐν Ῥαβέννῃ.
2 Creswell ἐνθ' ἀν. σ. 202, ἀναφερομένη εἰς τὸν πιν. 16β.

3 Βλ. Harvey κ. λ. ἐνθ' ἀνωτέρω ὑπόσημ. 23 Πίν. 11

Οὕτω ἡ σκέψις ὅτι τὸ ἐν τῶν μονογραμμάτων ἐπὶ τῶν πεσσῶν θὰ ἡδύνατο ν' ἀναλυθῇ εἰς Μανουήλ (εἰκ. 26 β) ἔχει πολλὰ ὑπὲρ αὐτῆς, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον συναντᾶται τὸ ὄνομα Μανουήλ ὁμοιότατον ἐπὶ νομισμάτων (εἰκ. 27)¹. φαίνεται μάλιστα πιθανώτερον ὅτι θὰ ἔδει νὰ ἀναγνωσθῇ «τοῦ Μανουήλ», λόγῳ τοῦ Τ εἰς τὴν ἄνω ἀριστερὰ κεραίαν, ἴσως δὲ πρόκειται περὶ ἐπιγραφῆς² περιλαμβανούσης καὶ τὰ τέσσαρα μονογράμματα. Ὅτι ὁ χαρακτήρ τῶν μονογραμμάτων τούτων ἀντιπροσωπεύει παλαιότερον τύπον εἶναι γνωστόν· κατὰ τὸν 12^{ον} αἰῶνα θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμένῃ τις μᾶλλον σταυροειδὲς μονογράμμα, δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ ὑπάρχουν καὶ μονογράμματα τοιαύτης μορφῆς κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους³, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἐπάνοδος εἰς παλαιότερα πρότυπα κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς «ἀναγεννήσεως» τῶν Κομνηνῶν, δηλ. εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἡ προσοχὴ τῶν ἀνθρώπων στρέφεται πρὸς τὸ παρελθόν, τὸ ὁποῖον μιμεῖται, οὐδὲν τὸ παράδοξον ἔχει.

Εἰκ. 26. Τὰ μονογράμματα ἐπὶ τῶν πεσσῶν.

Εἰκ. 27. Τὰ ἐπὶ νομισμάτων μονογράμματα τοῦ ὀνόματος Μανουήλ κατὰ Gardthausen.

Δὲν τολμῶ νὰ προτείνω ἀνάλυσιν τῶν ἄλλων μονογραμμάτων, πάντως ὅμως τὴν πρότασιν τῶν Keil - Strzygowski⁴ περὶ «Πατέκου» (Παταΐκου) καὶ πρὸ πάντων «Ἀντιοχείου» εἶναι ἀδύνατον νὰ δεχθῶ.

Κατὰ ταῦτα καταλήγομεν ὅπωςδήποτε εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ πεσσοὶ οὗτοι, εἴτε φέρουν τὸ ὄνομα τοῦ Μανουήλ εἴτε ὄχι, κατεσκευάσθησαν πάντως περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι κατεσκευάσθησαν ἐπὶ Μανουήλ ὁμιλοῦν μόνον τὰ μονογράμματα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάλυσις τῶν καθ' ἕκαστον θεμάτων ἔφερεν ἡμᾶς εἰς τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἐποχὴν, δηλ. τὸ μέσον τοῦ 12^{ου} αἰῶνος, περὶ τὰ ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Μανουήλ· εἰς ἐνίσχυσιν δὲ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἔρχονται καὶ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα.

Θὰ ἐξηρχόμην πολὺ τῶν ὁρίων τῆς παρούσης, ἂν ἤθελον λεπτομερῶς ἀφηγηθῇ τὰ τῶν σχέσεων Μανουήλ καὶ σταυροφόρων καὶ εἰδικώτερον τῶν Γενουηνσίων, παραπέμπω δὲ πρὸς τοῦτο εἰς τὸν

Chalandon⁵, Vasiliev⁶ καὶ Vincent - Abel⁷, ὅπου ἐν ἐκτάσει ἀναγράφονται αὗται. Θέλω μόνον σημειᾶ τινὰ νὰ ὑπενθυμίσω διὰ νὰ καταστῇ φανερόν πόσον

στενὴ ἦτο ἡ σχέσις Μανουήλ καὶ σταυροφόρων.

τὸν διάκοσμον παρὰ τὴν Σύνοδον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπίσης A. A. Vasiliev Histoire... II, 69. Τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ ψηφιδωτοῦ κατεσκευάσθη πάντως κατὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ 1169, βλ. Stern ἐνθ' ἄνωτέρῳ.

1 V. Gardthausen, Das alte Monogramm, Leipzig, 1924 εἰς τοὺς πίνακας ἀριθ. 303 καὶ 323. Περὶ τῆς δυνατότητος τῆς ὑπάρξεως δύο λέξεων εἰς ἓν μονόγραμμα βλ. V. Gardthausen, Zur Lösung griech.-byz. Monogramme ἐν Byz. - neugr. Jahrb. 8 (1931) 238.

2 Ἐπιγραφὴ διὰ μονογραμμάτων ὑπάρχει π. χ. τοῦ Ὑακίνθου ἐν τῷ ναφ τῆς Κοιμήσεως ἐν Νικαίᾳ, βλ. E. Weigand, Zur Monogramminschrift der Theotokos-

Kirche von Nicaea, Byzantion VI (1931) 411 καὶ ἐξ.

3 Ὁ κ. Κ. Κωνσταντόπουλος, ὅστις εὐγενέστατα καὶ λίαν φιλοφρόνως προσεφέρθη νὰ μὲ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν μονογραμμάτων τούτων, δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ὀνόματος Μανουήλ (προτιμᾷ Ματθαῖος, μετ' ἀμφιβολίας ὅμως).

4 Oriens Christianus ἐνθ' ἄνωτέρῳ.

5 Fer. Chalandon, Jean II Cammène et Manuel I Comnène, Paris 1912.

6 A. A. Vasiliev, Histoire...

7 P. P. H. Vincent et F. M. Abel, Bethléem, Paris 1914, 158 καὶ ἐξ.

Ἐνῷ κατ' ἀρχὰς αἱ σχέσεις Μανουήλ καὶ σταυροφόρων ἦσαν μᾶλλον ὀξεῖαι, ἀπὸ τοῦ 1158 συσφίγγονται ὀλονέν, ἴσως ὄχι διὰ παντός, διὰ μίαν δὲ περίοδον 15-20 ἐτῶν παραμένουν θερμόταται· οὕτω τῷ 1158 ὑπανδρεύεται ἡ ἀνεψιὰ τοῦ Μανουήλ μετὰ τοῦ Βωδουΐνου τοῦ 3^{ου}· Βυζαντινὸς στρατὸς ἀποκαθιστᾷ τὰ διασαλευθέντα σύνορα τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀντιοχείας. Ὁ Ῥαϊμόνδος, ἄλλοτε πολέμιος, ζητεῖ συγγνώμην καὶ ὀρκίζεται ὑποταγῇ· τὸ Πάσχα τοῦ 1159 εἰσέρχεται ὁ Μανουήλ ἔφιππος εἰς Ἀντιόχειαν· τοὺς χαλινούς τοῦ ἵππου του κρατεῖ ὁ Renaud de Châtillon· ἀκολουθεῖ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἱεροσολύμων. Τῷ 1161 ὁ Μανουήλ ὑπανδρεύεται εἰς δεύτερον γάμον τὴν Μαρίαν κόρην τοῦ Ῥαϊμόνδου. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν δημιουργεῖται κινήσεις τῶν ἰταλικῶν πόλεων ὅπως ὁ Μανουήλ στεφθῇ αὐτοκράτωρ ἐν Ῥώμῃ, πρὸς ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ Φρειδερίκου Βαρβαρόσσα. Ἐτοιμάζεται ἔνωσις ἐκκλησιῶν, θὰ ἀνεγνωρίζετο ὁ Πάπας Ἀλέξανδρος 3^{ος} (1159-81), ὡς γράφει ὁ ἴδιος ὁ Μανουήλ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβίκον τὸν 7^{ον} (1161), συγκαλεῖται μάλιστα σύνοδος τῷ 1166 ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἱεροσολύμων Ἀμώρις ὑπανδρεύεται τὴν ἀνεψιὰν τοῦ Μανουήλ Μαρίαν Κομνηνὴν τῷ 1167 ἐν Τύρῳ. Ἀκολουθεῖ συμφωνία διὰ τὴν κατάληψιν τῆς Αἰγύπτου καὶ κοινὴ ἐκστρατεία· «στόλον δὲ νεῶν πεντήκοντα καὶ ἑκατὸν ἐπὶ Αἰγύπτου ἔστειλεν ὁ Μανουήλ», ὡς πληροφορεῖ ἡμᾶς ὁ Κίναμμος¹. Τῷ 1177 ναυλοχοῦν εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν Πτολεμαῖδα 70 ἑλληνικὰ πλοῖα μετὰ τῶν βοήθητικῶν των ἐπὶ πολλοὺς μῆνας, λόγῳ συνεννοήσεων μετὰ τοῦ ἀναποφασίστου κόμιτος τῆς Φλάνδρας. Γνωρίζομεν ἐπίσης ὅτι ὁ Μανουήλ ὑπῆρξε γενναιόδωρος παντοῦ καὶ πάντοτε, ὡς ὁμολογεῖ ὁ Γουλιέλμος τοῦ Τύρου². Πληρώνει λύτρα εἰς τοὺς μουσουλμάνους διὰ τὸν Ἑρῶικον τῆς Καμπανίας· κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ Φρειδερίκου Βαρβαρόσσα κατὰ τῶν βορειοἰταλικῶν πόλεων, αὐταὶ ζητοῦν βοήθειαν ἀπὸ τὸν Μανουήλ, ὅστις καὶ ἐπισκευάζει τὰ τεῖχη τῶν Μεδιολάνων· τῆς στραφῆς ταύτης πρὸς τὸ Βυζάντιον ἡγοῦνται κυρίως ἡ Γένουα, ἡ Πίζα καὶ ἡ Ἑνετία, φοβούμεναι τὸν κίνδυνον ἐκ Γερμανίας. Κατὰ τὴν μάχην τοῦ Legnano, τὴν 29 Μαΐου 1176 ἐπέρχεται πλήρης καταστροφή τοῦ Φρειδερίκου Βαρβαρόσσα καὶ θριαμβεύουν αἱ βορειοἰταλικαὶ πόλεις καὶ ὁ σύμμαχος των Μανουήλ³. Ἀπροόπτως ὅμως ὁ Μανουήλ συλλαμβάνει πάντας τοὺς Ἑνετοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ κατάσχει τὰς περιουσίας των. Ἐκτοτε φαίνονται αἱ σχέσεις Ἑνετίας καὶ Βυζαντίου ὀλιγώτερον στεναί, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου γνωρίζομεν νέας συμβάσεις μετὰ τῶν Γενουησίων⁴. Συγκεφαλαιοῦντες τὰ ἀνωτέρω καὶ ἔχοντες ὑπ' ὄψει τῆς περιόδου ταύτης τὰς σχέσεις σταυροφόρων καὶ εἰδικώτερον τῶν Γενουησίων μετὰ τοῦ Μανουήλ, τὴν γενναιοδωρίαν τοῦ Μανουήλ, τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Βηθλεέμ, τὴν σημασίαν τῆς Πτολεμαῖδος, τὰ ὅσα περὶ τῆς τέχνης τῶν πεσσῶν καὶ τῶν μονογραφημάτων εἴπομεν, μετὰ βεβαιότητος δυνάμεθα, νομίζω, νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ πεσσοὶ κατεσκευάσθησαν κατὰ τὴν περίοδον μεταξὺ 1158-80. Ἄς ληφθῇ τέλος καὶ τοῦτο ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ πρᾶξις τῆς θριαμβευτικῆς μεταφορᾶς τῶν πεσσῶν εἰς Βενετίαν δὲν θὰ ἐσήμαινε μόνον τὴν καταστροφὴν τῶν Γενουησίων, ἀλλὰ ἴσως νὰ ἐθεωρεῖτο καὶ νίκη κατὰ τοῦ Βυζαντίου, μετὰ τοῦ ὁποίου κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εὕρισκετο εἰς ἐχθρικὰς μᾶλλον σχέσεις.

1 Κίναμμος (ἐν Βόννῃ), 300.

2 Vincent - Abel, ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 167.

3 Vasiliev, ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 67.

4 Βλ. ἀνωτέρω ὑποσ. 5 σελ. 79.

Οἱ Γενουήνσιοι εἰδικώτερον εἶχον συμφέρον νὰ ἐπιδεικνύουν εἰς τὰς πύλας των τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος: τὸ τοιοῦτον θὰ ἀντεπεκρίνετο πρὸς ἐπίσημον τρόπον τινὰ ἀναγνώρισίν των ὑπὸ τοῦ Κράτους, οὕτω δὲ θὰ διηκολύνετο ἀσφαλῶς τὸ ἐμπόριόν των. Εἶναι γνωσταὶ αἱ συμβάσεις Μανουήλ καὶ Γενουηνσίων. Τί τὸ ἄτοπον ἂν χαραχθῇ τὸ ὄνομα ἐκείνου, ὃν ἀνεγνώριζον ὡς κύριόν των, ὑπὸ τῶν λίζγων του (ὑποτελῶν) εἰς τὰς πύλας των; Πᾶσαι ἄλλως τε αἱ Ἱταλικαὶ πόλεις καὶ οἱ ἡγεμόνες τῶν σταυροφόρων ἀνεγνώριζον τὴν ὑποτελείαν ταύτην, ἐκδηλουμένην εἰς σειρὰν ὅλην διαφόρων πράξεών των. Ἐκ τῆς περιόδου ἐνὸς καὶ μόνον αἰῶνος διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν δεκατέσσαρες γραπτὰ μαρτυρία τοῦ εἴδους τούτου¹.

Ἀλλὰ τώρα ἅς ἔλθωμεν ἐπὶ τέλους εἰς τὸ ἐπίθημα, τοῦ ὁποίου ἡ μορφή διαφέρει οὐσιωδῶς καὶ τοῦ κιονοκράνου καὶ τοῦ κορμοῦ. Ἀρκοῦμαι νὰ ἀναφέρω ὅτι ὁ Strzygowski λέγει σχετικῶς πρὸς τοῦτο: «τοῦ ὁποίου (τοῦ κιονοκράνου) τὸ ἐπίθημα δὲν ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχικὴν ἐργασίαν... Οἱ δύο πεσσοὶ ἀνήκουν μόνον κατὰ τὸ ἐπιστεγάζον αὐτοὺς μέρος δηλ. τὸ ἐπίθημα εἰς τὴν τέχνην τῆς Βενετίας²». Εἶναι φανερόν, ὅτι τὸ ἀνθέμιον τοῦτο εἶναι ἔργον Ἱταλῶν· ἀνάλογα ἀνθέμια ὑπάρχουν πλεῖστα καὶ εἰς αὐτὸν ἔτι τὸν γειτονικὸν Ἀγ. Μᾶρκον. Δύο δυνατότητες ὑπάρχουν: ἢ τὸ ἐπίθημα μετελαξεύθη ἀφ' ἧς ἦλθεν εἰς Βενετίαν ἢ κατεσκευάσθη ἐν Πτολεμαΐδι. Τὸ πρῶτον φαίνεται μᾶλλον ἀπίθανον, τοῦναντίον ἢ ἄποψις ὅτι κατεσκευάσθη εἰς τὴν Πτολεμαΐδα εἶναι κατ' ἀρχὴν πιθανωτέρα, τοσοῦτω δὲ μᾶλλον καθ' ὅσον ἀνάλογα ὑπάρχουν καὶ εἰς Ἱεροσόλυμα. Εἴτε ὅμως κατεσκευάσθη ἀργότερον εἴτε συγχρόνως πρὸς τὸ ὑπόλοιπον ἔργον, τίθεται τὸ ἐρώτημα, ποῖος κατεσκεύασε τοὺς πεσσοὺς τούτους καὶ εἰς ποίαν τέχνην ἀνήκουν;

Κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τῶν καθ' ἕκαστον θεμάτων εἶδομεν ὅτι τὰ περισσότερα προέρχονται ἐκ τῆς ἰσλαμικῆς τέχνης, ἀφ' ἑτέρου τὰ μονογράμματα δηλοῦν βυζαντινὴν παράδοσιν· ἐπὶ πλεόν ἐπιστοποιήθη ἡ ὑπαρξίς διαφόρων (τοῦλάχιστον δύο) καλλιτεχνικῶν κατευθύνσεων, μιᾶς τοῦ κορμοῦ καὶ τῆς ἄλλης τοῦ κιονοκράνου (ἴσως δὲ καὶ τρίτης τοῦ ἐπιθήματος, ἂν τοῦτο κατεσκευάσθη ἐν Πτολεμαΐδι). Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ πεσσοὶ κατεσκευάσθησαν διὰ τὴν πύλην τῶν Γενουηνσίων, διὰ τῆς γενναιοδωρίας τοῦ Μανουήλ τέλος δὲ ὅτι οὐδὲν παράλληλον ἐσώθη μέχρις ἡμῶν, καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι εἶναι ἔργον νόθον, διότι νόθοι ἦσαν καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Πτολεμαΐδος, νόθον καὶ τὸ περιβάλλον, τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησεν αὐτό.

Κατόπιν τούτου, ποῖος (ἴσως ἦσαν καὶ περισσότεροι) κατεσκεύασε τὰ ἔργα ταῦτα ἂν ἦτο δηλ. σταυροφόρος ἢ Ἕλλην, Σύρος ἢ Σαρακηνὸς ἢ καὶ μιγᾶς τις, στερεῖται πραγματικοῦ ἐνδιαφέροντος, διότι εἰς οὐδένα ῥυθμὸν οὐδεμιᾶς τέχνης ἀνήκουν. Εἶναι ἄνθη μιᾶς παραδόξου κοινωνίας, ἣτις ἦνθησε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν Συρίαν, εἰκόνα δὲ τοῦ ἐκεῖ βίου δίδει λαμπροτάτην ὁ Rey³, ἣν παραθέτω ἐν ἐπιμέτρῳ*.

ΜΑΡΙΝΟΣ Γ. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

¹ Dölger, Regesten - II (ἀναφέρω παραδείγματα καὶ ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλεξίου). Βλ. N 1081, 1192, 1196, 1203, 1215, 1223, 1243, 1348, 1354, 1364, 1365, 1498, 1499, 1578.

² Strz., Oriens Christianus 2 (1902) 428.

³ E. Rey, Études sur les monuments de l'architecture militaire des croisés en Syrie et dans l'île de Chypre, Paris 1871, 9 - 12.

* ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Il se passa quelque chose d'analogue en Syrie où l'on voit les princes et les chevaliers Francs échanger fréquemment leurs pesantes armures contre le costume sarrasin et marcher à la tête de leurs troupes vêtues de longues robes et leurs casques recouverts, Keffichs, ce qui devait être un jour l'origine de lambrequin héraldique, cédant ainsi aux nécessités du climat brûlant sous lequel ils se trouvaient transplantés. La cour d'un prince européen établie en Orient devait présenter alors un singulier mélange de mœurs syriennes et occidentales.

Comme en Sicile, les artistes syriens et grecs décoraient les édifices élevés par les croisés et nous savons qu'il régnait un grand luxe d'ornementation à l'intérieur de certains châteaux. Vilbrand d'Oldenbourg, dans la relation de son pèlerinage en Terre Sainte parle avec admiration des pavages en mosaïques exécutés au Palais des Ibelins de Beyrouth, par les ouvriers orientaux (Laurent, *Peregrinatores medii ævi* quatuor, pag. 167). Il cite notamment une salle lambrissée de marbre, et au milieu de laquelle on voyait un dragon jetant de l'eau, par ses naseaux, dans une piscine dont le fond était formé par une mosaïque représentant des fleurs aux couleurs éclatantes.

Les monuments religieux (M. de Vogüé, *les Églises de Terre Sainte*, p. 396 et suiv.) construits alors en Syrie par les Francs appartiennent tous à l'école romane qui, à cette époque élevait en France les Églises de Cluny, de Vézelay, de la Charité-sur-Loire, etc., mais transportée en Orient, tout en conservant son caractère primitif,

elle fit sous l'influence byzantine surtout quant à l'ornementation de fréquents emprunts à l'antiquité et à l'art arabe.

Les historiens arabes—reconnaissent—la bonne entente entre les populations chrétiennes et musulmanes.

Enfin une dernière preuve nous reste de cette harmonie habilement ménagée entre les indigènes et les nouveaux venus, la création d'une monnaie spéciale et pour ainsi dire internationale pour servir les intérêts unis des deux peuples et la fusion de leurs affaires. Ces monnaies frappées au même titre que les dinars sarrasins portaient d'un côté une croix avec devises en caractères arabes et de l'autre le monogramme du prince qui les avait fait frapper.

Ce fut vers le milieu du XIIe siècle que les établissements chrétiens de Terre Sainte furent les plus prospères. Le passage suivant de Foucher de Chartres nous trace un tableau des plus intéressants de l'esprit qui animait alors les colonies franques.

«Considérez et réfléchissez en vous-mêmes de quelle manière en notre temps Dieu a transformé l'Occident en Orient. Nous qui avons été des Occidentaux, celui qui était Romain ou Franc, est devenu ici un Galliléen ou un habitant de Palestine; celui qui habitait Reims ou Chartres se voit citoyen de Tyr ou d'Antioche. Nous avons déjà oublié les lieux de notre naissance, déjà ils sont inconnus à plusieurs d'entre nous et du moins ils n'entendent plus parler; tels d'entre nous possèdent déjà en ce pays des maisons et des serviteurs qui leurs appartiennent comme par droit héréditaire; tel autre a épousé une

Fr. Montemezzano. Ἡ θριαμβευτικὴ μεταφορὰ τῶν πεσόντων. (Palazzo Ducale). Ο. Böhm, 496.

femme qui n'est pas compatriote, une Syrienne, une Arménienne ou même une Sarrasine, qui a reçu la Grâce du baptême; tel autre a chez lui ou son gendre ou sa bru, son beau-fils, celui-ci est entouré de ses neveux, ou même de ses petits-neveux; l'un cultive les vignes, l'autre des champs; ils parlent diverses langues et sont déjà parvenus tous à s'entendre. Les idiomes les plus différents sont maintenant communs à l'une et à l'autre nation, et la confiance rapproche les races les plus éloignées. Il a été écrit en effet: Le Lion et le

Boeuf mangent au même râtelier. Celui qui est étranger est maintenant indigène, le pèlerin est devenu habitant; de jour en jour nos parents et nos proches nous viennent rejoindre ici».

(Τὸ ἀνωτέρω ἀναφερόμενον ἀπόσπασμα εἶναι τῆς ἐποχῆς τοῦ Βωδουίνου τοῦ 2^{ου}, τελευταίου Λατίνου Αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως· ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 1217 καὶ ἀπέθανε περὶ τὸ 1273, υἱὸς τοῦ Pierre de Courtenay καὶ Yolande de Hainaut ἀδελφῆς τοῦ Βωδουίνου τοῦ 1^{ου} (1171-1206).

M. K.

ΕΚ ΤΩΝ ΝΗΣΩΝ

ΥΠΟ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ

Α'. ΑΡΧΑΪΚΟΝ ΑΝΘΕΜΙΟΝ ΕΚ ΧΙΟΥ. Τὸ ἐν εἰκόνι 1 ἀπεικονιζόμενον ἀνθέμιον παρητήρησα ἐπὶ ὑπερθύρου παλαιᾶς οἰκίας εἰς τὴν συνοικίαν Καλοπλύτης τῆς πόλεως Χίου κατὰ τὸ 1936· ἀποτερισθὲν ἀπόκειται ἤδη τοῦτο ἐν τῷ Μουσείῳ Χίου (πρβ. ΑΑ 53, 1938 σ. 579).

Ἀποτελεῖται ἐξ ἐπιτοπίου πώρου λίθου καὶ εἶναι ἀποκεκρουμένον κατὰ τὸ κατώτατον αὐτοῦ τμήμα· ἀποτετριμμένη εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἐλίκων καὶ κατ' ὀλίγον ἡ τῶν κατωτέρων φύλλων¹. Ἔχει ὕψος 40,5 ἐκ., πλ. 35,5 ἐκ. καὶ πάχ. 10,5 ἐκ.², τὸ ἀκραῖον περίγραμμα τῶν φύλλων εἶναι ἀνάγλυφον εἰς βάθος 4 ἐκ. ἐπὶ τοῦ πάχους τῆς στήλης κατὰ τεχνικὴν συνήθη εἰς τοὺς ἀρχαῖους χρόνους· πρβ. καὶ στήλην τῆς Τρωάδος καὶ τὰς Σαμιακάς, περὶ ὧν κατωτέρω. Εἶναι προφανές, ὅτι τὸ ἀνθέμιον ἡμῶν ἀπετέλει ἐπίστεψιν ἐπιτυμβίου στήλης, οὕτω δὲ ἀποκτῶμεν ἐκ Χίου τὸ πρῶτον δείγμα μνημείων Ἰωνικῆς καταγωγῆς· ἀντιστρόφως ἄφθονον εἶναι τὸ ἐκ Σάμου ὑλικόν· βλ. Δ. Εὐαγγελίδου, Ἐπιτύμβιοι στήλαι τῆς Σάμου ἐν ΑΕ, 1924 σ. 63 κέ. καὶ E. Buschor, Altsamische

¹ Ἐκατέρωθεν τοῦ σημείου ἐπαφῆς τῶν δύο ἐλίκων ὑπάρχει ἀνάγλυφος κατόπιν ἀποξέσεως μέρους τῶν ἐλίκων ὁ ἀριθμὸς [1]8-50, προφανῶς ἡ χρονολογία τῆς ἀνευρέσεως καὶ χρησιμοποίησεως τοῦ ἀνθемίου ὡς ὑπερθυραίας διακοσμῆσεως· ὡς ἐληροφορήθη ἐν τὴν περιοχὴν συχνάκις ἀνευρίσκονται τυχαίως ὑπὸ ιδιωτῶν

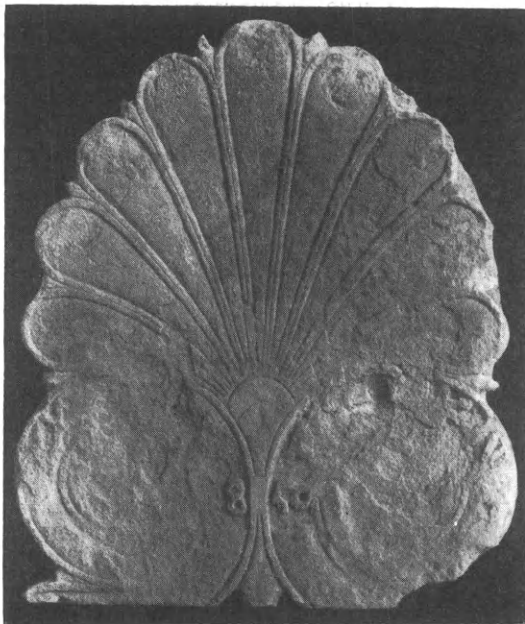
Arch. Anz., 53 τάφοι.

² Ἡ ἀναλογία τοῦ πλάτους πρὸς τὸ πάχος 3: 1 περὶπου εἶναι ἡ συνήθης καὶ εἰς τὰς παλαιότερας πωρίνας Σαμιακάς στήλας. Athen. Mitt. (58), 1933 σ. 23 βλ. καὶ Arch. Anz. 1938 σ. 587.

Grabstelen ἐν ΑΜ, 58, 1933 σ. 22 κέ. πρβ. καὶ τὰς παρατηρήσεις ἐν Arch. Anz. 53, 1938 σ. 587 κέ. (K. Kübler).

Τὸ ἀνθέμιον ἡμῶν ἀποτελεῖται ἐξ ἀπλοῦ ζεύγους ἐλίκων καὶ ἑννέα φύλλων, κατὰ δὲ τὸ σημεῖον ἐπαφῆς τῶν ἐλίκων ὑπάρχει μικρὸς σύνδεσμος δηλούμενος διὰ δύο ἐγχαράκτων γραμμῶν ὁ μεταξὺ τῶν ἐλίκων σχηματιζόμενος γωνιώδης χώρος πληροῦται κάτωθεν μὲν τοῦ συνδέσμου διὰ ρομβοειδοῦς κάλυκος, ἄνωθεν δὲ διὰ τοῦ ἐγχαράκτου πυρῆνος τοῦ ἀνθεμίου· ἕκαστον φύλλον ὡς καὶ αἱ ἑλικες περιβάλλονται ὑπὸ λεπτοῦ

Εἰκ. 1. Ἀρχαῖκόν ἀνθέμιον ἐκ Χίου.

πλαισίου· μεταξὺ τῶν ἀπολήξεων τῶν φύλλων καθὼς καὶ τῶν ἐλίκων ἐκφύονται μικρὰ αἰχμηρὰ φύλλα.

Ἡ ἱχνογραφικὴ παράστασις τοῦ ἀνθεμίου καὶ τὰ περιβάλλοντα τὰ φύλλα πλαίσια ἐνθυμίζουν κατὰ πρῶτον τὴν ἐν Βοστώνῃ ἐκ Τροφάδος στήλην εἰκ. 2 (Caskey, Catalogue of Greek and Roman Sculpture σ. 25, ΑΕ, 1924 σ. 69 εἰκ. 9 P. Jacobstahl, Ornam. Griech. Vasen πίν. 137), ἥτις ὅμως εἶναι ἀσφαλῶς παλαιότερα, ὡς δεικνύει ὁ ἀριθμὸς τῶν φύλλων - ἑπτὰ ἐκεῖ, ἑννέα ἐδῶ, - οἱ μέχρι τοῦ πυρῆνος τοῦ ἀνθεμίου κατερχόμενοι μίσχοι, οἱ πλαστικῶς παριστανόμενοι μεταξὺ τῶν ἐλίκων σύνδεσμοι. Ἐξ ἄλλου ὅμως ἡ σειρὰ τῶν πολυκρατεῖων ἀνθεμίων τῆς Σάμου (Buschor, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 31 Beil. 11,1 - 14,2), χρονολογουμένων περὶ τὸ 530 - 520 π.Χ., εἶναι

μεταγενεστέρα τοῦ ἡμετέρου· λείπει π. χ. ἀπὸ τούτων τὸ περιβάλλον τὰ φύλλα καὶ τὰς ἑλικας πλαίσιον· ἡ παρουσία τούτου ἀποτελεῖ ἔνδειξιν ἀρχαιοτέρας κατασκευῆς εἶναι φανερόν ἐκ τῶν δι' ἀνθεμίων κοσμουμένων χαλκῶν ἐλασμάτων τῆς πρὸ τοῦ μέσου τοῦ αἰῶνος ἐποχῆς (πρβ. Buschor, αὐτ. σ. 39· ἐπίσης καὶ τὰ νεωστὶ ἐξ Ὀλυμπίας JDI (52) 1937, Olympiabericht σ. 64 κέ., εἰκ. 26-28 πίν. 14-17).

Τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνθεμίου ἡμῶν μὲ τὸ αὐστηρῶς κλειστὸν περίγραμμα, ἀποτελεῖ ἀπλὴ καὶ σύμμετρος διάθεσις τῶν μορφῶν εἰς πλαστικὴν ἐνότητα, ἐπικρατοῦσης μιᾶς πρὸς τὰ ἄνω τάσεως· ἀντιθέτως ἡ στήλη τῆς Τροφάδος - 560 περίπου π. Χ. - παρουσιάζει μίαν παρατακτικὴν ὀριζόντιον διάθεσιν τῶν μορφῶν· τὰ φύλλα ἐλκόμενα τρόπον τινὰ ὑπὸ τῶν ἐλίκων ἐμποδίζονται νὰ ἀναπτυχθοῦν πρὸς τὰ ἄνω· ἀνάλογος εἶναι ὁ χαρακτῆρ καὶ τῶν συγχρόνων καὶ παλαιότερων ταύτης ἀνθεμίων ἐπὶ ἀκροκεράμων καὶ χαλκῶν ἐλασμάτων· ἀντιστρόφως ἐπὶ τῶν ἀνθεμίων τῆς μετὰ τὸ 530 περιόδου - κατ' ἀνάγκην βεβαίως ἡ σύγκρισις γίνεται μόνον πρὸς τὰ Σαμιακά· ἀλλὰ θεωρουμένου ὅτι ἡ Σάμος κατέχει πρωτεύουσαν θέσιν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς συγχρόνου πλαστικῆς, εἶναι φανερόν ὅτι ἀνάλογος ἐν γενικαῖς τουλάχιστον γραμμαῖς εἶναι ἡ ἐξέλιξις καὶ ἀνὰ τὰ ἄλλα κέντρα τῆς Ἰωνικῆς τέχνης - ἐπὶ τῶν ἀνθεμίων τῆς μετὰ τὸ 530 περιόδου, κατὰ τὴν ὁποῖαν «ἡ

εὐρεῖα μεστότης καὶ ἡ δύναμις τῆς τετάρτης δεκάδος καὶ τῆς παλαιότερας τρίτης δεκάδος ἐτῶν διαλύεται εἰς πλουσιωτέραν, ρευστοτέραν οὐσίαν» (Buschor, αὐτ. σ. 33), εἶναι ἐντονωτέρα ἢ ἐπὶ τοῦ ἀνθεμίου ἡμῶν ἡ τάσις τῆς πρὸς τὰ ἄνω ἀναπτύξεως· ἔχουν ζωηροτέραν κίνησιν καὶ τάσιν πρὸς πλουσιωτέραν διακόσμησιν, ἡ ὁποία παρατηρεῖται π. χ. εἰς τὸ παίγνιον τῆς ἐναλλαγῆς κυρτῶν πρὸς κοῖλα φύλλα.

Ἐνδιαφέρον εἶναι ἀκόμη, ὅτι ἐπὶ τοῦ ἀνθεμίου ἡμῶν αἵτε ἑλικες καὶ τὰ φύλλα ἔχουν κυρτὴν μορφήν· ὁμοίος σχηματισμὸς ἐπὶ ἀνθεμίου στήλης ἄλλως δὲν ἀπαντᾷ. Ἀρχικὴ μορφή εἶναι ἡ κυρτὴ (ἀκροκέραμοι, χαλκᾶ ἐλάσματα), κατὰ τὸ δεύτερον ὁμως τέταρτον τοῦ ἔκτου αἰῶνος ἐπικρατεῖ ὁ κοῖλος σχηματισμός. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς μετὰ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος χρόνους εἰς τὴν Σάμον καὶ τὰ πέριξ αὐτῆς ἐπὶ κιονοκράνων ἀπαντοῦν κυρταὶ ἑλικες, τὰς ὁποίας ὁμως κοιλαίνει πάλιν ἡ ὑστέρα ἀρχαϊκὴ περίοδος τοῦ τρίτου τρίτου τοῦ αἰῶνος (βλ. Buschor αὐτ. σ. 29· γενικῶς περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθεμίου, αὐτ. σ. 38 κέ.). Ἐπειδὴ ἀνάλογος εἶναι ἡ ἐξέλιξις καὶ εἰς τὰς ἑλικας τῶν ἀνθεμίων πρέπει νὰ παραδεχθῇ τις τὴν ὑπαρξίν ἀνθεμίων στηλῶν, τῶν ὁποίων αἱ ἑλικες καὶ τὰ φύλλα εἶχον κυρτὴν διαμόρφωσιν (πρβ. Buschor αὐτ. σ. 30). Τοιαύτην ἀκριβῶς μορφήν ἔχει τὸ ἀνθέμιον ἡμῶν, τοῦ ὁποίου ἐπομένως ἡ θέσις εἶναι μετὰ τὴν στήλην τῆς Τρωάδος, πρὸς τὴν ὁποίαν ἔχει τὴν προσεχέστεραν συγγένειαν, πρὸ τῶν Πολυκρατείων τῆς Σάμου καὶ παρὰ τὰ κιονόκρανα τῶν περὶ τὰ μέσα τοῦ 6^{ου} αἰῶνος καὶ ἀμέσως μετὰ ταῦτα χρόνων (βλ. τὰ ὑπὸ τοῦ Buschor, ἔνθ. ἀνωτ. σ. 29 συνειλεγμένα παραδείγματα καὶ Délos XII σ. 210 εἰκ. 264, Milét I, 4 π. 5, 2), ἥτοι οἱ περὶ τὸ 540 π. Χ. χρόνοι. Κιονόκρανα ἔχοντα κυρτὰς σπείρας ἀπαντοῦν ὡς γνωστὸν καὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 5^{ου} αἰῶνος. (Buschor, ἔνθ. ἀνωτ. σ. 29. AM, 52, 1927 σ. 162 κέ. (H. Möbius). ΑΕ 1936 σ. 1 κέ. (Μπακαλάκης)). Ἀλλ' ἡ πρὸς τὴν ὁμάδα τῶν περὶ τὸ ἐκ τοῦ Ἀρτεμισίου τῆς Ἐφέσου κιονοκράνων ὁμοιότης τοῦ σχηματισμοῦ τῆς σπείρας τοῦ ἡμετέρου ἀνθεμίου εἶναι ἀπαραγνώριστος. Κυρτὰς ἑλικας ἔχει καὶ τὸ ἐκ τοῦ ἐν Χίῳ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Φαναίου κιονόκρανον (ΑΔ 2, 1916 σ. 192 εἰκ. 6 (Κ. Κουρουνιώτης) = BSA, 35, 1934-35 σ. 142 πίν. 30 d, c. (W. Lamb)), τὸ ὁποῖον ὁμως ἀνήκει εἰς τὸ τέλος τοῦ 6^{ου} αἰῶνος (W. Lamb, αὐτ. σ. 144). Αἱ ἑλικες αὐτοῦ εἶναι ρευστότεραι, εὐχυμότεραι, σχηματίζουσιν, τρόπον τινά, περὶ τὸν ὀφθαλμὸν διπλοῦν πλαίσιον· βλ. καὶ τὸ ἀνθεμον AM 57, 1933 Beil. 15 (τέλος τοῦ 6^{ου} αἰῶνος), ὅπου ἐπίσης αἱ ἑλικες στενοῦμεναι πρὸς τὸ κέντρον λαμβάνουν τὸ αὐτὸ πάχος πρὸς τὸ πλαίσιον· χαρακτηριστικὴ ἐπίσης εἰς τὸ Χιακὸν κιονόκρανον εἶναι ἡ μεῖξις κοίλης καὶ κυρτῆς μορφῆς εἰς τὸ κοσμοῦν τὸ προσκεφάλαιον κυμάτων. Ἀνάλογος εἶναι ὁ σχηματισμὸς

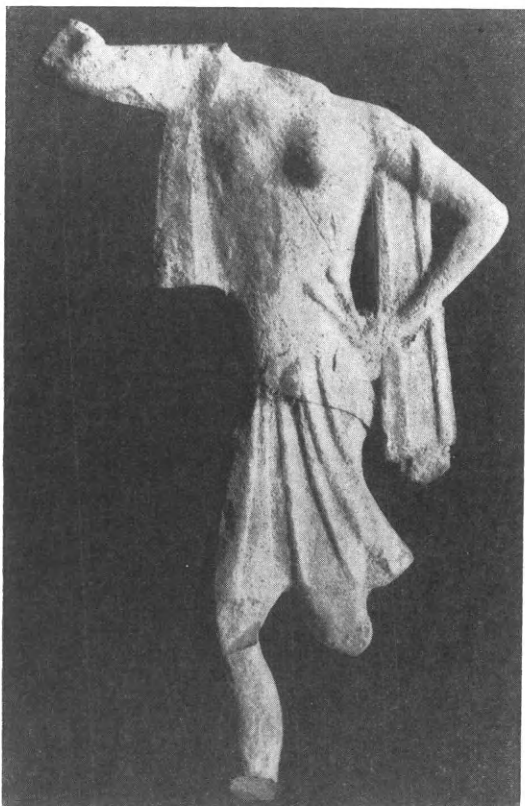

Εἰκ. 2. Στήλη ἐκ Τρωάδος.

εἰς τὰ ἀνθήμια τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 6^{ου} αἰῶνος (ΑΜ ἐνθ. ἀν. Beil. XI κ. ε.).

Δεύτερον ἀνθέμιον ἐκ Χίου εἶναι τὸ τῆς στήλης Borgia ἐν Νεαπόλει, ἐὰν ὄντως αὕτη εἶναι Χιακὴ (Langlotz, Frühgr. Bildhauersch. σ. 138 πῖναξ 75 β). Εἰς τὴν ἀπλότητα τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἀνθемίου ταύτης εἶναι φανερὰ ἴσως μία κοινότης καταγωγῆς πρὸς τὸ νῦν δημοσιευόμενον παρὰ τὴν πεντηκονταετῇ χρονολογικὴν διαφοράν, διὰ τὴν χρονολογίαν τῆς στήλης Borgia βλέπε καὶ BCH, 62, 1938 σ. 100 (X. Καρούζος).

Β'. ΔΥΟ ΜΗΛΙΑΚΑ ΑΝΑΓΛΥΦΑ. Τὸ ἐν εἰκόνι 3 εἰκονιζόμενον ἀνάγλυφον ἐγένετό ποτε γνωστὸν ὑπὸ τοῦ M. Collignon (BCH, V, 1881 σ. 436) ὡς ἀνήκον εἰς τὴν ἐν Θήρᾳ

Εἰκ. 3. Μηλιακὸν ἀνάγλυφον ἐν Θήρᾳ.

Συλλογὴν Δελένδα· ὁ P. Jacobsthal, Die melischen Reliefs σ. 36 τὸ καταλέγει ὑπ' ἀριθ. 42 ὡς ἀπολεσθὲν ἀνεῦρον τοῦτο καταλέγων τὴν ὁμοίως ἐν Θήρᾳ εὐρισκομένην Συλλογὴν Νομικοῦ, εἰς ἣν εἶχε περιέλθει μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς Συλλογῆς Δελένδα¹. Τὸ ἀνάγλυφον παριστᾷ ὄρχηστρίδα μετὰ κροτάλων ὕψος σημερινὸν 0.155 μ. πηλὸς ἐρυθρός· ἔχνη ἐπιχρίσματος δὲν σφύζονται· τῆς ὄρχηστρίδος λείπει ἡ κεφαλὴ, ἡ δεξιὰ χεὶρ ἀπ' ὀλίγον ἀνωτέρω τοῦ ἀγκῶνος καὶ ἀμφότεροι οἱ πόδες· συγκεκολλημένη εἶναι ἡ δεξιὰ κνήμη· ἡ ἀριστερὰ ἐλλείπει. Εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ ἀνάγλυφον προέρχεται ἐξ ἥς μήτρας καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Jacobsthal ἐνθ. ἀνωτ. ὑπ' ἀριθ. 35-41 πίν. 20-21 δημοσιευόμενα· ὁ τύπος ἀνήκει εἰς τὴν πρώτην περίοδον τῶν μηλιακῶν ἀναγλύφων (480-460) Jacobsthal σ. 174.

Τὸ ἐν εἰκ. 4 εὐρίσκεται εἰς τὴν ἐν Σύρῳ μικρὰν Συλλογὴν τοῦ δικηγόρου κ. Α. Δρακάκη, ὁ ὁποῖος φιλοφρόνως μοῦ ἐπέτρεψε τὴν δημοσίευσιν καὶ μοῦ ἀνεκοίνωσεν ὅτι τὸ εὑρεν εἰς πλείονα τεμάχια εἰς τὴν ἐν Τρυπητῇ Μή-

λου προγονικὴν αὐτοῦ οἰκίαν. Πηλὸς χρώματος ἀνοικτοῦ ἐρυθροῦ μέχρι φαιοῦ· ἱκανὰ ἔχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Ἔχει ὕψος 0.155 μ., πλάτος 0.15 καὶ πάχος κατὰ τὸ κατώτερον πλαίσιον 0.01-0.06. Παράστασις εἶναι ἡ συνήθης Πηνελόπης καὶ Ὀδυσσεώς. Ἀριστερὰ κάθεται ἡ Πηνελόπη, τῆς ὁποίας ἐλλείπει ἡ κεφαλὴ μετὰ μικροῦ μέρους τοῦ στήθους, ἡ ἀριστερὰ ἄκρα χεὶρ καὶ ἐν μέρει ἡ δεξιὰ. Ἡ μορφὴ εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὰ δεξιὰ κατὰ τὸ ὑπόλοιπον σῶμα πλὴν τοῦ ἄνω κορμοῦ, ὅστις παρίσταται σχεδὸν κατ'

¹ Τὸ ὑπὸ τοῦ M. Collignon αὐτ. ἀναφερόμενον ὡς ἀνήκον εἰς τὴν Συλλογὴν Δελένδα ἀνάγλυφον (Jacobsthal ἀρ. 63 εἰκ. 8) δὲν εὐρίσκεται νῦν οὔτε εἰς τὴν Συλλογὴν

Νομικοῦ οὔτε εἰς τὸ Μουσεῖον Θήρας, εἰς δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον περιήλθεν ἡ Συλλογὴ Δελένδα.

ἐνώπιον. Φορεῖ χιτῶνα λινοῦν, τοῦ ὁποίου αἱ λεπταὶ πτυχαὶ φαίνονται κάτωθι τοῦ μέχρι τοῦ μέσου ὕψους τῶν κνημῶν φθάνοντος ἱματίου· τοῦτο περιβάλλει αὐτὴν κατὰ τὴν ὀσφύν, τὸ δὲ ἀριστερὸν αὐτοῦ ἄκρον κατέρχεται πρὸς τὰ κάτω ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ μηροῦ εἰς κλιμακοειδεῖς πτυχάς. Τὸ δεξιὸν σκέλος ἔχει ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ τὴν κεφαλὴν ἐστήριζεν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς· ἡ δεξιὰ κρατεῖ τὴν ἄνω ἀριστερὰν γωνίαν τοῦ καθί-

Εἰκ. 4. Μηλιακὸν ἀνάγλυφον ἐν Σύρῳ.

σματος, ὑπὸ τὸ ὁποῖον εἰκονίζεται κάλαθος. Δεξιὰ καὶ πρὸς τὴν Πηνελόπην ἐστραμμένος εἰκονίζεται ὁ Ὀδυσσεύς· τούτου ἐλλείπει ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ λαιμοῦ καὶ μέρους τῶν ὤμων, ὡς καὶ ἡ δεξιὰ χεὶρ, διὰ τῆς ὁποίας ἐλαμβάνετο τοῦ πήχεως τῆς Πηνελόπης, ὡς δεικνύει τὸ σφζόμενον ἵχνος. Λεῖπει ἐπίσης τὸ δεξιὸν ἄκρον τοῦ ἀπὸ τῶν ὤμων πίπτοντος ἱματίου· ὁ ἀριστερὸς ὤμος καὶ τὸ ἐπὶ τούτου τμῆμα τοῦ ἱματίου εἶναι ἀποτετριμμένα· συμπληρωμένον εἶναι τμῆμα τῶν μηρῶν ἀμέσως ὑπὲρ τὰ γόνατα καὶ αὐτὸ τὸ ἀριστερὸν γόνυ. Ὁ Ὀδυσσεύς γυμνὸς «πτωχῷ λευγαλέῳ ἓνα λίγκιος ἡδὲ γέροντι» στηρίζεται ἐπὶ ράβδου τὴν ὁποίαν κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς, πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἐλαφρῶς κεκλιμένος, ἔχων κεκυρτωμένους τοὺς ὤμους καὶ κεκαμμένα τὰ γόνατα. Ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς εἶναι ἐξηρητημένα ἐν ἀγγεῖον, ἡ «ἀεικὴς πήρη» καὶ βαλάντιον. Πρὸς

τὸ ὑπ' ἀρ. 91 παρὰ Jacobstahl ἀνάγλυφον (σ. 90 πίναξ 52) εἶναι τοσοῦτον ὅμοιον τὸ νῦν δημοσιευόμενον, ὥστε ἡ ἀπὸ τῆς αὐτῆς μήτρας προέλευσις εἶναι ἀναμφίβολος. Οὕτω αὐξάνεται κατὰ ἓν ἡ παρὰ Jacobstahl ὑπ' ἀρ. 91, 92 καὶ 93 σειρά τῶν Μηλιακῶν ἀναγλύφων, ἀποκτῶμεν δὲ ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς κάτω ἀριστερᾶς γωνίας τοῦ ἀναγλύφου. Ἐπίσης ἐδῶ διακρίνονται σαφέστερον τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια εἶναι ἐξηρημένα ἀπὸ τῆς χειρὸς τοῦ Ὀδυσσέως. Ἀπὸ τοῦ ὑπ' ἀρ. 91 ἔχει τὰς ἐξῆς δύο διαφοράς: αἱ ἐπὶ τοῦ κορμοῦ τῆς Πηνελόπης κατακόρυφοι πλαστικῶς δεδηλωμένοι πτυχαὶ τοῦ χιτῶνος λείπουν ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου· διότι ἐδῶ ἦσαν ἀσφαλῶς δεδηλωμένοι διὰ χρώματος· πρβ. Jacobstahl ἐνθ. ἀνωτ. σ. 146. Δευτέρα διαφορὰ εἶναι, ὅτι ἐδῶ ἡ διάτρητος τεχνικὴ δὲν εἶναι γενικὴ· τὰ ἐντὸς ἑκατέρας μορφῆς κενὰ ἐδῶ δὲν εἶναι διάτρητα, ὅπως εἰς πάντα τὰ ὅμοια ἀνάγλυφα (ἐκτὸς τοῦ καὶ ἄλλως παραλλάσσοντος ὑπ' ἀρ. 88), ἀλλὰ μόνον ὁ μεταξὺ τῶν δύο μορφῶν καὶ ὑπὲρ τὸ ὕψος τῶν γονάτων χώρος (νῦν συμπεπληρωμένος κακῶς διὰ γύψου)· τὰ ἀνάλογα ὅμως δὲν ἐλλείπουν μεταξὺ τῶν Μηλιακῶν ἀναγλύφων· βλέπε τὰ ἔχοντα θέμα τὸν θάνατον τοῦ Ἀκταίωνος ἀνάγλυφα (ἀρ. 24, 25 καὶ 26 πίν. 13 καὶ 14), τὰ ὅποια παρὰ τὴν ἐκ τῆς αὐτῆς μήτρας προέλευσιν, ἀλλ' ὅμως δεικνύουσι παραλλάσσουσαν εἰς ἕκαστον τὴν διάτρητον τεχνικὴν· ἀνάλογος εἶναι ἡ διαφορὰ καὶ εἰς τὰ ὑπ' ἀρ. 81-88, 78-79, 95-99, 37-38· χρονολογία τοῦ ἀναγλύφου ἡμῶν περίπου 460-450 π. Χ. (Jacobstahl ἐνθ. ἀν. σ. 174).

Παρ' ὅλον ὅτι τὸ ἡμέτερον εἶναι ἔν τισιν ἐλλίπες συμπληροῖ ὅμως τὸ παρὰ Jacobstahl ὑπ' ἀρ. 91 ἀποτελοῦν προσέτι ἐντονώτερον καὶ σαφέστερον ἔκμαγμα· ἡ ἀσφαλὴς δὲ αὐτοῦ καταγωγή ἐκ Μήλου ἀποτελεῖ μίαν ἀκόμῃ ἔνδειξιν διὰ τὴν ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ ἐντόπισιν τῶν «Μηλιακῶν» ἀναγλύφων.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

ΕΚ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΠΑΡΘΕΝΟΥ ΕΝ ΝΕΑΠΟΛΕΙ (ΚΑΒΑΛΑ)¹

ΥΠΟ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΑΚΑΛΑΚΗ

Τὸ ὕλικόν τῆς παρούσης μελέτης προέρχεται ἐκ δύο λατρευτικῶν πυρῶν τοῦ ἱεροῦ τῆς θεᾶς Παρθένου ἐν Νεαπόλει (Καβάλα), τὰς συνθήκας δὲ ὑπὸ τὰς ὁποίας περισυνελέγη ἐξεθέσαμεν ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1937 σ. 59 ἑ.¹ Ἐνταῦθα μελετῶμεν ὅ,τι ἦτο δυνατόν ἐκ τοῦ πλήθους τῶν θρυμμάτων ἐκείνων νὰ ἀριθμηθῇ² καὶ νὰ φωτογραφηθῇ. Δὲν ἀποκλείεται μετὰ τὸ ὑπολειπομένου σωροῦ

¹ Βλ. καὶ BCH 1936 (LX) Chronique des fouilles σ. 480 (P. Lemerle). JdI, Anzeiger 1937 σ. 156 (Riemann).

² Ὁ αὐτῶν ἀριθμὸς τῶν ὀστράκων ἀντιστοιχεῖ κατὰ τὴν ὑποβολὴν τῆς μελέτης πρὸς ἰσαριθμούς ἀπεικονίσεις των. Ἀφαιρεθεισῶν εἶτα πολλῶν εἰκόνων παρέμει-

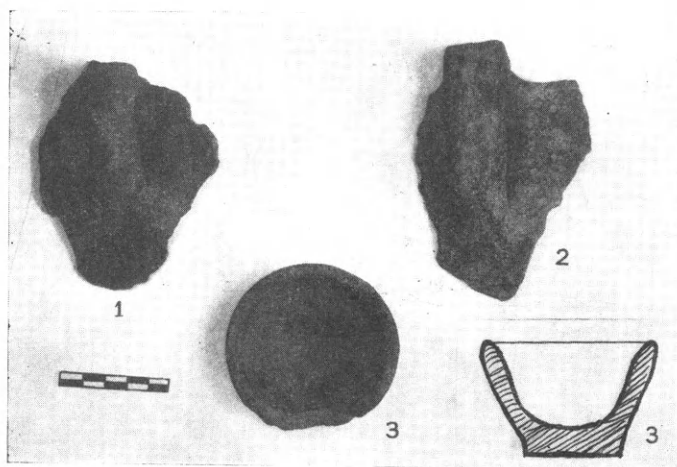
νεν ἡ ἀρίθμησις καθὼς καὶ ἡ περιγραφὴ τῶν μὴ εἰκονιζομένων ὀστράκων. Οὕτως ἔχομεν μίαν ιδέαν τοῦ πλήθους τῶν δικαιουμένων ἰδιαιτέρας μνείας ὀστράκων καὶ μικροερημάτων.

τῶν μικροσκοπικῶν ἢ καὶ μεγαλυτέρων μὲν ἀναξίων ὅμως, κατὰ τὴν ἡμετέραν κρίσιν, ἰδιαίτερας μνείας ὀστράκων νὰ ὑπάρχουν καὶ τινὰ εἰσέτι συνανήκοντα ἢ συνεφαπτόμενα πρὸς τὰ ἐνταῦθα μελετώμενα, ἢ περαιτέρω ὅμως διάκρισις αὐτῶν δὲν ἦτο καὶ τόσον εὐκόλος ἄνευ μάλιστα τῆς βοήθειας εἰδικοῦ τεχνίτου, συγκολλητοῦ. Τὰ συνανήκοντα καὶ συγκολληθέντα ὑφ' ἡμῶν τῶν ἰδίων εἰς μεγάλα μέρη ἀγγείων ὀστρακα εὐλόγως παρουσιάζουν ἀτελείας τινὰς εἰς τοὺς ἄρμούς των.

Τὰ ὀστρακα καὶ τὰ ἄλλα ὀλίγα ἐκ τοῦ ἰδίου εὐρήματος ἀντικείμενα ἐναπόκεινται εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας, καὶ εἶναι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν θρυμματώδη καὶ μικροσκοπικὴν των πολλάκις κατάστασιν μέγιστοι κήρυκες τῆς ἀρχαιότητος τῆς πόλεως.

Ἀνάγουν τὴν ἱστορίαν αὐτῆς εἰς τὸν 6^{ον} π. Χ. αἰῶνα, αὐξάνουν τὰς περὶ τῆς ἐν τῇ πόλει λατρείας τῆς θεᾶς Παρθένου γνώσεις ἡμῶν¹, καὶ ἀνετέθησαν πρὸ τῆς ἀνεγέρσεως προφανῶς τοῦ μαρμαρίνου ἰωνικοῦ περιπτέρου ναοῦ τῆς θεᾶς, πρὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος².

Α'. ΧΟΝΔΡΟΕΙΔΗ. 1) εἰκ. 1, 3. Ἀκέραιον σχεδὸν χονδροειδὲς ἄνευ λαβῆς κύπελλον³. Πηλὸς ἀκάθαρτος, πλήρης τριμμάτων μαρμαρυγίου (mica) καὶ ἄλλων ξένων

Εἰκ. 1. Χονδροειδῆ - χειροποίητα ἀγγεῖα.

σωμάτων, παντελὲς ἔλλειψις ἐπιχρίσματος, χειροποίητον, διάμ. 0,080 μ., ὕψ. 0,035 μ. Τύπος συνηθέστατος ὡς προϊστορικὸς (ΑΕ 1898 πίν. 9,40. Dugas La céramique des Cyclades σ.27, εἰκ. 9^α. Délos V εἰκ. 99 C. C. Edgar Exc. at Phylacopi σ. 101 πίν. VIII, 8,12).

2) εἰκ. 1, 1. Ὅστρακον ἀνήκον εἰς χειροποίητον ἀγγεῖον μετὰ μιᾶς ἢ καὶ περισσοτέρων δακτυλιωτῶν κατακορύφων λαβῶν, μὴ ἐκφυομένων ἀπὸ τῶν χειλέων. Ἐπιφάνεια ἐσωτερικὴ ἀνώμαλος, φέρουσα ἴχνη τῆς διὰ λεπτοῦ κάπως ἐργαλείου ἐπιτυχίας τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀγγείου. Πηλὸς φαίος, πλήρης μαρμαρυγίου. Ὑψος σφζόμενον $\pm 0,12$ μ.

1 Γ. Μπακαλάκης ΑΕ 1936 σ. 35. P. Collart Philip-pes, Paris 1937, Κεφάλ. III Neapolis σ. 156.

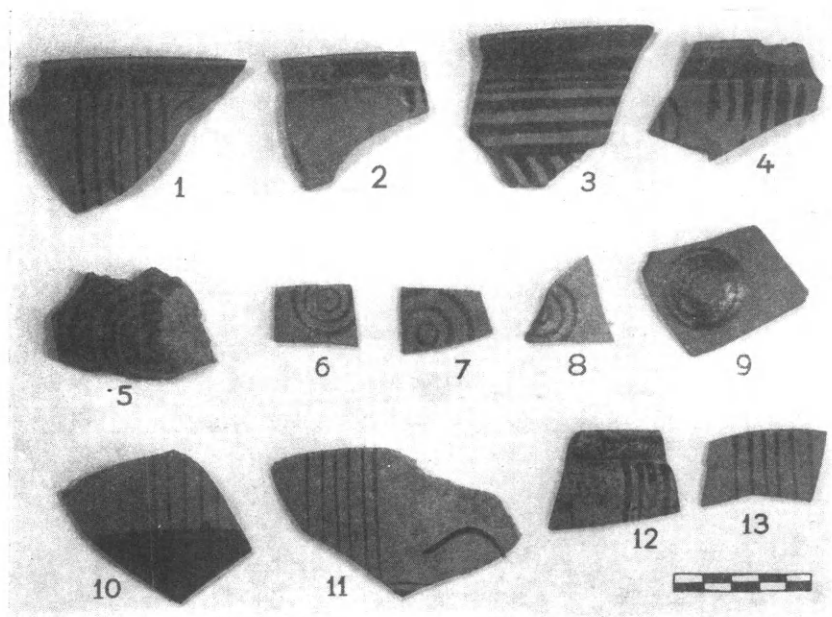
2 Μπακαλάκης ἔ. ἀ. σ. 14 κ. ἐξ.

3 Περὶ χονδροειδῶν ἀγγείων ἱστορικῶν χρόνων βλ. Mylonas Olynthus V, II, σ. P¹ - P³.

3) **εἰκ. 1, 2.** Ὅστρακον ἀνήκον εἰς ἀγγεῖον μετὰ σφζομένης ταινιωτῆς λαβῆς, ἐκφυομένης ἐκ τῶν χειλέων τοῦ ἀγγείου. Ἐπιφάνεια ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ ἀνώμαλος. Πηλὸς ἐρυθρὸς, πλήρης μαρμαρυγίου. Ὑψος σφζόμενον $\pm 0,11$ μ. Παρὰ τὴν στεφάνην καὶ ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν τῆς λαβῆς μικραὶ ἀνάγλυφοι στιγμαί.

Τὸ ἀγγεῖον καὶ τὰ ὅστρακα ταῦτα, ἐὰν δὲν ἀνευρίσκοντο μετὰ τῶν ἐξηκριβωμένης ἡλικίας, τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος, γραπτῶν ἀγγείων, θὰ ἡδύνατό τις νὰ τὰ δεχθῇ ἀφόβως ὡς προϊστορικά. Ἡ συνύπαρξις τῶν ὁμῶς ἢ βεβαία χρονολογεῖ ταῦτα τοῦλάχιστον ἐντὸς τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ὁρίου ante quem τῶν νεωτέρων ἀττικῶν μελανομόρφων ἀγγείων, τῶν συνανευρεθέντων ἐν ταῖς πυραῖς (κατωτέρω ἀριθ. 270, 271), καὶ θίγει ἐκ νέου τὸ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Κεραμοπούλλου (ΑΕ 1932 σ. 56, 69 κ. ἐξ. εἰκ. 33, 1-3.35) τεθὲν πρόβλημα τῆς ἐρεῦνης τοῦ ἐντοπίου πολιτισμοῦ τῆς βορείου Ἑλλάδος. Πιθανὸν νὰ εἶναι ἀνεξέλικτα ἐντόπια προϊόντα κοινῆς χρήσεως, ὡς πρὸς τὴν μελέτην τῶν ὁποίων, ὡς εὐτελοῦς τεχνικῆς ἐμφανίσεως, αἱ γνώσεις ἡμῶν καὶ ἐν τῇ νοτιωτέρᾳ Ἑλλάδι μόλις νῦν προάγονται ἐξ εὗρημάτων, οἷα τὰ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν λ. χ. ἢ τοῦ Ἀναγυροῦντος.

Β'. ΑΓΓΕΙΑ ΜΕΤΑ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΟΥ ΓΡΑΠΤΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ ΤΟΥ 7^{ου} Π.Χ. ΑΙΩΝΟΣ. Τὰ περισσώτερα ἐκ τούτων ἀνήκουν εἰς διώτους μετ' ἐπιπέδου ἢ ἐλαφρῶς δακτυλιωτῆς βάσεως

Εἰκ. 2. Ὅστρακα μετὰ γεωμετρικοῦ διακόσμου.

σκύφους, φέροντας διακόσμησιν γεωμετρικὴν ἐξ ὁμοκέντρων κύκλων καὶ καθέτων γραμμῶν ἐναλλάξ (τριγλύφων καὶ μετοπῶν - **εἰκ. 2**).

Τὸ 3 τῆς ἰδίας εἰκόνης ἀνήκεν εἰς στεφάνην μεγαλυτέρου ἀγγείου, ἴσως κρατηροσχήμου, τὰ δὲ 17-19 εἰς κοιλίαν καὶ ἄλλα μέρη πρόχου ἢ ἄλλου ἀναλόγου ἀγγείου.

Ὁ πηλὸς τῶν ὀστράκων τούτων εἶναι ἐρυθρός, καθαρός, φέρει λεπτότατα ψήγματα χρυσίζοντος μαρμαρυγίου, ἡ δὲ ὀπτησίς των ἀρίστη. Ἐσωτερικῶς τὰ ὀστρακα φέρουν ἐπίχρῖσμα ἐρυθρὸν ἢ καστανόχρουν, ἐξωτερικῶς δὲ ἐπὶ τῆς ὀχι καὶ τόσον λείας ἐπιφανείας τοῦ πηλοῦ καὶ τῆς ἀποτριβείσης ἐν μέρει φέρουν τὸν περιγραφέντα διάκοσμον διὰ χρώματος καστανοῦ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐρυθρᾶς τινος ἀποχρώσεως, ὀφειλομένης εἰς τὴν ὀπτησιν. Διαφόρου συστάσεως πηλοῦ, χονδροῦ, ἀκοσκίνιστου καὶ φέροντος ὀχι μόνον ψήγματα μαρμαρυγίου, ἀλλὰ καὶ μαρμάρου τεμάχια, εἶναι τὸ ὀστρακὸν 5 εἰκ. 2. Ἐσωτερικῶς οὐδὲν ἐπίχρῖσμα φέρει, ἐξωτερικῶς διὰ χρώματος βαθέος καστανοῦ φέρει πυκνοὺς ὁμοκέντρους κύκλους. Τὸ ἴδιον ὀστρακὸν φέρει φανερά τὰ ἴχνη τοῦ πυρός.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω ὀστρακα εἶναι τελείως ὅμοια πρὸς τὰ ὑφ' ἡμῶν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς Καλαμίτσας (Ἀντισάρας) εὑρεθέντα (ΠΑΕ 1935 σ. 34 ἐξ. εἰκ. 7, 1936 σ. 75 εἰκ. 3). Ἡ ἡλικία τῶν ἐκ Καλαμίτσας προερχομένων ὀστράκων, χαρακτηρισθέντων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐξ Ὀλύνθου ὁμοίων των (Excavations at Olynthus V, II, Prepersian Pottery from Olynthus by G. E. Mylonas σ. 15 κ. ἐξ. πίν. 22 καὶ πίν. F πρβ. Délos X πίν. LV D 668 E 665-667, 665-68.) ὡς «προπερσικῶν» ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τοῦ παρόντος εὐρήματος, καὶ ἀσφαλῶς τὰ ὀστρακα χρονολογοῦνται ἤδη ἐντὸς τοῦ α'. ἡμίσεος τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος. Τὴν ὑπόθεσιν δὲ ὅτι ἐνδεχομένως τὰ ἀγγεῖα τῆς ποιότητος ταύτης νὰ κατεσκευάζοντο ἐπὶ τινος σημείου τῆς Μακεδονικῆς ἢ Χαλκιδικῆς ἀκτῆς, ἐπιβεβαιώνουν πάμπολλα ἐκ Θάσου ὀστρακα δημοσιευθησόμενα προσεχῶς εἰς BCH ὑπὸ τῆς Δίδος Haspels¹). Ἡ Θάσος συμπεριλαμβάνεται εἰς τὴν ὡς ἄνω χονδρικῶς ὀριζομένην γεωγραφικὴν τῶν ἀγγείων τούτων ἐντόπισιν.

20. Εἰς τὴν ομάδα τῶν ἀνωτέρω ἀγγείων συγκαταλέγεται καὶ μέγα μέρος μικροσκοπικοῦ ἀγγείου, τῶν γνωστῶν ἀναθηματικῶν εἰς διαφόρους θεότητας, ἄβαφον ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς, μετὰ δύο ἐλλειπουσῶν λαβῶν, καὶ μιᾶς καστανομελάνου παχείας ταινίας ἐπὶ τῶν ὤμων του. Πηλὸς ὁ αὐτὸς πρὸς τὰ 4 κλπ. μεγίστη διάμετρος $\pm 0,06$ μ. ὕψος σφζόμενον 0,04 μ.

21 καὶ 22. Τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ καὶ πιθανὸν τῆς ἰδίας προελεύσεως εἶναι δύο μεγάλα μέρη ληκυθίων. Τὸ σφζόμενον ὕψος τοῦ 22 εἶναι 0,10 μ· τὸ ἀγγεῖον καλύπτεται ἐξωτερικῶς ὑπὸ ἐνιαίου καστανοῦ χρώματος, ἀφήνοντος ἀκάλυπτον κατὰ διακοσμητικὴν διάθεσιν τὴν βάσιν του. Τὸ 21 ἐπὶ τοῦ χρώματος τοῦ πηλοῦ φέρει ζώνας ἐρυθρὰς περὶ τὴν βάσιν καὶ τοὺς ὤμους του. (Olynthus V, πίν. 35, σ. 62-63 πίν. 39 σ. 73).

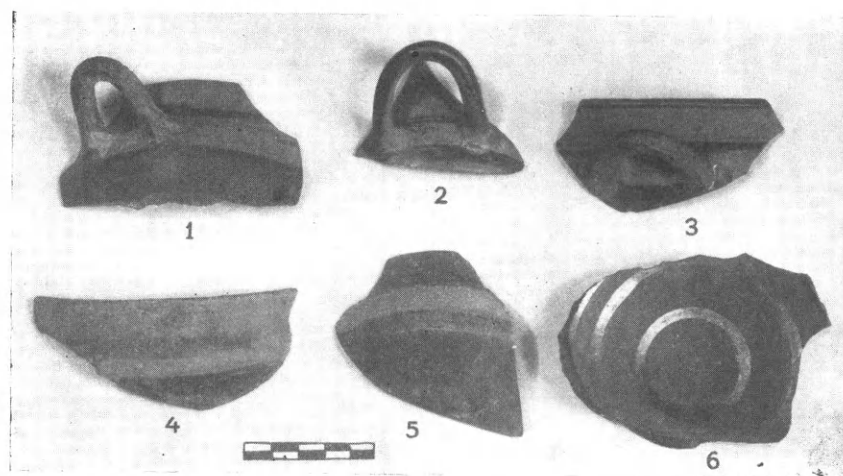
Γ'. ΙΩΝΙΚΑΙ ΚΥΛΙΚΕΣ. Πάμπολλα ὀστρακα, ἀνήκοντα εἰς τὸν γνωστὸν ἰωνικὸν τύπον τῆς κύλικος μετὰ καθέτου στεφάνης, ἐλαφρῶς δακτυλιωτῆς βάσεως καὶ σφαιρικῆς λεκάνης, τὸν ἐξ ὅλων τῶν ἰωνικῶν πόλεων-ἀποικιῶν καὶ ἐξαγωγικῶν λιμένων γνωστὸν (W. Technau Ath. Mitt. 1929 σ. 34-36. Griechische Keramik im Samischen Heraion), προέρχονται ἐκ τῶν πυρῶν, ἀλλ' οὐδὲν δυστυχῶς ἀκέραιον ἀγγεῖον συνεκροτήθη.

1 Τὴν Δ^α Haspels καὶ ἐνταῦθα θερμῶς ὀφείλω νὰ τὰ ἐκ Θάσου καὶ Καβάλας κεραμικὰ εὐρήματα. εὐχαριστήσω διὰ τὴν καλωσύνην νὰ συγκρίνωμεν ὁμοῦ

Τοῦ ἀρχαιοτέρου τύπου Α) εἶναι τὰ ὄστρακα 23 τῆς εἰκ. 3, 4—5, τὰ ὁποῖα, καίτοι ἐφωτογραφήθησαν χωριστά, συνανήκουν. Διάμετρος τοῦ ἀγγείου $\pm 0,13$ μ. Πηλὸς ἐρυθροκίτρινος, περιέχων μαρμαρυγίαν, χεῖλος αὐστηρῶς κάθετον ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ ἀγγείου. Μόλις διασφύζεται ἡ ρίζα τῆς μιᾶς τῶν λαβῶν. Καστανομέλαν ἀμαυρὸν βερνίκι περιβάλλει τὴν στεφάνην καὶ τὸ ὑπόλοιπον μέρος τοῦ ἀγγείου, ἀφήνον μίαν λωρίδα ἄβαφον εἰς τὸ μεταξὺ τῶν λαβῶν τμήμα. Τὸ βερνίκι ἀπολεπίζεται καὶ δὲν ἀπετέλεσεν ἐνιαῖον σῶμα ἐπικαλύψαν τὸν πηλόν. Ἐσωτερικῶς ὁλόκληρον τὸ ἀγγεῖον καλύπτεται ὑπὸ τοῦ ἰδίου βερνικίου, πλὴν μικρᾶς ἔσθθεν τῆς στεφάνης ἀβάφου λωρίδος.

Τὸ ὄστρακον 24 ἔχει χεῖλος κάπως ἀποκλίνον τοῦ καθέτου περιγράμματος τοῦ 23 (εἰκ. 5 α, 1—2). Κατὰ ἄλλα ὁμοιάζει πρὸς ἐκεῖνο, σφύζει μόνον μεγαλύτερον μέρος τῆς λεκάνης τοῦ ἀγγείου. Ἡ βάσις του συμπληροῦται ὑποθετικῶς μετὰ δακτυλίου. Μετὰ τῶν

Εἰκ. 3. Ὅστρακα ἰωνικῶν κυλίκων, 4-5 τύπου Α τὰ ὑπόλοιπα τύπου Γ.

ὡς ἄνω ὀστράκων κατατάσσεται καὶ τὸ 25 ἀνήκον εἰς πῶμα ἢ πινάκιον μετὰ γωνιώδους ὤμου.

Εἰς ὅμοια ἀγγεῖα, ἀλλὰ ζωηροτέρου περιγράμματος καὶ ἀβαθεστέρας λεκάνης, διὰ στιλπνοῦ μαύρου βερνικίου καλυπτομένων τῶν λείων τοιχωμάτων (τύπος Β), ἀνήκουν τὰ ὄστρακα 26-35 εἰκ. 4 1—3.

Ἡ πηλὸς των εἶναι ἐρυθρόφαιος-φαιός. Τὰ τοιχώματά των λεπτότατα, ἡ ἐπιφάνειά των λεία. Χεῖλη κάθετα καὶ σαφῶς χωριζόμενα ἀπὸ τῆς ἀβαθοῦς λεκάνης εἰκ. 5 α, 3. Βάσις ἐλαφρῶς ὑψηλή, δισκόσχημος. Διάμετρος ἀγγείου $\pm 0,12$ μ. Ὑψος $\pm 0,075 = 0,080$ μ. Διάμετρος δίσκου βάσεως $0,054$ μ. Τὸ μαῦρο βερνίκι, τὸ ὁποῖον καλύπτει ἔξωτερικῶς τὸ ἀγγεῖον, δὲν εἶναι τόσον παχὺ καὶ τόσον βαθέος χρώματος ὡς τὸ ἀττικὸν λ.χ. ἀλλ' ἔχει τὸ ἰδιάζον χρῶμα τῆς μαύρης ὠρίμου ἐλαίας, ἰωνικόν.

Ἐξωτερικῶς τὸ ἀγγεῖον εἶναι ὁλόκληρον διὰ τοῦ ὡς ἄνω βερνικίου βεβαμμένον, πλὴν μιᾶς μόνον ἀβάφου στενῆς ζώνης μεταξὺ τῶν λαβῶν, ἐφ' ἧς ἐπικάθηνται μελαναὶ σταγόνες, λαμβάνουσαι πολλάκις τὴν ὄψιν σφαιρικῶν φυλλαρίων (εἰκ. 4, 2). Ὑπεράνω τῆς ζώνης ταύτης πολλάκις ἐπικάθεται τοῦ μελανοῦ βερνικίου ἐπίθετος ἰώδης γραμμή.

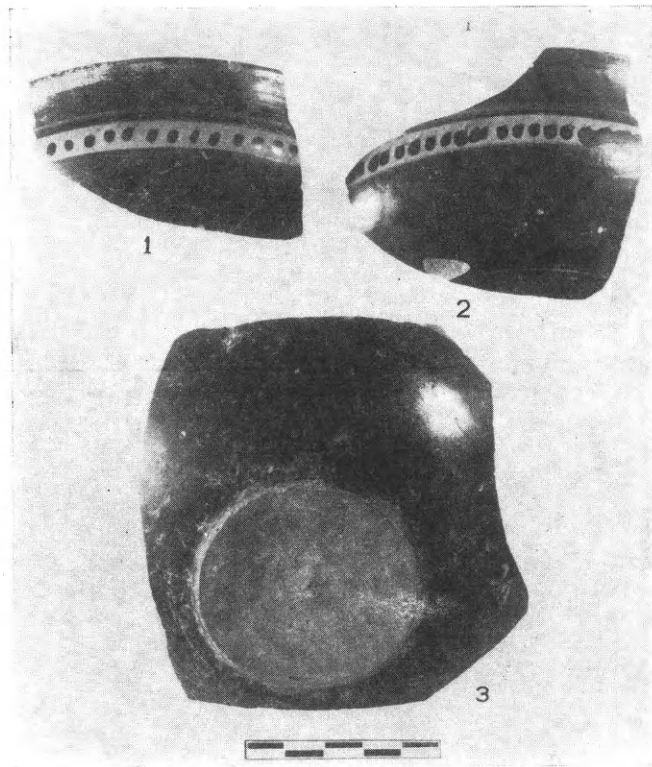
Ἄβαφος εἶναι ὁ δίσκος τῆς βάσεως τοῦ ἀγγείου (εἰκ. 4, 3). Ἐσωτερικῶς τὰ τοιχώματα τοῦ ἀγγείου εἶναι βεβαμμένα διὰ μελανοῦ πρὸς τὸ καστανὸν χρώματος, ἐνίοτε ὅμως καὶ διὰ τοιούτου τῆς σοκολάτας (*dunkelrot pastose*), πλὴν τοῦ κέντρου τῆς λεκάνης, ὅπου ἔχομεν κύκλον ἄβαφον. Στενὴ ἄβαφος λωρὶς περιθῆει τὸ ἀνώτατον ἐσωτερικὸν τῆς στεφάνης σημεῖον.

Ὅμοια ἀκέραια ἀγγεῖα ἢ μέρη εὐρέθησαν εἰς τὴν Αἴγιναν (*Furtwängler, Aegina (Aphaia)* σ. 455, 236 πίν. 128, 32. Μουσεῖον Αἰγίνης ἀδημοσίευσεν ἀρ. 1963), εἰς Ὀλυμπίαν (*Olympia IV, Bronzen* σ. 202, 1303), εἰς Ναύκρατιν (*Naukratis I* πίν. 10. Πρβ. καὶ *CV Copenhagen* πίν. 79.9), καὶ Θάσον ἀδημοσίευσεν.

Υψουμένης τῆς βάσεως τῶν ἀγγείων τούτων εἰς δακτυλιωτῆ-
κωδωνόσχημον καὶ τῶν χειλέων των
κάπως λοξῶς κλινομένων ἐπὶ τῶν
ὤμων των ἔχομεν τὸν ραδινὸν τύπον
(Γ) τῶν κυλίκων, εἰς τὰς ὁποίας ἀνή-
κουν τὰ ὄστρακα 36-49 εἰκ. 3, 1-3, 6.
Πηλὸς ἐρυθρός, βερνίκι καστανό-
χρουν πρὸς τὸ μέλαν.

Ἐξωτερικῶς τὰ ἀγγεῖα ταῦτα
εἶναι ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τῆς
μεταξὺ τῶν δύο λαβῶν ζώνης βε-
βαμμένα διὰ καστανοῦ στιλπνοῦ
βερνικίου διαφόρων ἀποχρώσεων
μαύρου πρὸς τὸ ἐρυθρὸν ὀφειλο-
μένων εἰς τὴν ὀπτησιν. Ἡ μεταξὺ
τῶν λαβῶν ζώνη καὶ ἡ στεφάνη τοῦ

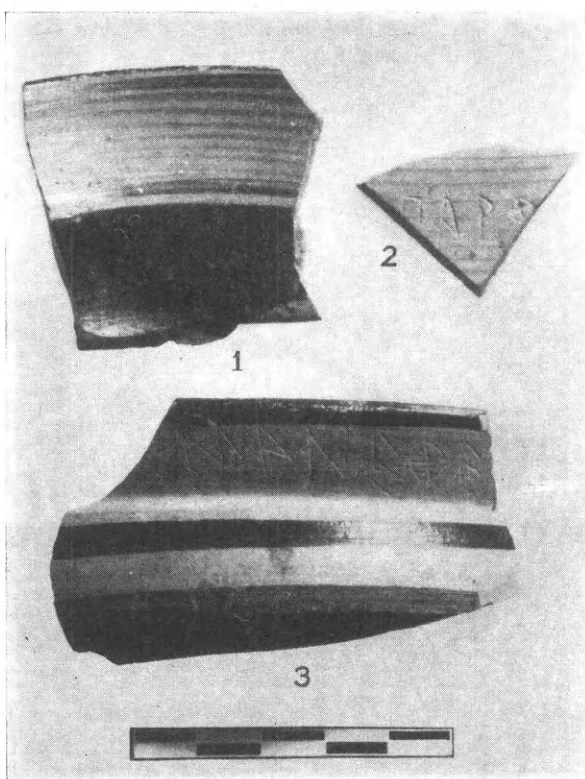
ἀγγείου μένουσιν ἄβαφοι. Ἀπλαῖ ταινίαι (γραμμαὶ) περὶ τὰ χεῖλη καὶ τὴν βάσιν τῆς
στεφάνης μόνον σύρονται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, τοῦ χρώματος τοῦ πηλοῦ. Αἱ λαβαὶ
καλύπτονται ἢ ὁλοκλήρως ἢ ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ βερνικίου. Ταινία καὶ στιγμή εἰς τὸ
κάτω τῆς κωδωνοσχήμου βάσεως μέρος (49). Ἐσωτερικῶς ἐνιαῖον μαῦρον χρῶμα
καταλαμβάνει τὰ τοιχώματα πολλῶν ἀγγείων, ἄλλα μόνον περὶ τὰ χεῖλη καὶ ἐπὶ τῶν
τοιχωμάτων τῆς λεκάνης φέρουν πολλοὺς δακτυλίους διὰ τοῦ αὐτοῦ καστανοῦ-μέλανος
χρώματος (εἰκ. 3, 6). Ὅμοια ἀγγεῖα ἐκ Θήρας (*Dragendorff, Thera II* σ. 217 εἰκ. 422
ὑποσημ. 177), ἐκ Ρόδου καὶ ἄλλων νήσων (*Kinch, Vroulia* πίν. 5-7), χωρὶς βέβαια νὰ
ἔχωμεν ἡμεῖς καὶ τὸν λαμπρὸν ἐσωτερικὸν διάκοσμον ἐκείνων. *Boehlau Aus ionischen
und italischen Nekropolen* πίν. VIII, 21, 24. *Pfuhl, Malerei III* εἰκ. 160 § 193-194
Bildlose ionische Vasen. Sieveking-Hackl (Μονάχου) 491 εἰκ. 65. πίν. 18, 480-493.
Beazley-Magi, la Collezione Benedetto Guglielmi del Mus. Greg. Etrusco. Vaticano

Εἰκ. 4. Ὅστρακα ἰωνικῶν κυλίκων τύπου Β.

1939 πίν. I, 5-6, σ. 17. Ἐκ Θεσσαλονίκης εὑρημα ἐκ τάφου τῆς Τούμπας ὑπὸ Σ. Πελεκίδη Μουσείον Θεσσαλονίκης ἀριθ. 372. ἐνταῦθα εἰκ. 5α, 4. W. Technau ἔ. ἀ. παρένθ. πίν. XVIII 1 ἄβαφον, ἐκ Σάμου εἰκ. 28, 5-6 ὅμοια πρὸς τὰ ἡμέτερα ὄστρακα. CV Copenhagen πίν. 7 9, 11.

Ἐπὶ τῆς στεφάνης τοῦ 36 ὑπάρχει ἐγγάρακτος ἢ ἀρχαϊκοῦ τύπου γραμμάτων ἐπιγραφὴ]ΕΣΜΑΝΕΘΕΚΕ[Ν] (εἰκ. 5, 3). Τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀναθέσαντος μόλις ἢ κατάληξις ΕΣ σφύζεται. Μετὰ τὸ ρῆμα ἀσφαλῶς πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὴν δοτικὴν [ΓΑΡΘΕΝΟΙ].

Εἰκ. 5. Ὅστρακα ἰωνικῶν κυλίκων 1-2 τύπου Δ καὶ 3 τύπου Γ.

αὐτοῦ μελίχρου ἐπιχρίσματος. Τὸ στήθος δι' ἐπιθέτου ἰώδους ἀπολεπισθέντος. Ἡ κόμη ἀναπύπτει ἐν εἴδει κρωβύλου ἐπὶ τῶν νώτων. Διάφοραι λεπτομέρειαι τῆς παραστάσεως τονίζονται δι' ἐγκαράκτων γραμμῶν.

Τελευταῖος τύπος (Δ) τῶν ἀγγείων τούτων εἶναι ὁ μεθ' ὑψηλοτέρου ποδός, εὐρείας ἀβαθοῦς λεκάνης καὶ λοξῶν πλαγίων πλατέων χειλέων, ὁ ὁποῖος μόνον κατὰ τὸν κωδωνόσχημον καὶ ὄχι τὸν τόσον ραδινὸν πόδα διαφέρει τῶν περιφῆμων ἀττικῶν «μικρογραφικῶν» κυλίκων (Kleinmeisterschalen). πρβ. CV Deutschland Bd 4. Braunschweig, Herzog Anton Ulrich-Museum πίν. I, 3 καὶ 4, ἐνταῦθα εἰκ. 5α, Δ.

Πηλὸς ἐρυθρός, ἐπίχρυσμα μέλαν στιλπνὸν-ἐλαιόχρουν. Ἐξωτερικῶς τὰ ἀγγεῖα ταῦτα κοσμοῦνται δι' ἀπλῶν μελαμβαφῶν ταινιῶν, ἀφήνουν δὲ ἀδιακόσμητον τὴν μεταξὺ

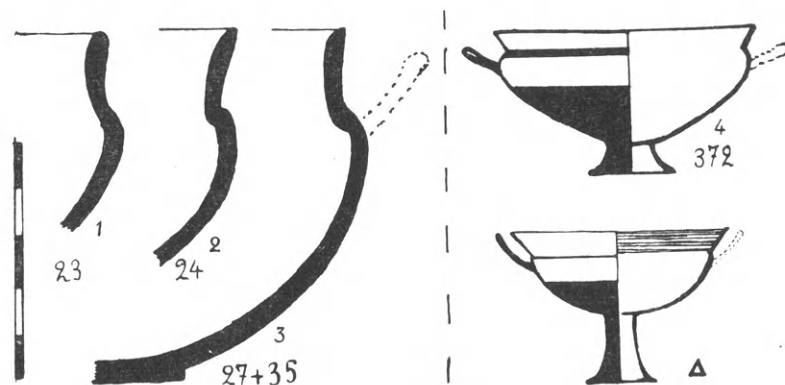
1 Διὰ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ πράγματος καὶ τοῦ ξένου ὄρου σκόπιμον ἐθεωρήσαμεν νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὸν ὄρον ἐκ τῆς βυζαντινῆς Τέχνης.

Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα σπανίως εἰς τὸ ἐσωτερικόν των καὶ εἰς τὸ βάθος τῆς λεκάνης των φέρουν πλαισιουμένην ὑπὸ τεσσάρων ἢ καὶ περισσοτέρων συγκεντρικῶν λεπτῶν κύκλων ἐν εἴδει «ἐγκολπίου» (Innenmedaillon)¹ παράστασιν μόλις μὲν διασφωζομένην εἰς τὸ 50 ἀκεραίαν δὲ σχεδὸν εἰς τὸ 51 εἰκ. 20,20. Τὸ 51 εἶναι βάσις κύλικος διαμέτρου $\pm 0,55$ μ., πηλοῦ φαιοῦ, ἐπιχρίσματος μελίχρου. Τοῦ πλαισίου τῆς παραστάσεως μόλις σφύζονται ἴχνη. Ἐν τῷ ἐγκολπίῳ παρίσταται κατὰ τὸν συνήθη συμβατικὸν τρόπον (Knielauf πρβ. Ed. Schmidt Münchener Archäologische Studien σ. 251 ἔ.) δρομεὺς τρέχων πρὸς τὰ ἀριστερὰ (ὅμοια παράστασις σχεδὸν ἐπὶ ἀττικοῦ ἀγγείου ἐξ Ἀκροπόλεως Graef πίν. 100 ἀριθ. 2478, I 6 241, μέσων 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος πρβ. καὶ στήλην ὀπλιτοδρόμου ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ἀριθ. 1959, X. Τσουνταν σελ. 153 εἰκ. 179). Ἡ ὅλη παράστασις εἶναι γεγραμμένη διὰ τοῦ

τῶν λαβῶν ζώνην, μόλις δὲ ἐμφανίζονται τὰ παρὰ τὴν ρίζαν τῶν λαβῶν ἀνθέμια.

Ἐσωτερικῶς καλύπτονται ὑπὸ ἐνιαίου μελανοῦ χρώματος, μόνον περὶ τὴν στεφάνην ἔχουν ἀκάλυπτον στενὴν λωρίδα. Ἐνίστε περὶ τὸ κέντρον τῆς λεκάνης τῶν ἔχουν ἔδαφος ἄβαφον κυκλοτερές μετὰ στιγμῆς εἰς τὸ κέντρον ἢ καὶ σπανιώτερον παράστασιν ἐν ἐγκολπίῳ ὡς τὸ 53 ἣς μόνον μέρος σφύζεται πιθανὸν πτηνὸν δι' ἰωδῶν χρωμάτων καὶ ἐγχαρακτῶν λεπτομερειῶν παρασταθέν. Πολλάκις ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς λοξῆς ἐπιφανείας τῆς ἀβάφου στεφάνης τῶν φέρουν λεπτοτάτας παραλλήλους γραμμὰς χρώματος καστανομαύρου εἰκ. 5, 1 (πρβ. σκύφον παρὰ Petrie, Naucratis I πίν. X 4-6, «bowls VI cent. B. C.» Kinch Vroulia πίν. 7. 3. Technau ἔ. ἀ. εἰκ. 28,7 ἐκ Σάμου Boelhau ἔ. ἀ. σ. 150, πίν. VIII, 23. Sieveking - Hackl 500, σ. 50, πίν. 18, 521).

Εἰς μικροσκοπικὸν ὄστρακον εἰκ. 5, 2 ἀνήκον εἰς λεκάνην παρομοίου ἀγγείου, ἣτις ἐξωτερικῶς ἔφερε κλῶνον μύρτου, ἐσωτερικῶς δὲ τὰς λεπτὰς καστανερυθροὺς παραλ-

Εἰκ. 5α. Τομαὶ τριῶν ὀστράκων. Τὸ ἀγγεῖον Μουσείου Θεσσαλονίκης ἀριθ. 372 καὶ κύλιξ τύπου Δ.

λήλους γραμμὰς, διεσώθη ἢ ἐγχάρακτος ἐπιγραφὴ ΠΑΡΘ[ΕΝΟΙ]· σφζ. ὕψ. ὀστράκου 0,020 μ. πηλὸς ἐρυθρὸς· μέλαν ἐλαιόχρουν ἰωνικὸν ἐπίχρυσμα.

Δ'. ΑΝΑΤΟΛΙΖΟΝΤΑ ΜΗΛΙΑΚΑ¹. Ἐκ τῶν 7 ὀστράκων, τῶν ἀποτελούντων τὴν ὁμάδα ταύτην τὰ τρία, τὰ ὁποῖα μάλιστα εἶναι καὶ τὰ μεγαλύτερα, ἀνήκουν εἰς τὸ συνηθέστατον εἶδος ἀγγείων τῆς Κυκλαδικῆς κεραμεικῆς, εἰς πινάκια.

64 (εἰκ. 6 καὶ 7, 1). Μέγα μέρος ἐπιπέδου πυθμένος πινακίου ἐκ πέντε συγκολληθέντων ὀστράκων καὶ ἐνὸς ἀκόμῃ ἔκτου μὴ ἐπισυναπτομένου, ἀλλὰ προφανῶς ἀνήκοντος εἰς τὸ αὐτὸ ἀγγεῖον. Πηλὸς ἐρυθρὸς, σκληρὸς, περιέχων ψήγματα μαρμαρυγίου, πάχ. τοιχώματος 0,011 μ. διάμ. πυθμένος $\pm$ 0,275 μ. Ἐξωτερικῶς ἄβαφος ἐπίπεδός πως ἐπιφάνεια τοῦ πηλοῦ, φέρουσα περὶ τὴν ἐπισύναψιν τῶν λοξῶς ἀποκλινουσῶν καὶ ἑλλειπουσῶν πλευρῶν τοῦ ἀγγείου δύο ἀναγλύφους δακτυλίου.

Ἐσωτερικῶς ἐπὶ τοῦ πηλοῦ ἔχομεν παχὺ ἀπολεπισθὲν ἐν πολλοῖς κιτρινόλευκον ἄλειμμα, ἐφ' οὗ ἢ παράστασις βαδίζοντος λέοντος, διὰ μελανοῦ χρώματος καὶ ἐπιθέτου ἰώδους γεγραμμένης· διὰ μελανοῦ ὡσαύτως χρώματος εἶναι γεγραμμένα καὶ τὰ πληρω-

¹ Γενικὴν βιβλιογραφίαν βλ. Pfuhl Malerei § 29 κέ. Buschor Ath. Mitt. 1929 σ. 162.

τικά τοῦ χώρου κοσμήματα: σβάστικα, κύκλοι, σπειραι καὶ σταυροειδῆ κοσμήματα. Ἡ ὅλη παράστασις περιβάλλεται ὑπὸ διπλῶν κυκλικῶν γραμμῶν—ἐξ ὧν ὑπολογίζεται ἡ διάμετρος τοῦ κυκλικοῦ πυθμένου — καὶ σειρᾶς μελανῶν στιγμῶν ἢ σφαιρικῶν φύλλων μόνις διατηρουμένων.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ πυθμένου μόνις διὰ τῆς ἀφῆς εἶναι αἰσθητὴ ἡ ἑναρξίς τῆς ἐκφορᾶς τῶν ἀποκλινόντων πλευρῶν τοῦ πινακίου. Τὸ σύνολον τῆς ἐργασίας καὶ διακοσμήσεως τοῦ ἀγγείου ὁμοιάζει πρὸς τὰ τοῦ Μουσείου Μυκόνου ἐκ Δήλου, εἰς πρότυπα τῶν ὁποίων ὀφείλομεν καὶ τὴν συμπλήρωσιν τῆς παραστάσεως **εἰκ. 7,1**. (Κ. Ρωμαῖος Ἀρχ. Δελτ. 12, 1929 ἡ κἀθαρσις τῆς Δήλου καὶ τὸ εὔρημα τοῦ Σταυροπούλου σ. 209).

65 **εἰκ. 7 4**. Μέρος ἐπιπέδου ὡσαύτως πυθμένου πινακίου ἐξ ἑξ τεμαχίων συγκολληθέντων· διάμετρος σφζομένης ζώνης $\pm 0,015 \mu$, πάχος τοιχωμάτων $0,013 \mu$, πηλὸς ὁ

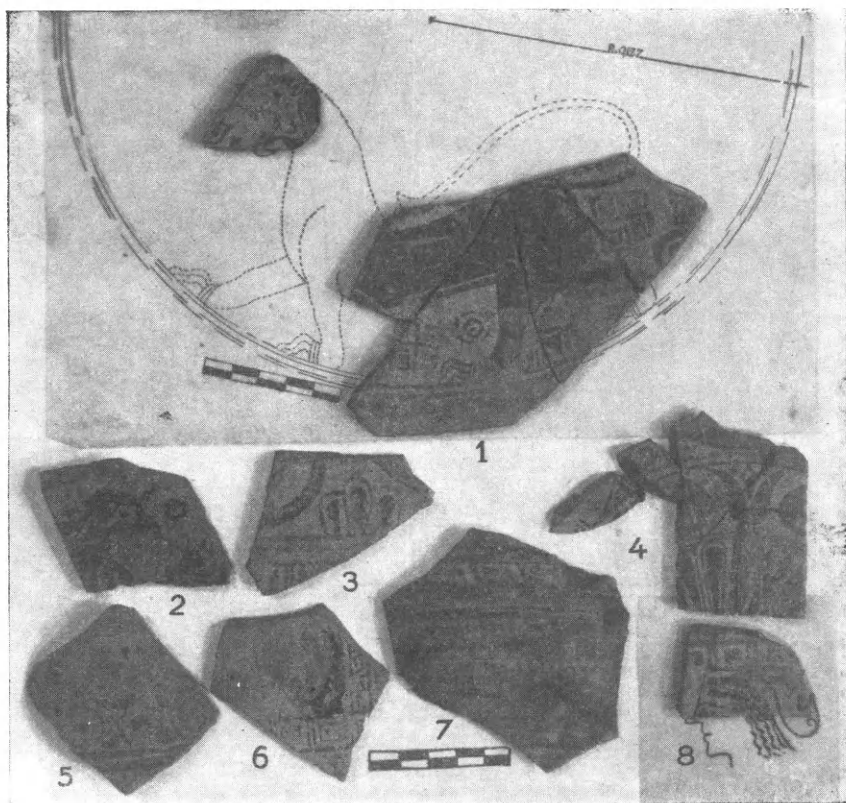
Εἰκ. 6. Ὅστρακα Μηλιακοῦ πινακίου ἀριθ. 64 πρβ. εἰκ. 7, 1.

αὐτὸς πρὸς τοῦ 64. Ἐξωτερικῶς διπλοῖ εἰς δύο διάφορα σημεῖα τοῦ πυθμένου ἀνάγλυφοι δακτύλιοι. Ἐσωτερικῶς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀλείμματος καὶ διὰ τῶν ἰδίων χρωμάτων παρίσταται εἰς μὲν τὸ κέντρον ῥόδαξ, περίξ δ' αὐτοῦ περιβαλλομένη ἐντὸς διπλῶν γραμμῶν ζώνη ἐξ ἐναλλάξ κλειστῶν καὶ ἀνοικτῶν καρδιοσχημῶν φύλλων λωτοῦ. Πέραν τῆς ζώνης ταύτης μόνις διακρίνονται ἴχνη παραστάσεως πτερῶν τοῦ γνωστοῦ καμπύλου περιγράμματος. Πιθανὸν ἡ πέραν τῆς ζώνης τῶν φύλλων διακόσμησις νὰ ἀπετελεῖτο ἐκ σειρᾶς πτερωτῶν ζφῶν ἢ μορφῶν, σφιγγῶν λ.χ. συνηθεστάτων εἰς τὰ ἀγγεῖα ταῦτα.

66. **εἰκ. 7, 2**. Μέρος ἐπιπέδου πυθμένου πινακίου ἐξ ἐνὸς μόνον ὀστράκου, πηλὸς ὁ αὐτὸς περιέχων καὶ τρίμματα μαρμάρου. Ἐξωτερικῶς περὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκφορᾶς τῶν ἀποκλινόντων πλευρῶν τοῦ ἀγγείου ὑπάρχει παχὺς ἀνάγλυφος δακτύλιος. Ἐσωτερικῶς τὸ κιτρινόλευρον ἄλειμμα ἀπελεπίσθη τελείως. Ἐπ' αὐτοῦ διὰ καστανομέλανος χρώματος γεγραμμένη προτομὴ γρυπός, κύκλος πληρωτικὸς τοῦ χώρου καὶ ὑπόλειμμα ἐτέρας ἀδιαγνώστου παραστάσεως, ἰώδη ἐπίθητα χρώματα, διάμετρος $\pm 0,14 \mu$.

Ἀμφορεῖς. Τὰ 67 καὶ 68 εἰκ. 7,3 καὶ 6 ὄστρακα ἀνήκουν εἰς δύο διάφορα ἀγγεῖα, πιθανὸν ἀμφορεῖς. Τὸ 67 ἔχει ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν ἄβαφον, πηλὸς ἐρυθρὸς πλήρης μαρμαρυγίου, σφζόμενον ὕψος 0,060 μ., πάχος 0,010 μ. Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας ἔχομεν τὰ γνωστὰ ἐπὶ μηλίων ἀγγείων τρίφυλλα ἢ συνεχῇ ἀνθέμια καὶ σπείρας.

Τὸ 68 ἔχει ὕψος σφζόμενον 0,065 μ., πάχος 0,006 μ. πηλὸς ὁ αὐτός. Ἐσωτερικῶς βερνίκι καστανέρυθρον. Ἐξωτερικῶς ἀπόφουςις ἀποσπασθείσης λαβῆς, κιτρινόλευκον ἄλειμμα καὶ ἐπ' αὐτοῦ μέλαν συμπαγὲς χρῶμα περὶ τὴν ρίζαν τῆς λαβῆς. Μαιανδροειδῆ κοσμήματα περιβάλλουν ἐν τετραπλεύρῳ πλαισίῳ τὴν ἐλλείπουσαν λαβὴν. Μεταξὺ τῶν

Εἰκ. 7. Ὅστρακα Μηλιακῶν ἀγγείων ἀριθ. 7. «Ροδίου».

δύο ριζῶν τῆς μέγας ἐσχηματοποιημένος τριγωνικὸς γραπτὸς ὀφθαλμὸς μετὰ μεγάλης μελανῆς κόρης εἰς τὸ κέντρον. Τὸ ὄστρακον ἀνήκει προφανῶς εἰς κάθετον εὐρύτατον λαιμὸν ἀμφορέως.

Ὑδρία. Εἰς λαιμὸν ὕδριος ἀνήκει τὸ ὄστρακον 69 εἰκ. 7,5, πηλὸς ἐρυθρός, περιέχων λεπτὰ ψήγματα μαρμαρυγίου, τοιχώματα λεπτότατα πάχους 0,003 μ., ὕψος σφζόμενον 0,060 μ., ἐσωτερικῶς ἀνεπίχριστος ἐπιφάνεια, αὐλακωτὴ ἐκ τῆς τροχηλάτου κατασκευῆς. Ἐξωτερικῶς ἐπὶ τοῦ ἀπολεπισθέντος λευκοκιτρίνου ἀλείμματος πλοχμός, ἀποτελούμενος ἐκ συμπλεκομένων συγκεντρικῶν κύκλων καὶ πληρωματικῶν στιγμῶν-τριγωνιδίων. Κάτωθεν ἀναγλύφων καὶ γραπτῶν συγχρόνως διπλῶν δακτυλίων ἀρχίζει τὸ κοσμοῦν τοὺς ὤμους τοῦ ἀγγείου γλωσσωτὸν κυμάτιον. Ἡ ἀρχὴ τοῦ ὤμου φανερά.

Βαθεῖα λεκάνη(;) Εἰς τοιοῦτον ἄγγεῖον ἀνήκει πιθανῶς τὸ ὄστρακον 70 **εἰκ.** 7,8 πηλὸς ἐρυθρόφαιος σκληρὸς περιέχων μαρμαρυγίαν, πάχος τοιχωμάτων 0,007 μ., ὕψος σφζόμενον 0,05 μ. Ἐσωτερικῶς φέρει ἐπίχρῖσμα καστανόχρουν. Ἐξωτερικῶς ἐπὶ τοῦ κιτρινωποῦ ἀλείμματος ἀβακωτὸν κόσμημα καὶ κάτωθεν αὐτοῦ σφάζεται τὸ ἄνω μέρος γυναικείας προτομῆς, σφιγγός(;) μετὰ λοφίου, γεγραμμένης διὰ καστανομέλανος χρώματος. Ἀναγνωρίζει τις ἐνταῦθα τὴν γνωστὴν ἐπὶ λαιμοῦ ὑδριῶν καὶ ἀμφορέων Μηλιακῶν τῆς Ρηνείας-Μυκόνου κυρίως, μὲ τὸ ἐνιαῖον τοξοειδὲς περίγραμμα ῥινὸς καὶ μετώπου, τριγωνικοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ οὐλῆς κόμης γυναικείαν μορφήν (Ath. Mitt. 1932 (57) παρένθ. πίν. XXXI (Kunze). Ἡ ὑπεράνω τοῦ τριγωνικοῦ ὀφθαλμοῦ καμπύλη γραμμὴ τῆς ὀφρύος καὶ ἡ ὑπερμεγέθης μαύρη τελεία, ἡ παριστῶσα τὴν κόρην, δίδουν ἀντιθέτως πρὸς τὴν ὑποτυπώδη καὶ σχηματικὴν τοῦ ὀφθαλμοῦ παράστασιν ζωὴν καὶ κίνησιν προσηλωτικὴν.

71. Μικρὸν ὄστρακον πυθμένος πινακίου, πηλὸς κιτρινόφαιος μὲ πολλὰ ψήγματα μαρμαρυγίου, ὕψος σφζόμενον 0,650. Ἐξωτερικῶς οὐδεὶς διάκοσμος, δακτύλιος ἀνάγλυφος. Ἐσωτερικῶς μόλις διασφύζονται τὰ ἔγχνη τῆς περιφερείας τοῦ πυθμένος, διαμέτρου $\pm 0,18$ μ., καὶ προτομὴ ἵππου, γεγραμμένη διὰ μελανοῦ βερνικίου καὶ ἐπιθέτου λευκῶν γραμμῶν καὶ ἰώδους, πρὸ αὐτῆς ἴσως ἡ χαίτη ἄλλου ἵππου. Τὸ ὄστρακον τοῦτο εἶναι κυκλαδικόν, ἀλλ' ἡ μηλία ἐντόπισίς του δὲν εἶναι καὶ τόσον βεβαία, καίτοι συνηγοροῦν πρὸς τοῦτο ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς σφζομένης προτομῆς καὶ ἡ παντελὴς ἔλλειψις ἐγχαράκτων γραμμῶν (πρβ. ἀμφορέα Μυκόνου· φωτογραφία Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν ἀριθ. 34.300 καὶ ὄμον ὑδρίας 34.317).

Ε'. ΡΟΔΙΑΚΑ.¹ Ὅστρακα ῥοδιακῶν ἄγγείων ἀνήκοντα εἰς κοῖλα πινάκια, πλαισιούμενα ὑπὸ ἐνιαίας καὶ πλατείας ἐπιπέδου στεφάνης 72 καὶ 73 **εἰκ.** 8, 1-2, εἷς τι σημεῖον τῆς ὁποίας εὐρίσκοντο δύο ὅπαι ἀναρτήσεως τοῦ ἄγγείου διὰ νήματος, καὶ δακτυλιωτῆς βάσεως ἥ καὶ ἐλαφρῶς εἰσεχόντων χειλέων 74 **εἰκ.** 8, 5.

Τὸ μεγαλύτερον τῶν σφζομένων ὀστράκων 72 **εἰκ.** 8, 1, καθὼς καὶ τὰ ἐν τῇ ἰδίᾳ εἰκόνι 73 καὶ 74 παρατεθειμένα, ἀνήκουν εἰς ἄγγεῖα διαμέτρου $\pm 0,22$ μ. καὶ ὕψους 0,05 μ. βλπ. **εἰκ.** 8 α, 2.

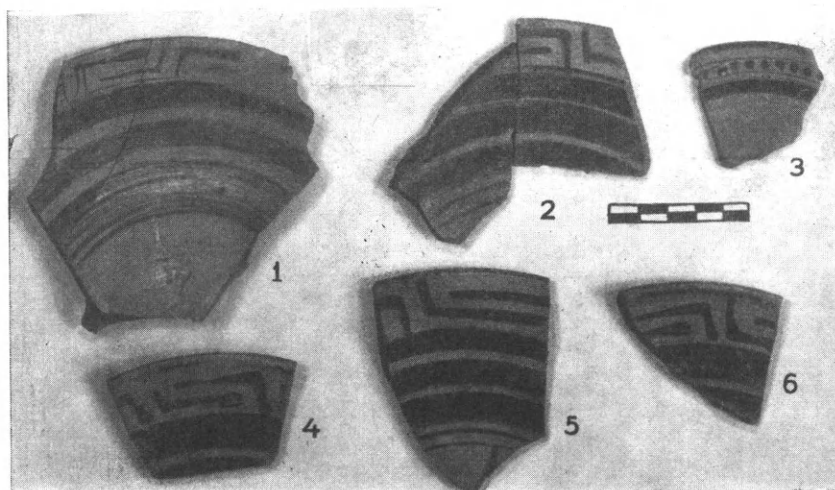
Πηλὸς ἐρυθρός, σκληρός, ἔλλειψις ἐγχαράκτου διακόσμου, ἐσωτερικῶς ἀλοιφὴ λευκή. Ἐπιχρίσματα μαῦρον-καστανόχρουν, ἰώδες καὶ ἐρυθρόν. Εἰς τὸ κέντρον ρόδαξ σχηματιζόμενος ὑπὸ ἐναλλὰξ λογχοειδῶν καὶ ἀνοικτῶν φύλλων, περιβαλλόμενος ὑπὸ πλατειῶν ταινιῶν, καταλαμβάνουσιν ὁλόκληρον τὸ κοῖλον τμήμα τοῦ ἄγγείου (λεκάνην). Ἐπὶ τῆς στεφάνης ὑποτυπώδης μαίανδρος.

Ἐξωτερικῶς: ἔλλειψις ἀλοιφῆς. Ἐπὶ τῆς τομῆς (πάχους) τῆς στεφάνης μικραὶ κάθετοι γραμμαὶ (languettes). Ἐπὶ τῆς λεκάνης καὶ περὶ τὴν δακτυλιωτὴν βάσιν ταινίαι μελαναί.

Ὅμοια ἀκέραια ἄγγεῖα ἐκ Δήλου, Dugas Délos XVII σ. 53 κέξ. VI vases Rhodoïoniens πίν. XLIII 19-22. XLVI 29. XLVII 26, πρβ. Délos X πίν. XIII 68 καὶ 69.

¹ Τὸ εἶδος τῶν ἄγγείων τούτων σήμερον δὲν ἐντοπίζεται μόνον ἐπὶ τῆς Ρόδου καὶ γενικῶς χαρακτηρίζεται ὡς «Ostionisch».

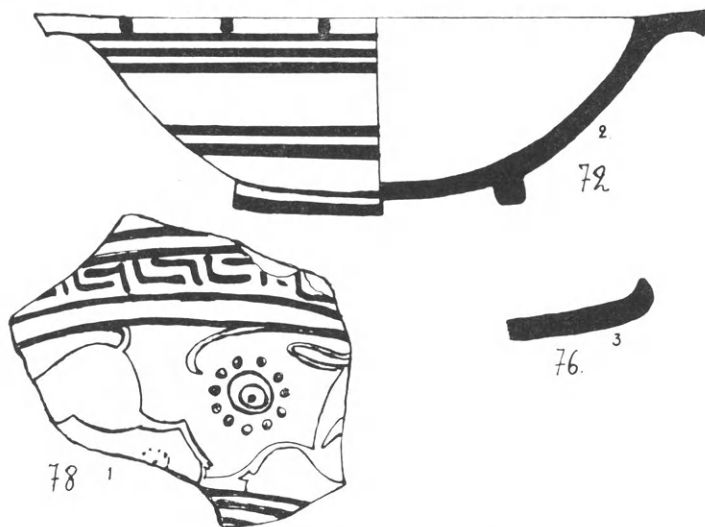
Κ. Κουρουνιώτης Ἀρχ. Δελτ. 1916 σ. 205 εἰκ. 24,1. ἐκ Χίου. W. Lamb. Antissa BSA XXXII (1932-33) σ. 58 πίν. 23,27, ἔκτου π. Χ. αἰῶνος ἐκ Μυτιλήνης. Naucratis I πίν.

Εἰκ. 8. Ὀστρακα «Ροδιακῶν» ἀγγείων.

VII 1-6. Ῥοδιακῶν πινακίων τεμάχια κατέχει καὶ τὸ πλούσιον εἰς κεραμικὰ εὐρήματα Μουσεῖον Αἰγίνης.

Ὁ ἀπλούστερος διάκοσμος τῶν ἐκ Καβάλας ὀστράκων καὶ τῶν ἐξ ἄλλων εὐρημάτων ὁμοίων των, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν πλουσιώτερον καὶ φυσικώτερον (Vegétal. πρβ.

Εἰκ. 8α. 1) Σχέδιον τοῦ ὀστράκου 78. 2) Τομὴ καὶ συμπλήρωσις ὀστράκου ἀριθ. 72. 3) Τομὴ χειλέων ὀστράκου 76.

Délos X πίν. XIV, 70, XVII πίν. XLIII 23) ἀνάγει τὰ ὀστρακα ταῦτα εἰς τὴν νεωτέραν φάσιν τῆς κατηγορίας των (Délos XVII, σ. 57).

Εἰς ἀπλουστέρου διακόσμου καὶ μικροτέρας διαμέτρου $\pm 0,125$ μ. ἀβαφές πινακίον ἀνήκει τὸ ὀστρακον 75 εἰκ. 8,3. Τὴν ἐπίπεδον στεφάνην του, ἐφ' ἧς διατηροῦνται αἱ ὀπαὶ τῆς ἀναρτήσεως, κοσμοῦν μεγάλοι μελαναὶ στιγμαί, πλαισιούμεναι ὑπὸ ὁμοιο-

χρώμων ταινιών. Πλατεῖα ταινία περιθέει καὶ τὸ ἄνω μέρος τῆς λεκάνης τοῦ ἀγγείου. Ἐξωτερικῶς οὐδεὶς διάκοσμος ὑπάρχει, πηλὸς ἐρυθρὸς ἄνευ ἀλοιφῆς, ἔχνη δακτυλιωτῆς βάσεως. Τὸ ὄστρακον ὁμοιάζει πρὸς φιάλην ὑψίπουν τοῦ Λούβρου CV Louvre II De πίν. 1. 6. καὶ πίν. 2. 4.

Εἰς ὑψίποδας φιάλας τῆς αὐτῆς τεχνοτροπίας καὶ προελεύσεως ἀνήκουν τὰ δύο ὄστρακα 76 καὶ 77 τῆς εἰκ. 8, 4, 6. Χεῖλη εἰσέχοντα βλ. εἰκ. 8 α, 3. Διάμετρος $\pm 0,202 \mu.$ = $0,215 \mu.$ πηλὸς ἐρυθρὸς σκληρός, χρώματα ἐρυθρὰ ἐπὶ κιτρινολεύκου ἀλείμματος πρβ. Délos X πίν. XIII 65α καὶ Cambridge CV IIIc VII. μόνον τὰ ἐσωτερικῶς διακεκοσμημένα. Ἀμέσως περὶ τὰ χεῖλη ὑποτυπώδης μαϊάνδρος καὶ πλατεῖαι ταινίαι.

Εἰς κοιλίαν ἀμφορέως ἡ ὑδρίας ἀνήκει τὸ ὄστρακον 78 εἰκ. 7, 7, εἰκ. 8 α, 1 καὶ ἕτερον, μικροσκοπικὸν μὴ συνεφαπτόμενον καὶ μὴ εἰκονιζόμενον ἐνταῦθα. Ὑψος σφζόμενον 0,090 μ. πάχος τοιχωμάτων 0,004 μ. πηλὸς ἐρυθρός, καθαρὸς μετὰ λεπτοτάτων, ψηγμάτων μαρμαρυγίου. Ἐσωτερικῶς φέρει ἀυλακώσεις τῶν δακτύλων τοῦ κεραμέως, δείγματα τροχηλάτου. Ἐξωτερικῶς παράστασιν σειρᾶς ἐλάφων (;), περιβαλλομένων ὑπὸ ζώνης ὑποτυπώδους μαϊάνδρου ὁμοίας πρὸς τῶν πινακίων 72 κλπ. Ἡ παράστασις γεγραμμένη διὰ μελανοῦ κασιανοῦ χρώματος ἐπὶ τοῦ λευκοῦ ἀλείμματος ἀπελεπίσθη. Τὸν ὑποτυπώδη μαϊάνδρον περιβάλλουσιν ἰώδεις ταινίαι. Ὅμοια ἀγγεῖα ἐξ Ἡραίου Δήλου (Délos X πίν. XII Rhodoïoniens).

Ὁστρακον πρόχου ἐκ Φικελλούρας.

Τὸ ὄστρακον 79 εἰκ. 13, 16, ἀνήκον εἰς κοιλίαν πρόχου, καίτοι φωτογραφεῖται μετὰ τῶν Κορινθιακῶν, διαφέρει τούτων οὐσιωδῶς. Πηλὸς ἐρυθροκίτρινος, περιέχων λεπτὰ ψήγματα μαρμαρυγίου. Ἐσωτερικῶς ἀγάνωτος ἐπιφάνεια μετὰ ραβδώσεων τροχηλάτου. Ἐξωτερικῶς ἐπίχρῖσμα κιτρινόλευκον ἀραιόν, ζῶναι καστανόχρου ἐπιχρίσματος ἐπὶ τῆς κοιλίας τοῦ ἀγγείου, ἐπὶ τῶν ὤμων παράστασις ζῴου (ἐλάφου;), τοῦ ὁποίου μόνον ὁ ὀπίσθιος ποὺς διασώζεται. Κοσμήματα πληρωματικὰ ἐκ κύκλου καὶ πέριξ αὐτοῦ στιγμῶν, τριπλῶν κατ' ἀποστάσεις ὀδοντωτῶν ἀποφύσεων ἐφαπτομένων τῶν ζωνῶν. Ἡ περιγραφεῖσα τεχνικὴ τοῦ ἀνωτέρω ὀστράκου εἶναι καθ' ὅλα ὁμοία πρὸς τὴν τοιαύτην τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς Φικελλούρας (Cook BSA XXXIV σ. 53 εἰκ. 9. 7. πρβ. καὶ Payne Protokorinthische Vasenmalerei σ. 18, πίν. 32. 1. οἰνοχόην ἐκ Καμείρου μετ' ἀποφύσεων ὀδοντωτῶν. Délos X πίν. XII α-β 59 καὶ 60. Clara Rhodos IV σ. 131 εἰκ. 124. VI σ. 85 εἰκ. 96).

Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι ἀναβίωσις τῶν ἀνατολιζόντων Ῥοδιακῶν περὶ τὸ 580 π. Χ. ἀρχικῶς. Περὶ τὸ 560 π. Χ. ἡ ὁμὰς τῆς ἐκ Tell Defenneh οἰνοχόης μετὰ παραστάσεως λέοντος (Cook ἔ. ἀ. σ. 5, πίν. 17, 2 b.c. Kunze Ath. Mitt. 1934 παρ. πίν. 6, 1-2). Εἰς τὸ δεύτερον τέταρτον τοῦ 6^{ου} π. χ. αἰῶνος καὶ ἀπὸ τὰ παλαιότερα ἐπομένως παραδείγματα τῶν ἀγγείων Φικελλούρας κατατάσσεται τὸ ἐκ Καβάλας ὄστρακον.

Σ' ΝΑΥΚΡΑΤΙΚΑ-ΧΙΑΚΑ. Εἰς ὑψηλὸν ποτήριον τῆς γνωστῆς καλυκοσχίμου μορφῆς, τῆς ἀποτελουμένης ἐκ λίαν εὐρέος, λεπτοτάτου χροανοειδοῦς σώματος, ἐξωγκωμένου ἐλαφρῶς παρὰ τὴν βάσιν, ἔνθα ἐκφύονται ἀντιστοίχως δύο τοξοειδεῖς ὀριζόντιοι λαβαί,

καὶ φερομένου ἐπὶ ὑψηλοῦ κωνικοῦ ποδός, ἀνήκουν τὰ ὄστρακα 80 καὶ 81 εἰς χεῖλος δὲ ὁμοίου ἀγγείου τὸ 82¹.

Ὁ πηλὸς τῶν εἶναι φαιόχρους καὶ καθαρὸς τοιχώματα τοῦ ἀγγείου λεπτότατα. Ἡ ἀλοιφή τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας διατηρεῖ τὸ λευκὸν στιλπνὸν χρώμα τῆς καὶ ἐπ' αὐτοῦ σφύζεται ἡ τυπικὴ ἐρυθροκίτρινη διακοσμητικὴ ζώνη, ἀποτελουμένη ἐκ παραλλήλων περιφερειακῶν παχειῶν καὶ κατ' ἀποστάσεις καθέτων γραμμῶν, ὀριζουσῶν ἐν εἶδει τριγλύφων μετοποειδεῖς χώρους καὶ περιθέουσα τὸ ἀγγεῖον εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἐκφύσεως τῶν λαβῶν του. Ἐντὸς τοῦ μετοποειδοῦς στενοῦ χώρου μία μόνον ὀριζοντία παχύτερα προιονοειδοῦς περιγράμματος γραμμὴ ὑπάρχει (Κ. Κουρουνιώτης Ἀρχ. Δελ. 2 (1916) σ. 192 κέ. πίν. παρένθ. 2. 7-8. JHS (1924) XLIV, 206 πίν. IX, 9, 8. Kinch Vroulia σ. 150 πίν. 28, 3α, 4. Salzmann Kamiros πίν. 38. Prins de Jong Naucratis, diss. Utrecht 1925, 11, 30, 33. Naucratis I πίν. V 38 καὶ 32. Edgar BSA V σ. 507. Pfuhl σ. 144 κ. ἐξ. εἰκ. 120).

Εἰς τὸ ἄνωθεν τῆς τυπικῆς ταύτης ζώνης καὶ πρὸς τὸ χεῖλος τοῦ κωδωνοσχήμου ἄνω μέρους τοῦ ἀγγείου, ὅπου γνωστὴ εἶναι ἡ παράστασις λέοντος ἢ σφιγγὸς κατὰ μῆλιον ἢ ρόδιον τρόπον γεγραμμένης, ἀνήκει τὸ μικροσκοπικὸν ὄστρακον 82, διατηρήσαν ἐκτὸς τοῦ στικτοῦ κοσμήματος τῆς στεφάνης καὶ μέρος γυναικείας μορφῆς τινος ἢ κεφαλῆς σφιγγὸς (Naucratis I πίν. V, 38-39).

Τοῦ ὀστράκου τούτου ὁ πηλὸς εἶναι τεφρόχρους, τὸ ἄλειμμα κιτρινωπὸν, ἡ δὲ διακόσμησις καστανόχρους.

Πυκνὸν στρώμα καστανόχρουν στιλπνοῦ γανώματος καταλαμβάνει τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τῶν τριῶν ὀστράκων, διακρινομένων σαφῶς τῶν γραμμῶν τοῦ χρωστήρος. Ἐπ' αὐτοῦ σφύζονται τμήματα τῶν ἐκ λευκοῦ ἐπιθέτου χρώματος ταινιῶν καὶ τοῦ εἰς τὸ βάθος τοῦ πυθμένου ἐγγεγραμμένου ἐξ ἐναλλάξ λευκῶν καὶ ἰωδῶν φύλλων ρόδακος (Κ. Κουρουνιώτης ἔ. ἀ. 195. Vroulia 149 πίν. 46. Naucratis I, πίν. V. 53, 55. Prins de Jong ἔ. ἀ. σ. 11).

83. Μικροσκοπικὸν ὄστρακον μεθ' ὑπολείμματος τῶν γνωστῶν ζωηρῶς ὀρχουμένων μορφῶν καὶ πληρωτικῶν τοῦ χώρου κοσμημάτων πηλὸς ἐρυθρός, τοιχώματα λεπτότατα. Τὰ κοσμήματα γεγραμμένα διὰ μέλανος γανώματος ἐπὶ τῆς ἄνευ ἀλοιφῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου. Λεπτομέρειαι ἐγγάρακτοι. Ἐσωτερικῶς τὸ ἴδιον ἐνιαῖον μέλαν γάνωμα. Ὑψος σφύζομενον 0,028 μ. (πρβ. Κ. Κουρουνιώτην ἔ. ἀ. 196 εἰκ. 11 Naucratis I πίν. V 40, 42, 49. Prins de Jong ἔ. ἀ. σ. 30, Pfuhl εἰκ. 124).

84. ΠΑΕ 1937 σ. 62 εἰκ. 4-5. Μέγα μέρος πώματος ἢ πινακίου ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν συγκολληθέντων ὀστράκων. Πηλὸς σκληρὸς καστανόχρους Ἐσωτερικῶς ἐπὶ βαθέος καστανόχρου ὡσαύτως ἐπιχρίσματος διπλαῖ ἰώδεις γραμμαί. Ἐξωτερικῶς ἐπὶ κιτρινωποῦ στιλπνοῦ ἀλείμματος διακόσμησις διὰ καστανόχρου βερνικίου. Ἐλλειψίς ἐγγαράκτων γραμμῶν. Ἀνωθεν τοῦ ἀκτινωτοῦ κοσμήματος καὶ τῆς διὰ στικτῶν τετραγωνιδίων δια-

1 Τὰ ὄστρακα ἀπεικονίζονται εἰς τὸ Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ἀμαντὸν σ. 155 ἐξ. ὅπου γίνεται εὐρύτερος λόγος περὶ τῆς χιακῆς καταγωγῆς τῶν λεγομένων «Νακρατικῶν» ἀγγείων. Τελευταίως καὶ ἐκ Θεσσαλονίκης προερχόμενα Νακρατικά ὄστρακα δημοσιεύονται ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ

κ. Κ. Α. Ρωμαίου εἰς [Ἐπίμετρον 5] τόμου τοῦ Ἀρχείου Θερακικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ] Ἐπιτύμβιον Χ. Τσουντα σ. 372 εἰκ. 6 καὶ χαρακτηρίζονται ὡς Χιακά.

κοσμουμένης ζώνης παράστασις παρατασσομένων σφιγγών. Τὰ μεταξὺ κενὰ πληροῦνται διὰ ροδάκων καὶ ἀμφιπελεκοσκήμων κοσμημάτων, γνωστῶν καὶ ἄλλοθεν (Naucratis I πίν. V, 8, 28, 47, 11-14. πίν. V. 7. Vroulia εἰκ. 117. JHS XLIV (1924) πίν. X. 9. Ἐκ τοῦ τόξου τῆς ταινίας συμπεραίνομεν τὴν διάμετρον τοῦ ἀγγείου 0,330 μ. ὑπεράνω τῶν κεφαλῶν τῶν σφιγγῶν, αἵτινες συνεπληρώθησαν κατὰ τὰ γνωστὰ μηλιακὰ-ροδιακὰ πρότυπα, καὶ ὑποθέτομεν ὅτι θὰ ἦσαν ἐν ὄλῳ ἐννέα τὸν ἀριθμόν. Ὡς πρὸς τὴν τεχνικήν του τὸ ἐκ Καβάλας ὄστρακον ἔχει ὅλα τὰ κοσμήματα, τὰ χαρακτηρίζοντα τὴν κατηγορίαν Α' τοῦ E. R. Price, Pottery of Naucratis JHS (1924) LIV σ. 209, πίν. XI. κάτω, καὶ εἶναι καλύτερον τῆς κατηγορίας B2 τοῦ πίν. XII 8.

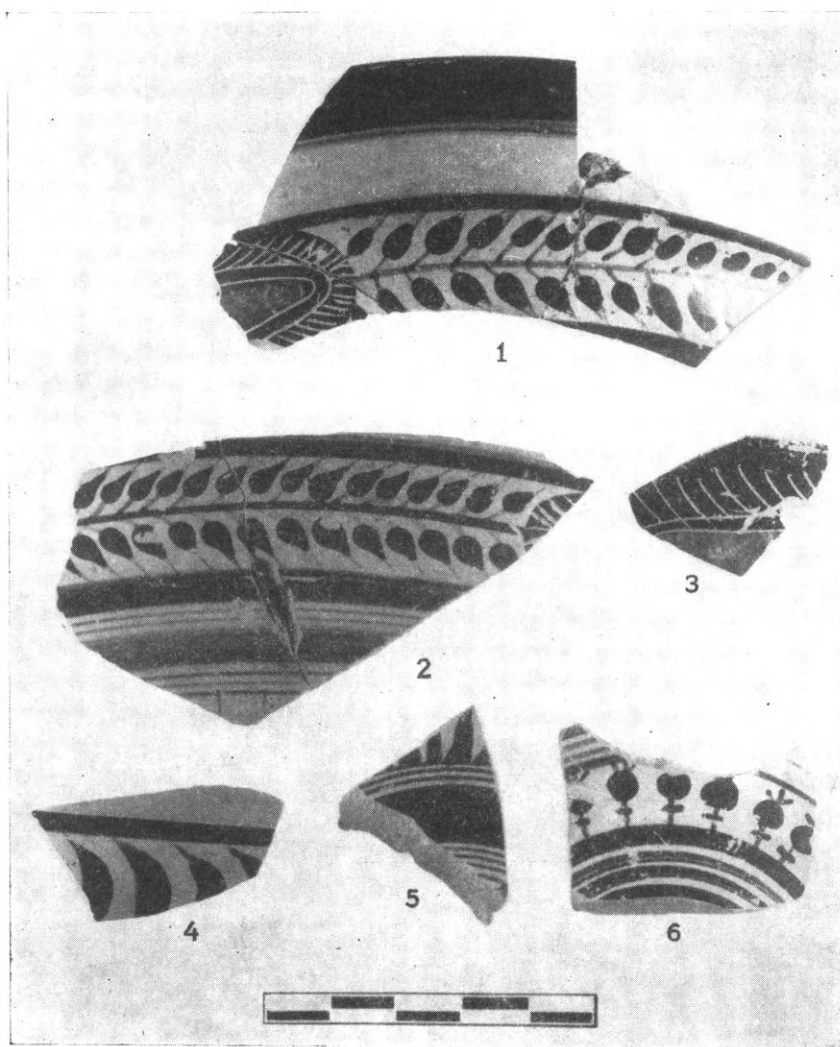
Τὸ ζήτημα τῆς προελεύσεως καὶ ὁ πραγματικὸς τόπος τῆς κατασκευῆς τῶν ἀγγείων τῶν λεγομένων Ναυκρατικῶν ἀπασχόλησε πολλοὺς. Ἡ γνώμη τοῦ Κουρουνιώτη (Ἀρχ. Δελτ. 1915, 89-90, 1916, 206-207 πρβ. Price ἔ. ἀ. σ. 205) περὶ κατασκευῆς αὐτῶν ἐν Χίῳ καὶ ἐπομένως ὅτι πρόκειται περὶ Χιακῶν προϊόντων συζητεῖται τελευταίως ὁμοῦ μεθ' ὅλων τῶν ἄλλων ὑποθέσεων παρὰ Prins de Jong ἔ. ἀ. σ. 12 καὶ ἑξῆς, ὅπου παρατίθεται καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἴσως τὸ ζήτημα ὑπὲρ τῆς Χίου λυθῇ διὰ τῆς προσεχοῦς ἀναμενομένης δημοσιεύσεως καὶ ἄλλων ἐκ Χίου εὗρημάτων ὑπὸ τῆς Δ^{ος} Lamb, ἥτις καὶ τὸ ἐξ Ἀντίσσης-Μυτιλήνης καλυκοσκήμου ποτηρίου ὄστρακον (BSA 1932-33 σ. 59 πίν. 33, 31) ἀποδίδει εἰς τὴν Χίον. Εἰς τὴν μέχρι σήμερον γνωστὴν εἰς διάφορα τῆς Μεσογείου γεωγραφικὰ σημεῖα ἐξάπλωσιν τῶν προϊόντων τούτων τοῦ 6^{ου} π. X. αἰῶνος (βλ. παρὰ Prins de Jong ἔ. ἀ. σ. 15-16) προστίθεται καὶ ἡ Καβάλα, ὡς βορειότερα μέχρι σήμερον γνωστὴ τοῦ Αἰγαίου ἄκρα, εἰς ἣν εὐρέθησαν ταῦτα.

Ζ'. ΛΑΚΩΝΙΚΑΙ ΚΥΛΙΚΕΣ. 85 εἰκ. 9-10, 6. Ὅστρακον, ἀνῆκον εἰς τὸ σημεῖον ἀποφύσεως τοῦ ποδὸς τῆς κύλικος. Πηλὸς ἐρυθροκίτρινος, ὕψος σφζ. ὀστράκου 0,040 μ. Ἐξωτερικῶς παχὺ καὶ ὄχι στιλπνὸν λευκὸν ἀλείμμα, ἐπ' αὐτοῦ μεταξὺ πολλῶν μελανῶν ταινιῶν (περιφερειῶν ὁμοκέντρων κύκλων) κεῖται τὸ χαρακτηριστικὸν κόσμημα τῶν λακωνικῶν ἀγγείων, καρποὶ ροιᾶς μετὰ σταυρωτῶν μίσχων καὶ τριπλῶν στημόνων. Τυπολογικῶς τὸ κόσμημα εὐρίσκεται μεταξὺ τοῦ τῆς εἰκόνης 21,4 τοῦ E. A. Lane, Lakonian Vase painting BSA XXXIV (1933-34) σ. 172-174, β' τέταρτον τοῦ 6^{ου} π. X. αἰῶνος, μετὰ σταυρωτοῦ μὲν μίσχου ἀλλὰ διπλῶν στημόνων, καὶ τῆς ἰδίας εἰκόνης 21,5 μετὰ τριπλῶν ἀμφοτέρωθεν στημόνων. Ἐσωτερικῶς ὑπόλειμμα ἀδιαγνώστου παραστάσεως γεγραμμένης διὰ μελανοῦ χρώματος, ἐπιθέτου ἰώδους καὶ ἐγχαράκτων λεπτομερειῶν.

86 εἰκ. 9-10, 2. Ὡμος κύλικος ἐκ δύο ὀστράκων συγκολληθέντων ὕψος σφζ. 0,045 μ. διάμετρος ἀγγείου $\pm$ 0,20 μ. πηλὸς ἐρυθροκίτρινος, τοιχώματα χονδρά. Ἐξωτερικῶς ἐλλείπει ἡ στεφάνη, τῆς ὁποίας ἴχνη μόλις διατηροῦνται, ἐξ ὧν φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο κεκαλυμμένη δι' ἀλείμματος. Ἐπακολουθεῖ εἰτα πλατεῖα μελανὴ ζώνη, περιβάλλουσα κλῶνον μύρτου, γεγραμμένον διὰ μελανοῦ χρώματος ἐπὶ κιτρινολεύκου ἀλείμματος. Τοῦ παρὰ τὴν λαβὴν ἀνθεμίου μόλις διακρίνεται τμήμα μετ' ἐγχαράκτων γραμμῶν. Κάτωθεν τῆς στεφάνης τῆς μύρτου ἐπακολουθοῦν ταινίαι μελαναὶ καὶ ἰώδεις καὶ εἰτα ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀκτινωτοῦ κοσμήματος. Τὰ κοσμήματα ταῦτα ἐπετέθησαν ἐπὶ κιτρινωποῦ ἀλείμματος.

τος. Ἐσωτερικῶς κιτρινωπὸν ἄλειμμα, ταινίαί μελαναί. Ἀνθεμίου ἐγχαράκτου μέρος μετ' ἰώδους ἐπιθέτου χρώματος εἰς τὸ μέσον καὶ δεξιὰ πτηνὸν μὲ τὰ αὐτὰ χρώματα καὶ ἐγχαράκτους λεπτομερείας. Ἀμφότερα γνωστὰ πληρωτικὰ κοσμήματα τῶν λακωνικῶν ἀγγείων (Lane ἔ. ἀ. σ. 170 καὶ πίν. 45β).

87 εἰκ. 9-10, 1. Μέρους ὡσαύτως κύλικος ἐκ τριῶν συγκολληθέντων ὀστράκων ὕψος

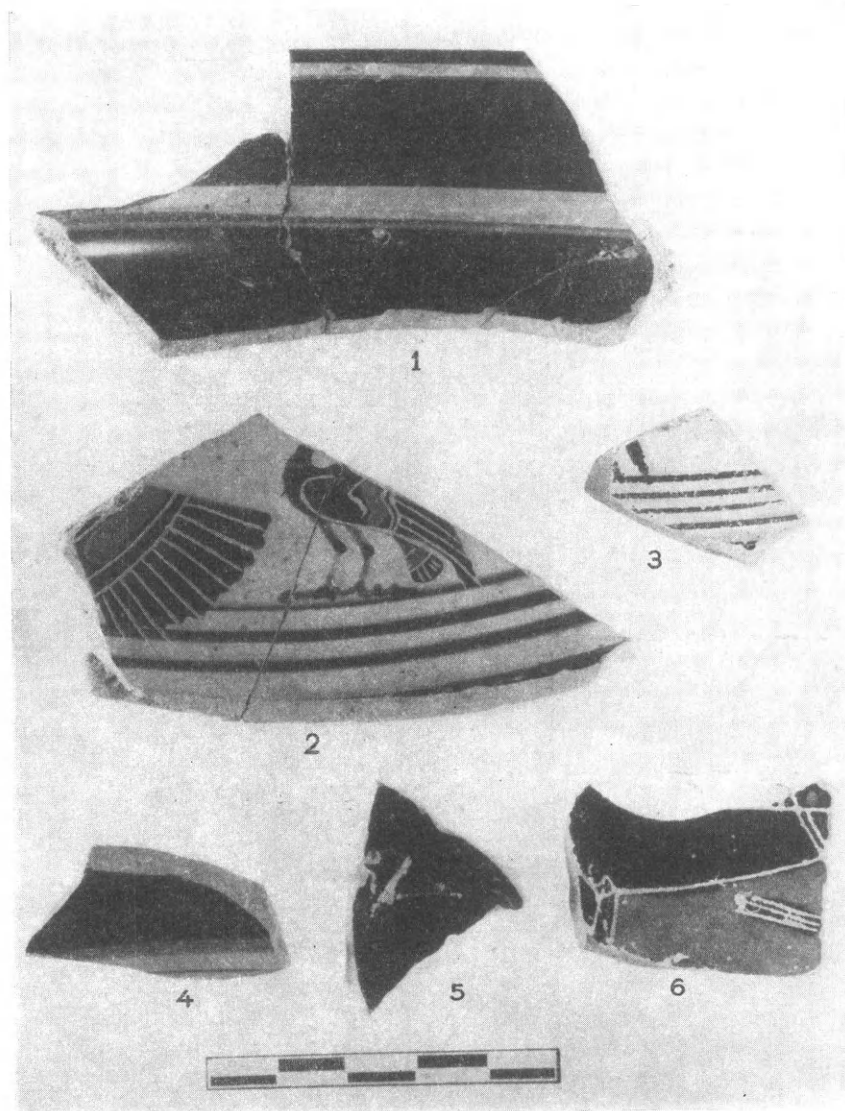

Εἰκ. 9. Ὅστρακα Λακωνικῶν κύλικων.

σφζ. 0,040 μ., διάμετρος ἀγγείου $\pm 0,185$ μ., πηλὸς ἐρυθροκίτρινος, τοιχώματα λεπτότερα τοῦ προηγουμένου. Ἐξωτερικῶς τὸ ἐν τρίτον τῆς στεφάνης καταλαμβάνει ταινία χρώματος μελανοῦ-ἐλαίας, τὸ δὲ ὑπόλοιπον τμήμα εἶναι ἄβαφον καὶ ἄνευ ἀλείμματος, ἔχον τὸ κιτρινόφαιον τοῦ πηλοῦ ἔδαφος. Ἡ ἰδία διάταξις εἰς κύλικα Μουσείου Ἀθηνῶν ἀριθ. 12680 = Droop JHS 1908, 176 εἰκ. 1β καὶ 2β κατὰ Lane ἔ. ἀ. κατατακτέαν εἰς τὸ γ' τέταρτον τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος καὶ εἰς κύλικα Μονάχου 386 Sieveking-Hackl πίν. 13. Ἐπακολουθεῖ ζώνη μελανὴ περιβάλλουσα κλῶνον μύρτου, ἐκφυόμενον ἀπὸ τοῦ

ἐν μέρει σφριζομένου ἀνθεμίου τῆς ἐλλειπούσης λαβῆς, γεγραμμένον διὰ μελανοῦ χρώματος ἐπὶ κιτρινολεύκου ἀλείμματος. Τὰ ἑμισχὰ τῆς μύρτου φύλλα ἔχουν ὀλιγώτερον τοῦ προηγουμένου φυσικὴν ἔκφρασιν (περὶ τῆς μύρτου βλ. Lane ἔ. ἀ. 174 εἰκ. 23, 2 καὶ 7, χρόνοι τοῦ ζωγράφου τῆς κύλικος τοῦ Ἀρκεσίλα μετὰ τὸ 570 π. Χ. καὶ πίν. 38α = Artemis

Εἰκ. 10. Ἑσωτερικὴ ὄψις τῶν Λακωνικῶν ὀστράκων εἰκ. 9.

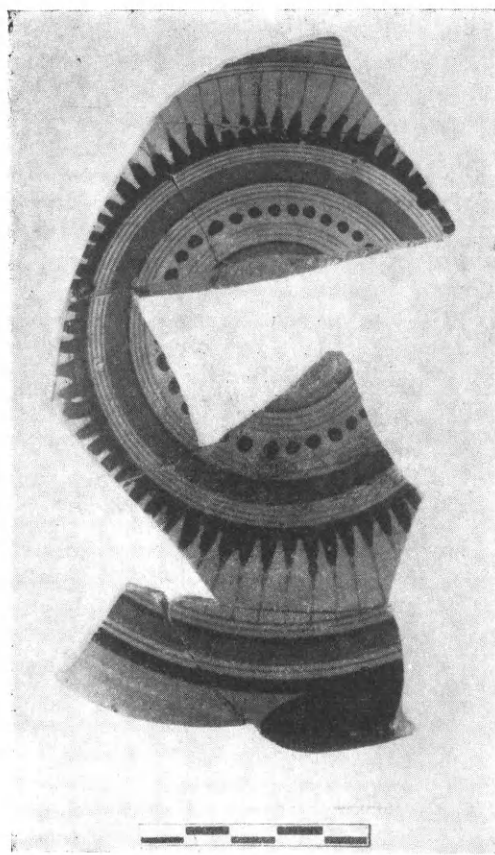
Orthia σ. 89 εἰκ. 60 κ. — 550 π. Χ. πίν. XXI). Τὸ κέντρον τοῦ ἀνθεμίου ἔχει ἐπίθετον ἰῶδες χρῶμα τὸ δὲ σύνολον ἐγχαράκτους λεπτομερείας (Lane ἔ. ἀ. σ. 174 εἰκ. 24,7 = β' τέταρτον 6^{ον} π. Χ. αἰῶνος). Ἑσωτερικῶς ὁλόκληρον τὸ ὄστρακον καλύπτεται ὑπὸ μέλανος στιλπνοῦ τῆς ἐλαίας χρώματος, πλὴν δύο ταινιῶν περὶ τὸ χεῖλος καὶ τὴν βάσιν τῆς στεφάνης (ὁμοία ἢ ἐσωτερικὴ διάταξις τῆς κύλικος τῶν Ἀθηνῶν ἀριθ. 12680· ἴσως καὶ τὸ ἡμέτερον ἀγγεῖον νὰ ἔφερεν, ὡς ἐκείνη, εἰς τὸ κέντρον παράστασιν τινα ἐν ἐγκολπίῳ).

88. εἰκ. 9-10, 3. Μικροσκοπικὸν ὄστρακον σφζ. ὕψ. 0,025 μ. πηλὸς ὁ αὐτός, τοιχώματα λεπτότατα. Ἐξωτερικῶς διατηρεῖται τμήμα τοῦ παρὰ τὴν ἀπόφυσιν τῶν λαβῶν τῆς κύλικος ἀνθεμίου, μετ' ἐγχαράκτων ἐπὶ τοῦ μέλανος χρώματος λεπτομερειῶν καὶ ἐπιθέτου εἰς τὸ κέντρον ἰώδους χρώματος (Lane ἔ. ἄ. σ. 174 εἰκ. 24,7 δεύτερον τέταρτον τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος). Ἐσωτερικῶς ἐπὶ τοῦ κιτρινολεύκου ἀλείμματος μελαναὶ ταινίαι καὶ ἔχνη ἀνθεμίου.

88-90 εἰκ. 9-10, 5-4. Δύο ἐπίσης μικροσκοπικὰ ὄστρακα. Τὸ πρῶτον προέρχεται ἀπὸ τὸ περὶ τὴν ἀπόφυσιν τοῦ ποδὸς τῆς κύλικος σημεῖον καὶ φέρει ἐξωτερικῶς ὁμοκέντρους μελανὰς ταινίας καὶ μέρος τοῦ ἀκτινωτοῦ κοσμήματος ἐπὶ κιτρινολεύκου ἀλείμματος γεγραμμένας, ἐσωτερικῶς δὲ συμπαγὲς μέλαν χρῶμα. Τὸ ἕτερον ἀνήκει εἰς τὸ ὑπὸ τὴν στεφάνην ἀμέσως τμήμα τοῦ ὤμου τοῦ ἀγγείου καὶ φέρει ἐπὶ τοῦ ἀλείμματος τὸ γνωστὸν μηνοειδὲς κόσμημα. (Lane ἔ. ἄ. σ. 153 περὶ τοῦ κοσμήματος καὶ τῆς θέσεως αὐτοῦ πρὸς τὰ ἀγγεῖα Φικελλούρας βλ. Cook BSA XXXIV, 73). Τὸ ἄνωθεν τοῦ κοσμήματος τοῦτο τμήμα τῆς στεφάνης τοῦ ἀγγείου ὡς καὶ τὰ 86-87 δὲν καλύπτεται ὑπὸ ἀλείμματος. Ἐσωτερικῶς τὸ ἀγγεῖον ἐκαλύπτετο ὡς καὶ τὸ 87 ὑπὸ ἐνιαίου μέλανος χρώματος καὶ στενῶν ἀβάφων ταινιῶν.

91 εἰκ. 11-12. Μέγα μέρος κύλικος ἐξ ἑννέα τεμαχίων συγκολληθέν¹. Διάμετρος ἀγγείου $\pm 0,185$ μ., πηλὸς ἐρυθροκίτρινος μετὰ φουσαλλίδων. Ἐξωτερικῶς εἰς τὸ σημεῖον ὅπου μόλις διατηρεῖται ἡ ἐλλείπουσα στεφάνη σφύζεται μελανὸν ἀχάρακτον ἀνθέμιον, ὀρίζον τὴν γειτνίασιν τῆς ἐλλειπούσης λαβῆς (πρβ. Μονάχου 384 Sieveking-Hackl πίν. 13). Τὴν ἀπλότητα τοῦ ἀνθεμίου ἠθέλησεν ὁ τεχνίτης νὰ συμπληρώσῃ διὰ παχύτερου ἐπιθέτου μέλανος χρώματος ἀντὶ τοῦ συνήθους εἰς τὸ κέντρον τῶν ἀνθεμίων ἰώδους. Τὸ παχύτερον τοῦτο χρῶμα ὀφείλεται ἀπλούστατα εἰς διπλοῦν τοῦ αὐτοῦ ἐλαιοχρώμου μέλανος στρῶμα. Τὸ ἀνθέμιον τοῦτο ὁμοιάζει καταπληκτικῶς πρὸς τὸ ὡσαύτως ἀπλοῦν τῆς κύλικος Ἀθηνῶν 12680 = JHS 1908 εἰκ. 2 β σ. 177 = Lane ἔ. ἄ. σ. 153 τρίτον τέταρτον τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος, καὶ τῆς κύλικος τοῦ Τάραντος (Lane ἔ. ἄ. πίν. 47. Λακωνικὴ IV περίοδος).

Κάτωθεν τῆς ζώνης τοῦ ἀνθεμίου ἐπακολουθοῦν ταινίαι μελαναὶ περιβάλλουσαι πλατυτέραν ἰώδη, εἶτα τὸ ἀκτινωτὸν κόσμημα, ἔπονται ταινίαι περιβάλλουσαι πλατυτέ-

Εἰκ. 11. Ἐξωτερικὴ ὄψις μέρους
Λακωνικῆς κύλικος ἀριθ. 91.

¹ Ἀπεικονίσθη καὶ εἰς JdI, Arch. Anz. 1937 σ. 157 εἰκ. 17. πρβ. καὶ Kunze Olympiabbericht II 1937/8 σ. 89 σημ. 3.

ραν ιώδη καὶ περὶ τὴν ἀπόφυσιν τοῦ ἐλλείποντος ποδὸς τῆς κύλικος ὑπάρχει σειρά ἀνισοπλατῶν μελανῶν στιγμῶν, ἀμελοῦς προφανῶς ἀναμνήσεως τῶν καρπῶν τῆς ροιᾶς. Ἡ ἀπόφυσις τοῦ ἐλλείποντος ποδὸς μόλις διὰ τῆς ἀφῆς εἶναι ἀντιληπτή.

Ὅλος ὁ ἀνωτέρω ἐξωτερικὸς διάκοσμος τοῦ ἀγγείου εἶναι γεγραμμένος ἐπὶ τῆς

Εἰκ. 12. Ἐσωτερικὴ ὄψις κύλικος ἀριθ. 91 μετὰ παραστάσεως Ἡρακλέους καὶ Εὐρυσθέως ἐν πίθῳ.

στιλπνῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, τοῦ ἐρυθροκιτρίνου πηλοῦ, ἄνευ προηγηθέντος τινὸς ἀλείμματος. Τὸ ἄλειμμα ἐλλεῖπει παντελῶς ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς ἀπὸ τὴν κύλικα τοῦ ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ἀριθ. 13910=Droop JHS 1910, 19 εἰκ. 7=Lane ἔ. ἁ. σ. 153 γ' τετάρτου τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος. Ἀσχέτως ὡς πρὸς τὴν ἔλλειψιν τοῦ ἀλείμματος ὁμοιάζει ὁ ἐξωτερικὸς διάκοσμος τῆς ἡμετέρας κύλικος πρὸς τὸν τῆς κύλικος τῆς Λει-

ψίας (Rumpf JdI, XXXVIII/IX (1923-24) Arch. Anz. σ. 89 εἰκ. 18 Leipziger Antiken) τὴν ὁποίαν ὁ Lane ἔ. ἄ. σ. 141 κατατάσσει εἰς τὴν β' ομάδα τῆς Λακωνικῆς III περιόδου τοῦ «Hunt Painter 5» πρὸ τοῦ 550 π. Χ. Καὶ ἐσωτερικῶς τὸ ἀγγεῖον οὐδὲν ἄλειμμα ἔφερεν. Ἡ ὅλη παράστασις εἶναι γεγραμμένη διὰ τινος καστανόχρου μεταλλικῆς στιλ-πνότητος βερνικίου, τὸ ὁποῖον δυνατόν νὰ εἶναι μέλαν ἀραιωμένον, ὅπως ἐμφανίζεται τοῦτο εἰς τὰ λεπτοτέρας ταινίας τοῦ ἐξωτερικοῦ διακόσμου τοῦ ἀγγείου, τὰ ἄκρα τῶν ἀκτίνων καὶ εἰς τὰς λεπτὰς γραμμὰς τῆς μελανῆς παραστάσεως τοῦ Τειρεσίου(;) τῆς κύλικος Ἀθηνῶν 139 10=JHS, 1910, 19 εἰκ. 7. Ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρχει ἐπίθετον ἰῶδες εἰς τὰς διαφόρους λεπτομερείας καὶ ἐγχάρακτοι γραμμαί.

Ἡ ἐπὶ τῆς στιλπνῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ πηλοῦ τῆς κύλικος παράστασις χωρίζεται διὰ παχείας χορδῆς, παριστώσης τὸ ἔδαφος, γνωστοῦ στοιχείου τῆς λακωνικῆς ἀγγειογραφίας, εἰς δύο θέματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἄνω εἶναι κύριον τὸ δὲ κάτω παραπληρωματικόν.

Εἰς τὸ ἄνω δεξιὸν σφζόμενον τμήμα τοῦ ἀγγείου παρίσταται πίθος, τοῦ οἵου τὸ στόμιον, ἡ κοιλία καὶ ἡ βάσις κοσμοῦνται δι' ἐγχαράκτων κοσμημάτων (ὁμοκέντρων κύκλων καὶ δικτυωτοῦ), καὶ παχειῶν ἐπιθέτου ἰώδους χρώματος ταινιῶν. Τοῦ στομίου τοῦ πίθου ὑπερεξέχει ἡ πωγωνοφόρος κεφαλὴ καὶ ἡ ἑτέρα τῶν χειρῶν ἀπὸ τοῦ ἀγκῶ-νος μορφῆς τινος εὐρισκομένης ἐν αὐτῷ. Ἡ σιμὴ ῥίς τῆς μορφῆς ταύτης καὶ αἱ διά-φοροι ἄλλαι δι' ἁδρῶν δηλούμεναι λεπτομέρειαι τοῦ προσώπου προσπαθοῦν ἴσως νὰ ἀποδώσουν τὸν τρόπον τῆς μορφῆς ταύτης, ἔστω καὶ διὰ κωμικοῦ τινος τρόπου. Ἐπὶ τοῦ πώγωνος παχὺ ἰῶδες ἐπίθετον χρῶμα. Διὰ τὰς ἐπιπολαίας ὀλίγον ἐγχαράκτους γραμμὰς τῆς μορφῆς καὶ τῆς διακοσμήσεως τοῦ πίθου βλ. τὸν δῖνον τῶν Παρισίων CV Louvre III πίν. 7-8, χρονολογούμενον ὑπὸ τοῦ Lane ἔ. ἄ. 146 εἰς τὸ τέλος Λακωνικῆς III=περὶ τὰ μέσα τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος (550) καὶ τὴν κύλικα Ἀθηνῶν 139 10, στερουμένην ὡσαύτως ἀλείμματος καὶ χρονολογούμενην εἰς τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ αἰῶνος. Εἰς τὰ δύο ταῦτα χρονολογικὰ ὄρια τοποθετεῖται καὶ ἡ ἡλικία τῆς ἡμετέρας κύλικος.

Ἡ ἐν τῷ πίθῳ μορφὴ χειρονομεῖ πρὸς τὸν ἔναντι αὐτῆς ἐν ἀνισοκεφαλίᾳ παρι-στάμενον ἄνδρα, τοῦ οἵου μόλις ὁ ἀριστερὸς κεκαμμένος πούς, μέρος τοῦ θώρακος καὶ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ κεκαμμένη ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος σφίζονται. Ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου τοῦ ἀνδρὸς τούτου καὶ μεταξὺ τῆς γωνίας τῆς κεκαμμένης ἀριστερᾶς χειρὸς καὶ τῶν ἄκρων τῶν δακτύλων τῆς, τὰ ὁποῖα μόλις διακρίνονται εἰς τὸ ὑψηλότατον σφζόμενον σημεῖον τοῦ ἀγγείου, κεῖται ἀνεστραμμένη ἡ κεφαλὴ κάπρου.

Τὰ σφζόμενα τμήματα ἀμφοτέρων τῶν παραστάσεων ἀνδρὸς καὶ κάπρου ποικίλ-λονται δι' ἐγχαράκτων γραμμῶν καὶ ἐπιθέτων ἰωδῶν χρωμάτων. Ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ ἥρωος, εἰς τὸ μεταξὺ τοῦ πίθου καὶ αὐτοῦ κενόν, καθὼς καὶ εἰς τὸ ὑπὸ τὸ ἔδαφος τμήμα τῆς ἀγγειογραφίας ἔχομεν διάφορα πληρωτικὰ τοῦ κενοῦ χώρου κοσμήματα: ἀνθέμιον ὁμοιάζον πρὸς τὰ τῶν Κορινθιακῶν ἀγγείων, σάύραν, γνωστὴν ἐκ τῆς περιφήμου κύλικος τοῦ Ἀρκεσίλα (Morin - Jean, Dessin des animaux σ. 120 εἰκ. 134, αἱ λεπτομέ-ρειαι καὶ τὸ περίγραμμα ὅμοιαι σχεδὸν πρὸς ἡμετέραν) καὶ δύο πτηνά, ὧν τὸ ἕτερον ἐλλείπει, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ ἐλλείποντος ἐν μέρει ἀνθεμίου. Ἡ ὅλη παράστασις

περικλείεται ὑπὸ τριῶν ταινιῶν ἐσωτερικῶς τῆς ἀρχῆς τῆς μὴ σφριζομένης στεφάνης τοῦ ἀγγείου. Παρὰ τὴν κακὴν διατήρησιν τοῦ ἀγγείου καὶ τὰ ἐλάχιστα σφριζόμενα τεμάχια του εἶναι σαφῆς ἡ εἰκονιζομένη μυθολογικὴ σκηνή. Πρόκειται περὶ τῆς παραστάσεως τοῦ Ἑρμμανθίου Κάπρου, φερομένου ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ Ἡρακλέους, καὶ τῆς ἐν τῷ πύθῳ καταφυγῆς τοῦ Εὐρυσθέως. Ὁ Ἡρακλῆς κατ' ἐξοχὴν Λακωνικὸς ἥρως-προπάτωρ παρίσταται συνήθως ἐπὶ λακωνικῶν ἀγγείων (Lane ἔ. ἀ. σ. 163, 165), ἐκ τῶν γνωστῶν ὅμως παραστάσεων τοῦ ἥρωος οὐδεμία πλησιάζει πρὸς τὴν ἡμετέραν. Μόνον ἡ ἐπίθεσις ἢ σύλληψις τοῦ κάπρου εὐρίσκεται ἐπὶ τῶν γνωστῶν λακωνικῶν ἀγγείων (Sieveking-Hackl 33 πίν. 13. JdI (XVI) 1901 σ. 191, εἰκ. 1 (Pernice). Ἀντιθέτως εἰς μελανομόρφους ἀπτικὸς ἀμφορεῖς ἢ παράστασις εἶναι συνηθεστάτη (Inghirami, Pitture di vasi Fittili II, πίν. CCXXIX-. CCXXXI-. Gerhard AV II XCVIII-. CXXXV-. Stephen B. Luce AJA 1924 σ. 296, σ. 314-321 εἰκ. 3-4. (Studies of the exploits of Heracles on vases, Heracles and the Erymanthian boar).

Ἐκ τοῦ μακροῦ καταλόγου τῶν παρατιθεμένων μελανομόρφων ἀμφορέων παρὰ Luce ἔ. ἀ. καὶ ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐξετάσεως πλείστων τευχῶν τοῦ CV¹ ἀπεδείχθη συγκριτέα διὰ τὴν ἀπλότητά της καὶ ἐπομένως δυναμένη νὰ συσχετισθῇ πρὸς τὴν παράστασιν τῆς ἡμετέρας κύλικος ἢ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου ἀριθ. 213 CV Brit. Mus. III He πίν. 50, 2β. Εἶναι τὸ ἀγγεῖον καὶ ἐκ τῶν παλαιότερων ἴσως ἀπτικῶν ἀμφορέων μετὰ τοῦ μυθολογικοῦ τούτου θέματος. Περὶ τῆς παραστάσεως ἐπὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων βλ. Klein Euphronios² σ. 87.

Ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν γνωστῶν γλυπτῶν παραστάσεων τοῦ μυθολογικοῦ τούτου θέματος (Ἀνάγλυφον Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείου ἀριθ. 43, Svoronos Das athenen nat. Museum σ. 88, πίν. XXII τοῦ 520 π. Χ. Μετόπη ναοῦ Ὀλυμπίου Διὸς 470-460 π. Χ. Πausanias V, 109. Hauser Arch. Jb. X (1896), 180. E. Buschor R. Hamann, Die Skulpturen des Zeust. zu Olympia σ. 15, πίν. XCIII β. Ἀνάγλυφον Κνωσοῦ, S. Benton Heracles and Eurysteus at Knossos JHS 1937 σ. 38-43 πίν. III 455 π. Χ. Μετόπη Ἡφαιστείου (Θησείου) Ἀθηνῶν Bruno Sauer Das sogenannte Theseion πίν. VI. Koch Arch. Anz. 1928 σ. 721. 448 π. Χ.) ἡ σύνθεσις τοῦ ἐκ Κνωσοῦ ἀναγλύφου ὁμοιάζει περισσότερον πρὸς τὴν τῆς κύλικος ἡμῶν². Τελευταίως κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἡρας παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Σιλαρίδος ἐν Λευκανίᾳ (παρὰ τὸ Paestum) ἦλθον εἰς φῶς πολλαὶ μετόπαι θησαυροῦ ἀρχαϊκῶν χρόνων. Μεταξὺ τῶν διαφόρων παραστάσεων τῶν ἄθλων τοῦ Ἡρακλέους ἔχομεν καὶ τὴν τοῦ Ἑρμμανθίου κάπρου, ὅπου μάλιστα ὁ καταφυγὼν

¹ CV Brit. Mus. III He πίν. 28. 2a 2e (ἀριθ. B 162) πίν. 50, 2β (B 213) CV Louvre III He πίν. 30, 8, 31. 6; 39, 2, 4. 43, 2. κατὰ τὴν ἀγγειογραφίαν πίν. 24. 4, ὁ κάπρος ὁδηγεῖται περιπατῶν πρὸ τοῦ πύθου. CV Bruxelles III He πίν. 8, 16. CV Villa Giulia III He πίν. 3, 1. CV Copenhagen III h πίν. 107, 2β. Εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν ἀνωτέρω ἀγγειογραφιῶν ἐκατέρωθεν τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ πύθου πάντοτε παρίστανται ὁ Ἰόλαος καὶ ἡ Ἀθηνᾶ ἢ ἄλλα πρόσωπα πρβ. Pfuhl εἰκ. 401.

² Καὶ εἰς ἔργα τῆς μικροτεχνίας ἀπαντᾷ ἡ παράστασις. Εἰς χάλκινον ἀνάγλυφον Δελφῶν ἀριθ. 1871 Εὐρυσθέως ἐν ὀξυπυθμένῳ πύθῳ, Fouilles de Delphes V.

(Perdrizet) σ. 125 εἰκ. 468. Walters, Bronzes in the Brit. Mus. σ. 93 πίν. XIV ἀριθ. 619. Εἰς πηλίνην μῆτρην Ἀκράγαντος P. Marconi NdS 1930 σ. 73, 101, εἰκ. 40 πίν. IV. Agrigento σ. 192. Ἡ παράστασις εἰς τοὺς τελευταίους τῆς ἀρχαιότητος χρόνους ὥσαύτως δημοφιλὴς βλ. τοιχογραφίαν «βασιλικῆς» τοῦ Ἡρακλείου (σήμερον ἐν Νεαπόλει) Hermann-Bruckmann Denkm. der Malerei des Altertums πίν. 86, 1. Reinach Rép. des Peintures grecques et romaines σ. 192 ἀριθ. 5. Σαρκοφάγους Ρωμ. Χρ. καὶ ἄλλα ἀνάγλυφα ὡς λ. χ. ἐκ τοῦ θεάτρου Κορίνθου. Class. Studies 1937 44 ἔξ. εἰκ. 3. σ. 55-56 (Capps).

εἰς τὸν πίθον Εὐρυσθεὺς προσπαθεῖ νὰ κλείσῃ τὸ πῶμα αὐτοῦ. Not. d. Scavi 1937 σ. 207 ἐξ. Heraion alla foce del Sele.

Ὁ ἄθλος οὗτος τοῦ Ἡρακλέους κατὰ τοὺς ἀρχαίους εἶναι ὁ τρίτος κατὰ σειρὰν τοῦ ἥρωος (Διόδ. Σικελ. Δ. 12. Ὑγῖνος Μυθογρ. 30. Ἀπολλόδωρος 2,83-87 Κόϊντος Σμυρναῖος VI, 220 Σοφοκλ. Τραχ. 1089. Πρβ. Gruppe I 201 σημ. 10, 465 σημ. 4. Roscher Lexicon ἐν λ. Heracles col. 2199 (Furtwängler) κατὰ Wilamowitz δὲ Her. I², 57, πρέπει νὰ εἶναι ἐκ τῶν παλαιότερων.

Ὡς πηλὸς καὶ διάκοσμος πρβ. E. Homann-Wedeking Archaische Vasenornamentik Diss. München σ. 56 τὰ ἐκ Καβάλας ὄστρακα παραμένουν εἰς τὸν κύκλον τῶν λακωνικῶν προϊόντων. Τὸ λευκὸν ἄλειμμα καὶ τὸ παχὺ βαθὺ μέλαν τοῦ ὄστράκου 85 εἰκ. 9-10, 6, ὁ τυπικὸς διάκοσμος τῶν καρπῶν τῆς ροιᾶς, ἡ στεφάνη τῶν κλώνων τῆς μύρτου, τὰ παρὰ τὰς ρίζας τῶν λαβῶν ἐγγάρακτα ἀνθέμια, αἱ παραπληρωματικαὶ μορφαὶ τῶν πτηνῶν, τῆς σαύρας, καὶ κυρίως τὸ θέμα τοῦ Ἐρυμανθίου κάπρου μὲ τὴν καθαρῶς τοῦ Λακωνικοῦ ἥρωος μυθολογικὴν παράστασιν τῆς κύλικος 91 εἶναι χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ κύκλου ἐκείνου. Ὑπάρχουν βεβαίως καὶ τινα ἄλλα ἢ ἔλλειψις ἀπὸ μέρους τῆς στεφάνης τοῦ λευκοῦ ἀλείμματος καὶ ἡ κάλυψις αὐτῆς διὰ ταινίας μελανῆς καταλαμβανούσης μέγα μέρος τοῦ πλάτους τῆς, ἡ παντελὴς τοῦ ἀλείμματος ἀπουσία ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς ἀπὸ τὴν κύλικα 91 καὶ ἡ ἐπικράτησις τοῦ βάθους μὲ τὸν ἐρυθροκίτρινον χρωματισμὸν τοῦ πηλοῦ (ledergelb) καὶ τέλος ἡ ἐν πολλοῖς διάφορος χροιά τοῦ μέλανος, τὴν ὁποίαν ἀνωτέρω ὠνομάσαμεν χρῶμα τῆς ὠρίμου ἐλαίας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ βαθὺ παχὺ μέλαν τῶν Λακωνικῶν ἀγγείων, ἐκ τῆς ἀραιώσεως τοῦ ὁποίου δυνατόν νὰ προῆλθε καὶ τὸ ιδιόρρυθμον καὶ τῆς παραστάσεως τοῦ Ἐρυμανθίου μύθου καστανέρυθρον χρῶμα· τὰ ὁποῖα θὰ ἐφαίνοντο ἴσως ξένα. Διὰ τινα ἀκριβῶς τῶν ὥς ἄνω γνωρισμάτων ἀπεδόθησαν τὰ ἐξ Αἰγίνης ὄστρακα εἰς τὸν ἰωνικὸν κύκλον καὶ εἰς ἐπιδράσεις Λακωνικὰς (Kunze AM 1934 σ. 98 παρ. VII, 5. Lane ἔ. ἀ. σ. 189). Μαύρη ὅμως ταινία περιθεῖ καὶ τὴν στεφάνην τῆς κύλικος τῶν Ἀθηνῶν 12680, Μονάχου 386 (Sieveking-Hackl πίν. 13, 386), ἔργων λακωνικῶν τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος (Lane ἔ. ἀ. σ. 153), ὀλιγώτερον δὲ πλατεῖα εἶναι ἡ ταινία τῆς κύλικος τῶν Παρισίων CV Bibl. Nat. πίν. 23, 1-3.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν τόνον τοῦ μέλανος χρώματος εἶναι ὁ ἴδιος εἰς ἀμφοτέρας τὰς κύλικας τῶν Ἀθηνῶν ἐκ τῶν ὁποίων πάλιν ἡ ὑπ' ἀριθ. 13910 δὲν ἔχει τὸ λευκὸν ἄλειμμα οὔτε ἐξωτερικῶς οὔτε ἐσωτερικῶς (Droop JHS 1910, 19 εἰκ. 7. Lane ἔ. ἀ. 153 γ' τέταρτον 6^{ου} αἰῶνος π. Χ.). Αἱ μικραὶ αὗται διαφοραὶ ἴσως καὶ εἰς ἄλλους λόγους νὰ ὀφείλωνται καὶ κυρίως εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ διὰ τὸ ἐξαγωγικὸν ἐμπόριον προοριζόμενα εἶδη δὲν θὰ ἦτο ἴσως ἀνάγκη νὰ ἔχουν πάντα τὴν ἰδίαν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν καὶ ἐμφάνισιν. Εἰς τὰ μέχρι σήμερον γνωστὰ ἐκ τοῦ βορειοανατολικοῦ Αἰγαίου λακωνικὰ εὐρήματα καὶ κυρίως ἐκ Σάμου, Μυτιλήνης (Lane ἔ. ἀ. 178. Kunze Ath. Mitt. 1934 σ. 94 ὑποσημ. 1. W. Lamb Antissa BSA XXXII, 59 καὶ Θάσου (ἀδημοσίευτα), προστίθενται τῆς Καβάλας χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ δευτέρου μέχρι τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ ἔκτου π. Χ. αἰῶνος.

Η' ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΑ. Τὰ καθ' ὅλον τὸν 7^{ον} καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος ἐξαγόμενα κεραμικὰ προϊόντα τῆς ἀφνειοῦ πόλεως, τὰ ἐπέχοντα μέχρι τῆς ὑποσκελίσεως τῶν ὑπὸ τῶν προϊόντων τῆς ἀπτικῆς κεραμικῆς θέσιν νομίσματος¹, ἀντιπροσωπεύονται εἰς τὸ εὔρημα διὰ διακοσίων τοῦλάχιστον ὀστράκων διεκδικούντων λεπτομερῆ περιγραφὴν καὶ φωτογράφειν, δι' ἀπειραρίθμων δὲ ἄλλων μικροσκοπικῶν ἢ ἀπολεπισθέντων, εἰς λαβὰς, βάσεις καὶ ἄλλα ἀκόσμητα μέρη τοῦ ἀγγείου ἀνηκόντων.

Α' Κοτύλαι.

92 εἰκ. 13, 1-3, 5. Τὸ μεγαλύτερον εἰς τὸ εἶδος τοῦτο ἀγγεῖον, τοῦ ὁποίου σφύζονται ἐν ὅλῳ ἑννέα ὀστρακα (μία λαβή, τέσσαρα συναπτόμενα τοῦ παρὰ τὴν βάση ἀκτινωτοῦ κοσμήματος καὶ ἐν μὴ ἐπισυναπτόμενον, τρία μεγαλύτερα ἐπισυναπτόμενα καὶ δίδοντα μίαν πλευρὰν τοῦ ἀγγείου μετὰ τῆς ἐτέρας τῶν λαβῶν, φθάνουσιν τὸ ὅλικόν περιπτον ὕψος του). Ὑψος σφζόμενον 0,18 μ., διάμετρος στομίου $\pm$ 0,23 μ. πηλὸς κίτρινος, φυμαλλιδωτὸς κορινθιακός². Τοιχώματα σφαιρικοῦ συγκλίνοντος πρὸς τὴν ἐλλείπουσαν βάση περιγράμματος. Ἐσωτερικῶς τὰ λεπτότατα τοιχώματα τοῦ ἀγγείου καλύπτονται ὑπὸ μεταλλικῆς στιλπνότητος καστανομέλανος χρώματος, τοῦ ὁποίου καὶ ἡ κατεύθυνσις τοῦ χρωστήρος φαίνεται. Περὶ τὰ χεῖλη καὶ κάτωθεν περιπτον τοῦ ἀντιστοίχου πρὸς τὰς λαβὰς σημείου ὑπάρχουν πλατεῖαι ταινίαι ἰώδεις.

Ἐξωτερικῶς ἄνωθεν τῆς ἐλλειπούσης βάσεως ἀκτινωτὸν κόσμημα, εἴτα πενταπλαῖ γραμμαί, ἄνωθεν τῶν ὁποίων καὶ μετὰ τῶν λαβῶν παράστασις ἐλάφου ἐν μέρει σφζομένη, πληρωτικὰ κοσμήματα, ἐγχάρακτοι λεπτομέρειαι. Ἀκολουθοῦν δύο γραμμαὶ καὶ εἴτα αἱ κάθετοι ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων δακτυλιωταὶ λαβαί, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀπλαῖ ταινίαι. Περὶ τὰ χεῖλη ἐξωτερικῶς ταινία λεπτή. Ὅλος ὁ ἄνωτέρω διάκοσμος εἶναι γεγραμμένος διὰ τοῦ αὐτοῦ καφέ-μελανοῦ στιλποῦ ἐπιχρίσματος, τῶν διαφόρων του ἀποχρώσεων ὀφειλομένων εἰς διάφορον κατὰ τὸ ἄλειμμα διὰ τοῦ χρωστήρος πυκνότητα τοῦ βερνικίου καὶ εἰς τὴν ὀπτησιν. Περὶ τοῦ σχήματος τῆς κοτύλης Payne Necroc. σ. 294, μακροχρόνιον ἐφευρεθὲν ἐν Κορίνθῳ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς μεταλλοτεχνίας. Χρόνοι Κορινθιακῶν μέσων.

93 εἰκ. 13, 7. Ὀστρακὸν τριγωνικοῦ σχήματος ὕψ. σφζ. 0,060 μ., ἐσωτερικῶς καστανὸν-μελίχρουν ἐπίχρισμα, ἰώδεις ζῶναι. Ἐξωτερικῶς νῶτα ζῶν (λέοντος) βαδίζοντος πρὸς τὰ δεξιὰ, κοσμήματα πληρωτικά. Χρῶμα παραστάσεως μέλαν καὶ ἐρυθρὸν (Fouilles de Delphes V, 562-563). Χρόνοι. Κορινθιακῶν μέσων.

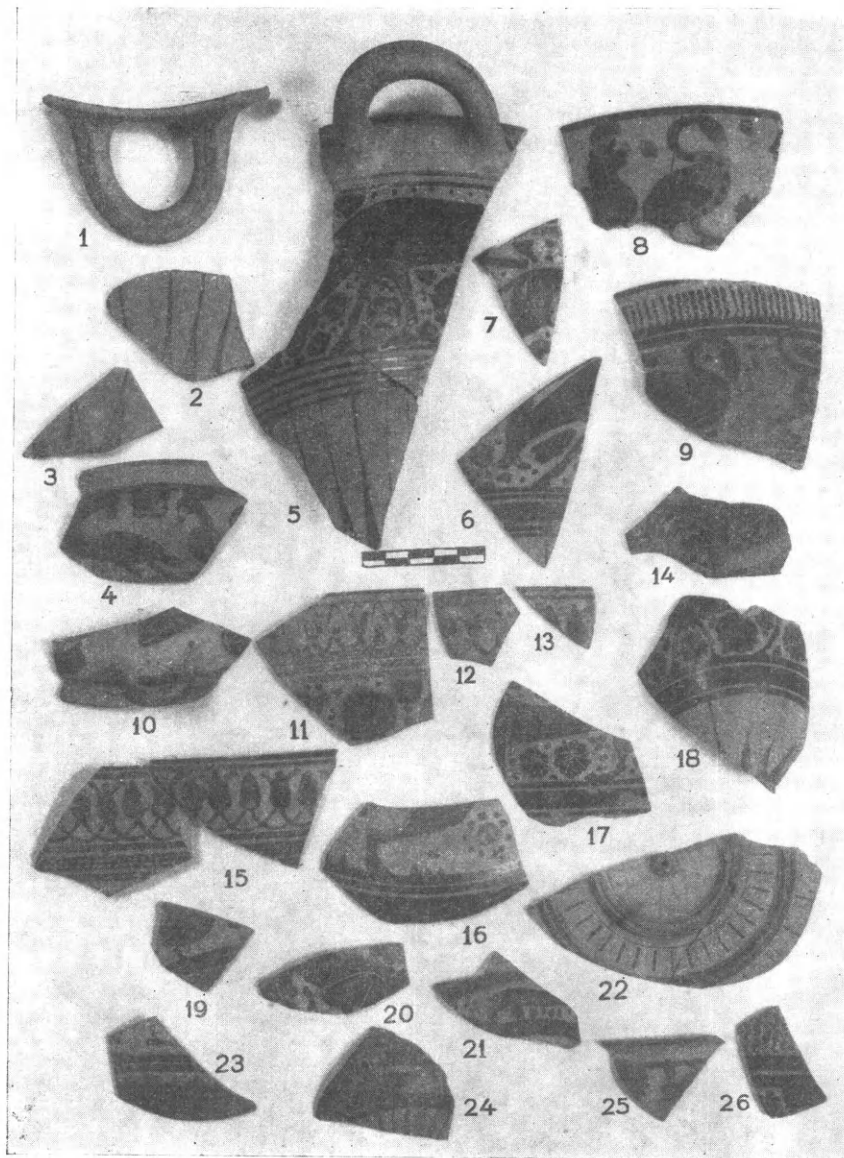
94 εἰκ. 13, 6. Ὀστρακὸν ὡσαύτως τριγωνικοῦ σχήματος ὕψ. σφζ. 0,090 μ., ἐσωτερικῶς καστανὸν-μελίχρουν ἐπίχρισμα καὶ τρεῖς ἰώδεις ζῶναι. Ἐξωτερικῶς πρόσθιον μέρος παραστάσεως αἰγάγρου, βαδίζοντος πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ ὁ ἄκρος ποὺς ἐτέρου ζῶν. Παράστασις διὰ μελανοῦ χρώματος ἐγχαράκτων λεπτομερειῶν καὶ ἰώδους ἐπιθέτου εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ ζῶν. Κάτωθεν ζῶναι καφέ ἰώδους χρώματος καὶ ἀρχὴ ἀκτινωτοῦ κοσμήματος. Τὸ ὀστρακὸν ἀνήκει εἰς τὴν κοιλίαν κοτύλης (Fouilles de Delphes V, εἰκ. 562-63). Χρόνοι Μέσων Κορινθιακῶν.

¹ E. Pottier Catalogue des vases antiques II σ. 419-20. Περὶ Κορινθιακῶν εὑρημάτων ἐκ Μακεδονίας καὶ Θάσου Payne Necroc. σ. 186. BCH 1921, 141.

² Ὁ πηλὸς τῶν Κορινθιακῶν ἀγγείων, ὅπου δὲν ἀναφέρεται κατωτέρω, ἐξυπακούεται ὅτι εἶναι ὁ Κορινθιακός.

95 εἰκ. 13, 8 καὶ 14, 5. Μέρος στεφάνης κοτύλης ἐκ δύο ὀστράκων συγκολληθὲν διαστ. 0, 10×0, 06 μ., διάμ. ἀγγείου ± 0, 16 μ. Ἐσωτερικῶς περὶ τὰ χεῖλη ταινία ἄβαφος καὶ εἶτα ὁλόκληρον τὸ ὄστρακον καλύπτεται διὰ τοῦ μελίχρου-καστανοῦ βερνικίου.

Ἐξωτερικῶς περὶ τὰ χεῖλη ταινία ἀραιοῦ μελανοῦ πρὸς καφὲ χρώματος. Κύκνος

Εἰκ. 13. Κορινθιακὰ ὄστρακα πλὴν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 16 = Φικελλούρας.

μεταξὺ δύο σειρήνων, τῶν ὁποίων σφάζεται ἡ προτομή τῆς ἀριστερᾶς καὶ μόλις τὸ πρόσωπον τῆς δεξιᾶς. Χρώματα μελανά, ἰώδη ἐπίθετα καὶ στιγμαὶ ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ στήθους τοῦ κύκνου. Ἐγγάρακτα πληρωτικὰ κοσμήματα. (Περὶ σειρήνων βλ. Weicker Seelenvogel. Roscher Lex. ἐν λ. Sirenen. Kunze Ath. Mitt. 1932 (57) σ. 120 κἑξ. μελέτη τῆς μορφῆς αὐτῶν κατὰ τοὺς ἀρχαῖους χρόνους εἰς γλυπτικὴν καὶ ζωγραφικὴν. Payne

σ. 90 καὶ ὑποσημ. 3). Χρ. Μέσων Κορινθιακῶν (Fouilles de Delphes V εἰκ. 585. Ἀρχ. Δελτίον 1922-25, 37 εἰκ. 3).

96 εἰκ. 13, 9. Μέρος στεφάνης κοτύλης. Διαστάσεις $0,08 \times 0,07$ μ., διάμ. ἀγγείου $0,15$ μ., τοιχώματα σφαιρικοῦ συγκλίνοντος πρὸ τὴν βάσιν περιγράμματος. Ἐσωτερικῶς περὶ τὰ χεῖλη ἀκάλυπτος ταινία. Ἐπακολουθεῖ ἐνιαῖον ἐρυθρὸν μὲ «νερὰ» μελίχρουν ἐπίχρυσμα. Ἐξωτερικῶς περὶ τὴν στεφάνην ταινία ἐξ ἐρυθρῶν-καστανῶν κυματοειδῶν καθέτων γραμμῶν, ἐπακολουθοῦν ἰώδεις ἐγκάρσιοι καὶ εἶτα ὁλόκληρον τὸ βάθος τοῦ ἀγγείου εἶναι ἀλειμμένον δι' ἐλαφροῦ ἐρυθροῦ χρώματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διὰ βαθυτέρου ὡσαύτως ἐρυθροῦ ἔχομεν παράστασιν κύκνου καὶ νῶτα λέοντος. Ἰώδεις στιγμαὶ καὶ ἐπίθετα χρώματα ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ, τῶν πετρῶν τοῦ πτηνοῦ καὶ τῶν νώτων τοῦ λέοντος, ἐγγάρακτα πληρωτικὰ κοσμήματα. Ἐπακολουθοῦν ἐρυθραὶ ταινίαι. (Payne ἔ. ἀ. σ. 156-157 εἰκ. 68 β. Τέλος Κορινθιακῶν μέσων, σ. 334 εἰκ. 180=1516 Κορινθιακὰ ὕστερα II μετὰ τὰ μέσα τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος πρβ. Ἀρχ. Δελτ. 1922-25, 37 εἰκ. 3. ἐκ Βραστίνων Καλυβίων Σιγγιτικοῦ Κόλπου (Πελεκίδης).

97 εἰκ. 13, 11-13. Τέσσαρα ὄστρακα πιθανῶς συνανήκοντα ἀλλὰ μὴ συναπτόμενα, φέροντα ἐναλλάξ ἀνοικτὰ καὶ κλειστὰ φύλλα ἢ ἄνθη λωτοῦ περὶ τὴν στεφάνην τοῦ ἀγγείου. Τὸ τέταρτον ὡς μικροσκοπικὸν δὲν εἰκονίζεται. Διαστάσεις τοῦ μεγαλυτέρου $0,07 \times 0,08$ μ. διάμ. ἀγγείου $0,20$ μ. Ἐσωτερικῶς περὶ τὰ χεῖλη ταινία ἰώδης, καθὼς καὶ περὶ τὸ μέσον λεπτότεραι δύο, μελίχρουν βερνίκι ἀπολεπισθέν. Ἐξωτερικῶς ζώνη ἐκ συμπλεκόμενων διὰ τῶν μίσχων των φύλλων καὶ ἀνθέων λωτοῦ, ἐναλλάξ ἰωδῶν καὶ μελανῶν. Κάτωθεν τῆς ζώνης πληρωτικὰ κοσμήματα, ρόδαξ καὶ ἄλλα. (Payne σ. 156-157 εἰκ. 68α=πίν. 28,12 τέλος Κορινθιακῶν μέσων).

98 εἰκ. 13, 15. Στεφάνης κοτύλης δύο ὄστρακα συναπτόμενα διαστ. $0,13 \times 0,05$ μ., διάμ. ἀγγείου $\pm 0,24$ μ. Ἐσωτερικῶς ἰώδεις διπλαῖ ταινίαι καὶ κόκκινον ἐπίχρυσμα ἀπολεπιζόμενον. Ἐξωτερικῶς περὶ τὰ χεῖλη διπλαῖ μελαναὶ ταινίαι, συμπλεκόμενα διὰ τῶν μίσχων των φύλλα καὶ ἄνθη λωτοῦ, ἐναλλάξ ἰώδη καὶ μελανὰ. Ἐγγάρακτοι λεπτομέρειαι. Κάτωθεν τῆς στεφάνης ἰώδεις ταινίαι μετ' ἐρυθρῶν στιγμῶν. (Payne σ. 155 εἰκ. 64 B=ἀριθ. 1320. Fouilles de Delphes V, 142 εἰκ. 585 τέλος α' καὶ ἀρχὴ β' τετάρτου τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος).

99. Μέγα μέρος κοτύλης ἐκ δύο συγκεκολλημένων ὀστράκων ἄνευ κοσμήματος, μὴ εἰκονιζομένων. Ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς τὸ ἀγγεῖον ἐκαλύπτετο ὑπ' ἐρυθροῦ ἐπιχρίσματος καὶ μόνον περὶ τὴν στεφάνην καὶ ὀλίγον κάτωθεν αὐτῆς ἰώδεις ταινίαι. Ἰχνη λαβῆς. Ὁ πηλὸς ἐρυθρὸς ἀμαυρὸς, διάμ. ἀγγείου $\pm 0,13$ μ., διαστ. ὀστράκων $0,10 \times 0,07$ μ. Ἰσως μίμησις κορινθιακῶν.

100 εἰκ. 13, 21. Πλευρὰ μικρᾶς πρὸς τὴν βάσιν κοτύλης ὕψ. σφζ. $0,065$ μ. Ἐσωτερικῶς μελίχρουν γάνωμα. Ἐξωτερικῶς ἰώδεις καὶ μελαναὶ ταινίαι, περικλείουσαι παράστασιν ζφου ὑποτυπώδη. Πληρωτικαὶ στιγμαὶ (Payne σ. 309 εἰκ. 150=ἀριθ. 966. Sieveking-Hackl πίν. 12,222). Χρ. Κορινθιακῶν Μέσων.

101 εἰκ. 13, 20. Πλευρὰ κοτύλης διαστ. $0,060 \times 0,025$ μ., ἐσωτερικῶς κόκκινον-μαῦρον βερνίκι, ἐξωτερικῶς προτομή πάνθηρος μετ' ἰωδῶν ποικιλμάτων. (Payne σ. 70 ὑποσημ. 3-6 περὶ τῶν διαφόρων ζφῶν τῶν κορινθιακῶν ἀγγείων). Χρ. Κορινθιακῶν Ὑστέρων.

102 **εἰκ.** 13, 24. Κάτω τμήμα κοτύλης ὕψος σφζ. 0,040 μ., ἐσωτερικῶς μελίχρουν-ἐρυθρὸν γάνωμα, ἐξωτερικῶς ἄνωθεν ἀκτινωτοῦ κοσμήματος μέρος παραστάσεως ζῶου.

103 **εἰκ.** 13, 26. Μέρος κοτύλης μετὰ κυματοειδῶν καθέτων (βοστρυχοειδῶν) γραμμῶν περὶ τὴν στεφάνην καὶ ὑπολείμματος ἐγχράκτου μορφῆς ζῶου. Διάστ. 0,40 × 0,20 μ. πρβ. 96.

104 **εἰκ.** 13, 23 καὶ 105 **εἰκ.** 13, 19. Δύο ὄστρακα ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς τὸ ἴδιον ἀγγεῖον, ἀλλὰ μὴ συναπτόμενα. Ἐσωτερικῶς μελίχρουν γάνωμα. Ἐξωτερικῶς ταινία μελαναὶ καὶ ἰώδεις. Παρὰ τὴν βάσιν ἀντὶ ἀκτινωτοῦ ἐνιαῖον μέλαν. Παράστασις κύκνου. Κοσμήματα ἐγχάρακτα.

106. Τρία συνανήκοντα ὄστρακα ἀλλὰ μὴ συναπτόμενα ὕψ. σφζ. τοῦ μεγαλυτέρου 0,080 μ., ἐσωτερικῶς τὸ μελίχρουν γάνωμα καὶ ταινία ἰώδεις. Ἐξωτερικῶς μελανὰ τοιχώματα, ἰώδεις ταινίαι, καὶ λεπτόταται ἀκτῖνες περὶ τὴν μὴ σφζομένην βάσιν. (Payne σ. 309 **εἰκ.** 151 ἀριθ. 973, 977), ὅμοιον καθ' ὅλα, ἀλλ' ἀνήκον εἰς ἄλλο ἀγγεῖον εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθ. 107.

108. Ὅστρακον πλευρᾶς κοτύλης διάστ. 0,045 × 0,045 μ. Βερνίκι μέλαν στιλπνὸν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ὀπίσθιον μέρος λείοντος. Ἐγχάρακτοι ἰώδεις γραμμαί. 109. Κοτύλης μικρᾶς τμήμα στεφάνης μετὰ λαβῆς διάστ. 0,040 × 0,048 μ. διάμετρος ἀγγείου ± 0,115 μ. ἐσωτερικῶς μέλαν γάνωμα ἐξωτερικῶς λαβὴ καὶ κάτωθεν αὐτῆς ἔλλειψοειδὲς κόσμημα. 110. Ὅμοίως ἐξαλειφθέντων τῶν χρωμάτων διάμετρος ± 0,094 μ. 111 **εἰκ.** 21. Ὅμοίως ἀκόσμητον διάμ. ± 0,07 μ. Διὰ τῶν ὀστράκων 110 καὶ ἐξῆς εἰσερχόμεθα εἰς τὴν σειρὰν τῶν μικροσκοπικῶν ἀναθηματικῶν ἀγγείων. Τὸ 114 διατηρεῖ τὸ ὅλικόν ὕψος τοῦ 0,040 μ., περὶ τὴν στεφάνην καὶ μεταξὺ τῶν λαβῶν τεθλασμέναι γραμμαί, εἶτα ζῶναι ἰώδεις καὶ μελαναί. Ὅμοίου διακόσμου ἀλλ' ἐρυθροῦ χρώματος εἶναι τὸ 112. Τὸ 113 μεταξὺ μελανῶν ταινιῶν φέρει ὁμοιόχρωμα μεμονωμένα φύλλα ἐπὶ ἐρυθροῦ βάθους. Ὁ πηλὸς τοῦ ἐρυθροῦ, ὕψ. 0,040 μ., μίμησις κορινθιακοῦ (;) (Payne σ. 334= ἀριθ. 1517 ὕστερα Κορινθιακὰ II **εἰκ.** 81. β. Délos X, 80 πίν. XXXV. XXXVI. 494-503. Albania II, 1927, 57 **εἰκ.** 12 ἐκ Μικροῦ Καραμπουργοῦ Θεσσαλονίκης E. Colin σ. 30).

115-118. Εἰς βάσεις ἀκτινωτὰς κοτυλῶν ἀνήκουν τὰ μικρὰ ταῦτα ὄστρακα. Τὰ ἐπίθετα στικτὰ λευκὰ ἐπὶ τοῦ μέλανος (116) καὶ μελαναὶ ἐπὶ λευκοῦ (115) χρώματος ἴσως χρονολογοῦν τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ὡς μεσοκορινθιακά. (Payne **εἰκ.** 69, c= πίν. 31,7-8).

119. Κοτυλίσκης ὄστρακον ἐσωτερικῶς βερνίκι στακτόχρουν (γκρὶ) ἀπολεπισμένον, ἐξωτερικῶς σειρὰ ζῶων ὑποτυπωδῶς παρισταμένων διάστ. 0,040 × 0,040 μ. X. Κορινθιακῶν πρώτων μὲ ἀναμνήσεις τῶν ζωνῶν.

120-121. Δύο βάσεις κοτυλῶν μὲ τὸ ἀκτινωτὸν κόσμημα, θραυσμέναι κατὰ διάμετρον σχεδόν, διάμετρος α' 0,09 μ. διάμετρος β' 0,07 μ.

Β' Πώματα πυξίδων.

122 **εἰκ.** 13, 14 καὶ 14, 4. Πώματος μέρος ἐκ δύο ὀστράκων συγκολληθέντων διάστ. 0,070 × 0,035 μ., πηλὸς ἐρυθρόφαιος. Ἐσωτερικῶς ἐπίχρισμα καφέχρουν στιλπνότατον. Τὸ αὐτὸ καὶ ἐξωτερικῶς, ὀφειλόμενον ἴσως εἰς πυράκτωσιν τοῦ ὀστράκου. Ἄνω καμπύλαι λεπταὶ γραμμαί, ὀρίζουσαι τὸ περὶ τὴν λαβὴν (κορυφὴν) τοῦ πώματος ἀκτινωτὸν κόσμημα.

Κάτω ανάγλυφος ἑξαρσις τῆς καμπύλης ἐπιφανείας τοῦ πώματος καὶ ἐκβολή, ἐκεῖθεν τῆς σχηματιζομένης αὐλακος, τοῦ γνωστοῦ γλωσσωτοῦ κοσμήματος, ἐναλλάξ μέλανος καὶ ἰώδους. Ἐπὶ τῆς καμπύλης ἐπιφανείας τοῦ πώματος παρὰστασις κύκνου μεταξὺ σειρήνων. Ἐγχάρακτοι λεπτομέρειαι λευκὰ καὶ ἰώδη ἐπίθετα χρώματα. Λεπτὰ παραπληρωματικά κοσμήματα. Διάμ. εἰς τὸ σημεῖον τῆς αὐλακος $\pm 0,125 \mu$. (Payne ἔ. ἀ. πίν. 28,5 = 868 διὰ καμπυλότητος κυρίως ἐγχαρακτῶν περῶν).

123 εἰκ. 13, 22. Μέγα μέρος πώματος πυξίδος. Διάμετρος σφζ. $\pm 0,112 \mu$. Κάτωθεν ἐπίπεδος ἐπιφάνεια, ἄβαφος. Ἄνωθεν περὶ τὸ κέντρον κόμβος ἀνάγλυφος, διάτρητος. Πέριξ αὐτοῦ ἀκτῖνες ἐρυθραί, εἶτα ἀνάγλυφος διπλῇ ταινία. Ἐπακολουθεῖ τὸ γλωσσωτὸν κόσμημα ἐναλλάξ ἰώδες καὶ κιτρινόχρουν, πάλιν διπλῇ ἀνάγλυφος ταινία ἰώδης καὶ μετὰ γλωσσωτὸν κυμάτιον μὲ ἀραιότερον τὸ ἰώδες χρῶμα (Payne σ. 294 ἢ 308 εἰκ. 145 διὰ τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου καὶ πώματος. Furtwängler Aigina πίν. 128, 23. Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείου ἀριθ. 12946). Χρ. Κορινθιακῶν μέσων.

Γ' Δήκνθοι.

124 εἰκ. 13, 18. Μέγα μέρος ἐκ δύο συγκολληθέντων ὀστράκων διάστ. $0,08 \times 0,09 \mu$. ἄνευ ἐσωτερικοῦ γανώματος, μετ' αὐλακώσεων τροχηλάτου. Ἐξωτερικῶς περὶ τὴν βᾶσιν ἀκτῖνες, ζώνη τριπλῇ μελανῇ καὶ παρὰστασις ἐλάφου. Χρώματα μελανά, ἰώδη ἐπίθετα, ρόδακες ἐγχάρακτοι καὶ σταυρωτοί. Χρ. Τέλος Κορινθιακῶν πρώτων.

125 εἰκ. 13, 17. Ὀστράκον ἀπὸ κοιλίαν ληκύθου ἢ πρόχου διάστ. $0,06 \times 0,06 \mu$, ἐσωτερικῶς αὐλακώσεις τροχηλάτου. Ἐξωτερικῶς ζώνη τριπλῇ καὶ παρὰστασις λέοντος. Ἰώδη ἐπίθετα χρώματα ρόδακος, ἐγχάρακτοι λεπτομέρειαι (Payne σ. 30, 67, Albania IV ἐξ Ἀπολλωνίας Ἰλλυρίας). Χρ. Μέσων Κορινθιακῶν.

126. Ὀστράκον κοιλίας ληκύθου διαστ. $0,55 \times 0,85 \mu$. ὑπερμεγέθεις ἀσπίδες καὶ πόδες ἐνὸς πολεμιστοῦ, μελανὸν περίβλημα καὶ ἐπιπόλαιοι ἐγχάρακτοι λεπτομέρειαι (ἀστερίσκοι), ἰώδες ἐπίθετον χρῶμα.

127. Τρία ὀστρακα ἀνήκοντα εἰς τὴν πλευρὰν τῆς αὐτῆς ληκύθου, ἀλλὰ μὴ συναπτόμενα. Τοῦ μεγαλυτέρου αἱ διαστάσεις $0,08 \times 0,04 \mu$. διάμ. κοιλίας $\pm 0,085 \mu$. ἐσωτερικῶς αὐλακώσεις τροχηλάτου. Ἐξωτερικῶς φολιδωτὸν κόσμημα, πολεμισταὶ ἀσπιδοφόροι, ἐπιπόλαιοι χαράγματα, πληρωτικαὶ στιγμαί, χρώματα, μέλαν, ἰώδες ἀπολεπισθέντα. (Διὰ φολιδωτὸν κόσμημα πρβ. Payne πίν. 29,3 = Κορινθιακὰ μέσα = ἀρ. 788).

128. Μικρὸν ὀστράκον φολιδωτοῦ κοσμήματος τὸ καλύτερον ὅλων κεχαραγμένον. Διατηρεῖ ἐπιθέτους ἰώδεις καὶ λευκὰς στιγμάς. Διάστ. $0,04 \times 0,03 \mu$. Ἐσωτερικῶς αὐλακώσεις τροχηλάτου.

129. Μέγα μέρος πλευρᾶς ληκύθου μετὰ φολιδωτοῦ κοσμήματος καὶ μὴ σφζομένης παραστάσεως ζφου. Πηλὸς ἐρυθρὸς, σκληρὸς περιέχων μαρμαρυγίαν ἄνευ ἐσωτερικοῦ βερνικίου. Ἐξωτερικῶς ἐρυθρὸν-καστανὸν ἐπίχρῖσμα, ἐπίθετοι λευκαὶ καὶ ἰώδεις στιγμαί. Διάστ. $0,09 \times 0,06 \mu$, διάμετρος κοιλίας $\pm 0,15 \mu$. Μίμησις κορινθιακῶν (;) (Payne πίν. 29,3. Μέσων Κορινθιακῶν Χρ.).

Δ' Κώθωνες.

130. Μέγα μέρος κοιλίας κώθωνος ἐκ τριῶν συγκολληθέντων ὀστράκων· διάμετρος $\pm 0,18 \mu$. Μελανά καὶ ἐρυθραὶ ταινίαι περιβάλλουν τὴν στεφάνην τῶν εἰσεχόντων

χειλέων καὶ κόσμημα ἐκ κυματοειδῶν γραμμῶν. (Payne 335, 1520-26. Κορινθ. ὑστέρων II. Sieveking καὶ Hackl πίν. 19, 548. Délos X πίν. XXXVI 521).

131. Χεῖλος ἐτέρου κώθωνος μετὰ ἀκτινωτοῦ περὶ τὰ εἰσέχοντα χεῖλη κοσμήματος διάστ. $0,09 \times 0,04$ μ. χρῶμα μέλαν - μελίχρουν (Délos ἔ. ἀ. 522).

Ε' Κυαθίσκοι.

132 εἰκ. 13, 10. Ὅστρακον μετὰ καθέτου δακτυλιωτῆς λαβῆς καὶ ἀποκλινόντων στενῶν χειλέων. Ἐσωτερικῶς ἰώδες - καστανὸν ἐπίχρυσμα. Ἐξωτερικῶς καστανέρυθραι παραστάσεις πτηνῶν (ἀετῶν) ἐγγάρακτοι λεπτομέρειαι διάμ. $\pm 0,16$ μ.

133 εἰκ. 13, 4. Ὅστρακον ὁμοίου ἀγγείου ἄνευ λαβῆς. Ἐσωτερικῶς ἐρυθρὸν ἐπίχρυσμα. Ἐξωτερικῶς δύο ἀετοὶ δι' ἐρυθροῦ - καστανοῦ ἐπιχρίσματος, ἐγγαράκιων λεπτομερειῶν, ἐπιπόλαια κοσμήματα. Διάμ. $\pm 0,15$ μ. (ὅμοια ὅστρακα εἰς τὸ Μουσεῖον Αἰγίνης: Ἀθηνῶν 947, 946, 5380. Clara Rhodos IV, 316 εἰκ. 35).

134 εἰκ. 13, 25. Μικρὸν ὅστρακον ὁμοίου ἀγγείου μετὰ μορφῆς ζῦου ἢ πτηνοῦ.

135. Ὅστρακον κυάθου ἄνωθεν βάσεως. Ἐσωτερικῶς μελίχρουν ἐπίχρυσμα, ἰώδεις ταινίαι περιβάλλουσαι στενὸν ἄβαφον μέρος τοῦ ἀγγείου εἰς δύο σημεῖα τῆς λεκάνης. Ἐξωτερικῶς ἐγγάρακτα περὰ πτηνῶν. Ἐπίχρυσμα μελίχρουν - καστανόν.

Διάστ. $0,60 \times 0,50$ μ. Καὶ ἕτερον μὴ εἰκονιζόμενον μικρὸν ὅστρακον.

136. Βάσις κυαθίσκου φέρουσα ἐσωτερικῶς μελίχρουν ἐπίχρυσμα καὶ ἐξωτερικῶς διὰ τοῦ αὐτοῦ χρώματος προτομὴν πτηνοῦ καὶ στικτὸν ρόδακα. Ἐφαίνετο ἡ παράστασις ἀνεστραμμένου - ἀνηρτημένου ὄντος ἀγγείου.

ς' Ἀρυνάλλων ὄρειδων.

Ὅστρακα 7, ἐξ ὧν 2 στεφάναι ἀριθ. 137-143. (Payne 287 κ. ἐξ. διὰ τὸ 142 Payne 303, εἰκ. 139 = 805. Κορινθιακῶν μέσων Χρ. 600-575 π. Χ.).

Ζ' Πινάκια.

144. Στεφάνης πινακίου ἐκ δύο τεμαχίων συγκολληθείσης μέγα μέρος. Πλάτος στεφάνης $0,50$ μ., διάμετρος πινακίου $\pm 0,29$ μ., περὶ τὸ ἀνάγλυφον χεῖλος ἐνιαῖον ἰώδες χρῶμα, εἴτα δύο λεπταὶ μελαναὶ ταινίαι. Ἐκ τοῦ πυθμένος τοῦ πινακίου, ὅστις καὶ θὰ ἦτο διακεκοσμημένος, οὐδὲ ἔχνος διατηρεῖται. Τὸ πάχος του ἦτο $0,004$ μ. δύο διάτρητοι ὀπαὶ μαρτυροῦν τὴν ἀνάρτησιν τοῦ ἀγγείου διὰ νήματος (Payne σ. 312. Sieveking - Hackl σ. 31 εἰκ. 46).

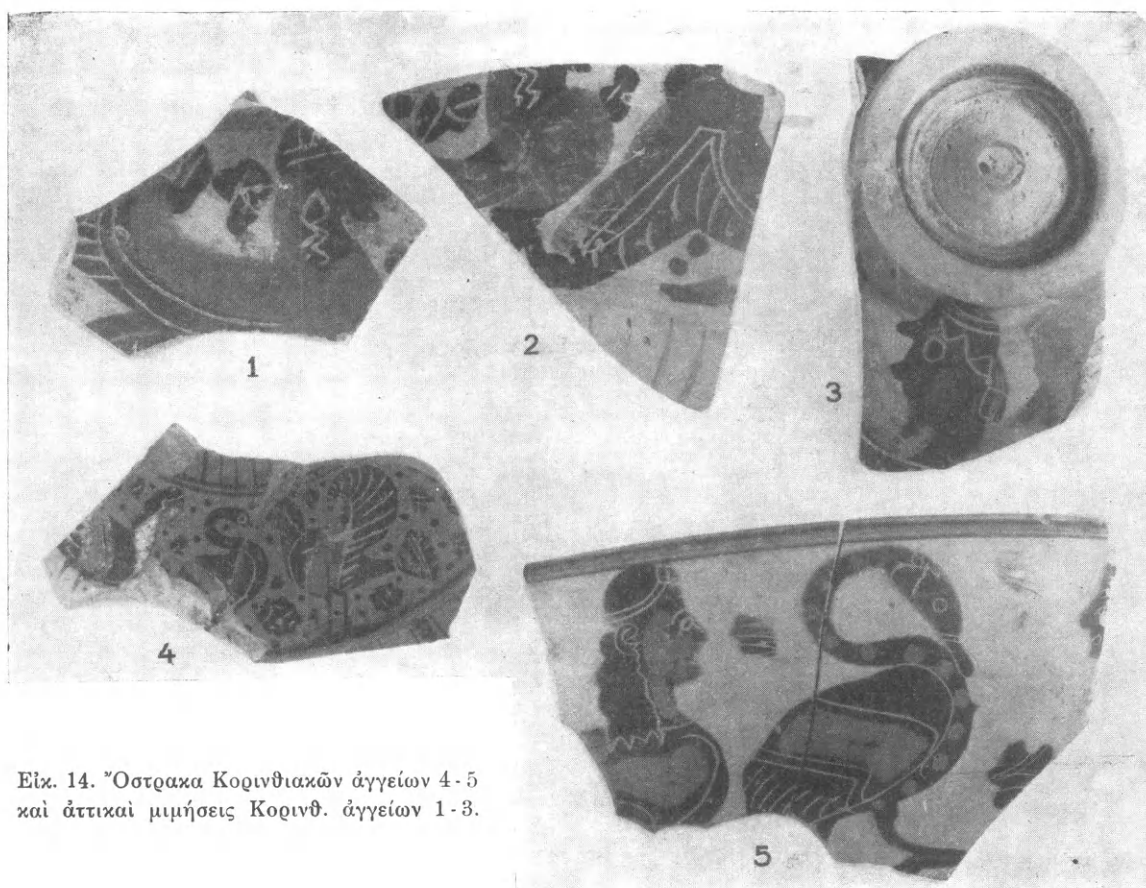
145. Ὅστρακον πυθμένος πινακίου, διαστ. $0,65 \times 0,50$ μ., πάχος $0,008$ μ. Ἐξωτερικῶς δακτύλιοι ἰώδεις καὶ καστανόχροοι. Ἐσωτερικῶς πιθανὸν ὑπολείμματα παραστάσεως μεγάλων ἰχθύων (δελφίνων) διὰ μελανῶν καὶ ἰώδους ἐπιθέτου χρωμάτων καὶ ἐγγαράκτων γραμμῶν.

146. Ὅστρακον ὡσαύτως πυθμένος πινακίου τῶν αὐτῶν διαστάσεων καὶ πάχους. Ἐξωτερικῶς πλατεῖαι ταινίαι ἰώδους καὶ καστανέρυθρου χρώματος. Ἐσωτερικῶς ἔχνη παραστάσεως νώτων ζῦου (·)

Θ' ΑΤΤΙΚΑΙ ΑΠΟΜΙΜΗΣΕΙΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΩΝ ΑΓΓΕΙΩΝ (ΡΟΛΟΣ STYL). Εἰς μικρὰς διώτους λεκάνας τοῦ τύπου Βουρβᾶ ἀνήκουν τρία ὅστρακα 147-149 εἰκ. 14, 1-3. Καὶ τῶν τριῶν ὁ πηλὸς εἶναι ἐρυθρός, ἀττικός. Ἐσωτερικῶς τὰ δύο πρῶτα ἔχουν ζώνας μελανὰς

καστανόχροας μετ' ἰωδῶν ταινιῶν, τὸ τρίτον περὶ τὸ κέντρον τοῦ πυθμένος του ταινίας ἰώδεις καὶ ἐγγεγραμμένον ὁμοιόχρωμον κύκλον. Ἐξωτερικῶς παράστασις σφιγγῶν καὶ σειρήνων, μὴ ἐπιμελημένης ἐργασίας. Χρώματα καστανὸν - μέλαν, ἰώδες, ἐγγάρακτοι λεπτομέρειαι, πληρωτικὰ κοσμήματα. Τὸ 147 ὕψους σφζ. 0,04 μ. ἀνήκει εἰς τὸ ἀμέσως μετὰ τὴν στεφάνην τμήμα τοῦ ἀγγείου, τῶν ἀναγλύφων χειλέων του μόλις διατηρηθέντων. Τὸ 148 ὕψους σφζ. 0,05 μ. ἀνήκει εἰς τὴν πλευρὰν τοῦ ἀγγείου, καὶ κάτωθεν τῆς περωτῆς μορφῆς διατηρεῖται τὸ παρὰ τὴν βάσιν ἀκτινωτὸν κόσμημα.

Εἰκ. 14. Ὅστρακα Κορινθιακῶν ἀγγείων 4-5 καὶ ἀττικαὶ μιμήσεις Κορινθ. ἀγγείων 1-3.

Τὸ 149 φέρει τὴν παράστασιν ἀντιστρόφως, ὥστε νὰ φαίνεται ἡ περωτὴ μορφή ἀνεστραμμένου ὄντος τοῦ ἀγγείου, τὸ ὁποῖον προφανῶς ἐκρεμᾶτο. Σφύζεται μέγα μέρος του.

Καὶ αἱ τρεῖς περωταὶ μορφαὶ φέρουν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὸν πόλον.

Ἀγγεῖα ὁμοίας ἐπιπολαίας διακοσμήσεως εὐρίσκονται εἰς πολλὰς συλλογὰς καὶ ἔτυχον ἰδιαίτερας μελέτης, φαίνεται δὲ ἀληθέστερον τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ κατηγορία τῶν ἀγγείων αὐτῶν εἶναι «ἀττικῶν μετὰ Κορινθιακῆς διακοσμητικῆς ἐπιδράσεως» (Payne Necr. σ. 190-91 Σημ. 2-4. The polos styl). Παρὰ Payne ἔ. ἀ. παρατίθεται ὁλόκληρος πίναξ τῶν τόπων ὅπου εὐρέθησαν ὅμοια ἀγγεῖα καὶ λεπτομερὲς βιβλιογραφία τῆς προηγουμένης ἀποδόσεώς των εἰς διάφορα ἄλλα ἐργαστήρια λόγου χάριν Βοιωτικὰ κλπ. Ἡ ὁμοιότης τῶν ἡμετέρων πρὸς τὰ τῆς εἰκ. 85 ἀριθ. 18 παρὰ Payne ἔ. ἀ.

σ. 190 καὶ Annuario VI/VII (Maiuri) 291 εἰκ. 187 εἶναι καταπληκτική. Χρόνοι κατασκευῆς των εἶναι τὸ α' τέταρτον τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος.

Ι' ΟΣΤΡΑΚΑ ΑΚΑΘΟΡΙΣΤΟΥ ΠΡΟΕΛΕΥΣΕΩΣ. 150. Ὅστρακον ἀνῆκον εἰς πῶμα ἢ πινάκιον(;) συγκολληθὲν ἐκ τριῶν μικροτέρων διαστ. $0,110 \times 0,060$ μ., πηλὸς ἐρυθροκίτρινος Ἐσωτερικῶς μελανὸν βερνίκι μεταλλικῆς στιλπνότητος καὶ ἰώδεις ταινίαι. Ἐξωτερικῶς παράστασις κάπρου βαδίζοντος, γεγραμμένη διὰ στιλπνοῦ μελανοῦ χρώματος, ἐπιθέτου ἰώδους καὶ ἐγχαράκτων λεπτομερειῶν ἐπὶ ἀλείμματος κιτρινωποῦ, καὶ πληρωτικὰ κοσμήματα.

151. Ὅστρακον ὁμοίου καθ' ὅλα πρὸς τὸ προηγούμενον ἀλλὰ μικροτέρων διαστάσεων ἀγγείου $0,060 \times 0,050$ μ. πηλὸς ὁ αὐτός, ἄλειμμα κίτρινον. Ἰδία παράστασις διὰ χρωμάτων μελανοῦ στιλπνοῦ καὶ ἐπιθέτου ἰώδους ἄνευ ἐγχαράκτων γραμμῶν. Διάφορα πληρωτικὰ κοσμήματα καὶ κυρίως σβάστικαι. Ἐσωτερικῶς μέλαν χρῶμα.

152. Πηλὸς ἐρυθροκίτρινος, διαστ. $0,055 \times 0,035$ μ. Παράστασις ζῴου διὰ τῶν αὐτῶν χρωμάτων καὶ ἐγχαράκτων λεπτομερειῶν ἐπὶ κιτρίνου ἀλείμματος. Ἐσωτερικῶς μέλαν στιλπνὸν χρῶμα καὶ ἰώδεις ταινίαι.

153. Ὅστρακον λεπτοτάτων καμπύλων τοιχωμάτων ἀνῆκον εἰς λεκάνην(;), πηλὸς ἐρυθρός, βερνίκι ἔσωτερικῶς μέλαν μεταλλικῆς στιλπνότητος μετὰ ραβδώσεων τοῦ χρωστικῆς. Ἐξωτερικῶς ἄλειμμα κίτρινον καὶ ἐπ' αὐτοῦ μορφὴ σφιγγὸς περωτῆς ἐν μέρει διασυνθέσεως. Πτερὰ καὶ κόμη παρίστανται δι' ἰώδους χρώματος καὶ ἐγχαράκτων λεπτομερειῶν. Σῶμα καὶ λοφίον μέλαν. Διαστ. $0,070 \times 0,050$ μ. Κλαζομένιον(;).

154. Μικρὸν ὅστρακον διατηροῦν ἔχνη πιθανὸν μορφῆς λέοντος. Διαστ. $0,03 \times 0,06$ μ., πηλὸς ἐρυθρός, σκληρός, περιέχων μαρμαρυγίαν, ἔσωτερικῶς μέλαν ἐπίχρυσμα. Ἐξωτερικῶς ἐρυθρὰ χρώματα τοῦ ὑπολείμματος τῆς παραστάσεως.

155. Μέγα ὅστρακον σκύφου(;) συγκολληθὲν ἐκ δύο διαστ. $0,12 \times 0,12$ μ., πηλὸς ἐρυθρός σκληρός, περιέχων μαρμαρυγίαν. Ἐσωτερικῶς καστανέρυθρον ἐπίχρυσμα. Ἐξωτερικῶς ἐπὶ τῆς ἀδρᾶς ἐπιφανείας τοῦ πηλοῦ παράστασις κύκνου, γεγραμμένη διὰ μελανοῦ χρώματος μεταλλικῆς στιλπνότητος, μετ' ἰώδους τῶν περύγων διακοσμήσεως καὶ ἐγχαράκτων τοῦ συνόλου λεπτομερειῶν. Ἴσως τῆς αὐτῆς προελεύσεως, ἐξ ἧς καὶ τὰ ὅστρακα μετὰ γεωμετρικοῦ διακόσμου ἀριθ. 4 κλπ. εἰκ. 2. Ἰδία ὑπόθεσις δι' ὅλα τὰ ὅστρακα 154-159.

156. Ὅστρακον πώματος(;), διαστάσεων $0,06 \times 0,06$ μ., πηλὸς ὁ αὐτὸς πρὸς τὸ προηγούμενον. Ἐσωτερικῶς μέλαν καστανόχρουν, ἀπολεπιζόμενον βερνίκι. Ἐξωτερικῶς ἐπὶ τῆς ἀδρᾶς ἐπιφανείας τοῦ πηλοῦ σφύζεται μέγα μέρος παραστάσεως ὡσαύτως κύκνου. Ἰώδη καὶ λευκὰ ἐπίθετα χρώματα. Ἐγχάρακτοι λεπτομέρειαι¹.

157. Ὅστρακον καθέτου πλευρᾶς ἀγγείου, διαστ. $0,05 \times 0,07$ μ., πηλὸς ὁ αὐτὸς πρὸς τὸ προηγούμενον. Ἐσωτερικῶς δακτύλιοι τροχηλάτου καὶ ἐπίχρυσμα ἐρυθρὸν παχύ. Ἐξωτερικῶς τμήμα ἰσταμένης μορφῆς(;) δι' ἐρυθροῦ ἐπίχρυσματος γεγραμμένης, ἰώδους καὶ λευκοῦ ἐπιθέτου. Λεπτομέρειαι ἐγχάρακτοι, φύλλα καρδιόσχημα.

1 Ὅμοια ὅστρακα καὶ ἐκ Θάσου ἀδημοσίευτα. Ἐχουν τὴν ὄψιν ἀττικῶν μελανομόρφων ἀλλὰ δὲν εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα.

158. Λαβή λεκάνης τύπου Βουρβά μετ' ἔχνους ἐγγαράκτου διακοσμήσεως. Διάμετρος ἀγγείου $\pm 0,30$ μ., πηλὸς ὁ αὐτὸς ὡς τὰ προηγούμενα, βερνίκι ἐρυθρὸν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς.

159. Πινακίου καμπύλων τοιχωμάτων ὄστρακον. Πηλὸς ὁ αὐτός, διάμετρος ἀγγείου $\pm 0,18$ μ. Ἐξωτερικῶς ἀνεπίχριστον. Ἐσωτερικῶς καστανέρυθρον ἀραιὸν ἄλειμμα. Ὅμοια ἀγγεῖα ἐξ Ὀλύνθου καὶ ὄστρακα ἐκ Καλαμίτσας Καβάλας. Ὁ τύπος τῶν λαβῶν τῶν ἀγγείων τούτων εἶναι διάφορος.

160. Μικροσκοπικὸν ὄστρακον, διατηρήσαν τὸ κέντρον ἐγγαράκτου ἀνθεμίου. Πηλὸς ἐρυθρὸς σκληρός, χρώματα μέλαν, ἰώδες, ἐγγάρακτοι λεπτομέρειαι.

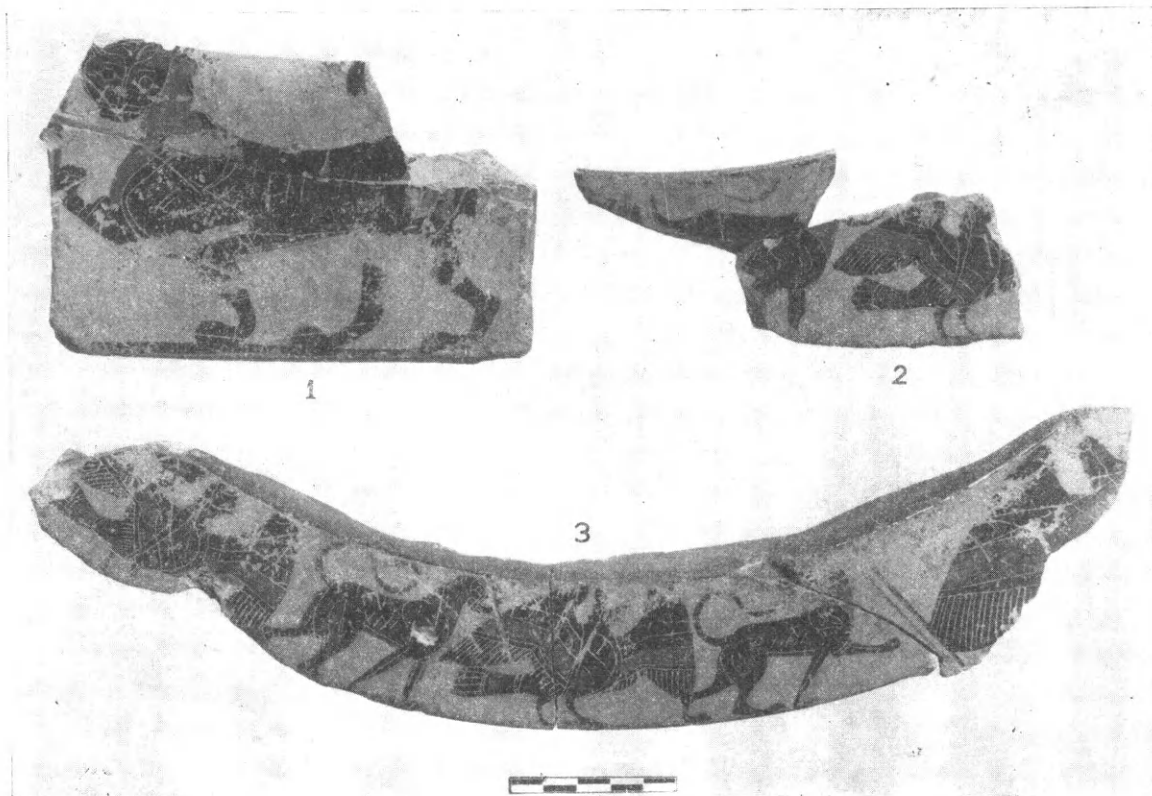
161. Ὅστρακον χονδρῶν τοιχωμάτων ἀνήκον εἰς πλευρὰν μεγάλου ἀγγείου, διατηρήσαν μέρος μελάνομορφου παραστάσεως πολεμιστοῦ. Ὁ κολεὸς τῆς σπάθης, τὸ περιγράμμα τῶν γλουτῶν καὶ αἱ παρυφαὶ τοῦ ἱματίου ὀρίζονται δι' ἐγγαράκτων γραμμῶν. Ἐπὶ τοῦ ἱματίου ἰώδες ἐπιθέτον χρώμα. Πρὸς τὰ δεξιὰ ἔχνη ἐπιγραφῆς ΔΡΑ[ΜΑΜ]; πηλὸς ἐρυθρός, μετὰ λεπτοτάτων ψηγμάτων μαρμαρυγίου. Ἐσωτερικῶς μέλαν ἐπίχρισμα μεταλλικῆς ὡς καὶ τὸ τῆς παραστάσεως στιλπνότητος. Διαστ. $0,07 \times 0,06$ μ. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ὀστράκου τούτου ἐπιβάλλουν τὴν σκέψιν μήπως πρόκειται περὶ Χαλκιδικοῦ. Εἰς τοῦτο καὶ ἡ μόλις διασωθεῖσα ἐπιγραφή συνηγορεῖ (Α. Rumpf Chalkidische Vasen σ. 41, 122-129).

162. Ὅστρακον φέρον ἐξωτερικῶς παράστασιν πτηνοῦ (ἄετοῦ) διὰ χρώματος μελανοῦ, ἐγγαράκτων γραμμῶν καὶ ἐπιθέτων ἰωδῶν στιγμῶν. Πηλὸς ἐρυθρὸς περιέχων μαρμαρυγίαν. Ἐσωτερικῶς ἄβαφα τοιχώματα, διαστ. $0,045 \times 0,050$ μ.

Κ' ΑΤΤΙΚΑ ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΑ. Α' Ὅστρακα μεγάλων ἀγγείων. 163 α εἰκ. 15, 2-3. Μέρος στεφάνης μεγάλου ἀττικοῦ μετὰ κιονοειδῶν λαβῶν μελανομόρφου κρατῆρος, (Columncrater), ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν συγκεκολλημένων ὀστράκων καὶ δύο ἐτέρων 163β, μὴ ἐπισυναπτομένων πρὸς αὐτά, ἀλλ' ἀσφαλῶς συνανηκόντων. Πηλὸς ἐρυθρός, ἀττικός. Χρώματα μέλαν στιλπνόν, ἰώδεις ἐγγάρακτοι λεπτομέρειαι. Τὰ τρία συναπτόμενα ὄστρακα ὀρίζουν διάμετρον ἐξωτερικὴν $\pm 0,48$ μ., ἄνοιγμα δὲ στομίῳ $\pm 0,38$ μ. Τὸ πλάτος τῆς στεφάνης εἶναι $0,040$ μ. καταλήγει δὲ εἰς πλατὺ $0,045$ μ. ἀδιακόσμητον μελαμβαφὲς περιχεῖλωμα (πρβ. τομὴν εἰκ. 15 α, α). Ἡ ἄνω ἐπίπεδος ἐπιφάνεια τῆς στεφάνης κοσμεῖται ὑπὸ ζώνης ἐναλλάξ πανθήρων, λεόντων καὶ σειρήνων (Nilsson JdI, 18 (1903) 126 Attische Vasen mit Tierstreifendekoration) κατὰ τὸν μελανόμορφον τρόπον, διὰ μέλανος καὶ ἰώδους ἐπιθέτου χρώματος καὶ ἐγγαράκτων λεπτομερειῶν. Δύο εὐθεῖαι γραμμαὶ ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν ὀρίζουσαι τὸ σημεῖον τῆς ἐκφύσεως τῶν ἐπὶ κιονοειδῶν βάσεων στηριζομένων τετραπλεύρων ἀπολήξεων τῆς στεφάνης καὶ τοῦ περιχειλώματος — τῶν κυρίως λαβῶν τοῦ ἀγγείου — περιέχουν παράστασιν σειρήνος μεγαλυτέρων διαστάσεων. Ἡ διακόσμησις τῆς στεφάνης τοῦ ἡμετέρου κρατῆρος ἐνθυμίζει τὴν ὁμοίαν περίπου τοῦ κρατῆρος τῆς Νέας Ὑόρκης 31, 11, 11, τοῦ ἀποδιδόμενου εἰς τὸν Σακωνίδην (G. Richter Metropol. Mus. Stud. IV, 1933, 169 εἰκ. 3-4. Α. Rumpf, Sakonides, Bilder griech. Vasen, 11, σ. 28 ἀριθ. 91, πίν. 23 (21-22)).

Καὶ αἱ ἐπὶ μέρους λεπτομέρειαι τῶν παραστάσεων τῶν ζώων: κεφαλαὶ πανθήρων, ὀφθαλμοὶ καὶ προτομαὶ σειρήνων, καμπύλη γραμμὴ προτεταμένου στήθους των, σχηματοποίησις τῶν οὐρῶν τῶν ζώων: ὁμοιάζουν τόσον πολὺ ὄχι μόνον πρὸς τὰς λεπτομερείας τῆς στεφάνης τῆς Νέας Ὑόρκης (Richter ἔ. ἀ. 170-172 εἰκ. 3) ἀλλὰ καὶ πρὸς ἄλλας παραστάσεις ἀποδιδομένων εἰς τὸν ἴδιον ζωγράφον ἀγγείων (Rumpf ἔ. ἀ. πίν. 15α=ὕδρια Villa Giulia, σ. 27 ἀριθ. 76).

Ἄν συγκρίνωμεν τὴν σειρήνα τῆς ὕδριας ταύτης πρὸς τὴν καλύτερον σφζομένην ἡμετέραν τοῦ ὀστράκου 163β εἰκ. 15, 2 βλέπομεν ὅτι συναντῶμεν τὸ αὐτὸ κυρτὸν προτε-

Εἰκ. 15. Λαβὴ καὶ χεὶλὴ μελανομόρφων ἀττικῶν κρατήρων.

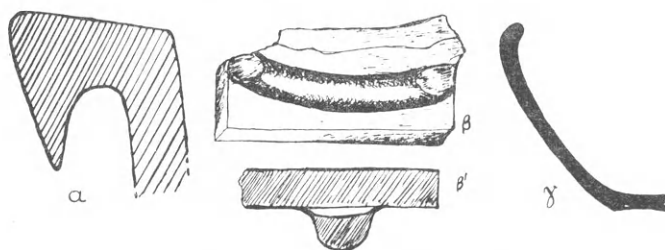
ταμένον στήθος, τὸν ἐπ' αὐτοῦ παχὺν βόστρυχον τῆς κόμης, τὰς αὐτὰς ἰώδεις ἐγχαράκτους λεπτομερείας πίν. 6=ἀριθ. 41 πῶμα Πατέρμου, πίν. 19=Ἀκροπόλεως θραῦσμα 607 παρὰ Rumpf ἀριθ. 110 σ. 18= μέση φάσις. Πίν. 15α, 17 c, e, 23 διὰ τὰς ἐγχαράκτους τῶν λεόντων καὶ πανθήρων λεπτομερείας. Βεβαίως ὁ κρατὴρ τῆς Νέας Ὑόρκης ἔχει ποικιλίαν ζώων εἰς τὴν σύνθεσίν του, εἰς δὲ τὰς ἐξοχὰς τῶν λαβῶν γοργόνεια, ἀλλ' αὐτὸ δὲν ἐλαττώνει τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν καὶ πρὸς τὸν ἡμέτερον ὁμοιότητα καθὼς καὶ τὴν μερικὴν τῶν ὁμοίων εἰς ἀμφοτέρας τὰς στεφάνας ζώων, ἅτινα ἔχουν κοινὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ κύκλου τοῦ ζωγράφου. Τὰ χαρακτηριστικὰ ἄλλως τε τῶν ζώων αὐτῶν καὶ ἰδιαίτερος τῶν λεόντων, οἵτινες εἶναι τῆς προτιμήσεως τοῦ ζωγράφου, ἐχρησιμοποίησεν ὡς βάσιν τῆς συγκροτήσεως τοῦ ἔργου του καὶ τῆς ἀποδόσεως τῶν ἀνυπογράφων ἀγγείων λ. χ. ἀριθ. 76 ὕδριας πίν. 15α ὁ Rumpf ἔ. ἀ. σ. 11. Δυστυχῶς ἡ

τύχη δὲν περιέσωσε μέρος τῆς κοιλίας τοῦ κρατήρος, ἐκ τοῦ διακόσμου τῆς ὁποίας, ὡς κυρίου θέματος, θὰ ὑπεστηρίζετο περισσότερο ἢ ἀπόδοσις τῆς στεφάνης εἰς τὸν ζωγράφον τοῦτον. Ἡ διακόσμησις τῆς στεφάνης, ὡς γνωστόν, εἶναι κατωτέρας πάντοτε καλλιτεχνικῆς ἀξίας, ὡς θέματος δευτερεύοντος καὶ καθαρῶς διακοσμητικοῦ, ἐνῶ ἡ τῆς κοιλίας ἀποτελεῖ τὴν κυρίως σύνθεσιν.

Ὁ κρατὴρ τῆς Νέας Ὑόρκης καταστάσσεται ὑπὸ τοῦ Rumpf ἔ. ἀ. σ. 18, ἔ. ἀ. 177 21 εἰς ἔργα τῆς μέσης φάσεως τοῦ τεχνίτου, περὶ τὸ 540 π. Χ. πρβ. Richter ἔ. ἀ. Πιστεύομεν ὅτι εἰς τὴν ὁμάδα ταύτην ἀνήκει καὶ ἡ ἐκ Καβάλας στεφάνη χρονικῶς.

163γ. Μέγα μέρος ἐκ τοῦ λαιμοῦ τοῦ κρατήρος διασῶζον τὸ ὀλικὸν ὕψος τοῦ 0,09 μ. ὅτι τὸ ὄστρακον συνανήκει μετὰ τοῦ προηγουμένου ὑποστηρίζεται ἐκ τῆς χορδῆς τοῦ κύκλου. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ λαιμοῦ ἐσωτερικῶς δὲν καλύπτεται ὑπὸ βερνικίου, διότι καλυπτόμενον ὑπὸ τοῦ περιχειλώματος δὲν ἐφαίνεται. Περὶ τὴν ρίζαν τοῦ λαιμοῦ καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν ὠμων τοῦ κρατήρος ἔχομεν τὸ γνωστὸν γλωσσωτὸν κυμάτιον δι' ἐναλλάξ ἰωδῶν καὶ μελανῶν χρωμάτων γεγραμμένον. Ἴσως εἰς τὸ ἴδιον ἀγγεῖον νὰ ἀνήκῃ τὸ

Εἰκ. 15α. α τομὴ ὀστράκου 163 εἰκ. 15, 2-3.

β-β' κάτοψις καὶ τομὴ λαβῆς εἰκ. 15, 1.

γ τομὴ ὀστράκου ἀριθ. 307.

ὄστρακον 163δ, ἐφ' οὗ μετὰ τὸ γλωσσωτὸν κυμάτιον ἔχομεν τὰ ἄκρα τῶν κρανῶν πολεμιστῶν· διαστάσεις ὀστράκου $0,09 \times 0,05$ μ. Ἐσωτερικῶς εἰς τὸ ἀνώτατον σημεῖον τοῦ λαιμοῦ ἔχομεν πλατεῖαν ἰώδη ταινίαν καὶ εἴτα μελαμβαφεῖς χροῶμα. 163ε Ἄξιον προσοχῆς εἶναι τὸ ἀδιακόσμητον τοῦτο μελαμβαφεῖς τμήμα τῶν ὠμων τοῦ ἀγγείου, διότι ἐπ' αὐτοῦ διακρίνονται αἱ ρίζαι τῶν ἀποσπασθέντων κιόνων τῆς μιᾶς τῶν λαβῶν του, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐφέρετο ἡ τετράγωνος ἀπόληξις τῆς στεφάνης καὶ τοῦ περιχειλώματος. Ἡ μεταξὺ τῶν κιόνων ἀπόστασις εἶναι 0,09 μ. Ἐκ τῶν περιγραφομένων ἀνωτέρω πέντε ὀστράκων τὰ τέσσαρα ἀσφαλῶς συνανήκουν καὶ ἀπετέλουν τὸ ἄνω μέρος τοῦ γνωστοῦ τύπου κρατήρος μετὰ δύο κιονοειδῶν λαβῶν πρβ. Richter - Milne Shapes and names of Athenian vases σ. 7. εἰκ. 43-48. Jacobstahl, Ornamente πίν. 53.

164 εἰκ. 15, 1. Μεγάλῃ τετράπλευρος ἀπόληξις λαβῆς ὡσαύτως κιονοειδοῦς κρατήρος ἄνευ περιχειλώματος, μετὰ παραστάσεως πάνθηρος. Πηλὸς ἐρυθρὸς, καθαρὸς, ἀττικὸς χροῶματα μέλαν στιλπνόν, ἰώδες ἐγχάρακτοι λεπτομέρειαι, διαστ. $0,090 \times 0,135$ μ., πάχος 0,017 μ. ὁμοῦ δὲ μετὰ τοῦ ἀναγλύφου δακτυλίου, τοῦ τὴν ἀπόληξιν τῆς λαβῆς ὑποστηρίζοντος ὀλικὸν πάχος 0,040 μ. Μεταξὺ τοῦ ἐπικολληθέντος κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀναγλύφου τούτου δακτυλίου καὶ τῆς ἐπιπέδου λαβῆς ὑπάρχει κενὸν εἰκ. 15α, β-β'. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιπέδου ἐπιφανείας τῆς λαβῆς παράστασις πάνθηρος βαδίζοντος ἐν πλαι-

σίῳ μελανῷ. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου τοῦ ζώου καθὼς καὶ αἱ ἄλλαι τοῦ σώματος λεπτομέρειαι εἶναι ἐγγάρακτοι. Τὸν λαιμὸν τοῦ ζώου κοσμεῖ συμπαγὲς ἰῶδες χρῶμα. Μέσον τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος.

165. Ὅστρακον χονδρὸν ἀνῆκον εἰς πλευρὰν ἀγγείου, πηλὸς ἀττικὸς μετὰ ἐσωτερικοῦ ἐπιχρίσματος, σφζ. μῆκος 0,05 μ., χρώματα μέλαν καὶ ἰῶδες. Ἐγγάρακτοι λεπτομέρειαι. Παράστασις μορφῶν ὀρθίων (·)

166. Ὅστρακον μετὰ παραστάσεως περωτῆς σφιγγός. Πηλὸς ἐρυθρὸς ἄνευ ἐσωτερικοῦ ἐπιχρίσματος, ἐγγάρακτοι λεπτομέρειαι, ἰῶδεις ἐπίθεται ραβδώσεις. Διαστάσεις 0,05 × 0,05 μ.

167. Ὅστρακον μετὰ παραστάσεως πάνθηρος καὶ ἄλλου τινὸς ἀντιποῦ πτηνοῦ ἢ ζώου μετὰ σικτῶν καὶ ἐπιθέτων λευκῶν καὶ ἰωδῶν στιγμῶν ἐπὶ μέλανος καστανοῦ ἐπιχρίσματος πηλὸς ἀττικὸς (·), ὕψος σφζ. 0,04 μ.· τοιχώματα λεπτότατα.

168. Μικρὸν ὅστρακον μετὰ ὑπολείμματος παραστάσεως πολεμιστοῦ, γεγραμμένης δι' ἐνιαίου μελανοῦ χρώματος. Πηλὸς ἀττικὸς, διαστάσεις 0,04 × 0,03 μ. Ἐσωτερικῶς δακτύλιοι τροχηλάτου. Ἐξωτερικῶς χρώματα μέλαν καὶ ἰῶδες, ἐγγάρακτοι γραμμαὶ ὅχι σταθεροῦ περιγράμματος. Τέλος τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος.

169. Ἡμισυ λαβῆς καλυκοσχήμου ἀττικοῦ κρατῆρος· μῆκος σφζ. 0,12 μ. ἀρίστη διατήρησις στιλπνοῦ μελανοῦ χρώματος.

170. Βάσις ἐπίπεδος μεγάλου, ἀποκλειομένης τῆς κύλικος, ἀττικοῦ ἀγγείου· διάμετρος 0,075 μ.

Β' Ἀττικαὶ μελανόμορφοι κύλικες. Τὸ εἶδος τοῦτο τῶν ἀττικῶν ἀγγείων εἶναι τὸ ἐπικρατέστερον μεταξὺ ὅλων τῶν κατηγοριῶν τῶν ὀστράκων τοῦ εὐρήματος. Πάμπολλα εἶναι τὰ ὅστρακα, τὰ προερχόμενα ἐκ βάσεων λαβῶν καὶ μεγάλων τμημάτων τοῦ κυπέλλου τῶν κυλικῶν, μετὰ ἐσωτερικοῦ ἐδαφοχρώμου κύκλου καὶ στιγμῆς εἰς τὸ κέντρον καὶ ἐξωτερικῆς ἐδαφοχρώμου ταινίας (171-181). Τὰ γραπτὰ ὅστρακα τῶν ἀττικῶν ὑποδιαιροῦμεν εἰς τὰς ἐξῆς τρεῖς κατηγορίας.

Ι. Τύπος Σιάνων¹.

Κύλικες μετὰ περιχειλώματος (Randschalen ἢ Lip-cups), τῶν ὁποίων ἡ διακοσμητικὴ ζώνη ἐπεκτείνεται ἐπὶ τοῦ χείλους καὶ τῆς μεταξὺ τῶν λαβῶν ζώνης τοῦ ἀγγείου, αἱ δὲ μορφαὶ προβάλλονται ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὀργανικῶς καὶ διὰ μελανῆς γραμμῆς ἀκόμη χωριζομένων τμημάτων αὐτοῦ. Συνήθεις παραστάσεις εἶναι αἱ παρατακτικῶς ἐπαναλαμβανόμεναι ἢ κατὰ ζεύγη μορφαί, βαδίζουσαι ἢ ὀρθαὶ καὶ παρακολουθοῦσαι σκηνὴν τινα (ἱππεῖς, ὀπλίται κλπ. Ure AE 1915, 116 σημ. 1). Πολλάκις τὰ χεῖλη καὶ ἡ μεταξὺ τῶν λαβῶν ζώνη φέρουσι χωριστὴν διακόσμησιν· ἐπὶ τοῦ χείλους συνήθως ταινίαν φύλλων ἢ ἀνθεμίων, ἐπὶ δὲ τῆς μεταξὺ τῶν λαβῶν ζώνης διαφόρους παραστάσεις (Ure ἔ. ἀ. σ. 116. Beazley Metr. Mus. Stud. V. σ. 11 ἀρ. 69, 74).

Ἐσωτερικῶς τὰ ἀγγεῖα ταῦτα φέρουν εἰς τὸ βάθος τοῦ κυπέλλου παράστασιν ἐν ἐγκολπίῳ πλαισιουμένην ὑπὸ γλωσσωτοῦ κυματίου ἢ πολλῶν ταινιῶν.

Ὁ τύπος οὗτος τῶν κυλικῶν κυριαρχεῖ καθ' ὅλον τὸ β' τέταρτον τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶ-

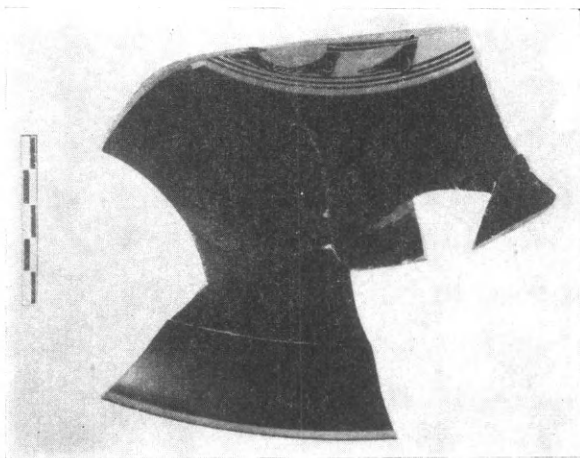
1 Ὁ ὅρος ἐκ δύο κυλικῶν τοῦ βρετανικοῦ Μουσείου εὐρεθεισῶν εἰς Σιάνα τῆς Ρόδου Beazley - Payne JHS

49 (1929) σ. 260. Beazley JHS, 51, 275. Ὁ ἴδιος Metr. Mus. Stud. V 1934 - 36 σ. 93 ὑπόσημ. 2.

νος καὶ παρεντίθεται τυπολογικῶς μεταξὺ τῶν προγενεστέρων τοῦ τύπου τῶν «κωμαστῶν» (Greifenhagen, Ein attische s. f. Vasengattung, Diss. Königsberg 1929) καὶ τῶν μικρογραφικῶν κύλικων¹ (Kleinmeister, Pfuhl § 280 σ. 273. Beazley JHS 52 (1932)

167), τῶν ὁποίων τὸ εἶδος ἐπικρατεῖ κατὰ τὸ γ' τέταρτον τοῦ 6^{ου} αἰῶνος. (Beazley, Metr. Mus. Stud. V, 93, The Troilos cup. N. Ὑόρκη GR. 521).

182 εἰκ. 16-17. Μέγα μέρος κύλικος ἐκ πέντε συγκολληθέντων ὀστράκων, διαστ. 0,012×0,012 μ., διάμετρο. ἀγγείου ± 0,23 μ., πηλὸς ἀττικὸς². Ἐσωτερικῶς μόνις διατηροῦνται μέρος τοῦ ἐγκολπίου καὶ οἱ ἄκροι πόδες δύο μορφῶν. Περὶ τὰ χεῖλη στενὴ λωρὶς ἀκάλυπτος, τὸ ὑπόλοιπον ἐνιαῖον ἀττικὸν μέλαν χρῶμα. Ἐξωτερικῶς ζεύγη μελανομόρφων πολεμιστῶν καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ τὰ κάτω ἄκρα ἐτέρου. Χρῶματα μέλαν ἀττικόν, ἰῶδες ἐπίθετον, ἐγγάρακτοι

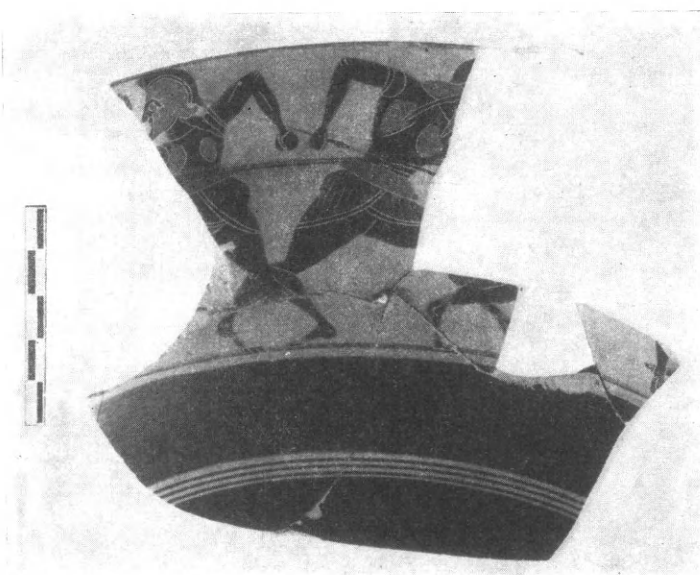

Εἰκ. 16. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς κύλικος εἰκ. 17.

λεπτομέρειαι. Ἐπὶ τῆς πρὸς τὸν πόδα ἐξωτερικῆς τοῦ κυπέλλου ἐπιφανείας ζώνη ἐδαφόχρους καὶ ἐπ' αὐτῆς τρεῖς λεπταὶ ταινίαι (πρβ. Ἐθν. Μουσ. Ἀθηνῶν ἀριθ. 12667. CV Br. Mus. III He πίν. 9 1β. CV Copenhagen III πίν. 114. μέσον 6^{ου} π. X. αἰῶνος).

183 εἰκ. 18, 18. Ὅστρακον μετὰ παραστάσεως πολεμιστοῦ, τοῦ ὁποίου σφάζεται μέρος καὶ ἀσπίδος διακοσμουμένης διὰ ρόδακος. Χρῶματα μέλαν, ἰῶδες, ἐγγάρακτοι λεπτομέρειαι (πρβ. CV. Br. Mus. III He πίν. 2c).

184 εἰκ. 18, 13-15. Τρία ὄστρακα κύλικος συγκολληθέντα ἐκ διαφόρων μικροτέρων, ἀσφαλῶς συνανήκοντα, ἀλλὰ μὴ συνεφαπτόμενα. Ἐσωτερικῶς μέλαν ἐνιαῖον χρῶμα, περὶ τὰ χεῖλη στενὴ ταινία ἐδαφόχρους. Ἐξωτερικῶς παράταξις ἱππέων

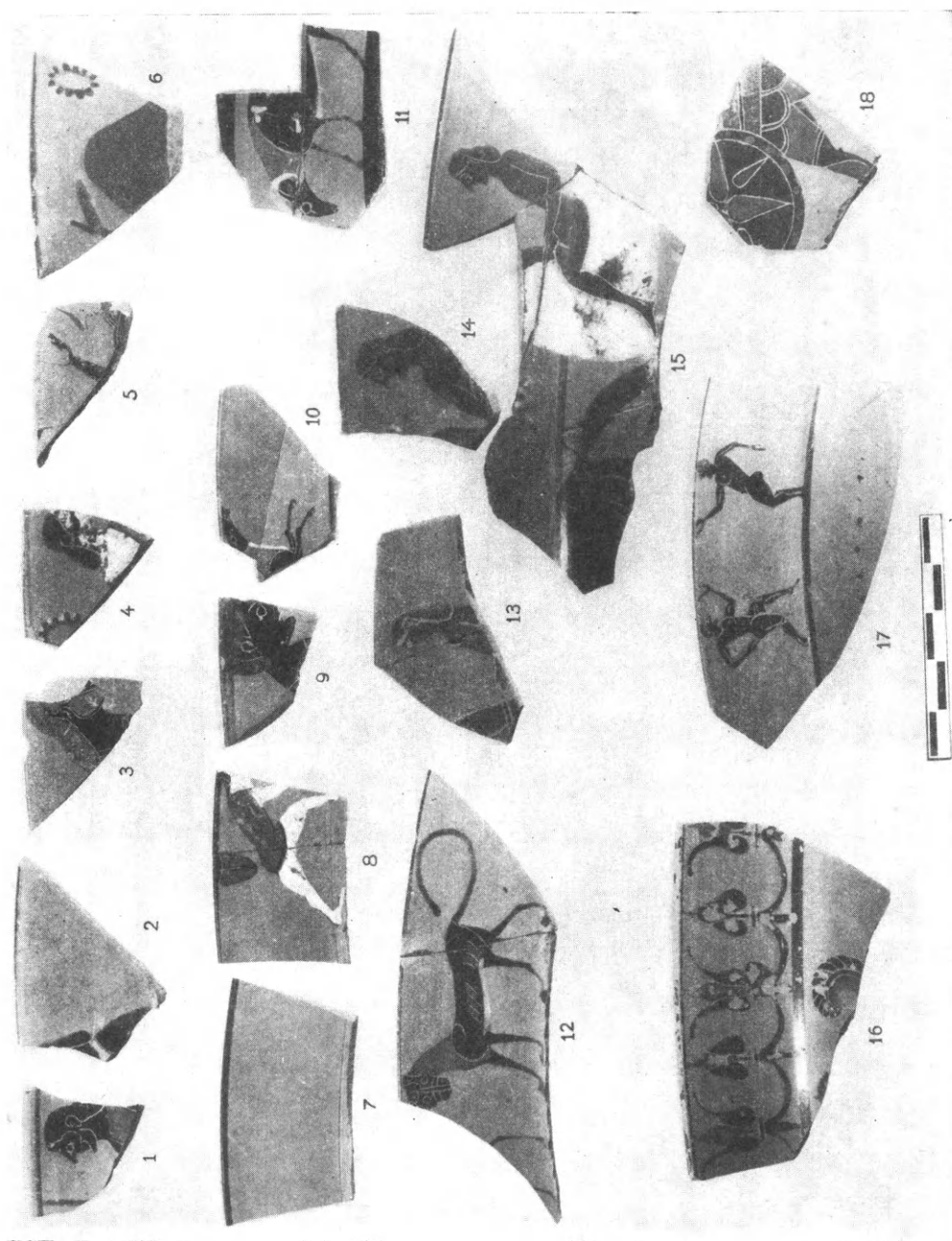

Εἰκ. 17. Μελανόμορφος ἀττικὴ κύλιξ τύπου «Σιάνων».

¹ Ὁ ξένος γνωστὸς ὅρος Kleinmeisterschalen καὶ Little master cups ἀπεδόθη εἰς τὴν ἐλληνικὴν ὑπὸ τοῦ Ure AE 1915 σ. 117 «μικρογραφικαὶ (κύλικες) ἢ μορφαί».

² Ὅπου ὁ πηλὸς τῶν ἀγγείων τούτων δὲν ἀναφέρεται ἐξυπακούεται ὡς ἀττικὸς.

ἐπὶ μελανῶν καὶ ἐναλλάξ λευκῶν ἵππων. Ἐπίθετα ἰώδη χρώματα καὶ ἐγγάρακτοι λεπτομέρειαι. (Πρβ. Ἀθηνῶν 530. Metrop. Mus. Stud. V. σ. 98 εἰκ. 12-13. Νέας Ὑόρκης GR. 512, εἰκ. 3 Heidelberg εἰκ. 6, μέσα 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος).

Εἰκ. 18. Ὅστρακα μελανομόρφων ἀττικῶν κυλίκων.

185-191 εἰκ. 18, 1-6, 9. Ὅστρακα ἀνήκοντα εἰς χεῖλη κυλίκων διατηροῦντα μόνον τὰς κεφαλὰς τῶν ὀρθίων προφανῶς παρισταμένων μορφῶν ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν μελῶν τοῦ ἀγγείου-χείλους καὶ τῆς μεταξὺ τῶν λαβῶν ζώνης (πρβ. CV Bibl. Nat. I πίν. 45, 1-5) ἐπὶ τοῦ 190 πιθανὸν νὰ παρίσταται τύμβος.

192. Μικρὸν ὄστρακον ἀνήκον πιθανῶς εἰς ἀγγεῖον τῆς ομάδος ταύτης μετὰ παραστάσεως συμποσίου. Μόλις σφίζεται μέρος τῆς τραπέζης.

193. "Οστρακον ἀνήκον εἰς στεφάνην ὁμοίου ἀγγείου, ἀλλ' ὑστερας τέχνης. Ἄνω μέρος πολεμιστοῦ μετ' ἐγχαράκτων γραμμῶν ἀσταθοῦς περιγράμματος. Τέλος τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος.

194-195. Τὸ πρῶτον μικρὸν ὄστρακον στεφάνης κύλικος μετ' ἀνθεμίου. Τὸ 195 εἰκ. 18, 16 διαμ. $\pm 0,23$ μ. φέρει ἐπὶ τοῦ χείλους ζώνην ἀνθεμίου καὶ κάτωθεν αὐτῆς παράστασιν σφιγγός(;) ἐπὶ τῆς μεταξὺ τῶν λαβῶν ζώνης. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν τύπον τοῦ ἀνθεμίου εἶναι σοβαρώτερος ἀπὸ τὸν Ἀθηνῶν 529, Jacobstahl Ornamente πίν. 67 c. Beazley-Payne JHS 1929 σ. 259, 23, πίν. XV 10-11 καὶ XVII 23. Ἀρχαὶ τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰῶνος· πρβ. ὄστρακον ἐκ Σελινούντος Monum. Antichi τόμ. XXXII πίν. XCI, 4.

196-201. Διάφορα ὄστρακα ἐκ τῶν ἐν τῇ βάθει τοῦ κυπέλλου τῶν κυλίκων ἐγκολπίων. Πιθανὸν μερικὰ ἐξ αὐτῶν νὰ ἀνήκουν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τῶν κυλίκων τύπους, δὲν εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ καθορισθῇ οὗτος ἐπακριβῶς.

202. εἰκ. 20, 18. Μικροσκοπικὸν ὄστρακον· διαστ. σφζ. $0,028 \times 0,22$ μ. Ἐξωτερικῶς μέλαν ἐνιαῖον ἐπίχρυσμα καὶ ἔχνη ἀρχῆς τοῦ ποδὸς διὰ τῆς ἀφῆς μόνον ἀντιληπτὰ. Ἐσωτερικῶς ὑπόλειμμα παραστάσεως κεφαλῆς λέοντος ἐπὶ τοῦ μελανοῦ ἐνιαίου πρώτου χρώματος τῆς κεφαλῆς ἐπετέθη παχὺ λευκόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου λεπτόταται ἐγγάρακτοι λεπτομέρειαι τῆς χαίτης τοῦ ζώου. Διὰ τῶν ἐν λόγῳ λευκῶν χαραγμάτων δὲν διαφαίνεται ἐπομένως ὁ πηλός, ἀλλὰ τὸ ὑπὸ τὸ λευκὸν χρῶμα μέλαν τοιοῦτον. Διὰ λευκοῦ χρώματος παρίστανται καὶ οἱ ὀδόντες τοῦ ζώου, ἡ γλῶσσα δὲ καὶ τὰ χεῖλη δι' ἰώδους.

Ἀντιθέτως πρὸς τὰς ὑπὸ τῆς τύχης ἐπιφυλαχθείσας μικροσκοπικὰς διαστάσεις τοῦ ὀστράκου τούτου αἱ γραμμαὶ τῆς παραστάσεώς του εἶναι θαυμασίας σταθερότητος καὶ λεπτολόγου ἐκτελέσεως. Αἱ λοξῶς παρατασσόμεναι ζητοειδεῖς ἐγγάρακτοι γραμμαὶ ἀποτελοῦν εἶδη ὑποτυπωδῶν μαιάνδρων καὶ ἔχουν τὴν ἐντύπωσιν συνεστραμμένου σχοινοῦ - βοστρύχου. Τὰς ζητοειδεῖς ὁμοίας ἐγχαράκτους γραμμὰς χρησιμοποιεῖ εἰς τὴν ἀπόδοσιν ἀκριβῶς τῆς χαίτης τῶν λεόντων τοῦ Ὁ Σακωνίδης (A. Rumpf ἔ. ἀ. πίν. 15. b. c. προτομαὶ λεόντων εἰς ἐπίσημα ἀσπίδων ὑδρίας ἀριθ. 76 πίν. 17 c εἰς κύλικα Fitzwilliam Museum 60 παρὰ Rumpf ἀριθ. 18 σελ. 24, πίν. 24 κρατῆρος Βολωνίας. πίν. 29, πρόχου Βερολίνου 1732 (Κόχλου).

Τὰ ἀνωτέρω βεβαίως χαράγματα δὲν εἶναι ἐπὶ τοῦ λευκοῦ ἐπιθέτου, ἀλλὰ δὲν λείπει καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὰ παλαιότερα κυρίως ζωγράφου ἔργα (Rumpf ἔ. ἀ. πίν. 5, a, c, e, g, ὅπου ἔχομεν ἂν ὅχι τόσον πολὺ, ὅπωςδήποτε τὸ λευκὸν ἐπίθετον χρῶμα). Καὶ εἰς τὸν θαυμάσιον κρατῆρα, τὸν εὗρεθέντα ὑπὸ τοῦ Broneer ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ προσερχόμενον ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Ἐξηκίου αἱ χαῖται τῶν λεόντων φέρουν τὰς ἰδίας ἐγχαράκτους λεπτομερείας (Hesperia 6, 1937, σελ. 483 εἰκ. 8).

II. Μικρογραφικαὶ κύλικες (Kleinmeisterschalen).

Τύπος α'. Μετ' ἀβάφου περιχειλώματος (Randschalen ἢ Lip-cups), κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ στεφάνη τοῦ ἀγγείου σαφῶς καὶ ὀργανικῶς χωριζομένη ἀπὸ τοῦ ὑπολοίπου βαθυτέρου τμήματος τοῦ ἀγγείου - τοῦ κυπέλλου - ἀποτελεῖ στενὴν ἐδαφόφρουν διακοσμουμένην λωρίδα. Κατὰ τοῦτον κοσμεῖται πρῶτον ἡ στεφάνη μόνον διὰ μικροσκοπικῶν

μεμονωμένων παραστάσεων ἢ μικρῶν συμπλεγμάτων καὶ ἡ μεταξὺ τῶν λαβῶν ζώνη μένει κενή. Ἔπειτα ἀντιθέτως καὶ ἀκόμη περαιτέρω δημιουργοῦνται διάφοροι ἄλλαι ὅσον ἀφορᾷ τὸν διάκοσμον παραλλαγαί. (Beazley Little - Master cups JHS 52 (1932) σ. 167 κ.ἐξ. FR III σ. 219 ἔ. Buschor).

203 εἰκ. 18, 12. Ὅστρακον μετὰ παραστάσεως πάνθηρος ἐπὶ τῆς στεφάνης καὶ ἄλλου ζώου, τοῦ ὁποῖου μόνον οἱ πόδες σφύζονται. Διάμ. $\pm 0,185$ μ., πηλὸς ἐρυθρὸς μετὰ λεπτοτάτων ψηγμάτων μαρμαρυγίου, χρώματα μέλαν, ἰώδες ἐπίθετον, λευκόν· ἐγγάρακτοι λεπτομέρειαι. Πρώϊμος 6^{ος} π. Χ. αἰὼν (πρβ. CV Br. Mus. III He πίν. 14,1).

204 εἰκ. 18, 7-8. Δύο ὅστρακα στεφάνης. Ἐπὶ τοῦ ἐτέρου παράστασις παλαιστοῦ (;) διὰ λευκοῦ, ἰώδους καὶ μέλανος γεγραμμένη. Ἐγγάρακτοι λεπτομέρειαι β' τέταρτον 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος. (Beazley JHS 52, σ. 168 LO).

205 εἰκ. 18, 10. Ἐπὶ τῆς στεφάνης χαρίεσσα μικροσκοπικὴ παράστασις ἵππου διὰ χρωμάτων μέλανος, ἰώδους καὶ λευκοῦ β' τέταρτον 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος (Beazley JHS 52, σ. LO).

206 εἰκ. 18, 17. Μέγα μέρος στεφάνης καὶ κυπέλλου κύλικος μετὰ παραστάσεως δύο ἀντωπῶν κωμασιῶν. Περιγράμμα μορφῆς γωνιῶδες κάπως καὶ ἐσχηματοποιημένον. Ἐπιγραφαὶ ἄνευ νοήματος. Διάμ. ἀγγ. $\pm 0,145$ μ. (Beazley Att. bl. fig. a sketch σ. 23 «Elbowsauts»).

207-210. Χεῖλη κυλίκων μετὰ καρδιοσχήμεων φύλλων κισσοῦ καὶ λωτοῦ. Τὸ 208 θὰ ἠδύνατο καὶ ἰωνικῆς προελεύσεως νὰ εἶναι (E. Kunze Ionische Kleinmeister Ath. Mitt. 1934 σ. 81 ἐξ.).

211. Μικρὸν χεῖλος ἐδαφόχρουν (πρβ. 204) μετ' ἐπιγραφῆς ἐγγαράκτου οἱ ἴσως [ΠΑΡΘΕΝ]ΟΙ.

212-213. Δύο ὅστρακα μικροσκοπικῶν κυλίκων. Ἐπὶ τοῦ χείλους τῆς δευτέρας ἴχνη περρωτῆς μορφῆς (σειρήνος). Ἐπὶ τῆς μεταξὺ τῶν λαβῶν ζώνης τοῦ πρώτου παράστασις ἀκατάληπτος.

Τύπος β'. Μετὰ μελαβαφοῦς περιταινιώματος (Bandschalen ἢ band-cups JHS 52, 187 κ. ἐξ.), κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ στεφάνη δὲν χωρίζεται ὀργανικῶς, ἀλλὰ καταλήγει βαθμιαίως εἰς τὸ κύπελλον καὶ καλύπτεται ἀντιθέτως πρὸς τὸν προηγούμενον διὰ πλατείας μελανῆς ταινίας. Κατὰ τὸν τύπον τοῦτον μόνον ἡ μεταξὺ τῶν λαβῶν ζώνη διακοσμεῖται καὶ κατὰ τὰ ἐξῆς θέματα:

I. Πτηνὰ - Ζῶα.

214 εἰκ. 19, 2. Διάμετρος ἀγγείου $\pm 0,20$ μ. Παράστασις ἐλάφου καὶ πάνθηρος, πρβ. Clara Rhodos III εἰκ. 14 σ. 30. IV, 93 εἰκ. 75. CV Br. Mus. III He πίν. 16, 9-10.

215 εἰκ. 19, 1. Παράστασις τράγου μετὰ λευκῶν ἐπιθέτων ποικιλμάτων συγκριτέα πρὸς τοῦ Τλήσωνος. Horpin B. F. 372. Ἐνυπόγραφον ὅστρακον τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου ἐκ τοῦ ἱεροῦ Καβάλας βλ. ΠΑΕ 1938 σ. 79 εἰκ. 5.

216 εἰκ. 19, 4. Κεφαλὴ κριοῦ καὶ ἄκρα ἐτέρου ζώου.

217 εἰκ. 19, 3. Ὅρνις καὶ κριός. Πρβ. Τλήσωνος Horpin B. F. 366, 391, JHS πίν. IX καὶ ἀριθ. 219.

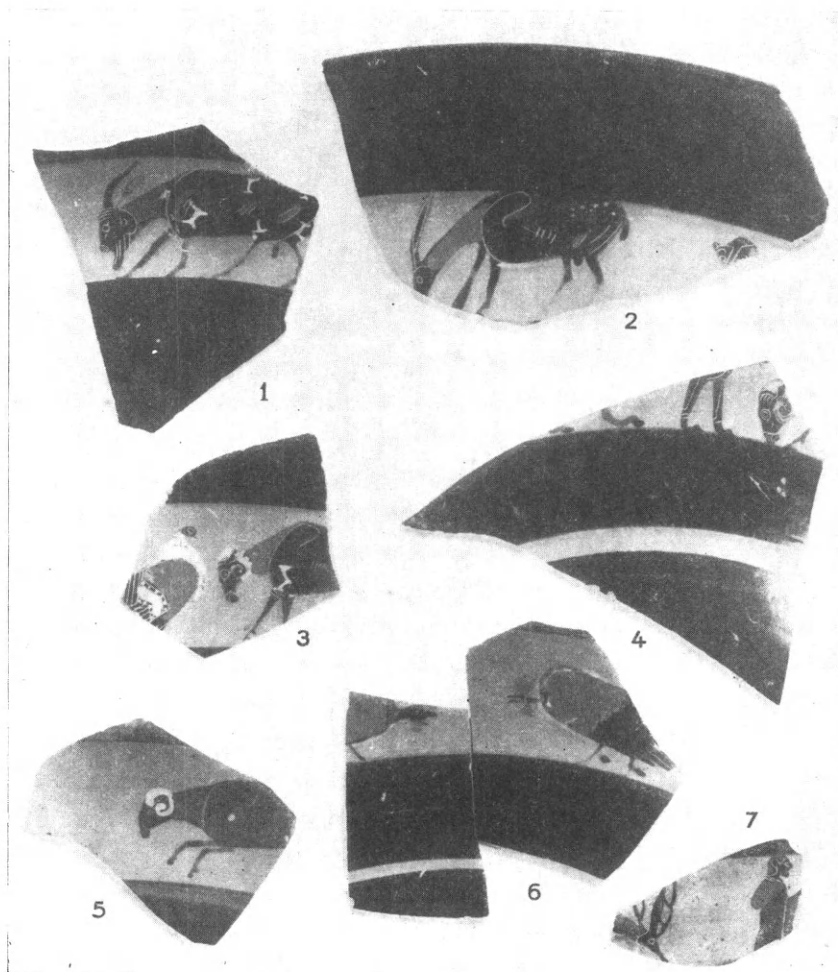
218 εἰκ. 19, 5. Παράστασις κριοῦ ἐπὶ τῆς μεταξὺ τῶν λαβῶν ζώνης διὰ χρώματος

καστανόχρου χρυσίζοντος. Τὰ κέρατα διὰ παχέος λευκοῦ ἐπιθέτου, ὁ λαιμὸς δι' ἰώδους, σύνολον ἐγγάρακτοι λεπτομέρειαι. Ἐσωτερικῶς στιλπνὸν ἐπίχρῖσμα καφέχρουν ἀνοικτόν.

219 εἰκ. 18, 11. Κριὸς πρβ. 217 καὶ Hoprin B. F. 398. CV Br. Mus. III He πίν.

220, 221, 222. Ὅρνιθες πρβ. CV Bibl. Nat. I πίν. 45, 6-8.

223 εἰκ. 19, 6. Ἀλεκτορομαχία. Πρβ. τεμάχιον Λούβρου παρὰ Ure JHS (1932)

Εἰκ. 19. Ὅστρακα ἀττικῶν μελανομόρφων κυλίκων.

(52) Droopscups σ. 63, 69 εἰκ. 6 ἀριθ. 79 καὶ πίν. II 21-25. 540-530 π. X.

224-231, διάφορα ζῶα.

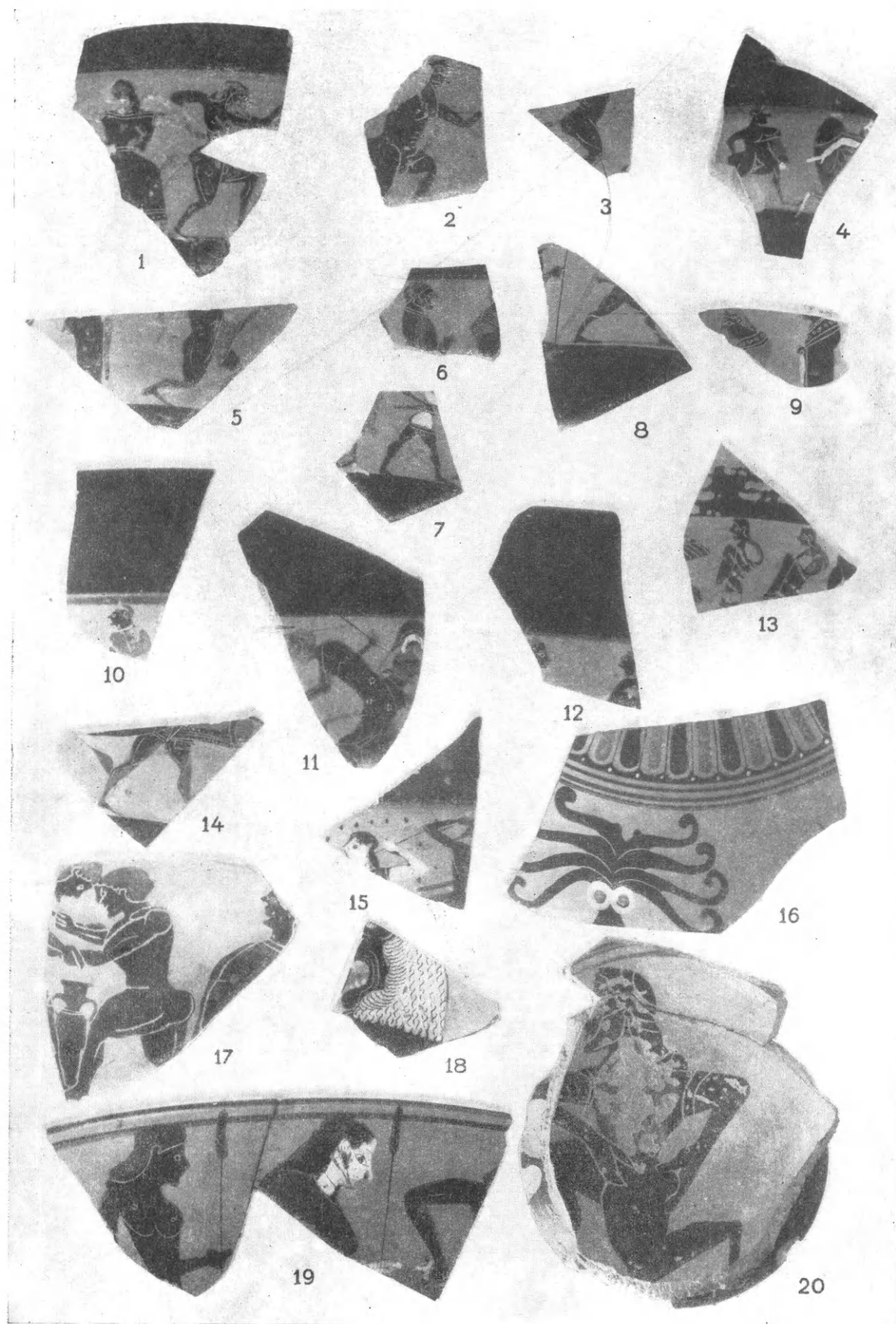
II. Μυθολογικά ζῶα.

232 Σειρήνες.

III. Μάχαι.

233 (;), 234 εἰκ. 20, 11. Ἐπὶ τοῦ ἱματίου τοῦ ἡνιόχου λευκοὶ ἀστερίσκοι, ἐπὶ τοῦ κράνους τοῦ πολεμιστοῦ λευκὸν καὶ ἰώδες ἐπίθετον χρῶμα.

235 εἰκ. 20, 15. Ἀθηνᾶ (;) καὶ πολεμιστῆς, στιγμαὶ πληρωτικά, μιμήσεις ἴσως ἐπιγραφῶν.

Εἰκ. 20. Ὅστρακα μελανομόρφων κυλίκων καὶ ἄλλων ἀγγείων (17, 19).

236 εἰκ. 20, 14. Κάτω ἄκρα πολεμιστῶν.

IV. Σατυρικά παραστάσεις.

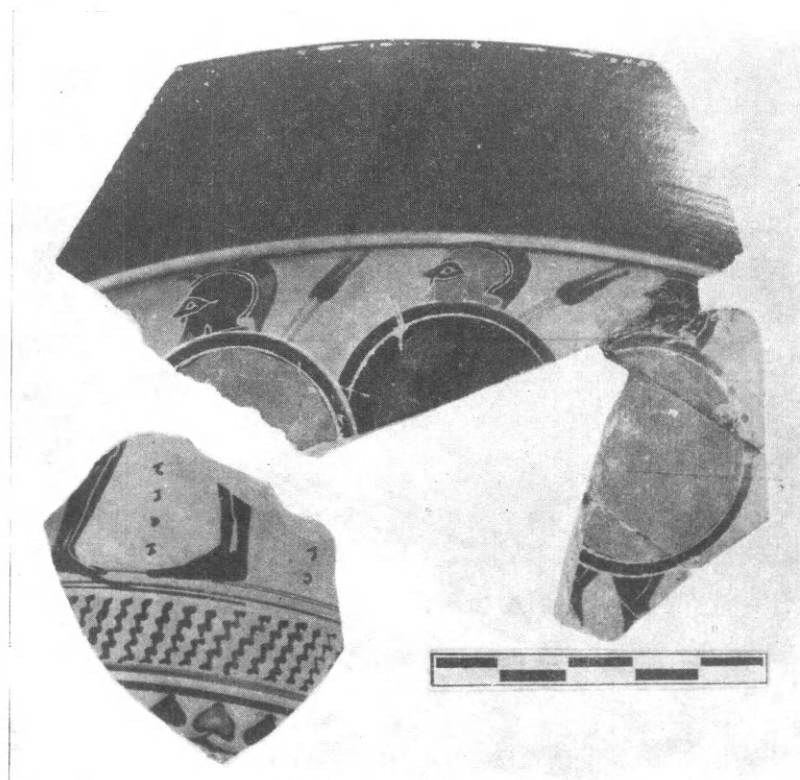
237-239 εἰκ. 20, 1-5. Πρβ. Beazley JHS 1932 (52) σ. 187-188 ΒΟ εἰκ. 20 εἰς σελ. 204 παρατεθειμένην κύλικα Ν. Ὑόρκης.

V. Διάφοροι σκηναὶ μικροσκοπικά.

240-252 εἰκ. 19, 7 καὶ εἰκ. 20, 6-10, 12, 13.

VI. Πολεμισταί.

253-257 εἰκ. 21, α. Τὸ 253 εἶναι μέγα μέρος κύλικος διάμ. $\pm 0,185$ μ. Ἐπὶ τῆς

Εἰκ. 21. Τὰ ὄστρακα ἀριθ. 253 καὶ 297.

ἀσπίδος τοῦ μεσαίου σφύζεται διὰ λευκῶν ἐπιθέτων χρωμάτων γραφὴν ὡς «ἐπίσημον» παράστασις πάνθηρος, ἐπὶ τῶν ἀντύγων τῶν ἄλλων ἀσπίδων ἰώδεις στιγμαί. Εἰς τὸ 257 πιθανὸν παράστασις πάνθηρος. Τὸ 256 ἴσως νὰ ἀνήκη καὶ εἰς κύλικα τύπου Σιάνων. Εἰς τὰ παρὰ τὰς ρίζας τῶν λαβῶν ἐκφυόμενα ἀνθέμια ἀνήκουν τὰ ὄστρακα 259-264 εἰς ὑπόλειμμα δὲ ἐπιγραφῆς τὸ 265.

266-268. Τρία ὄστρακα κυπέλλων κυλίκων μετ' ἀνθεμωτῶν κοσμημάτων. Τὸ διὰ φύλλων κισσοῦ κοσμούμενον εἶναι τὸ νεώτερον ἐκ τῶν τριῶν, τέλος τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος.

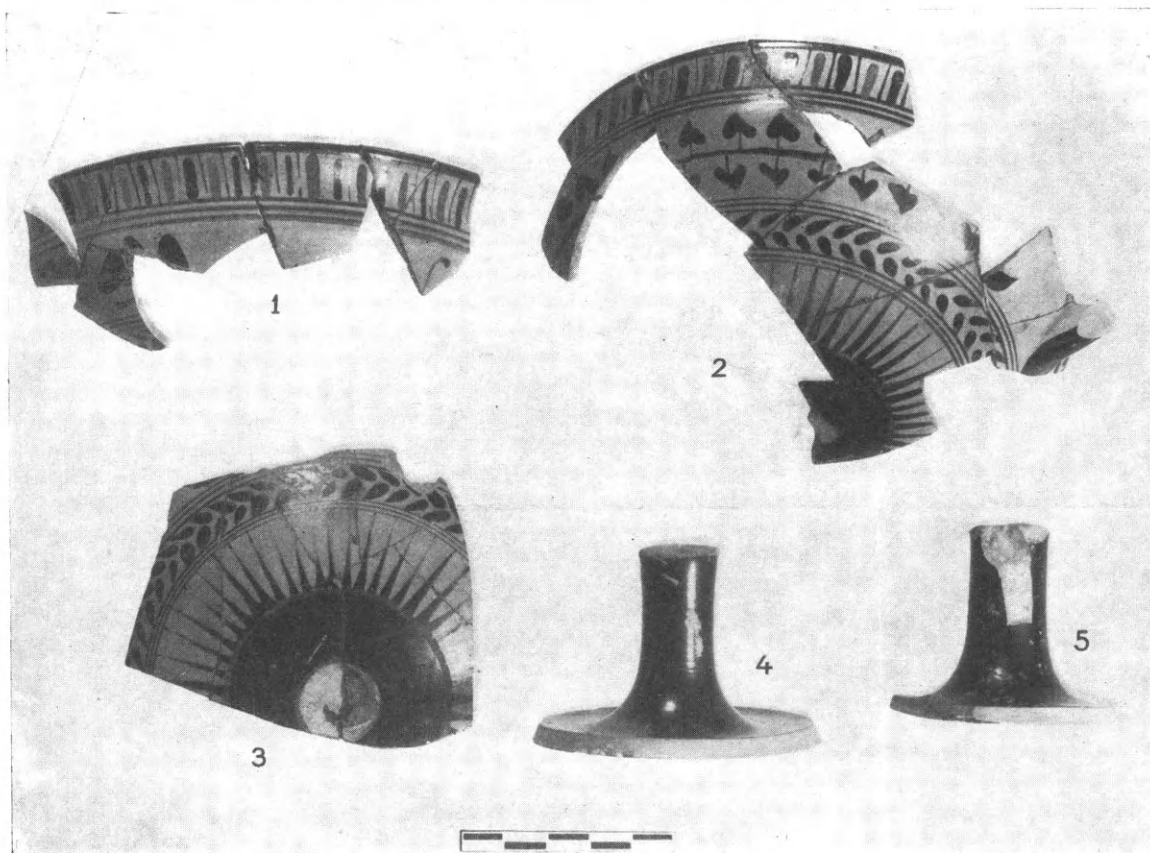
269. Χεῖλος κύλικος ἀμαυροῦ μέλανος βερνικίου, χονδρῶν τοιχωμάτων καὶ ὑπολείμματος ἀνερμηνεύτου παραστάσεως. Ἴσως πρόκειται περὶ ἀπομιμήσεως ἀττικῆς.

270 καὶ 271. Δύο ὄστρακα κυλίκων μικροσκοπικῶν μεθ' ἐνιαίων μελαμβαφῶν παραστάσεων πολεμιστῶν. Διαστ. τοῦ πρώτου $0,05 \times 0,05$ μ. Τέλος τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος.

272. Ὅστρακον βάσεως κύλικος, Ure JHS (52) 1932 σ. 59 εἰκ. 3 πίν. III 97 540-530 π. Χ. σ. 66 εἰκ. 8 ἀριθ. 109, 540 π. Χ.

III. Μικραὶ ἀττικάὶ κύλικες τύπου τοῦ «Kassel».

Εἰς χαριτωμένας μικρὰς καὶ λεπτοτάτης τεχνικῆς κύλικας ἀνήκουν πλεῖστα ὅσα ὅστρακα ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ συνανήκοντα ἀπετέλεσαν μεγάλα μέρη ἀγγείων. Δυστυχῶς δὲν κατωρθώθη νὰ ἀποτελεσθῇ ὁλόκληρον ἀγγεῖον. Εἶναι ὅμως τόσα πολλὰ τὰ ὅστρακα ὥστε εὐκόλως καὶ βασίμως νὰ δυνάμεθα νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὸν τύπον των

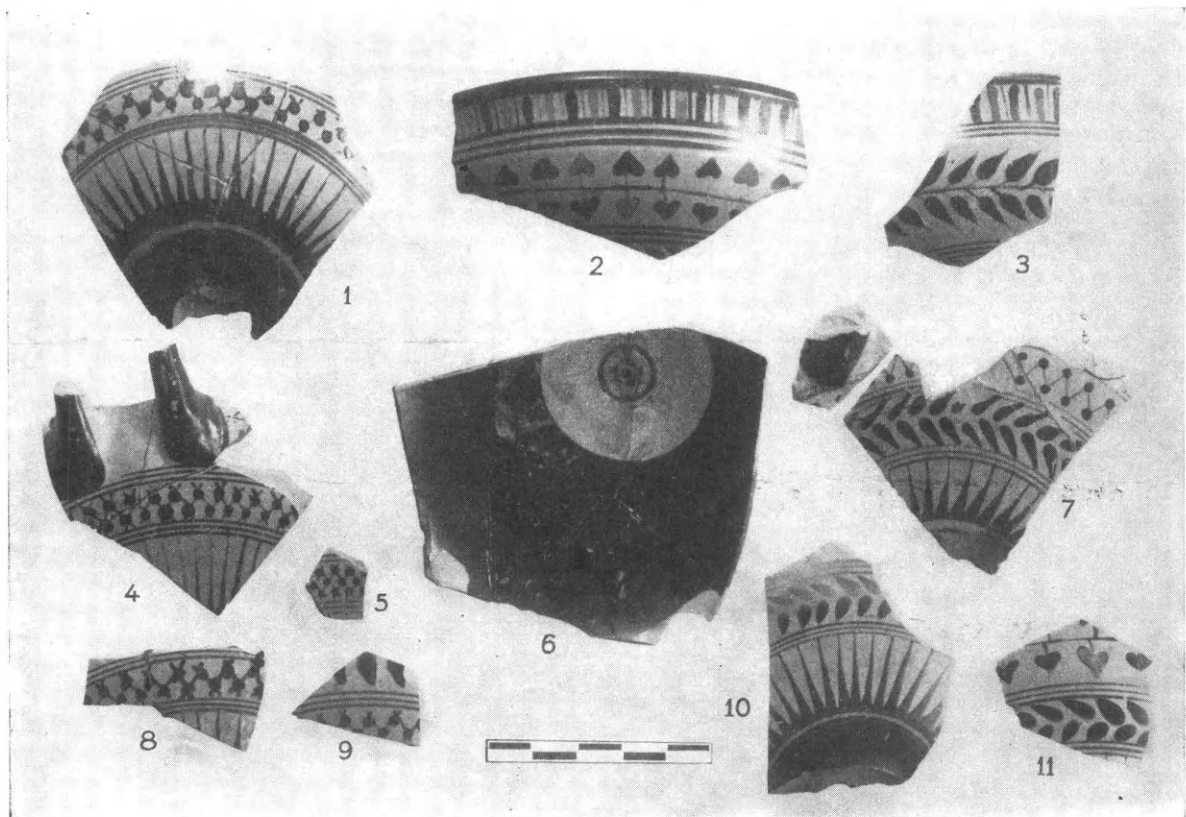

Εἰκ. 22. Ὅστρακα ἀττικῶν κυλίκων τύπου Kassel.

καὶ ἂν ἀκόμη ἔλειπον αἱ εἰς τὰς διαφόρους συλλογὰς διασωθεῖσαι ὅμοιαι ἀκέραιαι κύλικες. 273-287 εἰκ. 22-23. Πηλὸς ἐρυθρός, καθαρὸς, ἀττικός. Κάθετος κυματοειδῆς στεφάνη ὡς τῶν κυλίκων μετὰ περιταϊνιώματος (band-cups), ἐλαφρῶς βαθὺ κύπελλον, ποὺς ῥαδινός, συνολικὸν ὕψ.-0,750 μ. διάμ. 0,130 μ. Ὁ ἐξωτερικὸς διάκοσμος εἰς τὰ περισσότερα θραύσματα εἶναι ὁ ἐξῆς· περὶ τὴν στεφάνην τὸ ἐναλλάξ μελανόχρουν καὶ ἰώδες γλωσσωτὸν-ἰωνικὸν-κυμάτιον. Ὑπ' αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῆς μεταξὺ τῶν λαβῶν ζώνης πλατεῖα στεφάνη ἐκ καρδιοσχῆμων φύλλων κισσοῦ ἐναλλάξ ἰωδῶν καὶ μελανῶν. Ἐπακολουθεῖ στεφάνη ἐκ φύλλων μύρτου ἄνευ μίσχων κατευθυνομένων εἰς ἄλλας μὲν κύλικας πρὸς τὰ ἀριστερά, εἰς ἄλλας δὲ ἀντιθέτως καὶ εἶτα τὸ περὶ τὴν βάσιν ἀκτινωτὸν κόσμημα (εἰκ. 23 α, α).

Τὸ εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἀποφύσεως τῆς βάσεως ἐνιαῖον μελανὸν χρῶμα χωρίζεται ἀπὸ τοῦ ἀκτινωτοῦ δι' ἐξηρημένης ἐπιθέτου ἰώδους γραμμῆς. Διὰ τριπλῶν μελανῶν γραμμῶν χωρίζονται καὶ ὅλαι αἱ προαναφερθεῖσαι ζῶναι τοῦ φυτικοῦ διακόσμου.

Τοῦ περιγραφέντος ἀνωτέρω διακόσμου (εἰκ. 22, 2) τὴν στεφάνην τῶν καρδιοσχῆμων φύλλων τοῦ κισσοῦ καὶ τὰ ἄμισχα φύλλα τοῦ μύρτου ἀντικαθιστοῦν εἰς τινὰ ὄστρακα στεφάνη ἐκ φυσικωτάτων ἐμμίσχων φύλλων μύρτου καὶ καρποὶ ροιᾶς συνδεόμενοι χιαστί ὑπὸ γραμμῶν (εἰκ. 23, 3 καὶ 9. εἰκ. 23 α, β) ἢ συμπλεκόμενα φύλλα λωτοῦ καὶ περισσότερον ἐσχηματοποιημένοι καρποὶ ροιᾶς-στιγμαὶ (εἰκ. 23, 7. εἰκ. 23 α, γ) ἢ

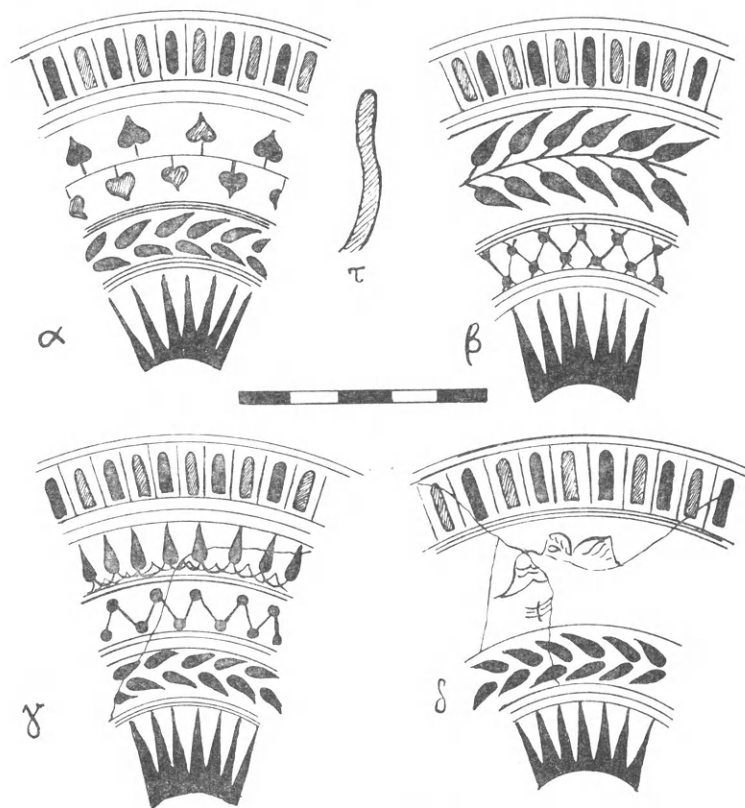

Εἰκ. 23. Ὅστρακα ἀττικῶν κυλίκων τύπου Kassel.

τέλος σειρὰ μεμονωμένων περωτῶν ἢ ἄλλων μικροσκοπικῶν μορφῶν μετ' ἐγχαράκτων λεπτομερειῶν (εἰκ. 22, 1. εἰκ. 23 α, δ). Ἐσωτερικῶς ὁλόκληρον τὸ ἀγγεῖον καλύπτεται ὑπὸ μελανοῦ ἐνιαίου χρώματος πλὴν κυκλικοῦ ἑδαφοχρώμου κέντρου εἰς τὸ βάθος τοῦ κυπέλλου, ἐφ' οὗ μελανὸς ἐγγεγραμμένος κύκλος εἰκ. 23, 6. Ὁ ἐσωτερικὸς σωλὴν τοῦ λεπτοτάτου ὡσαύτως ποδὸς τοῦ ἀγγείου καὶ ἡ κάτω ἑδρα του εἶναι ἑδαφόχρωμα.

Ἡ φανερά ἀττική τεχνικὴ τῶν ἀγγείων τούτων καὶ ὁ ἐκ πρώτης ὄψεως ὁμολογούμενος ὑπενθυμίζων Λακωνικὰ διακοσμητικὰ θέματα τῶν ἀγγείων τούτων διάκοσμος (Ure JHS 1932 (52) σ. 70) ὑπέβαλεν εἰς τοὺς πρώτους μελετητὰς ὁμοίων ἀγγείων καὶ πρῶτον εἰς τὸν Boehlau, Aus ionischen und italischen Nekrop. σ. 133-34 πίν. X. 2 νὰ δεχθῇ ὅτι πρόκειται περὶ ἔργων ἰωνικῶν μετ' ἐπιδράσεως λακωνικῆς, τὸν Droop

JHS (30) 1910 σ. 25 νὰ δεχθῇ ὅτι πρόκειται περὶ ἔργων ἀττικῶν μετ' ἐπιδράσεων λακωνικῶν. Τελευταίως οἱ Beazley-Payne JHS (49) 1929 σ. 270 πρβ. καὶ E. Homann-Wedeking *Archaische Vasenornamentik* σ. 69. ἐξ ἀφοριμῆς τοῦ ὀστράκου ἀριθ. 59 πίν. XVII 25 ἀποκλείουν τὴν λακωνικὴν ἐπίδρασιν καὶ χαρακτηρίζουν τὰς κύλικας ὡς ἀττικὰς, ἐκ τοῦ θραύσματος δὲ τοῦ Kassel (Boehlau ἔ. ἀ. πίν. X 2), συνέπτυξαν ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον καὶ ὁμάδα τῶν ἀγγείων αὐτῶν. Ὁ Beazley JHS (1932) 52 σ. 187 καὶ 191 ἐπανερχεται ἐπὶ τῆς ὁμάδος ταύτης αὐξάνων τὸν κατὰ τὸ 1929 JHS 49, 192 παρατεθέντα κατάλογον τῶν ἀγγείων τούτων. Εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ ἰδίου JHS (52) 1932 σ. 191

Εἰκ. 23 α. Τομὴ καὶ τέσσαρες παραλλαγὰὶ ἐξωτερικοῦ διακόσμου κύλικων τύπου «Kassel» ἐκ Καβάλας.

νέον κατάλογον προστίθενται ἐκτὸς τῶν πολλῶν ἐκ Καβάλας ὀστράκων καὶ δύο ἀντίτυπα ἀκέραια ἐκ τοῦ εὐρήματος Ἀναγυροῦντος, τὰ ὅποια ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Π. Οἰκονόμος ἐπέτρεψεν ἐνταῦθα νὰ ἀναφέρωμεν¹, ὀστράκον τῆς συλλογῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης, προσεχῶς δημοσιευθησόμενον ὑπὸ τῆς H. Kenner εἰς τὸ CV, καὶ πολλὰ ὀστράκα τοῦ Museo Topographico τῆς Φλωρεντίας.

Ἐν τέλει ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αἱ διαστάσεις τῶν ἀγγείων τούτων εἶναι περίπου αἱ αὐταὶ εἰς ὅλα τὰ ἀκέραια σφζόμενα ἀγγεῖα: ὕψ. 0,070-0,075 διάμ. 0,130-0,135 μ. Ἡ ἡλικία των δὲ τοποθετεῖται ὑφ' ὅλων τῶν μελετητῶν εἰς τὸ γ' τέταρτον τοῦ 6^{ου} π. X. αἰῶνος.

¹ Τὸν καθηγητὴν κ. Γ. Π. Οἰκονόμον καὶ ἐνταῦθα θερμῶς εὐχαριστῶ διὰ τὴν ἄδειαν του νὰ ἀναφέρω ἐνταῦθα τὰ ἀγγεῖα ταῦτα.

Γ' Διάφορα αγγεία. 288 **είκ.** 20, 19. "Οστρακον ἀνήκον πιθανὸν εἰς κύλικα μετὰ «κομβοφόρων» λαβῶν («Knopfhenskelschale») ἢ εἰς σκύφον διάμ. ἀγγ. $\pm 0,22$ μ. Ἐσωτερικῶς μέλαν καὶ περὶ τὰ χεῖλη ἐδαφόχρωμος ταινία. Ἐξωτερικῶς μελανὴ ταινία ἀμέσως μετὰ τὰ χεῖλη καὶ παράστασις μορφῶν ἐφήβου καὶ κόρης κρατούντων λόγχας καὶ ἐτέρου προπορευομένου κρατοῦντος σπάθην μόλις σφζομένην. Ἐπίθετα χρώματα ἰώδη καὶ λευκαὶ ἐγγάρακτοι λεπτομέρειαι. Ἡ ἐπικὴ αὕτη παράταξις ἐνθυμίζει τὸν κἀνθαρον τοῦ Βερολίνου Furtwängler 1737 JdI 1931 πίν. 4, τὸν ὁποῖον ὁ Langlotz Zeitbestimmung σ. 10 χρονολογεῖ μὲ τὸν δῖνον τοῦ Λυδοῦ πρβ. καὶ Beazley Payne JHS (49) 1929 σ. 272 ἀριθ. 60 πίν. XVI, 13 περὶ τὸ 540 π. Χ. καθὼς καὶ τὴν κύλικα Villa Giulia 3559 CV. Villa Giulia III πίν. 27, 4.28, ὅσον ἀφορᾷ τὴν παράστασιν τῶν ἐφήβων κυρίως.

289. "Οστρακον καθέτων τοιχωμάτων πιθανὸν καλυκοσχήμου ἀγγείου $0,055 \times 0,040$ μ. Ἐσωτερικῶς περὶ τὴν στεφάνην τρεῖς ἰώδεις ταινίαι ἐπὶ τοῦ μέλανος.

Ἐξωτερικῶς χεῖλη καὶ ταινία μελανή, παράστασις ἱππέως καὶ ἐπιγραφὰ ἄνευ νοήματος. Χρώματα ἰώδη καὶ λευκὰ ἐπίθετα, ἐγγάρακτοι λεπτομέρειαι.

290. "Οστρακον σκύφου(;) μετὰ παραστάσεως λέοντος ἐστραμμένου πρὸς τὰ δεξιὰ, ὅπου διασφύζεται μορφὴ τις διάστ. $0,03 \times 0,03$ μ.

291. "Οστρακον καθέτων χειλέων μετὰ γλωσσωτοῦ κοσμήματος ἀνήκοντα εἰς ἀταύτιστον ἀγγεῖον. Διάστ. $0,05 \times 0,03$ μ.

292. "Οστρακον ἀνήκον εἰς κύλικα ὀφθαλμοφόρον (Augenschale). Εἶναι τὸ μόνον ὄστρακον τοῦ εἶδους τούτου ἐν τῇ εὐρήματι.

293. "Οστρακον μετὰ παραστάσεως κύκνου, ἀνήκον εἰς ἀταύτιστον εἶδος ἀγγείου. Διάστ. $0,055 \times 0,035$ μ.

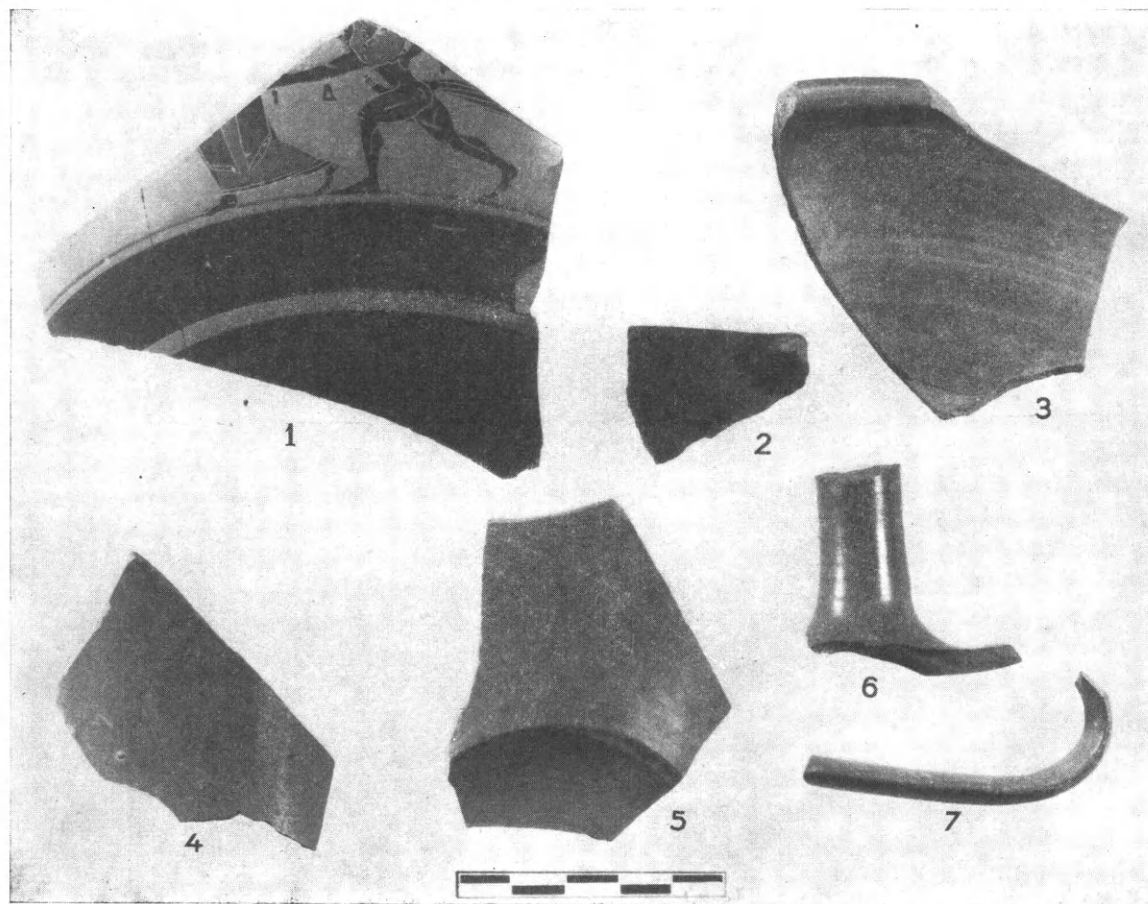
294. Βάσις ληκυθιδίου(;) μετὰ γλωσσωτοῦ κυματίου καὶ τῶν κάτω ἄκρων μορφῶν μελαμβαφῶν συμπαγοῦς περιγράμματος, ἄνευ ἐγγαράκτων λεπτομερειῶν, τέλος τοῦ 6^{ου} αἰῶνος.

295 **είκ.** 20, 17. "Οστρακον ἀνήκον εἰς ὄμον ληκυθιδίου(;) διάστ. $0,04 \times 0,04$ μ. Παράστασις ἐφήβων συμπλακέντων εἰς πάλην καὶ μεταξὺ αὐτῶν πρόκειται ἀμοφρεύς, τὸ ἄθλον προφανῶς τοῦ ἀγῶνος. Δεξιὰ εἰκονίζεται μορφὴ θεατοῦ. Κόμη ἰώδης, ἐγγάρακτοι λεπτομέρειαι ἐξαίρουσαι τὸ μυῶδες τῶν γυμνασμένων σωμάτων. Ἐσωτερικῶς μέλαν ἐνιαῖον καὶ ραβδώσεις τροχηλάτου. Περὶ τὸ 540 π. Χ.

296 **είκ.** 24, 1. Μέγα μέρος κύλικος ἐκ δύο συγκολληθέντων ὀστράκων. Διάστ. σφζ. $0,090 \times 0,05$ μ. Πηλὸς ἀττικός. Ἐσωτερικῶς παχύ, στιλπνόν, ἐρυθρὸν-κεραμόχρουν (brique) ἐπίχρισμα καταλαμβάνει ὁλόκληρον τὸ ὄστρακον. Ἐξωτερικῶς ἔχομεν τὸ αὐτὸ χρῶμα ἀντὶ τοῦ συνήθους ἀκτινωτοῦ κοσμήματος παρὰ τὴν βάσιν τοῦ ἀγγείου. Ἐπακολουθεῖ ταινία ἐδαφόχρωμος καὶ εἶτα πλατεῖα ζώνη ἐκ τοῦ αὐτοῦ κεραμόχρου ἐπιχρίσματος καὶ ἐπιτεθέντος ἀραιοῦ καστανοῦ. Τὸ τελευταῖον τοῦτο πιθανὸν νὰ ἦτο ἀρχικῶς μέλαν καὶ νὰ ὀφείλῃ τὴν ἀπόχρωσίν του ταύτην εἰς τὴν ὄπτησιν. Ἀνωθεν τῆς ζώνης ταύτης παράστασις Νύμφης(;) βαδίζούσης πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ σατύρου ἰθυφαλλικοῦ. Ὡς κύριον χρῶμα τῆς παραστάσεως ἔχομεν τὸ αὐτὸ κεραμόχρουν καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἰώδες ἐπίθετον καὶ λευκὸν-στιγμὰς εἰς τὰς παρυφὰς τῶν ἐνδυμάτων τῆς Νύμφης, γενεῖων τοῦ

σατύρου - καὶ ἐγχαράκτους τοῦ συνόλου λεπτομερείας. Ὑπολείμματα ἐπιγραφῆς διὰ τοῦ αὐτοῦ ἐπίχρισματος] ΙΔΑ[.

Σπανιώτατον, καθόσον γνωρίζομεν τοῦλάχιστον, εἶναι εἰς τὰ ἀττικὰ ἀγγεῖα τὸ ἀντικαταστήσαν τὸ σύνηθες μέλαν κεραμόχρουν τῆς παραστάσεως ταύτης ἐπίχρισμα. Ἡ Δ^{ῆς} Talcott φιλοφρόνως μοὶ ἐπέδειξε μικρὰ ὄστρακα ἀττικῆς μελανομόρφου κύλικος φερούσης ἐπίσης τοῦτο, προερχόμενα ἐκ τῆς παρὰ τὴν ὁδὸν Λένορμαν ἀνασκαφῆς τάφων.

Εἰκ. 24. Ἀττικὴ κύλιξ καὶ ἐρυθρὰ Buchero.

Διὰ τὸ χρῶμα ἀκριβῶς καὶ ὄχι τὸ εἶδος τοῦ ἀγγείου ἀπεχωρίσθη ἐκ τῆς ὁμάδος εἰς ἣν ἀνήκει ἀνωτέρω ἀριθ. 237.

297 εἰκ. 21, β. Ὅστρακον ἀνήκον πιθανῶς εἰς λαιμὸν ἀγγείου ἢ ἄλλο τι ἀντικείμενον. Πηλὸς φαιὸς διάστ. 0,05×0,05 μ. Ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς καφέχρουν παχὺ στιλπνὸν ἐπίχρισμα. Ἐπ' αὐτοῦ διὰ μέλανος παράστασις ἄκρων ποδῶν, κυματοειδῶν γραμμῶν καὶ φύλλων κισσοῦ ἐναλλάξ ἰωδῶν καὶ μελανῶν. Μεταξὺ τῶν ἄκρων ποδῶν ἐπιγραφαὶ γραπτὰ ἄνευ νοήματος, ἴσως ἡ πρώτη ἀναγνωστέα...ΝΠΑΝ,,. Ὁ πηλός, τὸ ἐπίχρισμα καὶ ἡ διακόσμησις κάπως διάφορα τῶν ἀττικῶν.

298-302. Ὅστρακα ἐσωτερικῶν ἐγκολπίων κυλίκων πιθανὸν τύπου Σιάνων. Περὶ τὸ γλωσσωτὸν κυμάτιον ταινίαι περικλείουσιν στιγμάς. Ὁ πηλὸς τῶν ὀστράκων τούτων

εἶναι ὡς ὁ τῶν ἀττικῶν, τὸ ἐπίχρῖσμα ὅμως ἀντὶ τοῦ γνωστοῦ μέλανος εἶναι μελίχρουν. Ἐξωτερικῶς ἐδαφόχρους ταινία.

303 **εἰκ. 20**, 16. Ὅστρακον κυπέλλου κύλικος ἀντιστρόφως εἰκονιζόμενον. Πηλὸς ὡς ὁ τῶν ἀττικῶν. Περὶ τὸν ἐλλείποντα πόδα γλωσσωτὸν κυμάτιον ἐναλλάξ ἰῶδες καὶ μέλαν. Ἐπίθετοι εἰς ἴσας ἀποστάσεις λευκαὶ στιγμαί. Ὀκτάπους ἐσχηματοποιημένος. Ἐπίθετα λευκὰ καὶ ἰώδη χρώματα σχηματίζουν τοὺς ὀφθαλμούς του. Ἐγγάρακτοι λεπτομέρειαι εἰς τὴν ρίζαν τῶν πλοκάμων του. Ἐσωτερικῶς μέλαν ἐνιαῖον καὶ λεπτὴ ἰώδης γραμμὴ. Ἡ τεχνικὴ τοῦ ὀστράκου οὐδόλως διαφέρει τῶν ἀττικῶν, ἡ λεπτολόγος ὅμως χάρις τοῦ ἴσως νὰ ὀφείλεται εἰς τινὰ νησιώτην-Ἴωνα τεχνίτην. Εἰς ἀττικὰς ἀγγειογραφίας μόνον ὡς ἐπίσημον ἀσπίδων ἀπαντᾷ ὁ ὀκτάπους (Graf Ἀκροπόλεως πίν. 55, 890. Castellani πίν. XCVI 1-2), εἰς νομίσματα τῆς Θορακικῆς πόλεως Δικαίας παρὰ τὰ Ἀβδηρα ἔχομεν ὀκτάποδα ἀνάγλυφον Svoronos L'Hellénisme prim. de la Macéd. πίν. XVII, 34. Διάστ. σφζ. 0,07×0,04 μ.

304 - 306. Βάσεις κυπέλλων κυλίκων μετὰ λεπτοτάτων παραλλήλων ταινιῶν ἀντὶ τοῦ ἀκτινωτοῦ συνήθους κοσμήματος. Τὸ 304 διάστ. 0,070×0,045 μ. φέρει ἐσωτερικῶς μέλαν ἐνιαῖον χρῶμα καὶ ἐξωτερικῶς ἄκρους πόδας μορφῶν καὶ ζῶν. Τὰ 305 καὶ 306 καίτοι δὲν συνεφάπτονται συνανήκουν. Τὸ β' διαστ. 0,065×0,040 μ. διατηρεῖ καὶ μέρος τοῦ ποδός του. Ἐσωτερικῶς κύκλος ἐδαφόχρους μετὰ λεπτοτέρων μελάνων ὁμοκέντρων ἐπ' αὐτοῦ. Ἐξωτερικῶς ἐπ' ἀμφοτέρων λεπταὶ μελαναὶ περιβάλλουσαι ταχυτέρας ὁμοχρώμους καὶ ἰώδεις ταινίας. Περὶ τὴν ρίζαν τοῦ ἐλλείποντος ποδός ἀνάγλυφος ἐδαφόχρους δακτύλιος (G. Richter - M. Milne Shapes and names of Ath. Vases σ. 16 - 18 **εἰκ. 159 - 162**).

Λ' ΕΡΥΘΡΑ BUCHERO. Μεταξὺ τῶν ἐκ τῶν πυρῶν ὀστράκων συγκαταλέγονται καὶ τινὰ μετὰ στιλπνῆς ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας ὀφειλομένης πρῶτον εἰς ἐπίχρῖσμα καὶ εἶτα εἰς στίλβωμα προφανῶς πηλὸς ἐρυθρός, φουσαλλιδωτός.

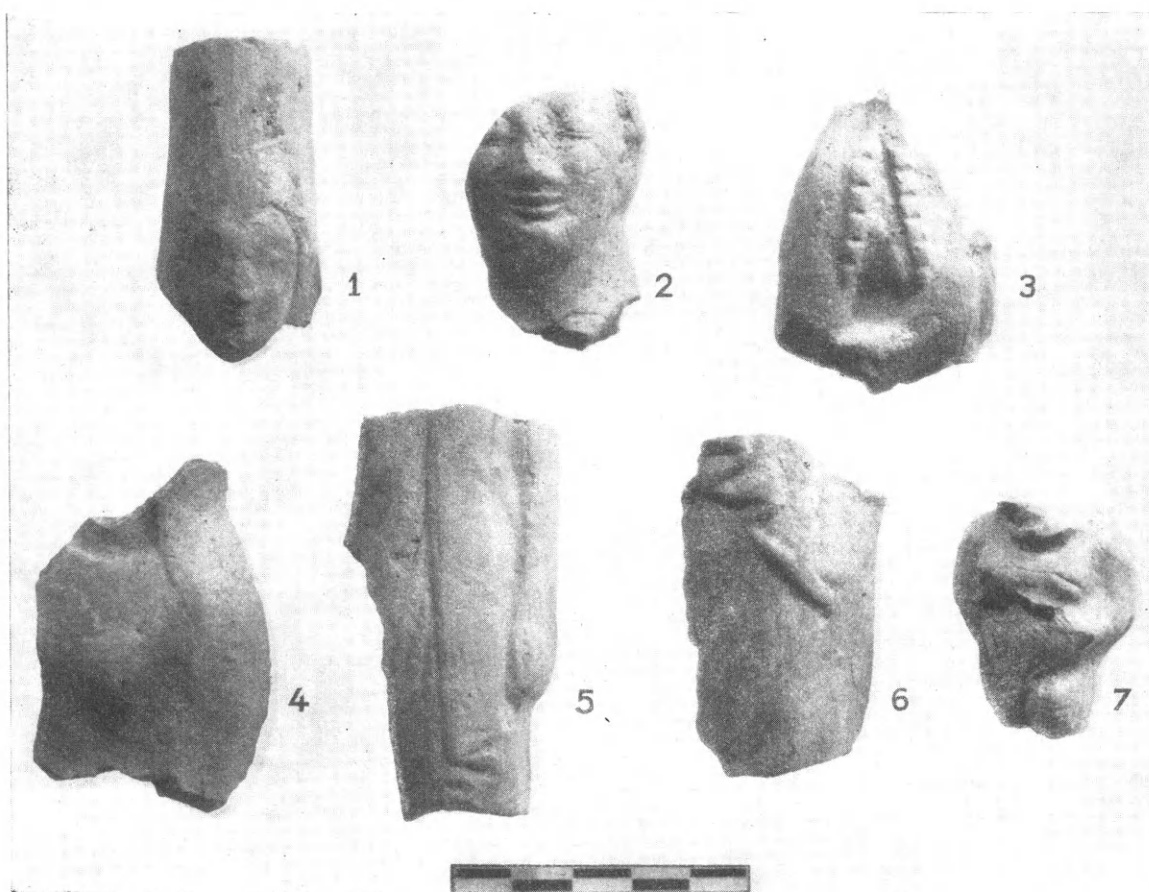
307, 309 **εἰκ. 24**, 2, 3, 5. Διάστ. σφζ. 0,065×0,070 μ. καὶ 0,050×0,070 μ. ἀνήκουν εἰς φιάλας μετ' ἐπιπέδου βάσεως, λοξῶς ἀνερχομένων πρὸς τὰ ἄνω τοιχωμάτων καὶ εἰσεχόντων καμπύλων χειλέων **εἰκ. 15α, γ**. Ἐπὶ τοῦ 308 σφίζεται καὶ μικρὰ ἀπόφυσις. Καὶ ὁ τύπος τῶν ἀγγείων τούτων ἀκόμη εἶναι εἰς πολὺ παλαιότερους χρόνους συνήθης, προϊστορικούς. Ὅμοια ἀγγεῖα μόνον ἐκ Μυτιλήνης γνωρίζομεν καὶ δὴ μικροσκοπικόν τι ὄστρακον (W. Lamb Antissa BSA 1931 - 32 (XXXII) πίν. 24, 19. τὰ συνήθη ἐκ Μυτιλήνης εἶναι μελανὰ buchero καὶ ἐρυθρὰ ἄδρα ὅμως ἐπιφανείας καὶ μετ' ἐγγαράκτου διακόσμου). Τὸ 310 ἀνήκει εἰς λαιμὸν πρόχου(;) διαστ. 0,050×0,60 μ. (**εἰκ. 24**, 4). Τὸ 311 εἰς πόδα κύλικος. ὕψος σφζ. 0,04 μ. **εἰκ. 24**, 6. Τὸ 312 **εἰκ. 24**, 7 εἰς λαβὴν πρόχου τύπου γνωστοῦ ἐκ μελάνων buchero Μυτιλήνης. Ὑψ. σφζ. 0,06 μ.

Μ' ΕΙΔΩΛΙΑ. 313 **εἰκ. 25**, 1. Κεφαλὴ γυναικεία φέρουσα ὑψηλὸν κυλινδρικὸν πόλον κεκαλυμμένον διὰ πέπλου, ὁ ὁποῖος κατήρχετο μέχρι τῶν μὴ σφζομένων ὤμων ὕψος σφζ. 0,050 μ. πηλὸς ἐρυθρός, πλήρης μικρῶν ψηγμάτων μαρμαρυγίου χρυσίζοντος. Ἰσως δὲν ἔφερε ποτὲ ἐπίχρῖσμα. Χαρακτηριστικὰ ὄχι ἔντονα. Ὁ τύπος γνωστός ὡς ἰωνικὸς ὑπενθυμίζει ἔργα τῆς ἰωνικῆς-γλυπτικῆς, καθήμενα ἢ ἰστάμενα. Ὁ Winter I σ. 43 **εἰκ. 5** = Müller Polos πίν. 158 παραθέτει πολλὰ παραδείγματα διὰ πόλον μετὰ πέπλου. Τὰ κατα-

τάσσει εἰς δύο ομάδας ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν (σ. 106, 12, 107, 3). πρβ. Expl. Délos XI σ. 161 εἰκ. 117 καὶ 118. Blinkenberg Lindos ἀρ. 2127. Clara Rhodos. III 125 εἰκ. 118 IV 397 εἰκ. 328. Olynthus IV σ. 8 πίν. 5, 20.

314. Τεμάχιον πόλου διατηροῦντος ἐρυθρὰν ταινίαν, ὕψος σφζ. 0,020 μ. πηλὸς ὡς ὁ προηγούμενος¹.

315 εἰκ. 25, 2. Μέγα μέρος κεφαλῆς κόρης διαγωνίως ἀποκεκρουμένης ἀπὸ τοῦ μετώπου καὶ τοῦ λαιμοῦ, ὕψος σφζ. 0,040 μ., πηλὸς ὁ αὐτὸς μετ' ἐσωτερικοῦ φαιόχρου πυρῆ-

Εἰκ. 25. Θραύσματα πηλίνων εἰδωλίων.

νος. Ἐσωτερικῶς φαίνεται ὅτι ἦτο κοῖλον τὸ εἰδώλιον. Ὀφθαλμοὶ ἀμυγδαλωτοί, εἰς τὰ χεῖλη τὸ γνωστὸν ἀρχαῖκόν μειδίαμα, μῆλα προτεταμένα, εἰς τὸ σφζόμενον ἀριστερὸν οὖς ἐνώπιον. Lindos πίν. 96 ἀριθ. 2119-27 σ. 514.

316 εἰκ. 25, 3. Τεμάχιον δεξιοῦ τμήματος στήθους κόρης, κρατούσης διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς πτηνόν. Οἱ ἀρχαῖκοι ἐσχηματοποιημένοι βόστρυχοι ἔπιπτον ἐπὶ τοῦ στήθους εἰς δύο ομάδας· ὕψος σφζ. 0,050 μ. Winter σ. 41 εἰκ. 1, 3, 4, 42, 1-3. Lindos πίν. 45 ἀρ. 2106. Ἀθηνῶν 5668, 5669, 6012.

317 εἰκ. 25, 4. Στήθους ἀριστερὸν τμήμα ὕψος σφζ. 0,60 μ. Ὑπὸ τὸ στήθος κηλὶς ἐρυθροῦ χρώματος.

1 Ὅπου δὲν ἀναφέρεται ὁ πηλὸς τῶν εἰδωλίων ἐξυπακούεται ὡς τοῦ 313.

318 εἰκ. 25, 5 Μέγα μέρος εἰδωλίου ἰσταμένης κόρης, φερούσης μακρὸν χιτῶνα μετὰ μακρῶν πτυχῶν, τύπου γνωστοῦ πολλῶν κορῶν τῆς μνημειώδους γλυπτικῆς. Ὑψος σφζ. 0,070 μ. Εἰς τὰς αὐλακώσεις τῶν πτυχῶν σφάζεται ἐρυθρὸν χρῶμα. Ἡ ἀριστερὰ χεὶρ καθειμένη ἐπὶ τῆς πλευρᾶς. Ὁ Winter σ. 42 παραθέτει περὶ τὰ 10 σχεδὸν τεμάχια διαφόρων μικρασιατικῶν καὶ ἰωνικῶν προελεύσεων σ. 105, 2 Δυτικὴ ὁμάς, πρβ. εἰς τὴν γλυπτικὴν Buschor Altsamische Standbilder 1923, πίν. 163, 164. Ὁ τύπος τοῦ ἐνδύματος συνήθης καὶ ὡς ἀνδρικός Buschor ἔ. ἀ. εἰκ. 160.

319 εἰκ. 25, 6. Τμήμα πτυχωτοῦ ἐνδύματος εἰδωλίου κόρης. Ὡραία διάσωσις πτυχῶν μετ' ἰχνῶν ἐρυθροῦ χρώματος ὕψος σφζ. 0,060 μ.

320. εἰκ. 25, 7. Μέρος εἰδωλίου γυναικὸς οὐχὶ καλῶς διατηρούμενον ἐλλείπουν ἡ κεφαλὴ καὶ οἱ ἄκροι πόδες. Ἐμφάνισις χονδρὰ καὶ κωμική. Ἐπιφάνεια ἀπολεπισμένη. Ὅπισθεν διατηρεῖται καλῶς ἡ ἐσχηματισμένη ἐπὶ τῶν νώτων τετράγωνος κόμη. Ἐμπρὸς διακρίνονται οἱ μαστοὶ καὶ αἱ διασταυρούμεναι πρὸ τοῦ στήθους χεῖρες, αἵτινες ἐκράτουν μόλις διασωθέντα μικρὸν μεταλλικὸν δακτύλιον. Ὑψ. σφζ. 0,040 μ. Winter σ. 213 ἀπὸ τὴν Σάμον Karikierte Figuren=Böhlau πίν. XIII 1 Figur eines Bösartigendaemons σ. 39. Lindos ἀριθ. 2314-15 πίν. 108 σ. 559 μετὰ σχετικῆς βιβλιογραφίας «τύπος ὀφειλόμενος εἰς δεισδαιμονίας καὶ προλήψεις τοῦ λαοῦ». Ἀθηνῶν 5256.

321. Μέγα μέρος μορφῆς γυναικὸς ἀνακεκλιμένης. Ἐπιφάνεια ἀδρῶς ἀνάγλυφος, ἄκρα χεὶρ ἐσχηματοποιημένη. Μῆκος σφζ. 0,120 μ. ἐπὶ βάσεως τετραπλεύρου. Κάτωθεν τῆς βάσεως ὅπῃ κυκλικὴ διατηρηθεῖσα διὰ τὴν ὀπτησιν. Winter 191, 2, 192, 3, διὰ τῆς ἐτέρας κρατεῖ ὅυτόν. Délos XV 160 εἰκ. 115. Clara Rhodos III 172 εἰκ. 136. Olynthus VII, πίν. 35, 278.

322. Βάσις εἰδωλίου καθημένης μορφῆς. Διασφύζονται μόλις οἱ πρόσθιοι ἄκροι πόδες. Ἐπὶ τῶν πλαγίων ἴχνη θρόνου. Ἐπὶ τῆς βάσεως ὅπῃ. Διαστ. σφζ. $0,040 \times 0,65$ μ. Lindos πίν. 103 ὑπάρχουν τριγωνικαὶ τομαί.

323. Πτηνὸν ἀκέφαλον καὶ ἀποκεκρουμένον τὰς πτέρυγας ἐπὶ τετραγώνου βάσεως διαστάσεων $0,050 \times 0,40 \times 0,005$ μ. μῆκος πτηνοῦ σφζ. 0,060 μ.

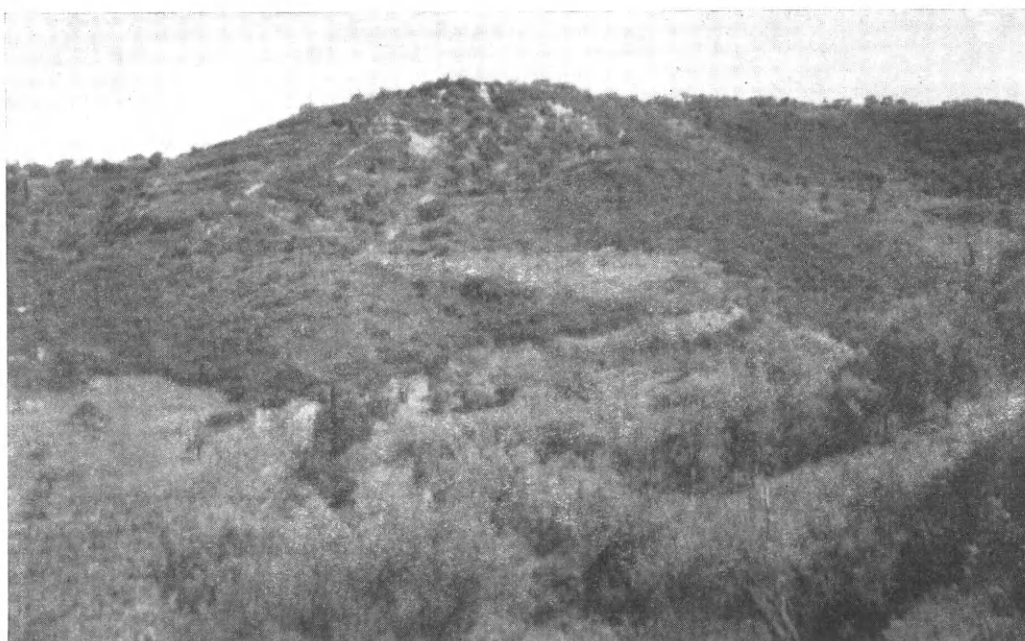
324. Μικροσκοπικὸν πτηνὸν ἀποσπασθὲν προφανῶς ἐξ εἰδωλίου ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ ὁποίου ἐκρατεῖτο. Περιστερὰ (;) πρβ. Lindos 579 καὶ ἐξῆς πίν. 113. Olynthus VII πίν. 43.

325. Προτομὴ βοῦς μῆκος σφζ. 0,050 μ.

326. Ἡμίτομον καρποῦ, μήλου πιθανόν. Pottier-Reinach Nécropole de Myrina 243. Lindos 579 πίν. 13, 588. Πίν. 114 ἀριθ. 2441-2446. Olynthus IV πίν. 34, 343-344.

327. Ἐκ τῶν πολλῶν ἐν ταῖς πυραῖς ἀνευρεθέντων ἀστραγάλων παρατηρήθη καὶ εἰς διάτρητος.

328. Ἐκ τῶν πυρῶν ὡσαύτως προέρχεται καὶ ὁστέϊνος ἀμφίστομος πέλεκυς διακεκοσμημένος δι' ἐγχαράκτων γραμμῶν καὶ διατρήτου αὐλοῦ, χρησιμοποιούμενός ποτε πιθανόν ὡς κεφαλὴ περόνης τινός, διαστ. $0,020 \times 0,015$ μ. Ὅμοιοι ἀκριβῶς εὐρέθησαν 93 ἐν ὄλφ ἐν Σπάρτῃ Artemis Orthia σ. 238 πίν. CLXIII 6, CLXVI 2, μετὰ ἀγγείων γεωμετρικῶν τοῦ 8^{ου} π. Χ. αἰῶνος-λακωνικῶν Δ', τοῦ τέλους τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος.

Ὁ λόφος Ἄνω Ἐγκλιανὸς ἐκ Νοτιανατολικῶν.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΠΥΛΟΥ

ΥΠΟ CARL W. BLEGEN ΚΑΙ Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗ

Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Δωριέων ἀπὸ ὅπου καὶ ἂν ἐξεκίνησαν ἀρχικῶς, ἐπροξένησεν ὅπου τὴν ἔφε-
ρεν ἡ πορεία της, μεγάλα χάσματα εἰς τὸ ἀρχαιο-
λογικὸν πανόραμα τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας
Ἑλλάδος, ὥς μία μεγάλη πυρκαϊὰ ἐμπίπτουσα εἰς
πυκνὸν δάσος. Πόλεις καὶ συνοικισμοί, αἱ ὁποῖαι
ἤκμαζον εἰς τὴν προηγηθεῖσαν Ἡρωϊκὴν ἐπο-
χὴν ἐγκατελείφθησαν τελείως ἢ ἐξέπεσαν εἰς
ἀσήμεντα χωρία. Πολλὰ ἐκ τῶν μεγαλειτέρων
καὶ διασημοτέρων πόλεων καταστραφεῖσαι ἐντε-
λῶς κατεκαλύφθησαν καὶ ἡ θέα τῶν τόπων, ὅπου
αὐταὶ ἴσταντο, ἠφανίσθη ἀπὸ τῆς ὄψεως τῶν
ἀνθρώπων. Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς
ἀρχαιότητος καὶ αὐτῆς τῆς Τροίας ἡ θέσις, παρ'
ὅλην τὴν μεγάλην φήμην τὴν ὁποίαν παρέδωκαν

Σημ. Τὸ παρὸν ἄρθρον ἐγράφη Ἀγγλιστὶ ὑπὸ τοῦ
κυρίου Blegen διὰ νὰ δημοσιευθῇ εἰς τὸ American
Journal of Archeology Vol. XLIII (1939), συγχρόνως
δὲ Ἑλληνιστὶ καὶ εἰς ἐν τῶν ἐπισήμων εἰδικῶν Ἑλλη-
νικῶν περιοδικῶν.

εἰς αὐτὴν ἡ Ὀμηρικὴ ποίησις καὶ οἱ Ἕλληνες συγ-
γραφεῖς, εἶχε λησμονηθῇ, καὶ μεγάλοι ἀκαδημαϊ-
καὶ συζητήσεις ἐγένοντο διὰ νὰ ταυτισθῇ. Τὴν
ιδίαν ἀκριβῶς τύχην εἶχε καὶ ἡ Πύλος, ἡ **ἡμα-
θόεσσα Πύλος**, ἡ ἔδρα τοῦ Νηλεΐδου βασιλέως
Νέστορος, ὅπου ἔγινεν ἡ λαμπρὰ φιλοξενία τοῦ
Τηλεμάχου κατὰ τὸ ταξίδιον, τοῦ ὁποίου ἔχομεν
ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ τὴν περίφημον περιγραφὴν.
Εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Στράβωνος ὁρατὰ λείψανα
τῆς πόλεως ἦσαν ἄγνωστα, καὶ οἱ σοφοὶ δὲν
ἦσαν σύμφωνοι ὥς πρὸς τὴν θέσιν, ὅπου ἔπρεπε
νὰ ζητηθῶσι ταῦτα, πολλοὶ δὲ ἐπίστευσαν ὅτι ἡ
κλασσικὴ Πύλος, κειμένη κάτωθεν τῆς ἀκροπό-
λεως τοῦ Κορυφασίου, ἦτο ἰδρυμένη ἐπὶ τῆς
θέσεως τῆς παλαιᾶς Πύλου, ἐνῶ ἄλλοι ἐρμη-
νεύοντες διαφόρως τοπογραφικὰς μαρτυρίας ἐξα-
γομένας ἐξ ὁμηρικῆς διηγήσεως, ἐπέμενον νὰ
πιστεύουν, ὅτι ἡ πρωτεύουσα τοῦ Νέστορος
ἔπρεπε νὰ εὕρισκετο ἀρκετὰ βορειότερον εἰς τὴν
περιοχὴν τῆς Τριφυλίας. Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα
δὲν εἶχε τεθῇ τότε ὑπὸ τὸν πρακτικὸν ἔλεγχον
τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης καὶ ἔμενεν οὕτω
διαρκὲς θέμα φιλολογικῆς συζητήσεως.

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ χωρὶς νὰ μελετηθῇ ποτὲ κατὰ βάθος τὸ ζήτημα, ἐθεωρεῖτο γενικῶς βεβαία ἡ ταύτισις τῆς Ὀμηρικῆς καὶ τῆς κλασσικῆς Πύλου, μέχρις οὗτο τὸ 1907 ὁ ἀείμνηστος Dörpfeld ἀνεκάλυψε πλησίον τοῦ χωρίου Κακοβάτου τῆς Τριφυλίας, παρὰ τὸ νοτιοδυτικὸν ὄριον τῆς ἐπαρχίας Ὀλυμπίας, ὁμάδα τριῶν μεγάλων θολωτῶν τάφων καὶ πλησίον τούτων ἐπὶ λόφου καταφανῇ σημεῖα κατοικήσεως εἰς προϊστορικοὺς χρόνους, ὡς καὶ λείψανα ἀπλοῦ ἀνακτόρου, κατὰ τὴν γνώμην του Μυκηναϊκῶν χρόνων, καὶ ἔσπευσε νὰ δημοσιεύσῃ τὰς γενομένας ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλύψεις ὑποστηρίζων συγχρόνως, ὅτι ἐκεῖ ἦτο ἡ Πύλος τοῦ Νέστορος. Ἡ περιοχὴ, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκονται τὰ εὐρεθέντα μνημεῖα εἶναι μεγάλη ἀμμόδης ἔκτασις δικαιολογοῦσα τὸ Ὀμηρικὸν ἐπίθετον, καὶ ὁ εὐτυχὴς ἀνασκαφεὺς ἀνέλαβε νὰ προσαρμόσῃ τὰς μαρτυρίας τοῦ Στράβωνος πρὸς τὰ τοπογραφικὰ δεδομένα. Ἐν τούτοις ἀπὸ διαφορῶν πλευρᾶς ἠκούσθησαν διαφωνίαι πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Dörpfeld καὶ ἡ ταύτισις τῆς θέσεως τοῦ Κακοβάτου πρὸς τὴν Ὀμηρικὴν Πύλον δὲν ἔγινε μέχρι σήμερον σοβαρῶς ἀποδεκτὴ ὑπὸ τῶν περισσοτέρων.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἐγίνοντο μικραὶ ἀρχαιολογικαὶ ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν Ἑλλάδα. Τὸ 1919 ὁ Κουρουνιώτης συνεχίζων ἐργασίαν ἐπιχειρηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Σκιᾶ ἀνέσκαψεν ἐξαιρετον θολωτὸν τάφον πλησίον τοῦ χωρίου Τραγιάνα ὅχι μακρὰν τῆς βορείας ἀκτῆς τῆς λιμνοθαλάσσης τοῦ Ὁσμάνανα, εἰς θέσιν ἀπέχουσαν μόνον 2 χιλιόμετρα ἀπὸ τῶν κλιτύων τοῦ Κορυφασίου. Μολονότι εἶχεν ἤδη εἰς προτέρους χρόνους συληθῇ ὁ τάφος, παρέσχεν ἐν τούτοις πολὺ ἐνδιαφέροντα εὐρήματα μεταξὺ τῶν ὁποίων τρεῖς χαρακτηριστικοὺς ἀμφορεῖς μὲ διακόσμησιν τοῦ λεγομένου **ἀνακτορικοῦ** ρυθμοῦ, ἀπολύτως ὁμοίους πρὸς τοὺς ἀνακαλυφθέντας ὑπὸ τοῦ Dörpfeld τοὺς ὁποίους ἐμελέτησε καὶ ἀνασυνεκρότησε μὲ μεγάλην ὑπομονὴν ὁ Kurt Müller. Ὀλίγα ἔτι βραδύτερον, τὸ 1925, ὁ Κουρουνιώτης ἀνεκάλυψε καὶ ἀνέσκαψεν ἄλλον θολωτὸν τάφον εἰς γειτονικὴν θέσιν τῆς ἰδίας περιοχῆς. Εὐρίσκεται ἐντὸς ἀμπελῶνος παρὰ τὴν θέσιν τοῦ λόφου τοῦ χωρίου, τὸ ὁποῖον ἔκαλεῖτο πρότερον Ὁσμάνανα, τῶρα δὲ μετωνομάσθη Κορυφάσιον, βορειανοατολικῶς τῆς λιμνο-

θαλάσσης. Ἦτο καὶ ὁ τάφος οὗτος σεσυλημένος, ὅπως καὶ ὁ τάφος τῆς Τραγιάνας, ἀλλ' ὅμως ἡ ἰδιόρρυθμος κατασκευὴ του καὶ μία ἀξιοσημείωτος ὁμὰς ἀγγείων εὐρεθεῖσα ἐντὸς τοῦ θόλου τὸν κατατάσσουν μεταξὺ τῶν μᾶλλον διακεκριμένων θολωτῶν τάφων, οἱ ὅποιοι εὐρέθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ὁ Κουρουνιώτης μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν τάφων τούτων ἐρευνῶν ἐν συνοδείᾳ τοῦ ἀξιολόγου ἐπιστάτου Χαράλ. Χριστοφιλοπούλου, ὅστις εἶχε παρατηρήσει εἰς διαφορῶν θέσεις φανερά σημεῖα ἀρχαίων κτιρίων, ἐβεβαίωσε τὴν ὑπαρξίν καὶ ἄλλων μυκηναϊκῶν θολωτῶν τάφων, τριῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἐφαίνοντο εὐδιάγνωστα μέρη τῆς οἰκοδομῆς τῆς εἰσόδου εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν θέσιν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐμαρτυροῦντο ἀσφαλῶς ἐξ ἄλλων φανερῶν σημεῖων. Οἱ τάφοι οὗτοι εἶναι ἐκτισμένοι εἰς διαφορῶν ἀποστάσεις ἀπ' ἀλλήλων εἰς ἔκτασιν χιλιομέτρων τινῶν πρὸς βορρᾶν τῆς λιμνοθαλάσσης εἰς καταλλήλους τοποθεσίας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον κατὰ μῆκος τῆς σημερινῆς ἀνηφορικῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία μὲ ἀρκετὰς στροφὰς ἀνέρχεται διὰ μέσου συνεχῶν λόφων πρὸς τὴν μεγαλειτέραν πολίχνην, ἡ ὁποία ἐλέγετο **Λιγούδισα**, μετεβαπτίσθη δὲ ἐσχάτως εἰς **Χώραν**.

Ἡ ὑπαρξὶς τῶν βασιλικῶν τάφων τῆς Μυκηναϊκῆς περιόδου — διότι τὰ θολωτὰ ταῦτα κτίσματα εἶναι ἀσφαλῶς τάφοι βασιλέων — εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν Μεσσηνίαν, εἰς τὴν χώραν τῆς κλασσικῆς Πύλου ἦτο χαρακτηριστικὴ ἔνδειξις, ἡ ὁποία δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ προκαλέσῃ ἰδιαιτέρως τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀρχαιολόγων, ἀφοῦ εἰς κανὲν ἄλλο μέρος τῆς Ἑλλάδος, ἐξαιρέσει τῶν Μυκηναίων, δὲν ὑπάρχουν τόσον πολλοὶ τοιοῦτοι τάφοι. Λοιπὸν ἡδύνατο νὰ συμπεράνῃ κανεὶς μὲ ἀπόλυτον ἀσφάλειαν, ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην βορείως τοῦ κόλπου τῆς Πύλου θὰ εὐρίσκετο μυκηναϊκὴ πόλις, τῆς ὁποίας ἡ σημασία δὲν θὰ περιορίζετο μόνον εἰς τὴν χώραν ταύτην. Ἀλλ' ἡ ἀκριβὴς θέσις τῆς ἦτο ἀδύνατον νὰ ὁρισθῇ χωρὶς νὰ γίνῃ εἰδικὴ ἐρευνα καὶ ἀνασκαφή.

Τὸ Κορυφάσιον, ἡ ὑψηλὴ ἀπότομος ἀκρόπολις τῆς κλασσικῆς Πύλου ἦτο βεβαίως δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ πιθανὴ θέσις, ἐν τούτοις ἀποκλείεται τοῦτο, ἀφοῦ εἰς τὰ σχετικὰ πρὸς αὐτὸ δημοσιεύματα εὗρεσις μυκηναϊκῶν δοτράκων ἀναφέρεται μέχρι τοῦδε, ὅτι ἔγινε μόνον ἐντὸς τοῦ

μεγάλου σπηλαίου, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς τὴν βορείαν ἀπόκρημνον πλευράν του· λοιπὸν ἡ Μυκηναϊκὴ ἀκρόπολις θὰ ἔκειτο ἐπὶ ἐνὸς ἐκ τῶν πολλῶν λόφων, οἱ ὁποῖοι ὑψώνονται βαθμηδὸν κατὰ συνέχειαν πρὸς τὸ ὄρος Αἰγάλεων.

Ὁ Κουρουνιώτης ἐν γνώσει τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἐπιχειρήματος, τὸ ὁποῖον ἤρχισε καὶ ἐπιθυμῶν νὰ συνεχισθῇ τὸ ἔργον, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἀνεμένετο εὐλόγως πλουσία ἀπόδοσις, ἐζήτησε φιλικῶς τὴν συνεργασίαν τοῦ Μπλέγκεν ὅστις, ὥς ἦτο ἐπόμενον, ἐδέχθη μὲ πολλὴν εὐχαρίστησιν νὰ μετάσχη εἰς τὴν τιμὴν νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπιλυσιν τόσον ἐνδιαφέροντος προβλήματος. Ἀντικείμενον τῆς κοινῆς ἐπιχειρήσεως θὰ εἶναι ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐξερεύνησις ὁλοκλήρου τῆς Πυλιακῆς χώρας. Ἡλπίζομεν, ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀρχίσωμεν τὴν ἐργασίαν τὸ 1929, ἀλλὰ διὰ λόγους ἀνεξαρήτους τῆς θελήσεώς μας δὲν ἦτο δυνατόν τότε νὰ γίνῃ τοῦτο.

Ἐκτοτε παρήλθε μία δεκαετία καὶ ἀφοῦ τὸ 1938 συνεπληρώθη ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Τροίας, τὴν ὁποίαν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Μπλέγκεν διενήργει ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἀποστολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cincinnati, ἐθεωρήθη ὅτι ἦλθεν ἐπὶ τέλος ἡ κατάλληλος στιγμή νὰ στραφῶμεν πρὸς τὴν Πύλον. Τὴν ἐπιχείρησιν κατέστησε δυνατόν ἡ προσφερθεῖσα πολὺ μεγαλοφρόνως οἰκονομικὴ ὑποστήριξις τοῦ καθηγητοῦ καὶ τῆς κυρίας Semple, ἐκτελεῖται δὲ αὕτη ἐν ὀνόματι τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας ἀντιπροσωπευομένης ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτη καὶ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cincinnati ἀντιπροσωπευομένου ὑπὸ τοῦ Μπλέγκεν. Τὸ πρακτικὸν μέρος τῆς διενύσεως τῆς ἀνασκαφῆς ἔχει ὁ Μπλέγκεν ὡς νεώτερος, ἀλλ' ἀμφοτέρω οἱ συνεργάται μετέχουν τῆς εὐθύνης τῶν γινομένων ἐργασιῶν.

Ἡ πρώτη ἐναρκτήριος, ἀνασκαφὴ διήρκεσεν ἀπὸ τῆς 25 Μαρτίου μέχρι τῆς 11 Μαΐου 1939. Εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου μετείχον τακτικῶς μετὰ τοῦ κυρ. Μπλέγκεν, οἱ κύριοι B. H. Hill καὶ W. A. Me Donald, καὶ δι' ὀλίγον χρόνον ἐβοήθησαν καὶ αἱ κυρίαι Μπλέγκεν καὶ Hill. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν δὲν ὑπερέβη τοὺς 22, τὴν ἐπιστάσιαν τούτων εἶχεν ὁ ἐκ τοῦ Ὁσμάναγα Χαράλαμπος Χριστοφιλόπουλος, ὅστις, ὡς ἐλέχθη, εἶχε μετὰ ζήλου προϋπηρετήσῃ μετὰ τοῦ Κουρουνιώτη εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1925 καὶ εἶχε συντελέσῃ εἰς τὴν ὑπόδειξιν πολλῶν ἀρχαιο-

λογικῶν τοποθεσιῶν. Διὰ μεγάλην ὑποστήριξιν καὶ ἄλλας περιποιήσεις, αἱ ὁποῖαι μᾶς παρεσχέθησαν, ἐκφράζομεν τὰς εὐχαριστίας μας εἰς τὴν Δ^α Lucy Talcot καὶ τὰ ἄλλα μέλη τῆς ἀποστολῆς τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς καὶ εἰς τὸν Διευθυντὴν καὶ τοὺς ἀξιωματούχους τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν.

Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν εἶχομεν περιέλθῃ πεζοὶ ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Χαράλ. Χριστοφιλοπούλου, ὅστις κατόπιν τῆς συνεργασίας του μετὰ τοῦ Κουρουνιώτη τὸ 1925 εἶχεν ἀποκτήσῃ ἀρκετὰς γνώσεις περὶ τῶν πραγμάτων τὰ ὁποῖα ἐζήτην οἱ ἀρχαιολόγοι, ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν τῆς Πύλου, καὶ ἐξηκριβώσαμεν ἐπὶ τῆς λοφώδους ἐκτάσεως πρὸς βορρᾶν τοῦ κόλπου τῆς Πύλου ἰδίως διὰ τῆς ὑπάρξεως τεμαχείων ἀγγείων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, τὰς θέσεις ἔξ τοῦλάχιστον θολωτῶν τάφων καὶ Μυκηναϊκῶν οἰκισμῶν. Εἰς τὴν θέσιν *Βίγλα* παρὰ τὴν ἀνηφορικὴν ὁδόν, 2 χιλιόμετρα περίπου μακρὰν τῆς σημερινῆς Πύλου, διακρίνεται χῶρος κατεσπαρμένος διὰ μυκηναϊκῶν ὀστράκων· ἐπίσης δὲ καὶ εἰς τὴν θέσιν *Μπεϋλέρ-μπεϋ*, παρὰ τὸν νοτιοδυτικῶς τοῦ χωρίου Κορυφασίου χεῖμαρρον, ὡς καὶ εἰς τὴν θέσιν *Πόρτες*, μικρὸν χαμηλὸν λόφον, τὸν ὁποῖον τέμνει ἡ ὁδὸς ὀλίγον πρὶν φθάσῃ εἰς τὸ Κορυφάσιον. Ἄλλ' ἡ μεγαλειτέρα καὶ μᾶλλον ἐπιβλητικὴ τοποθεσία μὲ σημεῖα Μυκηναϊκῆς οἰκίσεως εὐρίσκεται ἀρκετὰ μακρότερον πρὸς βορρᾶν, εἰς τὴν θέσιν *Ἄνω Ἑγκλιανός*. Εἶναι ἐπίμηκες ὕψωμα ἔχον ἐπίπεδον κορυφὴν ἐπὶ ἀναπεπταμένης θέσεως παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς σημερινῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ εἰς ἀστάσιν περίπου 4 χιλιομέτρων ἀπὸ τοῦ Κορυφασίου καὶ ἔξ ἴσου περίπου μακρὰν ἀπὸ τῆς Χώρας. Καὶ οἱ δύο ἐπεσκέφθημεν ὁμοῦ τὸν τόπον τὸ 1938, ἀλλὰ καὶ πρότερον ἤδη καὶ ὁ Κουρουνιώτης εἶχεν ἐξετάσει τὸ μέρος καὶ ὁ Μπλέγκεν εἶχε συλλέξει ἐκεῖθεν τὸ 1929 μυκηναϊκὰ ὄστρακα. Ἀνῆκον ταῦτα εἰς κατηγορίαν ἀκοσμήτων ἀγγείων τῶν τελευταίων μυκηναϊκῶν χρόνων, καὶ ἦσαν ἐν ἀφθονίᾳ σκορπισμένα εἰς ὅλας τὰς πλευρὰς τοῦ λόφου. Εἰς ἐν σημεῖον πλησίον τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τοῦ ὑψηλέδου ἀσβεστοποιημένου σχεδὸν ἄμορφος ὄγκος κτίσματος ἐξεῖχεν ἐκτὸς τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Τοῦτο ἐφαίνετο ὅτι εἶναι μᾶλλον συγκεκριμένη μαρτυρία, καὶ ἐκ πρώτης μὲν ὄψεως ἐδύνατό τις νὰ

υποθέσει, ὅτι ἦτο λείψανον ρωμαϊκοῦ ἢ μεσαιωνικοῦ κτιρίου, ἀλλ' ὁμοίαζε συγχρόνως πρὸς τὰ λείψανα τῶν τοίχων ταῦ ἀνακτόρου τῶν Μυκηνῶν, τὰ ὁποῖα διὰ τῆς μεγάλης πυρκαϊᾶς συγχωνευθέντα φαίνονται ὡς ἄσβεστος. Πρὸς νότον ἐκτείνονται οἱ λόφοι, χαμηλώνοντες βαθμηδόν, εἰς διάστημα 5 περίπου χιλιομέτρων, πρὸς τὴν στενὴν ἐπίπεδον ἀμμώδη ἔκτασιν πού περιορίζει τὴν λιμνοθάλασσαν τοῦ Ὀσμάναγα. Μεγαλοπρεπὲς πανόραμα ἀπλώνεται κατ' αὐτὴν τὴν διεύθυνσιν περὶ τὸν κόλπον τῆς Πύλου, μεταξὺ τῆς Σφακτηρίας πρὸς δυσμὰς καὶ τῶν ὀρέων τῆς Στερεᾶς πρὸς τὸ ἀντίστοιχον μέρος.

Πρὸς δυσμὰς παραλλήλως πρὸς πολὺ βαθεῖαν καὶ πλατεῖαν κοίτην χειμάρρου ἐκτείνεται μικρὸν ὕψωμα ἀποφράττον τὴν θάλασσαν, καὶ καταλὴγον πρὸς νότον εἰς σειρὰν χαμηλοτέρων λόφων, τῶν ὁποίων τελευταῖος καὶ ὑψηλότερος εἶναι τὸ ἀπὸτομον βουνὸν τοῦ ἀρχαίου Κορυφασίου.

Πρὸς ἀνατολὰς ὑπεράνω σειρᾶς ὁμοίων ὕψωμάτων, τὰ ὁποῖα χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων διὰ τῶν βαθέως διαβρωθεῖσιν κοιτῶν τῶν ῥυάκων, οἱ ὁποῖοι φέρουν τὸ ὕδωρ πρὸς τὴν λιμνοθάλασσαν τοῦ Ὀσμάναγα, ἡ θέα ἐκτείνεται μακρὰν πρὸς τὸ ὄρος **Δυκόδημο**. Καὶ τέλος πρὸς βορρᾶν πέραν μακρᾶς σειρᾶς τραχέων ὑψηλῶν καὶ ἐξεχόντων λόφων παρουσιάζεται τὸ ὄρος Αἰγάλεων, τὸ ὁποῖον προχωρεῖ κατόπιν πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ κατὰ τὴν Κυπαρισσίαν. Ἐν συνόλῳ δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιθυμήσῃ κανεὶς ὥραιότεραν καὶ καταλληλοτέραν τοποθεσίαν διὰ Μυκηναϊκὴν ἀκρόπολιν, διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον ἀπεφασίσαμεν νὰ ἐπιχειρήσωμεν τὴν πρώτην δοκιμαστικὴν σκαφὴν μας ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Ἄνω Ἐγκλιανοῦ. Ἡ ἐπίπεδος κορυφὴ τοῦ Ἄνω Ἐγκλιανοῦ, μήκους 165 μ. ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς κλίνει ἀποτόμως πρὸς βορρᾶν, νότον καὶ δυσμὰς καὶ ἔχει μόνον πρὸς ἀνατολὰς ὀμαλωτέραν ὁπωσδήποτε τὴν κατωφέρειαν καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν πλευρὰν μία ἀνηφορικὴ πλατεῖα φερομένη ἀπὸ βορρᾶ φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευε πρὸς ἀνάβασιν εἰς τὸν λόφον. Ὁλόκληρος ὁ λόφος κατέχεται τῶρα ὑπὸ ἀξιολόγου ἔλαιωνος, τοῦ ὁποίου αἱ ἔλαιαι κατὰ τὸν ἰδιοκτήτην εἶναι ἐξαιρετικῶς παραγωγικαί. Ἐπὶ τοῦ λόφου ἐσκάφησαν ἑπτὰ τάφροι πλατ. 2 μ. καὶ μήκους μεταξὺ 30-70 μ. πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως ἐρευνήσωμεν προχείρως τὴν καλύπτουσαν τὰ διάφορα μέρη τοῦ

λόφου ἐπὶχῶσιν, ἀποφεύγοντες κατὰ τὸ δυνατόν τὴν καταστροφὴν τῶν ἔλαιων. Ἡ ἐπίβλεψις τῆς ἀνασκαφῆς ἀνετέθη εἰς τὸν κ. Mc Donald, ὅστις ἐκράτησε λεπτομερεῖς σημειώσεις περὶ τῆς ἐργασίας. Οὕτω ἐβεβαιώθη, ὅτι ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ ἡμίσεος τοῦ λόφου ὑπῆρχον τὰ ἐρείπια ἐκτεταμένου Μυκηναϊκοῦ οἰκοδομήματος καταστραφέντος διὰ μεγάλης πυρκαϊᾶς, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ λόφου ἦτο κατὰ τὰ φαινόμενα ἀπηλλαγμένον κτιρίων μόνον δὲ κατὰ τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον ἐδείκνυνεν ὀλίγα μᾶλλον ἀσήμαντα κτίσματα.

Μολονότι δὲν ἐξηκριβώθησαν ἀκόμη αἱ λεπτομέρειαι τοῦ σχεδίου, δὲν δύναται εὐλόγως νὰ ἀμφισβητηθῇ, ὅτι τὸ μέγα οἰκοδόμημα ἦτο ἀνάκτορον, ἀνάλογον ὡς πρὸς τὰς διαστάσεις καὶ τὸν χαρακτῆρα πρὸς τὰ ἀνάκτορα τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Τίρυνθος. Τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ κτιρίου ἀποτελοῦν παχεῖς συμπαγεῖς τοῖχοι ἔχοντες τὴν πρόσοψιν ἐκτισμένην δι' ἐπιμελῶς εἰργασμένων μεγάλων πωρολίθων, ἐσωτερικῶς δὲ φαίνεται, ὅτι τοῦτο ἦτο διεργυθμισμένον εἰς συμπλέγματα δωμάτων καὶ διαδρόμων, τὰ ὁποῖα εἶχον ὅλα στερεὰ δάπεδα ἀποτελούμενα ἐκ τσιμεντοειδοῦς, ὕδατοστεγοῦς ἐπιστρώσεως. Οἱ τοῖχοι τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐκτισμένοι κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ μικρῶν λίθων, ἐκαλύπτοντο διὰ κονιάματος, τὸ ὁποῖον τουλάχιστον εἰς τινὰς χώρους ἐκοσμεῖτο ὑπὸ τοιχογραφιῶν. Τὸ ἀνάκτορον εἶναι προσανατολισμένον ἐκ τῶν νοτιοδυτικῶν πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ, μερικὰ δὲ ἐκ τῶν κυριωτέρων διαμερισμάτων εἶχον τὴν πρόσοψιν τῶν πρὸς νότον πρὸς τὸ μεγαλοπρεπὲς πανόραμα τοῦ Κορυφασίου, τῆς Σφακτηρίας καὶ τοῦ κόλπου τῆς Πύλου. Ἐκ τῆς εὐρέσεως εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς θέσιν μιᾶς στρογγύλης, λιθίνης βάσεως κίονος ἠδύνατό τις ὁπωσδήποτε νὰ ὑπθέσῃ, ὅτι στοὰ διηνοίγετο ἀκόμη πρὸς ταύτην, τὴν διεύθυνσιν καὶ πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι τὰ ὄρια τοῦ οἰκοδομήματος δὲν ἐβεβαιώθησαν ἀκόμη ὀριστικῶς. Ὅπισθεν τῆς ὑποτιθεμένης στοᾶς ταύτης δύο ὀγκώδεις τετραγωνικοὶ λίθοι, ἀπέχοντες περὶ τὰ 8 μέτρα, δύναται νὰ εἶναι αἱ βάσεις παραστάδων, αἱ ὁποῖαι ἀπέκλειον ἐκατέρωθεν τὴν εἴσοδον μεγαροειδοῦς χώρου.

Τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἀνακτόρου ἔχει ταφῇ εἰς βάθος 1 μ. περίπου, καὶ ἡ καλύπτουσα αὐτὸ ἐπὶχῶσις δὲν ἐσχηματίσθη μικρὸν κατὰ μικρόν, ἀλλ' ἐσωρεύθη διὰ μιᾶς, πιθανῶς,

ὅτε τὸ ἀνάκτορον κατεστράφη συνεπεία τῆς πυρκαϊᾶς. Ἡ πυρκαϊὰ πρέπει νὰ ἦτο μεγάλης ἐντάσεως, διότι οἱ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι συνεχω-νεύθησαν εἰς τινα σημεῖα εἰς ἀμόρφους μάζας λίθων συμπήκτων μετὰ πηλοῦ, καὶ ὑπεράνω τῶν ἀπηνθρακωμένων τμημάτων τῶν τοίχων καὶ τῆς τέφρας τὰ ὅποια ἐκάλυψαν τὰ δάπεδα, ἀπλώ-νεται στρωμα σκληρᾶς, ἐρυθρᾶς ἐκ τῆς καύσεως γῆς, προφανῶς τὰ διαλυθέντα λείψανα τῶν ὠμῶν πλίνθων, διὰ τῶν ὁποίων ἦσαν ἐκτισμένα τὰ ὑψηλότερα μέρη τῶν τοίχων. Μεγάλαι ξύλιναι δοκοὶ φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ὀροφῆς καὶ τῆς στέγης, πιθανώτατα δὲ καὶ εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῶν τοίχων ἐχρησιμοποιήθησαν ξύλινοι δεσμοὶ κατὰ τὸν γνωστὸν Μυκηναϊκὸν τρόπον. Μεθ' ὅλην τὴν μεγάλην βλάβην, τὴν ὁποίαν ἐπροξένησεν εἰς τὸ ἀνάκτορον ἡ πυρκαϊά, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ διαρρύθμισις τούτου θὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ καθορισθῇ με ἀξιολόγους λεπτομερείας, ὅταν συμπληρωθῇ ἡ ἀνασκαφὴ του, διότι καὶ οἱ σοβαρώτερον βλαβέντες τοῖχοι σημειοῦνται καὶ δύνανται νὰ σχεδιασθοῦν με τὴν βοήθειαν τῶν γραμμῶν τοῦ ἐπιχρίσματος, τὸ ὅποιον ὑπάρχει ἀκόμη εἰς τὰς θέσεις των καὶ ἡ παχεῖα κεκαυμένη ἐπίχωσις θὰ διετήρησεν ὅτι ὑπῆρχε κάτωθεν αὐτῆς. Ἡ τύχη μᾶς ἠνόνησεν ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως τοῦλάχιστον, ὅτι μετὰ τὸν ἐμπρησμὸν τοῦ ἀνακτόρου δὲν ἐκτίσθη πλέον ἐπὶ τῆς θέσεώς του ἄλλη οἰκοδομὴ καὶ δι' αὐτὸ ἐπροφυλάχθησαν ἀπὸ περαιτέρω βλάβας τὰ ἐρείπια.

Εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι κατὰ τὴν καταστροφὴν οἱ κάτοχοι τοῦ ἀνακτόρου ἐγκατέλειψαν τοῦτο ἐν συγχύσει καὶ με πολλὴν σπουδὴν εἰμποροῦμεν δὲ νὰ ἐλπίζωμεν, ὅτι ἐγκατέλειψαν ἐνδιαφέροντα καὶ πολύτιμα πράγματα, τὰ ὅποια θὰ εὑρεθοῦν, ὅταν θὰ ἀποκαλυφθοῦν τὰ δάπεδα. Εἰς ἐν δωματίον τοῦ βορειοδυτικοῦ τμήματος, τοῦ ὁποίου μόνον ἡ μία γωνία ἀνεσκάφη, εὑρέθησαν σεσωρευμένα πολλὰ πῆλινα ἀγγεῖα. Ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον τριποδικαὶ χύτραι χωρὶς διακόσμησιν· ὀλίγαι ἐκ τούτων ἐξήχθησαν ἄρτια ἐκ τοῦ ἐδάφους. Παρόμοιον εὑρημα ἀγγείων ἔγινε καὶ εἰς τὸ νότιον τμήμα τοῦ οἰκοδομήματος καὶ ἀπετελεῖτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ κύλικας με ὑψηλὸν πόδα.

Ἀκριβῶς ἐκτὸς τοῦ τοίχου, ὁ ὅποιος πιστεύομεν ὅτι εἶναι ὁ βορειοδυτικὸς ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ

ἀνακτόρου, ἡ ἀνασκαφὴ μας ἀπεκάλυψε παραλήλως πρὸς τοῦτον τὰ θεμέλια οἰκοδομήματος στοοειδοῦς ἰδρυμένου κατὰ μῆκος τοῦ ἄκρου τοῦ λόφου. Φαίνεται ὅτι εἶχε κατὰ μῆκος ἐσωτερικὴν σειρὰν κιόνων με ὀρθογωνικάς βάσεις ἐκ πορφυροῦ λίθου. Δύο τοιαῦται βάσεις εὑρέθησαν εἰς τὴν τάφρον μας.

Παρὰ τὸ νοτιανατολικὸν ὄριον τῆς περιοχῆς τοῦ ἀνακτόρου, ὅπου εἶχε σκαφῇ πρὸ ἐτῶν μικρὸν φρέαρ, πιθανὸν κατὰ τὴν ἀναζήτησιν ἀρχαίου τάφου, περαιτέρω ἀνασκαφὴ ἔφερεν εἰς φῶς μέρος καλυπτομένου ὑπογείου ὀχετοῦ, ὅστις διερχόμενος κάτωθεν τῶν δαπέδων καὶ τῶν τοίχων ἐχρησίμευε προφανῶς νὰ διοχετεύῃ τὰ ὕδατα ἐκ τῶν διαφόρων διαμερισμάτων ἐκτὸς τούτου πρὸς τὴν ἀνατολικὴν κατωφέρειαν. Ὁ ὀχετὸς εἶναι ἐκτισμένος με ἐπιμελῶς ὀρθογωνισμένους πωρολίθους καὶ καλύπτεται με λιθίνας πλάκας. Ἐντὸς καὶ ὑπεράνω τοῦ ὀχετοῦ εὑρομεν πολλὰ τεμάχια ἀγγείων, μερικὰ ἐκ τῶν ὁποίων εἶχον διακόσμησιν, τῆς ὁποίας ἡ τεχνοτροπία δεικνύει, ὅτι ταῦτα εἶναι ἱκανῶς ἀρχαιότερα τῶν ἀγγείων, τὰ ὅποια εὑρίσκονται ἐπὶ τῶν δαπέδων τοῦ ἀνακτόρου.

Τὰ εὑρήματα ἐπὶ τῶν δαπέδων τῶν δωματίων ἀνήκουν εἰς τοὺς τελευταίους κατόχους τοῦ ἀνακτόρου, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐγκατελείφθη τοῦτο, διότι δὲν θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι εἰς ἐν τόσον ἀρχοντικὸν οἰκοδόμημα με ἐπιμελεημένα ὥραϊα δάπεδα θὰ ἄφιναν νὰ σχηματισθῇ ἐπὶ τούτων ἀπόθεμα ἐκ παλαιότερων ἀπορριμμάτων ἐν ὅσῳ κατωκεῖτο τὸ ἀνάκτορον. Εἶνε δὲ τὰ ἀγγεῖα, τὰ ὅποια εὑρέθησαν ἐκεῖ, ἐφ' ὅσον ταῦτα ἔχουν ἤδη καθαρισθῇ καὶ ἐξετασθῇ, προϊόντα μιᾶς ἀπὸ τὰς τελευταίας φάσεις τῆς Μυκηναϊκῆς περιόδου (τέλος ὑστεροελλαδικῆς III), καὶ γίνεται ἐκ τούτου φανερόν, ὅτι ἡ καταστρεπτικὴ πυρκαϊὰ δὲν ἠρείπωσε τὸ ἀνάκτορον πρὸ τοῦ τέλους τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος, ἴσως δὲ ἔγινε τοῦτο καὶ ἀκόμη βραδύτερον. Δὲν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν καὶ ἐδῶ ἐν ἀκόμῃ σημείον τῶν καταστροφῶν, τὰς ὁποίας ἐπροξένησεν ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Δωριέων, ἀλλὰ θὰ χρειασθῇ νὰ προχωρήσῃ ἡ ἀνασκαφὴ, πρὶν δυνηθῶμεν νὰ ἐκφέρωμεν ὀριστικὴν γνώμην περὶ τοῦ θέματος τούτου.

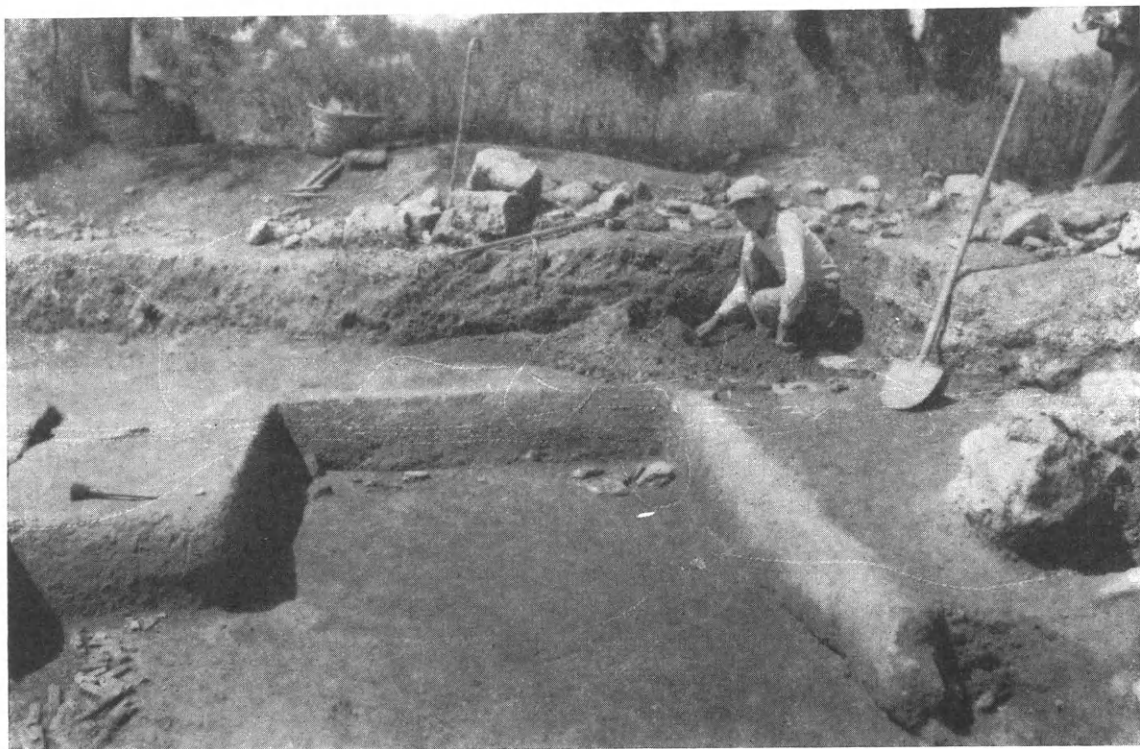
Εἰς τὸ νοτιανατολικὸν τμήμα πλησίον τοῦ ἐξωτερικοῦ ἄκρου τοῦ ἀνακτόρου ἀπεκαλύφθη μικρὸς χῶρος ὅλως ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Εἶναι μικρὸν δωμάτιον πλάτους 3 μ. καὶ πιθανῶς διπλασίον μήκους, ἀλλὰ ἡ βορειανατολικὴ πλευρὰ τοῦ δὲν ἀνεσκάφη ἀκόμη. Μία θύρα, τῆς ὁποίας σφύζεται εἰς τὴν ἀρχικὴν θέσιν μέρος τοῦ λιθίνου κατωφλίου, εὐρίσκεται πιθανῶς εἰς τὸ μέσον τῆς νοτιανατολικῆς μακρᾶς πλευρᾶς. Μακρὸν θρανίον διὰ πηλοῦ κατεσκευασμένον, πλάτ. 0,60 καὶ ὕψους 0,40 ὑπεράνω τοῦ δαπέδου (*εἰκ. 1*), ὑπάρχει κατὰ μῆκος τῶν τριῶν πλευρῶν τοῦ βορειοδυτικοῦ τμήματος τοῦ δωματίου, ἀριστερὰ τοῦ εἰσερχομένου διὰ τῆς θύρας. Ἐπὶ τοῦ θρανίου τούτου εὐρέθησαν διεσπαρμέναι εἰς ἀκανονίστους ὁμάδας περὶ τὰς 200 πῆλιναι ἐπιγεγραμμέναι πινακίδες, ἀλλαι δὲ 400 εὐρέθησαν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ δαπέδου (*εἰκ. 2*) μεταξὺ τῶν θρανίων, ἐπὶ τοῦ χώρου βορειανατολικῶς καὶ παρὰ τὴν θύραν· τοῦλάχιστον 20 ἐκ τούτων εἶναι ἄρτια, πολλὰ ἀλλαι εἶναι πλήρεις ἀλλὰ τεθραυσμέναι καὶ ἄλλων σφύζονται ὀλίγα ἢ πολλὰ τεμάχια. Τὴν ὥραν τῆς εὐρέσεως αἱ πινακίδες ἦσαν διαπεποτισμέναι ὑπὸ τῆς ὑγρασίας τοῦ ἐδάφους καὶ μὲ ἀπρόσεκτον ἐπαφὴν θὰ διελύοντο, διὰ τοῦτο δὲ ἐνομίσαμεν ὅτι ἀσφαλῶς δὲν ὠπτήθησαν τελείως εἰς τὸ πῦρ. Ἡ μετακίνησις καὶ συντήρησις των ἦτο ἀνάγκη νὰ γίνῃ μὲ πολλὴν προσοχὴν καὶ μεγάλην ὑπομονήν. Οἱ κύριοι Mc Donald καὶ Blegen ἀνέλαβον οἱ ἴδιοι τὴν κοπιαστικὴν ἐργασίαν καὶ νομίζομεν, ὅτι δικαιούμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας των ἦτο πολὺ ἱκανοποιητικὸν καὶ ὅτι ἴσως τίποτε σχεδὸν δὲν ἔχῃθῃ, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο κατ' ἄλλον τρόπον δυνατόν νὰ σωθῇ. Εἰς τὸν Mc Donald ὀφείλεται ἐξαιρετικὴ εὐγνωμοσύνη, διότι ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας κατεγίνετο ὑπομονητικώτατα, γονατιστὸς εἰς πολὺ δυσκόλους στάσεις νὰ ἐκθάπτῃ μὲ τὰς χεῖρας καὶ περισυλλέγῃ τὰς πινακίδας.

Αἱ πινακίδες ἔκείντο ἀκανονίστως, ἀλλαι κατὰ μόνους, ἀλλαι εἰς ὁμάδας καὶ εἰς σωρούς, ἐπίσης ἀλλαι εἶχον τὴν ἐπιφάνειαν μὲ τὴν γραφὴν πρὸς τὰ κάτω, ἀλλαι πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἀλλαι ἔκείντο ἐπὶ τῆς πλαγίας πλευρᾶς των. Ὄταν ἀπεκαλύφθη βαθμηδὸν ὁ χώρος κατὰ μικρὰ διαστήματα, τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου ἕκαστον τμήμα ἐκαθαρίζετο καὶ ἐφωτογραφεῖτο, αἱ πινακίδες ἡριθμήθησαν καὶ ἡ θέσις των ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐσημειώθη πρὶν ἐξαχθοῦν. Κατόπιν πάλιν ἡριθμῆναι αἱ πινακίδες περιετυλίχθησαν εἰς πορώδη χάρτην καὶ κατὰ μικρὰ δέματα μετεφέρθησαν

εἰς τὴν κατοικίαν μας εἰς Πύλον, ὅπου πολλὰ ἐκ τῶν δεμάτων ἠνοίχθησαν καὶ τὸ περιεχόμενον των ἐτοποθετήθη πρὸς ἀποξήρανσιν εἰς εἰδικῶς παρεσκευασμένας θήκας, τῶν ὁποίων τὸ σύστημα ἐφευρεθὲν παρὰ τοῦ κυρίου Χίλλ ἦτο τοιοῦτον, ὥστε νὰ ἀερίζωνται αἱ πινακίδες ἐκ τῶν ἄνω καὶ ἐκ τῶν κάτω. Ἀφοῦ ἔμειναν οὕτω ἐπὶ τινὰς ἑβδομάδας παρατηρήσαμεν πρὸς μεγάλην μας ἱκανοποίησιν, ὅτι καὶ αἱ μαλακώτεραι πινακίδες ἢ τεμάχια τοιούτων ἐξηράνθησαν καὶ ἔγιναν ἀρκετὰ σκληρά, ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ μετακινῶνται χωρὶς φόβον καταστροφῆς. Λεπτομερεστέρα ἐξέτασις, ἡ ὁποία ἦτο πλέον τώρα δυνατή, μᾶς ἐπεισεν, ὅτι εἶχον ὅπωςδήποτε ὠπτηθῇ ἀρχικῶς αἱ πινακίδες, ἴσως μερικαὶ ἐξ αὐτῶν ὄχι ἀρκετά, ἀλλαι πάλιν φαίνεται, ὅτι ὠπτήθησαν καὶ ἐκ δευτέρου κατὰ τὴν μεγάλην πυρκαϊάν. Εἰς τὴν δευτέραν ταύτην πυρκαϊῶσιν φαίνεται ὅτι ὀφείλεται ὁ σκοτεινὸς κυανομέλας χρωματισμὸς πολλῶν πινακίδων. Αἱ καλλίτερον διατετηρημέναι ἔχουν τώρα τὴν ἰδίαν σκληρότητα μὲ τὰ συνήθη ὠπτημένα ἀγγεῖα. Αἱ πινακίδες εἶναι ὅλαι κατεσκευασμέναι ἐκ λεπτοῦ ἐπιμελῶς καθαρισθέντος πηλοῦ καὶ δύνανται συμφώνως πρὸς τὸ σχῆμά των νὰ καταταχθοῦν εἰς δύο εἶδη, τὰς **πλατείας καὶ κοντὰς** καὶ τὰς **στενὰς καὶ μακρὰς**. Τὸ εἶδος τῶν **πλατειῶν καὶ κοντῶν** περιλαμβάνει πλάκας σχήματος ἐπιμήκους ὀρθογωνίου (*εἰκ. 3*), διαστάσεων μεταξὺ 7 ἐπὶ 12 ἢ 13 καὶ 15 ἐπὶ 24· τὸ πάχος των κυμαίνεται μεταξὺ 1 πρὸς 2-5 ἢ 3 ἑκατοστά. Ἡ πρόσοψις των ἔχει μὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν λειανθῇ καὶ ἡ ὀπισθία ὄψις συνήθως μόνον ἐπιπολαίως στρογγυλωθῇ, ἐνῶ αἱ γωνίαι δὲν τετραγωνίζονται μὲ ἀκρίβειαν. Ἐπὶ τῆς ὄψεως διὰ νὰ καθοδηγῇ ἡ γραφὴ ἐπ' αὐτῆς ἐχαράχθησαν, ὅπωςδήποτε βαθέως, λεπταὶ γραμμαὶ, συνήθως κατὰ πλάτος (*εἰκ. 5*) ἀλλ' ἐνίοτε καὶ κατὰ μῆκος (*εἰκ. 6*). Τὰ προωρισμένα νὰ δεχθοῦν τὰς γραφὰς διαστήματα μεταξὺ τῶν γραμμῶν εἶναι ἀπὸ 6 ἕως 7 μέχρι 20 ἀναλόγως τοῦ μεγέθους των ἢ τοῦ μεγέθους τῶν πινακίδων καὶ εἰς μίαν ἐξαιρετικὴν περίπτωσιν φθάνουν μέχρι τῶν 31.

Αἱ πινακίδες τοῦ δευτέρου εἶδους (*εἰκ. 4*) ἀποτελοῦσαι ἴσως τὰ δύο τρίτα τοῦ συνόλου, ποικίλλουν κατὰ τὸ πλάτος μεταξὺ ὀλίγον περισσότερον τοῦ 1 ἐκ. μέχρι 3.5 ἐκ. καὶ ἀπὸ 8 ἢ 9 μέχρι 25 ἐκ. κατὰ μῆκος. Ἡ πρόσοψις των ἔχει

Εἰκ. 1. Δωμάτιον εὐρέσεως ἐνεπιγράφων πινακίδων, τὸ ἀρχεῖον τοῦ ἀνακτόρου.

Εἰκ. 2. Πήλιναι ἐνεπίγραφοι πινακίδες ὡς εὐρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ἀρχείου.

ἐπιμελῶς λειανθῇ, ἀλλ' ἡ ὀπισθία ὄψις εἶναι γενικῶς παρημελημένη καὶ ἀνώμαλος. Ἡ γραφή

διὰ τῶν ὁποίων σχηματίζονται δύο ἢ τρία διαστήματα πρὸς γραφήν. Ὑπάρχουν ἐν τούτοις

Εἰκ. 3. Πηλίνη πινακίς ἀριθ. 131.

Εἰκ. 5. Πηλίνη πινακίς ἀριθ. 20.

Εἰκ. 4. Πηλίνη πινακίς ἀριθ. 317.

φέρεται ἐπὶ τούτων συνήθως κατὰ μῆκος, εἶναι δὲ ἐπ' αὐτῶν κεχαραγμένοι μία ἢ δύο γραμμαί,

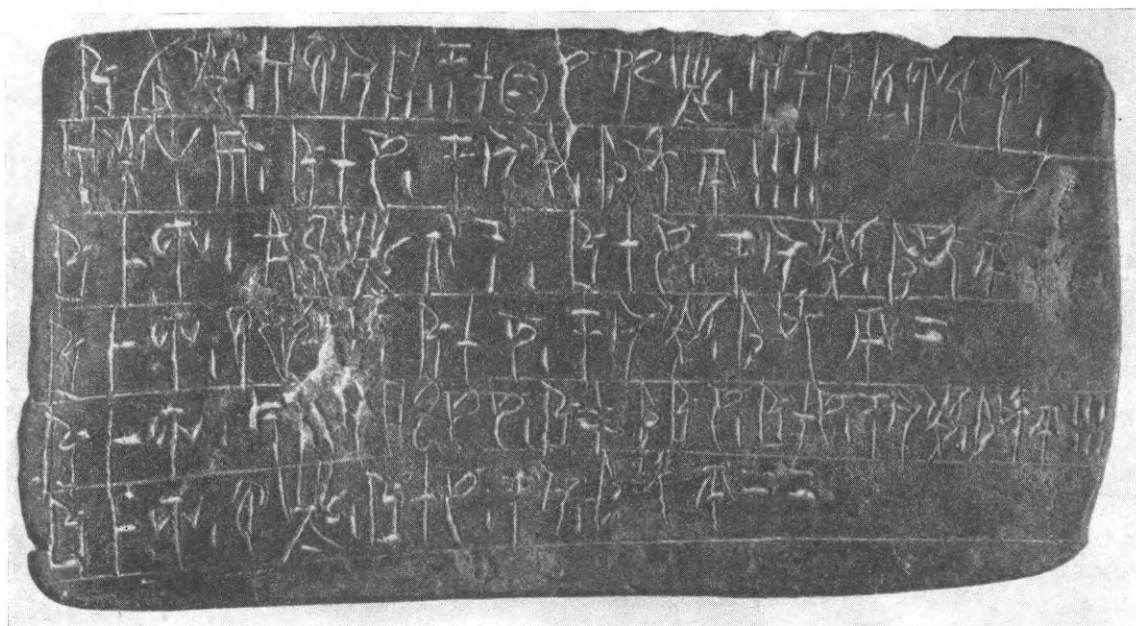
ἀρκεταὶ πινακίδες μὲ μίαν σειρὰν γραφῆς χωρὶς τὴν χαρακτὴν καθοδηγητικὴν γραμμὴν. Ὅλῃγαι

πινακίδες καὶ τῶν δύο εἰδῶν εἶναι ὀπισθόγραφοι, φέρουν δηλαδὴ γραφὰς καὶ ἐπὶ τῶν δύο ὄψεων, ἀλλὰ, ὡς φαίνεται, αἱ γραφαὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως εἶναι συμπληρωματικαὶ ἢ ἐπικουρικαὶ τῶν γραφῶν τῆς προσθίας ὄψεως. Εἰς μερικὰς ἐξ αὐτῶν παρατηροῦνται εἰς τὰ ἄκρα σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευον ἰσως διὰ νὰ ἐυκολύνουν τὴν ταύτισιν τῶν πινακίδων, αἱ ὁποῖαι ἔπρεπε νὰ τεθοῦν ὁμοῦ ἢ μία πλησίον τῆς ἄλλης ἢ ἡ μία ἐπὶ τῆς ἄλλης.

Ὅλαι αἱ πινακίδες κατὰ τὴν εὗρεσίν των ἐκαλύπτοντο ὑπὸ σκληροῦ πολὺ στερεῶς προσκεκολλημένου πηλώδους φλοιοῦ, ὃ ὁποῖος εἰς πολλὰς

τὰς ὁποίας ἐκαθάρισεν, δύνανται πλέον νὰ ἀντιγραφοῦν καὶ νὰ φωτογραφηθοῦν.

Ἐπειδὴ μέγα μέρος τοῦ ὕλικου, τοῦ εὗρισκομένου εἰς τὴν διάθεσίν μας, χρειάζεται ἀκόμη νὰ τύχῃ ἐπεξεργασίας καὶ δὲν εἶναι μέχρι τῆς στιγμῆς ἕτοιμον πρὸς μελέτην δὲν εἰμποροῦμεν ἀκόμη νὰ δώσωμεν ἐμπεριστατωμένην ἀνάλυσιν καὶ νὰ συζητήσωμεν περὶ τῆς γραφῆς. Ἄλλ' εἶναι ἐν τούτοις ἀπὸ τῶρα δυνατόν νὰ πιστοποιηθῇ ὅτι τὸ εἶδος τῆς γραφῆς τῶν πινακίδων μας εἶναι ἡ χαρακτηρισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἑβανς ὡς Linear B. Μινωικὴ γραφή. Πλεῖστα σημεῖα ἐκ τῆς γραφῆς

Εἰκ. 6. Πηλινὴ πινακὶς ἀριθ. 213.

περιπτώσεις μόνον ὀλίγα ἔχνη τῆς γραφῆς ἐπέτρεπε νὰ φαίνωνται, ἢ καὶ ἀπέκρυπτε ταύτην τελείως. Πρὸς ἀποφυγὴν πάσης βλάβης τῆς γραφῆς ἀπεφύγομεν νὰ χρησιμοποιήσωμεν ὀξύ τι ἢ ἐν γένει μετάλλινον ἐργαλεῖον πρὸς ἀπομάκρυνσιν τοῦ φλοιοῦ τούτου, ἔγινε δὲ ὁ καθαρισμὸς βραδέως μὲ πολλὴν προσοχὴν διὰ τῶν χειρῶν μὲ τὴν βοήθειαν μόνον πολὺ λεπτῶν ψηκτρῶν καὶ ξυλίνων ὀδοντογλυφίδων. Τὸ δύσκολον τοῦτο καὶ κοπιαστικὸν ἔργον, ἔγινε μὲ μεγάλην δεξιότητα καὶ ὑπομονὴν ὑπὸ τοῦ Ἄνδρ. Μαυραγάνη ἐκ Παλαιᾶς Κορίνθου, τὸν ὁποῖον μᾶς παρεχώρησε προσωρινῶς πολὺ φιλοφρόνως ὁ κύριος Broneer. Ἡ μέθοδος τῆς ἐργασίας του ἦτο πολὺ ἀποτελεσματικὴ καὶ αἱ πινακίδες,

τῶν πινακίδων μας εὗρισκονται καὶ εἰς τὰς πινακίδας τῆς Κνωσοῦ, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς γραφῆς, ἐνῶ συγχρόνως καὶ ἡ μορφή καὶ ὁ χαρακτήρ τῶν πινακίδων μας, ὡς καὶ ἡ σύνθεσις τῆς γραφῆς εἶναι ἀπολύτως ὅμοια πρὸς τὰ ἀντίστοιχα τῆς Κνωσοῦ. Ὅλαι φέρουν ἀναγραφὰς καταλόγων ἢ εὐρετηρίων, ἐπὶ τῶν ὁποίων αἱ διάφοροι κατηγορίαι ἀναφερόμεναι συνήθως εἰς πρόσωπα, οἰκιακὰ ζῶα, δημητριακὰ, ἢ ἄλλα πράγματα σημειοῦνται ἐπιμελῶς κατ' ἀριθμὸν ἢ ποσότητα. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη, περιττὸν νὰ σημειωθῇ, εἶναι ἡ δοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀρθούρου Ἑβανς περὶ τῶν πινακίδων τῆς Κνωσοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν τόσον λαμπρῶς κατέληξεν ἐκ τῆς μελέτης τοῦ Κρητικοῦ ὕλικου, καὶ τὸ ἀριθμητικὸν

σύστημα είναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ Μινωϊκὸν δεκαδικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον μετὰ μακρὰν καὶ δευδερχῇ μελέτην ἀνεγνώρισεν ὁμοίως ὁ Ἑβανς.

Καὶ ἄλλας ἀξιοσημειώτους ὁμοιότητας παρατηροῦμεν μεταξὺ τοῦ εὐρήματος τῶν πινακίδων μας πρὸς ὅμοιον εὐρημα τῆς Κνωσοῦ. Εἰς τὴν νοτίαν γωνίαν τοῦ δωματίου μετὰ τῶν πινακίδων εὐρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου πολλὰ πολὺ κατιωμένα στενὰ χαλκᾶ ἐλάσματα προερχόμενα πιθανῶς ἐκ τῆς ἐπενδύσεως ξυλίνης πυξίδος ἢ κιβωτίου ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐφυλάσσοντο αἱ πινακίδες. Ὑπῆρχον ἐπίσης μετὰ τῶν πινακίδων καὶ πηλινὰ σφραγίσματα ὅμοια πρὸς εὐρεθέντα εἰς τὴν Κνωσόν. Πολλὰ εἶναι πολὺ ἐφθαρμένα, ἀλλὰ εἰς πολλὰς περιπτώσεις ὁ τύπος διακρίνεται καλῶς. Ἐπὶ ἐνὸς σφραγίσματος ὑπάρχει ὡς ἔμβλημα παράστασις δύο ἀντωπῶν πτερωτῶν γρυπῶν καὶ ἀνωθεν τούτων ἄλλη μικροτέρα γρυπός.

Δύο ἔχουν παράστασιν ἀνδρὸς μὲ ὑψωμένους βραχίονας ἱσταμένου ἔμπρὸς τρέχοντος ἵππου (ἢ ταύρου;), ληφθεῖσαν προφανῶς ἐξ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σφραγιδολίθου. Ἄλλο σφράγισμα ἔχει εἰκόνα λέοντος καὶ ἐπὶ ἄλλου τοῦ σπουδαιότερου ὄλων, τὸ ὁποῖον εἶναι διάτρητον κατὰ μῆκος διὰ νὰ εἶναι δυνατόν νὰ προσαρτᾶται, εἰκονίζεται κύων τρέχων παραπλεύρως καλπάζοντος ἵππου. Ἐν μέγα σημεῖον γραφῆς εἶναι κεχαραγμένον κατὰ μῆκος τῆς παραστάσεως καὶ ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὀπωσδήποτε ἀνωμάλου πλευρᾶς τοῦ σφραγίσματος, λέξις ἀποτελουμένη ἐκ τεσσάρων σημείων. Ἀξία σημειώσεως εἶναι ἡ ἐνδιαφέρουσα παρατήρησις, ὅτι τὸ μεμονωμένον σημεῖον καὶ ἡ ἀποτελοῦσα μίαν λέξιν ὁμὰς ἐκ τούτων ἐπανευρίσκονται ὁμοίως καὶ ἐπὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. 222 πινακίδος μας.

Ἐξετάζοντες τὸ περιεχόμενον τῶν καθαρισθεῖσων μέχρι τοῦδε πινακίδων παρατηρήσαμεν ὠρισμένα σημεῖα καὶ ομάδας σημείων, τὰ ὁποῖα πιστεύεται ὅτι ἀποτελοῦν λέξεις, τὰ ὁποῖα ὅμως φαίνεται ὅτι δὲν εὐρίσκονται εἰς τὰς δημοσιευθείσας μέχρι τοῦδε Κρητικὰς ἐπιγραφὰς γεγραμμένας εἰς Linear B. Πρὸς τούτοις παρατηρήσαμεν πολὺ ὀλίγας ομάδας σημείων ἢ ομάδας λέξεων, αἱ ὁποῖαι φαίνονται νὰ ταυτίζονται πρὸς σημεῖα εὐρισκόμενα εἰς ἀντιστοιχοῦς πινακίδας τῆς Κνωσοῦ, ὅσαι ἐδημοσιεύθησαν μέχρι τοῦδε. Ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ἀπολύτως σύστημα σημείων παρατηρήσαμεν εἰς τὰς

πινακίδας μας καὶ εἰς τὰς Κρητικὰς εἰς δύο λέξεις ἀποτελουμένας ἐκ δύο σημείων ἑκάστην καὶ χρησιμοποιουμένας εἰς τὰς ἀθροίσεις πιθανώτατα ἀνθρώπων καὶ δηλοῦν, κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Evans, παιδιά καὶ τῶν δύο φύλων (Palace of Minos IV, 708). Δύο ἢ τρία συστήματα λέξεων εἶναι ἐν μέρει ὅμοια πρὸς ἀντίστοιχα Μινωϊκὰ, ἄλλα διαφέρουν κατὰ ἓνα ἢ περισσότερους τῶν τελικῶν χαρακτήρων. Χωρὶς ὅμως περισσότεραν μελέτην καὶ παραβολὴν τῶν κειμένων δὲν θὰ ἦτο ἀσφαλῶς πολὺ φρόνιμον νὰ ἐκφέρωμεν κατηγορηματικὰ συμπεράσματα. Ἀλλὰ εἰμποροῦμεν ἀπὸ τοῦδε, μὲ κάποιαν ἐπιφύλαξιν πάντοτε, νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἡ χρησιμοποιηθεῖσα εἰς τὸ ἀνάκτορόν μας γραφὴ εἶναι ἡ Κνωσικὴ γραφὴ Linear B, κάπως τροποποιημένη ἢ προσηρμοσμένη εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν κατοίκων τοῦ ἀνακτόρου, ἂν καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι αἱ πινακίδες μας εἶναι γεγραμμέναι εἰς γλῶσσαν διάφορον τὴν Μινωϊκῇ. Ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὰς σκέψεις ταύτας δὲν εἶναι ἄνευ ἐνδιαφέροντος καὶ τὸ πρόβλημα τῆς χρονολογίας τοῦ εὐρήματος τοῦ Ἀνω Ἐγκλιανοῦ. Τὸ μικρὸν δωμάτιον, ὅπου εὐρέθησαν αἱ πινακίδες μας, δύναται ἀσφαλῶς νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ ἀρχεῖον τοῦ ἀνακτόρου καὶ εἶναι φανερόν ὅτι ἦσαν ἐκεῖ ἐκτεθειμένα ἐπὶ τῶν θρανίων, ἢ ἔκειντο ἐπὶ τοῦ δαπέδου ὅτε κατεστράφη διὰ τῆς πυρκαϊᾶς τὸ ἀνάκτορον. Ἐδῶ ἀξίζει πρὸς τούτοις νὰ ἀναφερθῇ, ὅτι δύο πινακίδες εὐρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου εἰς ἄλλα μέρη τοῦ ἀνακτόρου, ἀρκετὰ μακρὰν αὐτοῦ τοῦ δωματίου. Ὡς προκύπτει ἐκ προχείρων παρατηρήσεων ἡ καταστροφὴ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔγινε πρὸ τοῦ 1200, πιθανῶς δὲ ἡ ἀποτέφρωσις τοῦ ἀνακτόρου ἔγινε πολὺ βραδύτερον. Εἶναι κάπως δύσκολον νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι τόσον πλῆθος εὐθραύστων ὀπωσδήποτε πραγμάτων ἐφυλάχθησαν ἐπὶ πολὺ μακρὸν χρόνον εἰς ἓν χρησιμοποιούμενον δωμάτιον τοῦ οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖον κατεῖχτο πάντοτε ὑπὸ ἐνοίκων. Τὰ ὄστρακα τὰ εὐρεθέντα μαζὶ μὲ τὰς πινακίδας, μερικὰ ἐκ τῶν ὁποίων ἀνήκουν εἰς τὴν Granary Class, οὐδόλως διαφέρουν ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν ἀπὸ ἄγγεια εὐρεθέντα ἐπὶ τοῦ δαπέδου εἰς ἄλλα μέρη τοῦ ἀνακτόρου. Λοιπὸν φερόμεθα ἀναγκαίως εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ πινακίδες πρέπει νὰ χρονολογηθῶν τὸ ἐνωρίτερον εἰς τὸ τέλος

τῆς δεκάτης τρίτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, δηλαδή εἰς μίαν χρονικὴν περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν συμφώνως πρὸς ὅσα γενικῶς παραδέχονται οἱ ἀρχαιολόγοι καὶ οἱ ἱστορικοί, μία προγενεστέρως ἐπελθοῦσα Ἑλληνικὴ φυλὴ ἦτο ἤδη ἀπὸ πολλοῦ ἐγκατεστημένη ὡς κυρίαρχος ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς Στερεᾶς.

Κατὰ τὸν κ. Ἐβανς ἡ γραφὴ Linear B ἤκμαζεν εἰς τὴν Κνωσὸν τῆς ὙΜ. περιόδου ΙΙ, καὶ ἐξηφανίσθη μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ἀνακτόρου κατὰ τὰς ἀρχὰς περὶ τοῦ τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος. Μία μορφή τῆς γραφῆς αὐτῆς διατηρηθεῖσα ἐπὶ τῆς Στερεᾶς καὶ κατόπιν ἐπὶ δύο ἀκόμη ἑκατονταετηρίδας φυσικὸν θὰ ἦτο νὰ παρουσιάσῃ παραλλαγὰς καὶ ποικιλίας καὶ ἂν ἡ γλῶσσα ἦτο ἡ ἰδίᾳ, εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως αὐτὴν πρέπει νὰ ἀναμείνωμεν ὅτι θὰ ὑπάρχουν ὅμοιαι συνθέσεις λέξεων.

Τὴν ἐπίδρασιν τὴν ὁποίαν θὰ ἔχῃ τὸ εὖρημά μας εἰς τὴν ἐκτίμησιν τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, θὰ γνωρίσωμεν τελείως μόνον μετὰ τὴν ἐπισταμένην μελέτην τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ἡ ἀνακάλυψις τόσοσιν πλήθους γραπτῶν στοιχείων ἐκ τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων — εἶναι ὁ πρῶτος θησαυρὸς τοιοῦτου εἴδους ὁ ὁποῖος εὗρέθη εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα — θὰ μᾶς ἀναγκάσῃ νὰ ἀναθεωρήσωμεν τὰς ἐν ἰσχύϊ θεωρίας περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὴν ὑστάτην αὐτὴν περίοδον τῆς ἐπικρατήσεως τῶν Μυκηναίων. Οὕτω ἡ παρουσίαις τῶν Ἀχαιῶν ὑπὸ τοῦ Nilsson, ὡς ἀγραμμάτων τυχοδιωκτῶν, οἵτινες ἐπέβαλλον τὴν κυριαρχίαν των μὲ σειρὰν ἀγρίων ἐπιδρομῶν, ἀσφαλῶς μηδενίζεται. Αἱ κανονικαὶ μέθοδοι τῆς λειτουργίας τῆς διοικήσεως, τὰς ὁποίας μᾶς ἀποκαλύπτουν αἱ πινακίδες τοῦ ἀρχείου τοῦ ἀνακτόρου μας, δὲν προσαρμόζονται πρὸς τοιαύτην ἀντίληψιν περὶ τῶν κατόχων του καὶ εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ Μινωικὴ κληρονομία, ἡ ὁποία ἐπέζη κατὰ τὸ τέλος τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος ἦτο πολὺν περισσότερον ἰσχυρὰ ἀπὸ ὅσον εἴμεθα μέχρι τοῦδε διατεθειμένοι νὰ παραδεχθῶμεν. Δὲν εἶναι βεβαίως εὐκόλον νὰ ἐξηγηθῇ διατί δὲν εὗρέθησαν ὅμοια γραπτὰ στοιχεῖα εἰς τὰ μεγάλα κέντρα τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, εἰς τὰς Μυκήνας π.χ. καὶ τὴν Τίρυνθα, ἀλλ' ὅμως πιστεύομεν, ὅτι τοῦτο ὀφείλεται μᾶλλον εἰς κακὴν τύχην καὶ ὄχι διότι ἠγνοεῖτο ἡ γραφὴ εἰς τὰς χώρας αὐτάς. Τοῦναντίον τὰ ὀλίγα,

δὲν εἶναι ἄλλως τε καὶ τόσον ὀλίγα, γραπτὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἔχομεν, αἱ ἐπιγραφαὶ ἐπὶ ἀγγείων τῆς Τίρυνθος, τῶν Μυκηναίων, τῶν Θηβῶν, τῆς Ἐλευσίνος καὶ ἄλλοθεν, ἀποδεικνύουν, ὅτι ἡ γραφὴ ἦτο γνωστὴ καὶ δυνάμεθα μόνον νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι εἶναι τυχαία σύμπτωσις, ὅτι ἔχουν ἀπολεσθῇ, ἢ δὲν εὗρέθησαν ἀκόμη τὰ σχετικὰ ἀρχεῖα τῶν ἀνακτόρων τῶν πόλεων τούτων.

Διαρκούσης τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἀνακτόρου ἐκρίναμεν σκόπιμον νὰ ἀνασκάψωμεν καὶ ἓνα ἐκ τῶν θολωτῶν τάφων, οἱ ὁποῖοι ἔγιναν ἀφορμὴ νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν πρωτεύουσάν εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν. Δύο θόλοι ἦσαν γνωστοὶ πλησίον τοῦ Ἄνω Ἐγκλιανοῦ, ὁ εἷς πρὸς Βορρὰν ὀλιγότερον τῶν 100 μ. μακρὰν τοῦ ἀνακτόρου καὶ ὁ ἄλλος εἰς τὴν αὐτὴν περίπου ἀπόστασιν πρὸς Νότον τούτου. Τρίτος θολωτὸς τάφος διακρίνεται εἰς ἀπόστασιν 1 χιλ. περ. ἀπωτέρω πρὸς Νότον εἰς τὸν Κάτω Ἐγκλιανὸν σαφῶς μαρτυρούμενος διὰ σωζομένου ἀκόμη καὶ φανεροῦ ἀνωφλίου (*εἰκ. 7*). Τὸν τελευταῖον τοῦτον ἀπεφασίσαμεν νὰ ἀνασκάψωμεν. Ἡ κυρία Blegen βοηθουμένη ὑπὸ τῆς κυρίας Χίλλ ἀνέλαβε τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ἀνασκαφῆς ἔχουσα εἰς τὴν διάθεσιν τῆς δεκάδα ἐργατῶν.

Ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς θόλου ὑπῆρχε μικρὰ λιθοκτιστος οἰκία, τὴν ὁποίαν ὁ ἰδιοκτήτης τῆς Νικόλαος Γκλιάτος, ἐχρησιμοποιοῖ πρὸς ἀποθήκευσιν τῶν προϊόντων τοῦ παρακειμένου ἀμπελῶνος. Πρὶν ἀρχίσωμεν τὴν ἀνασκαφὴν ἤμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ καταρρίψωμεν τὸν οἰκίσκον καὶ νὰ τὸν ἀνοικοδομήσωμεν εἰς ἄλλην θέσιν ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ τάφου. Μετὰ ταῦτα ἤρχισαμεν τὴν ἀνασκαφὴν συγχρόνως εἰς τὸν δρόμον καὶ εἰς τὴν θέσιν τῆς βυθισμένης θόλου.

Ὁ δρόμος (*εἰκ. 8*) διευθύνεται σχεδὸν ἀκριβῶς ἐκ νοτιοδυτικῶν πρὸς βορειοανατολικά, τὸ μῆκος του εἶναι 8.10 μ. καὶ τὸ πλάτος 2.30' εἶναι ἑσκαμμένος εἰς τὸ σκληρὸν πηλῶδες ἔδαφος (*ἀσπροπουλιά*, ὅπως ὀνομάζεται εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῆς Μεσσηνίας). Αἱ πλευραὶ του δὲν ἔχουν λιθίνην ἐπένδυσιν πρὸς ὑποστήριξίν των, εἶναι περίπου κάθετοι καὶ δὲν φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε πρόθεσις νὰ σκαφοῦν μὲ κλίσιν πρὸς τὰ ἔσω, ὥστε νὰ εἶναι ἄνω στενότερος ὁ δρόμος.

Ἐν πρώτοις ἐσκάφη τὸ δεξιὸν ἡμισυ τοῦ δρόμου διὰ νὰ γίνῃ δυνατόν νὰ ἐξετασθῇ ἡ

Εἰκ. 7. Ἀνώφλιον θολωτοῦ τάφου πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς.

Εἰκ. 8. Δρόμος θολωτοῦ τάφου.

πληροῦσα αὐτὸν ἐπὶ χῶσις ἐν τομῇ, καὶ οὕτω κατωρθώθη εὐκολώτερον νὰ διαπιστωθῇ, ὅτι ἀπετελεῖτο αὕτη ἐκ τεσσάρων διαδοχικῶν δαπέδων σημειουμένων διὰ λεπτοῦ στρώματος ἀνθρακιᾶς, ἀποδεικνυομένου διὰ τούτου, ὅτι μετὰ τὴν πρώτην ταφὴν καὶ ἐπὶ χῶσιν τοῦ δρόμου, ἠγοίχθη καὶ ἐπανεπληρώθη ὁ δρόμος ἐκ νέου τρεῖς φορὰς, πιθανῶς κατὰ τὸν χρόνον νέων ταφῶν. Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι εἰς ἐκάστην νέαν σκαφὴν τοῦ δρόμου μετεκινεῖτο ἡ ἐπὶ χῶσις εἰς ὀλιγώτερον ἐκάστοτε διάστημα ἔμπρὸς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἄκρον τοῦ δρόμου, τόσον μόνον ὅσον ἦτο ἀρκετὸν νὰ σχηματισθῇ μία κλιμακωτὴ κατάβασις φέρουσα ἀμέσως εἰς τὸν χῶρον τοῦ στομίου τῆς θόλου. Ἡ πιστοποίησις τῶν ἐπανειλημμένων ἀνοιγμάτων τοῦ τάφου ἐθεωρήθη παρ' ἡμῶν (ὁρθῶς, ὡς ἀπεδείχθη) κακὸν σημεῖον ὡς πρὸς τὴν εὕρεσιν ἐντὸς τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου ἀδιαταράκτου βασιλικῆς ταφῆς. Δὲν παρατηρήσαμεν κτιστὸν φράγμα εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ δρόμου, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ τέρμα αὐτοῦ, ἢ μᾶλλον ἐντὸς τοῦ στομίου, ὅπου εὗρέθησαν λείψανα δύο διαδοχικῶν τοίχων, οἱ ὅποιοι ἀπέκλειον τὴν πρόσοδον.

Τὸ στόμιον (εἰκ. 9) κατεσκευασμένον εἰς ὅλον τὸ πᾶχος τῆς οἰκοδομῆς τοῦ τάφου ἔχει πλάτος 1.65 καὶ βάθος 3 μ. περίπου μεταξὺ τοῦ προσθίου καὶ τοῦ ὀπισθίου τοῦ ἄκρου· εἶναι κατεσκευασμένον μὲ ἐπιμέλειαν διὰ μεγάλων καὶ μικρῶν ἀκανονιστῶν πλακωδῶν λίθων, ἀλλὰ σπουδαῖα τμήματα τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν γωνιῶν ἔχουν ἐξογκωθῇ καὶ ἐξολισθήσει. Ἀρχικῶς ἡ ὁροφὴ τοῦ στομίου ἀπετελεῖτο ἐκ τριῶν μεγάλων ἀνωφλίων, ἀλλὰ σήμερον μόνον τὸ μεσαῖον ἐκ τούτων ὑπάρχει εἰς τὴν θέσιν του εἰς ὕψος 3.10 ἀπὸ τοῦ δαπέδου. Τὸ ἐξωτερικὸν ἀνώφλιον ἐξηφανίσθη, τοῦ δὲ ἐσωτερικοῦ εὐρίσκονται τεμάχια εἰς τὸ μέρος ὅπου κατέπεσεν ἐκ τῆς θέσεώς του καὶ παρέσυρε τὸ ἐσωτερικὸν τμήμα τῆς εἰσόδου. Αἱ πλευραὶ τοῦ στομίου ἔχουν κλίσιν πρὸς τὰ ἔσω, ἀλλὰ οἱ τοῖχοι των ἐξέφυγον πολὺ ἐκ τῆς ἀρχικῆς των τοποθετήσεως καὶ εἶναι τώρα πλέον ἀδύνατον νὰ μετρηθῇ μὲ βεβαιότητα τὸ πλάτος τούτου κατὰ τὴν κορυφὴν.

Ἡ θόλος διαμ. 7.66 κατὰ τὴν βάσιν ἐκτίσθη μὲ πλατεῖς, σκληροὺς ἀκατεργάστους λίθους, οἱ ὅποιοι δὲν προέρχονται ἐκ λατομείου, ἀλλ' ἐκομίσθησαν ἐκ τῆς κοίτης γειτονικοῦ χειμάρρου. Αἱ

ὀριζόντιοι σειραὶ τῶν λίθων δὲν εἶναι πολὺ κανονικαὶ ἐλήφθη δὲ μόνον φροντὶς τὰ ἄκρα πρὸς τὴν εἴσοδον νὰ σχηματίζονται κανονικῶς. Ἐφ' ὅσον ἦτο δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ, ὁ τοῖχος φαίνεται ὅτι εἶχε παρὰ τὴν κορυφὴν πάχος 1 μ., εἶναι ἐκτισμένος κυκλικῶς ἐπὶ τοῦ ἀνοίγματος, τὸ ὁποῖον ἐτμήθη εἰς τὸν στερεὸν ὄγκον τοῦ λόφου καὶ φέρεται καθέτως ἀπὸ τοῦ ἐδάφους περίπου μέχρις ὕψους 1 μ. μεθ' ὃ ἀρχίζει ἡ κάμψις πρὸς τὰ ἔσω διὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς θόλου. Τὸ κεντρικὸν τμήμα τῆς θόλου κατέπεσε καὶ ὁ τοῖχος σφάζεται σήμερον εἰς ὕψος 3. 25, ἐπειδὴ δὲ τὸ ὑψηλότερον μέρος τοῦ ἦτο ἐν πολὺ κακῇ καταστάσει ἔγινεν ἀνάγκη νὰ ἐπισκευασθῇ καὶ νὰ στερεωθῇ μὲ τσιμεντοκονίαν. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν ἐλήφθησαν καὶ ἄλλα προφυλακτικὰ μέτρα πρὸς ἀποτροπὴν δυστυχήματος.

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ τάφου, ἐπειδὴ ἦτο ἀνάγκη νὰ μετακινήθωιν καὶ ἀπομακρυνθῶιν πολλοὶ λίθοι ἦτο δύσκολος καὶ ἐγένετο μὲ ἱκανὴν βραδύτητα. Ἡ κατάπτωσις τοῦ ὑψηλοτέρου μέρους τῆς θόλου ἐπροξένησε βεβαίως καταστροφὴν καὶ ἀναστάτωσιν εἰς τὰς ταφάς, ἀλλὰ ἡ μεγάλη διατάραξις καὶ σύγχυσις πού παρετηρήθη, ὅτε ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἐπὶ τοῦ δαπέδου λείψανα τῶν ταφῶν, δὲν δύνανται νὰ ἀποδοθῶν μόνον εἰς αὐτὸ τὸ συμβάν. Μικρὰ τεμάχια ἀνθρωπίνων ὀστέων εὐρίσκονται ἀτάκτως διεσπαρμένα εἰς τὴν ἐπίχωσιν καὶ δὲν ὑπῆρχε πουθενά ἐντὸς τοῦ τάφου ἄρτιος σκελετὸς μὲ τὴν ἄρθρωσιν τῶν ὀστέων τοῦ εἰς τὴν φυσικὴν θέσιν. Εἰς τὸ ἀριστερὸν ἐσωτερικὸν ἄκρον ἀνεκαλύφθη ἡ κεφαλὴ μὲ τὸ πρόσθιον μέρος ταύρου εἰς θέσιν, ἣ ὁποία ἐφαίνετο φυσικὴ καὶ εἰς τὸ κέντρον τῆς νεκρικῆς αἰθούσης εὐρέθησαν τμήματα προβάτου ἢ αἰγὸς περίπου εἰς τὴν κανονικὴν τῶν φυσικὴν συνέχειαν. Καὶ τὰ πῆλινα ἄγγεῖα ἔπαθαν ἐπίσης μεγάλην φθορὰν καὶ μολονότι συνελέξαμεν μέγα πλῆθος ὀστράκων, οὐδὲν ἄρτιον ἐξήχθη, οὐδ' εὐρέθη εἰς μίαν θέσιν ἄθροισμα ὀστράκων τοῦ αὐτοῦ θραυσθέντος ἄγγειου. Δὲν εἶδομεν μέχρι τοῦδε εἰς κανένα Μυκηναϊκὸν τάφον τόσον τελείαν διαρπαγὴν καὶ ἀναστάτωσιν καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ πρᾶγμα. Τοῦτο μόνον δύναται μὲ βεβαιότητα νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ καταστροφὴ ἔγινεν εἰς τὴν ἀρχαιότητα καὶ πρὸ τοῦ τέλους τῆς Μυκηναϊκῆς περιόδου.

Παρ' ὅλην ὁμως τὴν ἀταξίαν, ἣ ὁποία ὑπῆρχεν

εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ τάφου, κατορθώσαμεν νὰ συλλέξωμεν σημαντικὸν πλῆθος διαφωτιστικοῦ ὕλικου. Περισυνελέξαμεν μὲ μεγάλην εὐλάβειαν κάθε τι, ἀκόμη καὶ τὰ ἐλάχιστα θραύσματα ὀστέων. Πολλὰ μικρότατα πράγματα παρουσιάζονται καὶ ὅταν ἐκοσκινίζομεν τὸ χῶμα. Διὰ τῶν εἰς μεγάλην ἔκτασιν ἐντὸς τοῦ τάφου διεσπαρμένων τμημάτων ἀνθρωπίνων σκελετῶν ἡδυ-

Εἰκ. 9. Στόμιον θολωτοῦ τάφου.

νήθημεν νὰ βεβαιώσωμεν, ὅτι ἴσως δώδεκα ἦσαν οἱ ταφέντες. Μόνον δύο σκελετοὶ κείμενοι ἐπὶ τοῦ στομίου, οὕτως ὥστε νὰ προφυλάσσονται κάτωθεν τοῦ καταπεσόντος ἀνωφλίου, διέφυγον τὴν τελείαν διασκόρπισιν· ἐπειδὴ δὲ καὶ εἰς τὴν ἀντίστοιχον πλευρὰν τῆς εἰσόδου εὐρέθησαν θραύσματα ὀστέων κνημῶν, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ σκελετοὶ αὐτοὶ παρουσιάζουν τὰς τελευταίας ταφάς, τὰς γενομένας πλέον ἐντὸς τοῦ στομίου τοῦ τάφου, ἀλλ' ὁμως κανὲν ἐκ τῶν

εἰδικῶν κτερισμάτων τὰ ὅποια ἠδύναντο νὰ ἀνήκουν εἰς τὰς ταφὰς αὐτὰς δὲν ἠδυνήθημεν νὰ βεβαιώσωμεν.

Δὲν εἶναι ἀκόμη δυνατόν νὰ ἐκφέρωμεν ὀριστικὴν γνώμην περὶ τῶν ἀγγείων, διότι δὲν ἔγινεν ἀκόμη ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ τεχνίτου ἡ κατάλληλος προπαρασκευὴ τοῦ ὑλικοῦ. Ὅταν τὰ πολυπληθῆ ὄστρακα ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἠπλώθησαν πρὸς μελέτην, μᾶς παρέσχον τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι θὰ εἶναι δυνατόν ἐκ τούτων νὰ ἀνασυσταθοῦν ὀλίγα ἀγγεῖα, μολονότι, ὡς ἐσημειώσαμεν, κατὰ τὴν εὐρεσίαν των ἡ ἐλπίς μας περὶ τούτου δὲν ἦτο πολὺ μεγάλη. Εἰμποροῦμεν ἐδῶ ὅμως νὰ παρατηρήσωμεν ἀπὸ τοῦδε, ὅτι πολλὰ ὄστρακα εὐρεθέντα εἰς τὸν δρόμον καὶ ὀλίγα ἐκ τοῦ θαλάμου εἶναι κεκοσμημένα κατὰ τὸν **ἀνακτορικὸν ρυθμόν**, τοῦτο δὲ μᾶς χρησιμεύει εἰς τὴν χρονολόγησιν τῆς οἰκοδομήσεως καὶ τῆς πρώτης χρήσεως τοῦ τάφου.

Μεταξὺ τῶν μικρῶν πραγμάτων, τῶν εὐρεθέντων εἰς τὸν δρόμον καὶ εἰς τὸν θάλαμον καὶ κατὰ τὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων ἀναφέρονται πρῶτον πλεῖστα ὑπόλοιπα χρυσῶν πραγμάτων. Εὐρέθησαν πολλὰ μικρότερα ἢ κάπως μεγαλύτερα τεμάχια λεῖων χρυσῶν ἐλασμάτων, 15 ῥόδακες, 7 δισκάρια, 2 χάνδραι ἀμυγδαλοειδοῦς μορφῆς, 1 ἀσπιδοειδές, ἐν μεγαλύτερον ὅπωςδήποτε ὥραϊον ἐξαρτημάτιον ἔχον σχῆμα ἀμφορίσκου μὲ μίαν λαβὴν μὲ κοκκιωτὴν διακόσμησιν, 8 σφαιροειδῆ, 1 τετράφυλλον, ἐν ἄλλο μεγαλύτερον εἰς σχῆμα ἄνθους μὲ κυαντὴν ἔνθεσιν καὶ μία χάνδρα στρογγύλη μὲ κοκκιωτὴν κόσμησιν. Περὶ τὰ 50 μικρὰ τεμάχια λεπτοῦ συνεστραμμένου χρυσοῦ σύρματος ἐχρησίμευαν πρὸς ἔνθεσιν εἰς τὴν διακόσμησιν χαλκοῦ ἐγχειριδίου. Ὁ ἄργυρος ἀντιπροσωπεύεται μὲ ὀλίγα ἀκαθάριστα τεμάχια. Συνελέγησαν πρὸς τούτοις πολλὰ τεμάχια ἐνὸς χαλκοῦ ξίφους εἰς διαφόρους θέσεις τοῦ θαλάμου. Ἐκ τῶν λιθίνων χανδρῶν 7 διαφόρων σχημάτων εἶναι ἐκ κορναλίνης, ἄλλα τινὰ ἀπὸ πράσινον μαλακίτην καὶ 1 ἀπὸ ἀμέθυστον. Εὐρέθη πρὸς τούτοις εἰς ὥραϊος τρίπλευρος σφραγιδόλιθος φέρων γλυφὰς ἐπὶ δύο πλευρῶν. Παρατηρήσαμεν ἐπίσης μερικὰ πολὺ ἐφθαρμένα τεμάχια ἠλέκτρον. Ἀλλὰ τὰ πολὺ περισσότερα περὶ τὰ 500 τῶν μικρῶν εὐρημάτων εἶναι ἐκ πορσελάνης καὶ ὑαλώδους μάζης. Πολλὰ εἶναι χάνδραι διαφόρων μεγεθῶν καὶ σχημάτων καὶ

πολλὰ πιθανῶς κατεσκευάσθησαν διὰ νὰ χρησιμεύουν πρὸς ἔνθεσιν. Τὰ μικρὰ ταῦτα κοσμήματα, τὰ ὅποια μόνον προχεῖρως ἐμελετήθησαν ἐπὶ τοῦ παρόντος, παρουσιάζουν καὶ ὡς πρὸς τὰς μορφὰς καὶ ὡς πρὸς τὰ διακοσμητικὰ θέματα διαφορὰς ἀξιοσημειώτους ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλα ὁμοειδῆ εὐρήματα τῆς Ἀργολίδος. Ἐκ φυτικῶν σχημάτων παρατηροῦνται ῥόδακες, κλαδίσκοι μὲ φύλλα (ἢ πετρά;) φύλλα φοίνικος καὶ κρίνοι· τὸν θαλασσίον κόσμον ἀντιπροσωπεύουν ὁ ναυτίλος, ἡ πορφύρα καὶ ὄστρακα κογχυλίων· ὑπάρχουν ἀκόμη σπειροειδῆ κοσμήματα, ἅπαξ παρὰστασις ὀκτωειδοῦς ἀσπίδος, ἐν λαβυρινθοειδὲς σχῆμα καὶ ἐν εἰς σχῆμα τροχίσκου. Εὐρέθησαν πρὸς τούτοις ἐντὸς τοῦ τάφου ὀλίγα κατεργασμένα τεμάχια ἐλεφαντοστοῦ. Τὸ καλλίτερον ἐκ τούτων, πιθανῶς ἐκ τοῦ ἄνω ἄκρου κιβωτίου ἢ πυξίδος, ἔχει ἐπὶ τῶν δύο ἐξωτερικῶν ὄψεων δύο ζώνας χωριζομένας διὰ κοσμηματικῆς γραμμῆς καὶ φερούσας σειρὰν παραστάσεων ὥραϊων ναυτίλων. Ἐν ἄλλο τεμάχιον πιθανῶς ἐκ λαβῆς σκήπτρου, ἔχει ἐν μέρει σφωζομένην παράστασιν σφιγγὸς εἰς περιέργως συνεστραμμένην στάσιν, μὲ σῶμα λέοντος καὶ κεφαλὴν ἀνθρωπίνην, ἡ ὅποια εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὰ ὀπίσω.

Ἐν ἄλλο τεμάχιον πολὺ ἐφθαρμένον εἶναι κεκοσμημένον μὲ πολλὴν λεπτότητα καὶ δεξιότηχιν διὰ τοῦ γνωστοῦ θέματος σειρᾶς τριγλύφων καὶ μετοπῶν.

Ὅταν ἐκαθαρίζετο τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου παρουσιάσθησαν ἱχνη πυρᾶς εἰς διάφορα σημεῖα, τὰ ὅποια δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν ὅτι προέρχονται ἐκ θυμιάσεων ἢ ἐκ καύσεως μικρῶν θυσιῶν.

Εἰς τὰ ἄκρα τοῦ θαλάμου παρὰ τὴν βᾶσιν τοῦ τοίχου ὑπάρχουν τοποθετημένοι ἐπὶ τοῦ δαπέδου κατὰ τὴν κυκλικὴν φορὰν τοῦ τοίχου, ὅχι ὅμως εἰς κανονικὴν κατάταξιν, 12 μεγάλοι ἐπιμελῶς ὀρθογωνισμένοι καὶ ὠμαλισμένοι πωρόλιθοι τῶν ὁποίων οἱ περισσότεροι εἶναι σφηνοειδεῖς. Οὗτοι πιθανῶς ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῆς θόλου, εἰς μίαν ἐκ τῶν δακτυλιοειδῶν σειρῶν ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀποτελεῖται, ὅπως φαίνεται τοῦτο εἰς τὸν «τάφον τῆς Κλυταιμνήστρας» εἰς τὰς Μυκήνας, καὶ κατὰ τὴν πτωσὶν τοῦ κεντρικοῦ μέρους τῆς θόλου κατέπεσαν ἐκ τῆς θέσεώς των ἐπὶ τοῦ σωροῦ ὁ ὁποῖος ἦτο ἐσχηματισμένος ἐκ τῆς καταπτώσεως τῆς θόλου κάτωθεν τῆς κορυφῆς καὶ ἐκύλισαν ἐκ

τούτου πρὸς τὰς πλευρὰς εἰς τὰς θέσεις ὅπου εὐρέθησαν. Εἰς οἰκοδομικὸς δακτύλιος, ὅπως τὸν φανταζόμεθα, ἂν ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἀνωφλίου, θὰ ἀπῆτει ἀσφαλῶς πολὺ περισσοτέρους τῶν δώδεκα λίθων καὶ δι' αὐτὸ παραδεχόμεθα, ὅτι οἱ εὐρεθέντες λίθοι ἐοχημάτιζον δακτύλιον ἀρκετὰ ὑψηλότερον τοῦ ἀνωφλίου εἰς θέσιν ὅχι πολὺ ἀπομακρυσμένην ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ οἰκοδομήματος.

Ἐν τέταρτον τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου δεξιὰ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνασκαφῇ, διότι ὑπῆρχεν ἐκεῖ κτιστὴ δεξαμενὴ πλήρης ὕδατος κτισθεῖσα ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ ιδιοκτῆτου τοῦ χώρου, ἡμεῖς δ' ἐθεωρήσαμεν, ὅτι δὲν θὰ ἦτο ὀπωσδήποτε ἀνάγκη νὰ καταστρέψωμεν τὴν δεξαμενὴν, ἀφοῦ ἡ βάσις τῆς εὐρίσκετο ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου καὶ βεβαίως δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἐκεῖ κανὲν ὑπόλειμμα ἐκ τῶν ταφῶν καὶ τῶν κτερισμάτων των, πρὸς τοῦτοις δὲ ἡ καταστροφή τῆς θὰ ἐξησθῇ πολὺ τὰ πλησίον τῆς σφζόμενα μέρη τῆς θόλου καὶ ἡδύνατο νὰ προξηγήσῃ τὴν καταστροφὴν των.

Αἱ νεκρικαὶ θῆκαι ἐτμήθησαν εἰς τὸ σκληρὸν ἔδαφος βαθύτερον τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου. Ἡ μία θήκη, ἐν τῷ κέντρῳ περίπου, ἦτο μικρὰ καὶ ἀβαθὴς, μήκ. περ. 1.25 καὶ πλάτ. 0.55 καὶ 0.45 βάθους. Ἡ ἄλλη θήκη κάπως ἀκανονίστου σχήματος εὐρίσκεται ὀλίγον περαιτέρω πρὸς τὴν δεξιὰν πλευρὰν καὶ ἔχει πολὺ μεγαλειτέρας διαστάσεις μὲ μήκος 2.50, πλάτος 1.30 καὶ 1.25 βάθος. Καὶ αἱ δύο θῆκαι εἶχον ἀναταραχθῇ ἐξ ὀλοκλήρου μέχρι τῆς βάσεώς των καὶ συληθῇ, περὶ δὲ τοῦ ἀρχικοῦ των περιεχομένου μόνον μὲ συμπερασμοὺς εἰμποροῦμεν νὰ ὁμιλήσωμεν. Ἡ ἐκ μαλακοῦ χώματος ἐπίχωσὶς των περιεῖχεν, ὅπως καὶ ἡ ἐπίχωσις τοῦ λοιποῦ δαπέδου τοῦ τάφου, πολυάριθμα ἀσυναρμολόγητα τεμάχια ὀστέων, διεσκορπισμένα ψήγματα χρυσοῦ, χάνδρας ἐκ πορσελάνης καὶ ὑαλώδους μάξης καὶ ἄλλα θραύσματα. Ἐντὸς τῆς μεγάλης θήκης εὐρέθησαν καὶ δύο ἐκ τῶν μεγάλων πώρων, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλήσαμεν ὀλίγον ἀνωτέρω. Ἄν αὐτοὶ ἔπασαν ἐκ τῶν ἄνω, ἡ θήκη θὰ ἦτο τότε τοῦλάχιστον ἐν μέρει ἀνοικτή. Τὸ δάπεδον τῆς μεγάλης θήκης ἐφαίνετο καθαρὰ ὅτι εἶχεν ὑποστῇ τὴν ἐπῆρειαν ἰσχυροῦ πυρός, συνεπεία τοῦ ὁποίου τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ του ἐγένεν ξυρῶδον καὶ ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν ἐπίσης ὀλίγα ἀπηνθρακωμένα πράγματα, ὥστε πρέπει μᾶλλον νὰ

δεχθῶμεν, ὅτι ἦτο βόθρος θυσιῶν παρὰ τάφου

Ἀλλ' ὅμως, μολονότι ἡ σύλησις τοῦ τάφου εἰς παλαιότερους ἡμῶν χρόνους ἦτο κατὰ τὸ πλεῖστον τελεία, ἡ ἀνασκαφή μας εἶναι δυνατόν νὰ παρουσιάσῃ καὶ θετικὰ συμπεράσματα. Ἡ μελέτη τῶν ὀστέων ζῶων, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον ἐντὸς τοῦ τάφου, θὰ μᾶς δώσῃ νέα στοιχεῖα διαφωτίσεως περὶ τῶν ἐθίμων τῆς ταφῆς κατὰ τοὺς Μυκηναϊκοὺς χρόνους καὶ τὰ τεμάχια πηλίνων ἀγγείων, ὅταν θὰ γίνῃ ἡ ἐπεξεργασία των, θὰ συμβάλουν εἰς τὴν πληρεστέραν γνῶσιν τῆς ἐπαρχιακῆς Μυκηναϊκῆς κεραμικῆς καὶ τὰ λείψανα τῶν ἐκ πολυτίμων ὑλῶν σκευῶν καὶ κοσμημάτων θὰ ἀποτελέσουν ἀξιόλογον συλλογὴν πρὸς ἐκτίμησιν τῆς Μυκηναϊκῆς τέχνης καὶ τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ εἰς χώραν εὐρισκομένην μακρὰν τῶν Μυκηνῶν. Τὰ σημεῖα τοῦ ἀφανισθέντος πλούτου δεικνύουν ὅτι ἡ θόλος τοῦ Κάτω Ἐγκλιανοῦ ἐκτίσθη διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς τάφος βασιλέως καὶ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι ὁ βασιλικὸς κάτοχος εἶχε τὴν ἔδραν του εἰς τὸ νεωστὶ ἀνακαλυφθὲν ἀνάκτορόν τοῦ Ἄνω Ἐγκλιανοῦ.

Αἱ ὀλίγαι τάφοι, τὰς ὁποίας ἐσκάψαμεν εἰς τὴν πρώτῃν μας αὐτὴν ἐπιχείρησιν ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀνακτόρου, μολονότι δὲν ἀρκοῦν νὰ μᾶς παρουσιάσουν τὸ γενικὸν σχέδιον τοῦ οἰκοδομήματος, ἀνταποκρίνονται ὅμως πρὸς τοὺς σκοποὺς τοὺς ὁποίους ἐθέσαμεν διὰ τὴν ἐναρκτήριόν μας ἀνασκαφήν. Εὐθὺς μὲ τὰς πρώτας σκαφικὰς ἐρεῦνας μας ἐπετύχομεν νὰ εὕρωμεν τὴν θέσιν μιᾶς μεγάλης ἀκροπόλεως, ἀναντιρρήτως τὴν πρωτεύουσάν τῆς ὅλης περιοχῆς, τὴν ὁποίαν ἐζητοῦμεν, καὶ δυνάμεθα οὕτω νὰ καταστρώσωμεν ἀσφαλέστερον τὰ σχέδιά μας πρὸς μεθοδικὴν ἐξερεύνησιν τοῦ συμπλέγματος τῶν διαφορῶν ἀρχαίων τοποθεσιῶν, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν εἰς τὴν περιοχὴν. Θὰ παρέλθουν βεβαίως μερικὰ ἔτη διὰ νὰ συμπληρώσωμεν ὁλόκληρον τὸ ἔργον. Πρέπει νὰ ἀποκαλυφθῇ ὁλόκληρον τὸ ἀνάκτορον, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται μόνον του ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, ἐπίσης δὲ καὶ ἡ κάτω πόλις, ἡ ὁποία κατὰ τὰς ὑπαρχούσας ἐνδείξεις ἠπλώνετο ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως ἐπὶ τῶν χαμηλοτέρων λόφων. Καὶ ἡ ἀνασκαφή τῶν θολωτῶν τάφων, οἱ ὁποῖοι ὑπάρχουν εἰς τὴν περιοχὴν πρέπει νὰ γίνῃ καὶ δικαιούμεθα νὰ ἐλπίζωμεν,

ὅτι θὰ εὗρωμεν ἐντὸς ἐνὸς τοῦλάχιστον ἀθίκτους τοὺς βασιλικοὺς θησαυροὺς τοῦ περιεχομένου του.

Δὲν εἶναι βεβαίως ὀρθὸν νὰ ἐκφέρωμεν κατηγορηματικά συμπεράσματα ὡς πρὸς τὴν ταύτισιν τοῦ τόπου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνῆκε τὸ ἀνάκτορον, ἀφοῦ ἡ ἀνασκαφὴ μας εὗρίσκεται ἀκόμη μόλις εἰς τὴν ἀρχήν. Ἐν τούτοις τὸ μέγα ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον ἔχει τὸ πρόβλημα, μᾶς δικαιολογεῖ νὰ κλείσωμεν τὴν προσωρινήν μας ἐκθεσιν, ἀφοῦ ἐξετάσωμεν ἐδῶ ἀπὸ τοῦδε τὸ θέμα τοῦτο, ἀφοῦ μάλιστα αἱ περιορισμέναι δυνατότητες πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος περιορίζουν καὶ τὴν πιθανότητα ἐνὸς σφάλματος. Πιστεύομεν ἀσφαλῶς, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, ὅτι εὗρομεν τὴν Πύλον τοῦ Νέστορος τοῦ ὁποῖου τὸ κράτος περιελάμβανεν ἐννέα πόλεις κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς παραλίας.

Εἰς τὰς Ἑλληνικὰς παραδόσεις τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχὴν μνημονεύεται μία μόνον βασιλικὴ δυναστεία ἔχουσα τὴν ἡγεμονίαν ὁλοκλήρου τῆς νοτιοδυτικῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ διασημότερος βασιλεὺς τῆς δυναστείας αὐτῆς τῶν Νηλεϊδῶν, ὁ συνετὸς Νέστωρ, εἶναι σεβαστὸς καὶ ἰσότημος μεταξὺ τῶν Ἀχαιῶν ἡγεμόνων, οἱ ὁποῖοι ἐξεστράτευσαν εἰς Τροίαν. Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι εἰς τὰς πολλὰς πόλεις τῆς χώρας του ἀντεπροσωπεύετο δι' ὑποτελῶν ἀρχόντων, ἀλλὰ οὐδαμοῦ εἰς τὴν παράδοσιν ἀναφέρεται ἄλλος ἴσου κύρους καὶ δυνάμεως ἡγεμὼν ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ κράτους του. Πρέπει ὡς ἐκ τούτου νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ βασιλικὴ του κατοικία θὰ ἦτο ἀνάκτορον τῶν διαστάσεων καὶ τῆς ἀξίας τῶν ἄλλων διακεκριμένων Ἀχαιῶν βασιλέων, τοῦ Μενελάου καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τοιοῦτον εἶναι τὸ ἀνάκτορον τὸ ὁποῖον ἀνεκαλύψαμεν εἰς τὸν Ἄνω Ἑγκλιανόν, ἡ προέ-

χουσα ἀκρόπολις τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων εἰς τὴν δυτικὴν Μεσσηνίαν. Τὸ περιγραφικὸν ἐπίθετον «ἡμαθόεσσα», τὸ ὁποῖον ἀποδίδει εἰς τὴν Πύλον ὁ Ὅμηρος, θὰ ἤρμοζεν ἐξ ἴσου εἰς πλείστας θέσεις κατὰ μῆκος τῶν ἑκατὸν καὶ πλέον χιλιομέτρων τῆς παραλιακῆς γραμμῆς ἀπὸ τοῦ Ἀλφειοῦ μέχρι τοῦ κόλπου τοῦ Ναυαρίνου καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ, ὅτι σημειώνει μίαν ἰδιαιτέραν τοπογραφικὴν μορφήν, ἡ ὁποία δύναται νὰ ἀποδοθῇ ἀποκλειστικῶς μόνον εἰς μίαν θέσιν τῆς περιοχῆς αὐτῆς. Προσαρμόζεται τὸ ἐπίθετον ἀρκετὰ καλὰ καὶ εἰς τὴν τοποθεσίαν μας, διότι πλησίον αὐτῆς ἀφθονοῦν αἱ ὑπὸ ἄμμου σχηματιζόμεναι ἐκτάσεις καί, μολονότι ἡ θέσις τοῦ ἀνακτόρου δὲν εἶναι ἀμέσως ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἡ πρόσδοδος ἐκ τούτου εἰς αὐτήν, εἰς ἓνα ἀμμόδῃ λιμένα, εἶναι εὐκολωτάτη εἴτε εἰς τὸν κόλπον τῆς Πύλου, εἴτε εἰς τὸν μικρότερον λιμένα τῆς Βοῖδοκοιλίας ἀκριβῶς κάτωθεν τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Κορυφασίου, εἴτε καὶ βορειότερον εἰς τὴν ἀνοικτὴν παραλίαν. Ἡ θέσις τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ἑγκλιανοῦ συμφωνεῖ πρὸς τὰ γεωγραφικὰ δεδομένα τῆς Ὀδυσσεΐας πολὺ περισσότερον τοῦ Κακοβάτου, ὅπου ὁ καθηγητὴς Dörpfeld τοποθετεῖ τὴν Πύλον τοῦ Νέστορος, περὶ τὰ 50 χιλιόμετρα βορειότερον. Ἀλλὰ καὶ ἡ τόσον συντηρητικὴ Ἑλληνικὴ παράδοσις τοποθετεῖ τὴν ἔδραν τοῦ Νέστορος εἰς τόπον κείμενον ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς κλασσικῆς Πύλου. Καὶ δι' αὐτὸ γνωματεύομεν ἀδιστακτικῶς ἀπὸ τοῦδε, μολονότι μόλις ἤρchiσεν ἡ ἔρευνά μας, ὅτι τὸ νεωστὶ ἀνακαλυφθὲν ἀνάκτορον τοῦ Ἄνω Ἑγκλιανοῦ εἶναι ἡ ἔδρα τοῦ βασιλέως Νέστορος, ἡ **ἡμαθόεσσα Πύλος** τοῦ Ὀμήρου καὶ τῆς παραδόσεως.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ Εἰς ΑΝΑΓΡΑΦΗΝ ΘΙΑΣΩΤΩΝ
ΤΗΣ ΚΟΛΑΙΝΙΔΟΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ

ΥΠΟ ΧΡΙΣΤΟΥ Ν. ΠΕΤΡΟΥ-ΜΕΣΟΓΕΙΤΟΥ

Εἰς τὸν 62^{ον} (1937) τόμον τῶν Ath. Mitt., σελ. 1-12 ὁ Joh. Kirchner δημοσιεύει ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ St. Dow ἐπιγραφὰς τινὰς ἐξ Ἀττικῆς, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ ἀναθηματικὴν ἀναγραφὴν ὀνομάτων θιασωτῶν τῆς Κολαινίδος Ἀρτέμιδος (σελ. 9-11). Ὁ κατάλογος οὗτος εἶναι ἐπιγεγραμμένος ἐπὶ ἐξεργασμένου λίθου, ἐντετοιχισμένου ἀντιστρόφως εἰς τὴν ἁγίαν Τράπεζαν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Πέτρου παρὰ τὸ χωρίον τῶν Μεσογείων Καλύβια, καὶ ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Milchhöfer, Ath. Mitt., XII (1887) σελ. 282-3 ἀριθ. 180, ἀποθησαυρισθεὶς ἀκολουθῶς ἀναλλοίωτος καὶ ὡς ἀνεγνώσθη ὑπὸ τοῦ πρώτου ἐκδότου καὶ εἰς τὸν II² τόμον τῶν IG, ἀριθ. 4817, τοῦ ὁποίου τὴν ἐπιμέλειαν εἶχεν ὁ αὐτὸς Kirchner.

Περὶ τῆς ἐπιγραφῆς μετὰ ταῦτα ἐπραγματεύθη διεξοδικώτερον ἐγὼ, *Ἑλληνικά*, τόμ. Η' (1935) σελ. 228-38, στηριχθεὶς εἰς ὀρθοτέραν ἀνάγνωσιν, τὴν ὁποίαν ἐπέτυχον. Ἡ ἐργασία μου ὅμως αὕτη διέφυγε, φαίνεται, τοὺς τελευταίους ἐκδότας, διότι οὐδαμῶς ἀναφέρεται ἐν τῇ μνημονευθείσῃ δημοσιεύσει των. Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῆς παραλείψεως ταύτης μετ' εὐχαριστήσεως εἶδον ὅτι ἡ γενομένη ὑπ' αὐτῶν νέα ἔκδοσις δὲν διαφέρει κατὰ πολὺ τῆς ἰδικῆς μου ἀναγνώσεως, ἃν δ' ἐπανέρχομαι πάλιν ἐνταῦθα εἰς τὴν ἐνδιαφέρουσαν καὶ λίαν, ὁμολογουμένως, δυσανάγνωστον ταύτην ἐπιγραφὴν, πρᾶττω τοῦτο μόνον, διὰ νὰ συζητήσω ἐπὶ τινων σημείων, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ εἰρημένοι ἐκδότες παρέσχον διαφόρους ἀναγνώσεις. Ὡς βάσις θὰ χρησιμεύσῃ ἡ παρεχομένη ὑπ' αὐτῶν ἐπιτυχὴς φωτογραφικὴ ἀπεικόνισις τοῦ ληφθέντος ἐκτύπου (ἐν τῷ αὐτῷ 62^ῳ τόμῳ τῶν Mitt., πίν. 5), ὡς καὶ ἡ ἐνταῦθα παρατιθεμένη ὑπ' ἀριθ. 2 φωτογραφία, τὴν ὁποίαν ἔλαβον ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ λίθου (βλ. καὶ κατωτέρω).

Στίχ. 2. Εἰς τὴν μεταγραφὴν σημειοῦται: «*Κολαινίδι τὰ — —*», ἀλλ' ἐν τῷ ὑπομνηματισμῷ οὕτω: «*Z. 2 am Ende TA*» (σελ. 10). Εἶναι ἀμφίβολον ὅμως ὅτι τὸ μετὰ τὸ Α γράμμα εἶναι Ι, μολοντί φαίνεται ἐπὶ τοῦ δημοσιευομέ-

νου ἐκτύπου καὶ τῆς ἐνταῦθα *εικ.* 2 χάραγμά τι. ἴσως τοῦτο ν' ἀνήκῃ εἰς Υ, ὁπότε ἀποκτᾷ μεγαλυτέραν πιθανότητα ἡ γενομένη ὑπ' ἐμοῦ συμπληρωσις *Τα[υροπόλω]*.

Στίχ. 3. Ὡς πρὸς τὸ σημειούμενον ὅτι «*η = π, ebenso Z. 7. 8*» (σελ. 10) παρατηρητέον ὅτι τὸ Η δὲν ἔχει τὸ σχῆμα τοῦ Π, ἀλλ' εἶναι ὅλως ἰδιόσημον ἔχον τὴν δεξιὰν κάθετον γραμμὴν περιωρισμένην κάτωθεν τῆς ὀριζοντίας, ἥτις ἐξέχει ἐτέρωθεν, πρὸς ἀριστερὰ ἢ πρὸς δεξιὰ¹. Τοῦτο δὲ διακρίνεται καλῶς, ἰδίᾳ ἐπὶ τοῦ ἐκτύπου.

Στίχ. 9. Μετὰ τὸ ΜΗΤΗΡ νομίζω ὅτι διακρίνω τὰ ἴχνη τοῦ C, ὥστε νὰ δύναται τὸ ἐπόμενον ὄνομα ν' ἀναγνωσθῇ СЕРВΙΑ = *Σερβία*, ἀφοῦ μάλιστα ὑπάρχει καὶ ὁ ἀπαιτούμενος χώρος.

Στίχ. 13. «... *δοτος*», συμπληρωτέον μᾶλλον *Εἰσί[δοτος]*, διότι ἐν ἀρχῇ φαίνεται στρογγύλον γράμμα ὥσπερ Ε καὶ πρὸ τοῦ Δ διακρίνεται τὸ Ι.

Στίχ. 20. Ἀντὶ «*Εὐτύχη Ε — —*», θεωρῶ ὀρθοτέραν τὴν ἀνάγνωσιν *Εὐτύχης*, διότι τὸ ἐκληφθὲν ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν τελικὸν γράμμα ὡς Ε δὲν ἔχει ἐσωτερικὴν κεραίαν καὶ ἐπομένως εἶναι C.

Στίχ. 21. «*Ἀνδρουκλέως*», πρέπει ν' ἀναγνωσθῇ *Ἀγα[θο]κλέως*, διότι τὰ γράμματα ΓΑ διακρίνονται σαφῶς ἐπὶ τοῦ ἐκτύπου.

Περὶ τινων ἄλλων ἀναγνώσεων, ὡς καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ἐν γένει ζητημάτων, τῶν σχετιζόμενων πρὸς τὴν ἐπιγραφὴν, παραπέμπω εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν καὶ ἀνωτέρω δημοσίευσίν μου.

Ὡς πρὸς τὸν προορισμὸν τέλος τοῦ λίθου παρατηρεῖται ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἀνήκει «*nicht einem Altar, sondern einer Basis vielleicht mit der Artemis Kolainis*» (ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 9), ἀπορριπτομένης οὕτω τῆς ἀρχικῆς γνώμης τοῦ Milchhöfer, τὴν ὁποίαν εἶχον ἀκολουθήσει καὶ ἐγὼ, ἐνισχυθεὶς εἰς τὴν τοιαύτην μου ἐκδοχὴν ἐξ ὠρισμένων λεπτομερειῶν περὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ λίθου, τὰς ὁποίας εἶχον κατορθώσει κατὰ τὴν μελέτην μου, παρὰ τὴν δύσκολον καὶ ἀπρόσφορον θέσιν του, νὰ ἐξακριβώσω. Μετὰ τὴν γενομένην ἀμφισβήτησιν μόνον ἡ ἀποτοίχισις τοῦ λίθου θὰ ἡδύνατο νὰ λύσῃ κατὰ τρόπον ἀσφαλῆ καὶ ὀριστι-

¹ Τὴν αὐτὴν μορφήν ἔχει τὸ Η καὶ ἐν ἐπιγραφῇ, εὐρεθείσῃ παρὰ τὴν Γόρτυνα ἐν Κρήτῃ, Ἀρχ. Δελτ., 15 [1933-5] Παράρτ. σελ. 76 εἰκ. 40.

κὸν τὸ ζήτημα, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ προέβην. Οὕτω κατέστη δυνατόν νὰ μελετήσω λεπτομερῶς αὐτὸν καὶ νὰ λάβω τὰς δύο παρατιθεμένας ἐνταῦθα φωτογραφίας (*εἰκ. 1* καὶ *2*), νὰ ἐλέγξω

Εἰκ. 1. Ὁ ἐντετοιχισμένος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγ. Πέτρου τῶν Καλυβίων ἀρχιτεκτονικῶς ἐξεργασμένος λίθος.

δὲ καλύτερον καὶ τὰς μέχρι τοῦδε γενομένας ἀναγνώσεις¹.

Εἶναι τετράπλευρος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου βαίνων ἐλαφρῶς στενούμενος ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω (*εἰκ. 1*). Κατὰ τὸ ἀνώτερον τμήμα καὶ περὶ τὴν βάσιν φέρει ἐξέχουσαν κυματοειδῆ διαμόρφωσιν, συνεχιζομένην καὶ εἰς τὰς τέσσαρας πλευράς.

¹ Μετὰ τὴν μελέτην ὁ λίθος ἐντετοιχίσθη καὶ πάλιν εἰς τὴν θέσιν του, κατ' ὀρθὴν ὁμῶς διεύθυνσιν.

Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιπέδου ἐπιφανείας ἐπικάθηται συμφυῶς εἰργασμένη βάσις ἰωνικοῦ κίονος, ἀποτελουμένη ἐκ σπείρας καὶ τροχίλου ἐπ' αὐτῆς. Ἐπὶ τοῦ τροχίλου ὑπάρχει μόλις μορφούμενον στέλεχος, ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου εἶναι μὲν ἐπίπεδος, ἀλλ' οὐχὶ ἀψόγως ἐξεργασμένη. Δὲν φέρει δὲ τόρμον οὔτε ἄλλην τινὰ κοιλότητα ἢ

Εἰκ. 2. Ἡ ἐπὶ τοῦ λίθου ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή τῶν θιασωτῶν τῆς Κολαινίδος Ἀρτέμιδος.

αὐλάκα. Ἡ ἐν γένει ἐξεργασία γύρωθεν μετ' ἐπιμελείας. Ὑψος 0,67 μ., πλάτος κορμοῦ 0,25 - 0,24, μέγιστον πλάτος κάτω κυματίου 0,33, τοῦ ἄνω 0,42. Ὑψος τῆς κιονικῆς βάσεως 0,12, διάμετρος τῆς ἄνω ἐπιφανείας αὐτῆς 0,25. Διατήρησις καλή, πλὴν μικρᾶς ἐκδορᾶς εἰς τι σημείον τῆς περιφερείας ἄνωθεν τοῦ τροχίλου.

Καὶ παρὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ πραγματικοῦ σχήματος τοῦ λίθου δὲν εἶναι εὐκόλον ν' ἀποφανθῶμεν, εἰς τί ἀκριβῶς ἐχρησίμευεν οὗτος.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ διαμόρφωσις αὐτοῦ εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁμοιάζει μᾶλλον πρὸς βάσιν, ἥτις ἠδύνατο νὰ βαστάζῃ ἄγαλμα ἢ κίονα ἢ καὶ ἄλλο παραπλήσιον ἀντικείμενον, ἀλλ' ἢ ἔλλειψις οἰουδήποτε τόρμου στηρίξεως κλονίζει ἰσχυρῶς τὴν ἄποψιν ταύτην. Προτιμότερον ἴσως εἶναι νὰ ἐκλάβωμεν ὡς βωμόν, παρὰ τὸ ἀσύνηθες διὰ τὰ τοιαῦτα κατασκευάσματα σχῆμα. Ἐν ᾗ περιπτώσει πρόκειται περὶ τούτου, θὰ ἔφερην ἄνω ἐπίπεδον πλάκα ἐν εἵδει τραπέζης ἢ καὶ μαρμαρίνην λεκάνην διὰ τὰς προσφορὰς ἢ τὰς θυσίας. Τὰ τοιαῦτα δ' ἐπιθήματα ἦτο δυνατόν νὰ ἰσορροπήσουν ἐπὶ τοῦ λίθου καὶ ἄνευ ἰδιαίτερου συνδέσμου¹.

¹ Ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως κατὰ τὸ νότιον αὐτῆς τμήμα πλησίον τῆς ἐξέδρας ὑπάρχει ὁμοιόσημος λίθος, ὅστις ὁμως ἔχει οὐχὶ πολὺ κανονικὴν τὴν συμφυὴ κιονικὴν βάσιν, ἕτερος δὲ ὁμοιος παρὰ τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου. Ἀμφότεροι δὲν φέρουν ὁμοίως τόρμον, ἔχουν δὲ τὴν διάμετρον τῆς ἄνω κυκλικῆς ἐπιφανείας ἱκανῶς μικράν. Καὶ ἄλλους παρομοίους λίθους εἶδον ἐπίσης εἰς τὰ πλησίον τοῦ Διονυσιακοῦ κτίσματα, ὡς καὶ εἰς τὸ γειτονικὸν Ἀσκληπιεῖον καὶ εἰς τὸ Ὁδεῖον τοῦ Ἡρώδου. Οὗτοι ὁμως ἔχουν βραχύτερον καὶ τετραγωνικώτερον τὸν κορμόν, τινὲς δὲ φέρουν ἄνω τόρμον καὶ αὐλάκα. Πάντες οὗτοι ἐχρησίμευον ἀναμφιβόλως ὡς βάσεις στηρίξεως, καὶ μάλιστα ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Σημειωτέον ὅτι ὁ Milchhöfer ἀναφέρει καὶ ἄλλον βωμόν, προερχόμενον ἐκ τοῦ ἀρχαίου δήμου Μυρρινοῦντος, τῆς σημερινῆς Μερρέντας, (Ath. Mitt., XII [1887] σελ. 277-8 ἀριθ. 149, πρβ. καὶ IG, II² 4746), τοῦ ὁποῦ τὸν τοιοῦτον χαρακτηρισμὸν ἀμφισβητοῦν ἐπίσης δι' ἔρω-

τηματικοῦ ὁ Kirchner καὶ ὁ Dow. Φέρει καὶ οὗτος ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὴν Ἀρτεμιν Κολαινίδα, τὴν ἐξῆς:

« - - - οἱ
... ος Ἀρτ-
[ἐ]μιδι Κολα-
[ι]νίδι ἀν[ἐ]-
θηκεν. ».

Τὰ γράμματα εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ ἐνταῦθα ἐξεταζομένου θιασωτικοῦ καταλόγου ἀναγόμενα εἰς τοὺς αὐτοὺς πρὸς τοῦτον χρόνους (ἐν IG ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται εἰς μικρὸν προγενεστέραν ἐποχὴν μεταξὺ τοῦ Α' καὶ Β' μ. Χ. αἰῶνος). Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς ἐπὶ τοῦ λίθου ἀποστάσεις καὶ τὰ σωθέντα λείψανα τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀναθέτου ἐπιτρέπουν νὰ συμπληρώσωμεν τὸ ὄνομα Ἀριστόβουλος, ὅστις δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι ὁ ἕτερος τῶν ἐνταῦθα ἀναφερομένων δύο Ἀριστοβούλων, ὁ ἐπὶ ὠνόμωτος πιθανώτατα τοῦ θιασωτικοῦ συλλόγου. Οὕτω ἡ ἐπιγραφὴ λαμβάνει τὴν μορφήν:

Ἀριστ[ό]β
ουλ[ος] Ἀρτ-
[ἐ]μιδι Κολα-
[ι]νίδι ἀν[ἐ]
θηκεν.

Τὴν συμπλήρωσιν ταύτην ἐπιτρέπει καὶ ἡ κανονικὴ κατανομή τῶν γραμμάτων τοῦ ὀνόματος εἰς τοὺς δύο πρώτους στίχους, ἥτις εὐρίσκεται ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὸν συνολικὸν ἀριθμὸν τῶν γραμμάτων ἐκάστου στίχου.

ΧΡ. Ν. ΠΕΤΡΟΥ-ΜΕΣΟΓΕΙΤΗΣ

Εἰς Νεκρικὸν Ἐπιγράμμα ἐκ Ραυκοῦ

ὑπο Χριστοῦ Ν. ΠΕΤΡΟΥ-ΜΕΣΟΓΕΙΤΟΥ

Μὲ τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο ἡσχολήθησαν μέχρι τοῦδε πολλοί. Πρῶτος ἐξέδωκεν αὐτὸ ἐξ ἐκτύπου, ὅπερ ἔλαβεν ὁ ἐν Ἡρακλείῳ Καθηγητὴς Περδικάρης, ὁ Th. Baunack (Philologus, L [1891-2] σελ. 577-82), ὅστις καὶ προσέβη εἰς διεξοδικὰς ἐπ' αὐτοῦ παρατηρήσεις, μετὰ ταῦτα δὲ κατὰ σειρὰν ὁ Doro Levi ἐν τῇ ἐργασίᾳ του Silloge in corsivo delle iscrizioni metriche cretesi ἐν Studi ital. di Filol. class. (n. s.) II (1922) ἀριθ. 41 σελ. 398-9 καὶ ἡ Margh. Guarducci

ἐν Inscr. Cret., I Rhaucos 2 (σελ. 292). Πάντες οἱ ἄνωτέρω ἐδέχθησαν αὐτὸ ὡς συγκείμενον ἐκ δύο ἑλλιπῶν κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐλεγειακῶν διστίχων, εἰς ἕκαστον τῶν ὁποίων προηγεῖται τοῦ ἑξαμέτρου τὸ πεντάμετρον, παρέχοντες τὴν ἐπομένην, ὡς παραθέτει ἡ Guarducci, μεταγραφὴν:

« — — — — — μῆμα δ' ἐπερφ[α]νίος
— — — — — ψιμένω δείκνυ, Θ[έ]τι, ἡδ[η].
— — — — — τεῖδε θανὼν κεῖται folium
— — — — — τερπ[ν]ῆς δ' [v] αὐλήσιος ἰδρ[ις].
5 [Χαῖρε] Εὐθε. ».

Ὁ Α. Μ. W[oodward] ὁμῶς εἰς σύντομον κριτικὸν σημείωμα περὶ τοῦ Ι τόμου τῶν **Κρητικῶν Ἐπιγραφῶν**, ὅπερ ἐδημοσιεύθη ἐν JHS, LVI (1936) σελ. 94-7, τοὺς τέσσαρας ὡς ἐλλειπτεῖς καὶ ἐλεγειακοὺς θεωρουμένους στίχους τοῦ ἐπιγράμματος συνέπτυξεν εἰς δύο ἀκεραίους ἑξαμετρικοὺς ὡς ἑξῆς:

«Μνᾶμα δ' ὑπερφ[α]νίος ψιμένω δεικνυθ' [δ]τι ἦδ[η] |
Τεῖδε θανὼν κείται [τερπ]νᾶς ἄν' ἀλήσιος ἰδρ[ις].»

Μετέβαλε δὲ καὶ τὴν σειρὰν τῶν λέξεων τῆς ἐν τέλει ἐπικλήσεως εἰς «Εὐθε [χαῖρε].» (σελ. 96-7).

Τελευταῖος ἐπανῆλθεν ἐπ' αὐτοῦ διὰ μακρῶν παρατηρήσεων ὁ Ad. Wilhelm ἐν Wien. Stud., 56 (1938) σελ. 72-81. Οὗτος ἀποκρούει τὴν προταθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Woodward σύμπτυξιν δεχόμενος, ὡς καὶ οἱ προηγούμενοι ἐκδόται, τὸ ἐπίγραμμα ἑλλιπὲς καὶ ἐκ δύο ἐλεγειακῶν διστίχων συγκείμενον (σελ. 76). Ἐκδίδει μάλιστα καὶ συμπεπληρωμένον αὐτὸ ὡς ἑξῆς (σελ. 79):

« μνᾶμα δ' Ὑπερφάνιος
[τῆλε φίλας πατρίδος] ψιμένω δεικνυ, ὅς οἱ τι ἦδ[η]
[φροντίδι πατρώϊαι?] τεῖδε θανὼν κείται
[ἐννεακαίδεκέτης?, τερπ]νᾶς ἄν' ἀλήσιος ἰδρ[ις].»

Βλέπει δὲ διαφορὰν εἰς τὸ νόημα τῶν μετοχῶν **ψιμένω** καὶ **θανών**, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ στηρίζει τὴν ὑπόθεσιν καὶ τὴν συμπλήρωσιν ἐν γένει ὅτι πρόκειται περὶ πολίτου, ὅστις ἀπέθανε μακρὰν τῆς γενετείρας του πόλεως καὶ ἐτάφη εἰς ταύτην διὰ τῆς πατρικῆς φροντίδος¹. Διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀρχῆς τοῦ ὑποτιθεμένου α' πενταμέτρου προτείνει διαφόρους φράσεις, ὡς «**Ἀ στάλα χαίροις**» ἢ «**χαίροις**» ἢ «**χαιρέτω ἅ στάλα**», «**χαίροις καὶ σὺ χάροις**», «**Εὐθέα υἱε χάροις**» κλπ. (σελ. 80).

Τοῦ Woodward ἡ ἐκδοχὴ ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ μόνη ἀσφαλὴς καὶ ὀρθή. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀναμφισβητήτως καὶ ἐκ τῆς παρατιθεμένης ἐνταῦθα φωτογραφίας τῆς στήλης (**εἰκ. 1**), τὴν ὁποίαν ἠδυνήθην νὰ λάβω, ὅτε πρὸ καιροῦ ἠσχολήθην μὲ τὸ ἐπίγραμμα ἐν τῷ Μουσείῳ Ἡρακλείου, ὅπου ὑπηρέτουν. Εἶναι σαφῶς φανερόν ὅτι τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ λίθου δὲν λείπει, ἐξαιρέσει τῆς μικρᾶς φθορᾶς, ἥτις ὑπάρχει εἰς τὸ κατώτερον μέρος.

¹ Πρβλ. καὶ ὅσα γράφονται ἐν τῇ σελ. 81, ἐνθα ὁμῶς ἡ γνώμη αὕτη ἐκφέρεται κατὰ τι μεταβεβλημένη.

Καὶ ἡ πλαγία ἀριστερὰ πλευρὰ εἶναι ἐπίσης κανονικῶς εἰργασμένη καὶ ἀκεραία, ὡς ἐξῆλθεν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ τεχνίτου. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ σχεδιάσμα τῆς στήλης, τὸ ὅποιον παρέθεσεν ἀρχικῶς ἡ Guarducci (Inscr. Cret., I σελ. 292) καὶ ἐπανέλαβεν ἔπειτα ὁ Wilhelm (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 74) φαίνεται καλῶς ἡ ἀκεραιότης τοῦ ἀμφισβητουμένου ἀριστεροῦ ἄκρου. Κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὸ ἐπίγραμμα εἶναι ἀκέραιον. Οἱ δὲ τέσσαρες ἐπὶ τοῦ λίθου ἐπιγραφικοὶ στίχοι μετρικῶς διατασσόμενοι παρέχουν δύο πλήρη ἑξάμετρα¹. Περὶ τούτου οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία. Μόνον ἄλλαι τινὲς λεπτομέρειαι πρόκειται νὰ συζητηθῶν ἐνταῦθα.

Στίχ. 1. «Ὑπερφ[α]νίος». Τὸ ὄνομα τοῦτο οἱ προηγούμενοι ἐκδόται, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Woodward, ἐδέχθησαν ὡς ἐπίθετον. Μόνον ὁ Wilhelm (σελ. 75-6) ἐξέλαβεν ὀρθῶς ὡς τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ καὶ ἔγραψεν «**Ὑπερφ[ά]νιος**».

«**δεικνυθ' [δ]τι**». Οὕτω ὀρθῶς ὁ Woodward. Διὰ τῆς ἀναγνώσεως ταύτης ἐξαφανίζεται τὸ ὄνομα τῆς Θετίδος, ὅπερ εἶχον καθιερώσει οἱ προηγούμενοι ἐκδόται². Ὁ Wilhelm (σελ. 78-9) γράφει «**δεικνυ**» ἢ «**δεικνυς**» δεχόμενος τὸ ῥῆμα εἰς προστακτικὴν ἢ ὀριστικὴν ἔγκλισιν. «**Δεικνυ**» ὁμοίως ἔχουν καὶ οἱ ἄλλοι ἐκδόται³. Καὶ ὁ Woodward ἐπίσης, παρὰ τὴν ὀρθὴν ἀνάγνωσιν, τὴν ὁποίαν ἐπέτυχε, θεωρεῖ ἐσφαλμένως ὅτι τὸ «**δεικνυθ'**» ἔχει τετῇ ἀντὶ τοῦ «**δεικνυται**», ἐνῶ εἶναι φανερόν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ γ' ἐν. προσώπου τῆς ὀριστικῆς **δεικνυτι**, πρβλ. τοὺς ἀναλόγους κρητικούς τύπους **προδίκνυτι**, ὡς καὶ **ἱρνυτι**, ὅπερ ἐξάγεται ἐκ

¹ Παραδείγματα ἑξαμετρικῶν ἐπιτυμβίων διστίχων ὑπάρχουν καὶ ἄλλα, Kaibel, Epigr., ἀριθ. 7, 12, 76, 159, 166, 375 κλπ., ὡς καὶ ἐκτενέστεραι ποιητικαὶ ἐνόητες, συγκείμεναι ἐκ πλειόνων ἑξαμετρικῶν στίχων, πρβλ. αὐτόθι, VIII metrorum tabula σελ. 701.

² Ἐντεῦθεν ἀναιροῦνται αὐτομάτως καὶ ὅσα ὑπὸ τῆς Guarducci γράφονται ἐν Inscr. Cret., II V 51 (σελ. 81) ἐπ' εὐκαιρίᾳ ὑπομνηματισμοῦ ἐπιγράμματος τῆς Ἀξοῦ: «Ceterum Achillem in epigrammatis sepulcralibus libenter commemoravisse poëtas et titulos Creticus Rhauci repertus docet (I. C., I, XXVII, 2), ubi iuvenis defunctus cum pulcherrimo illo ac sapientissimo Thetidis filio comparatur.»

³ Ἐκ τῆς κακῆς ταύτης ἀναγνώσεως ἀπεθσαυρίσθη ὁ ἀνύπαρκτος οὗτος τύπος τοῦ ῥήματος καὶ ὑπὸ Fränkel-Meyer ἐν SGDI, IV σελ. 1116.

τοῦ διασωθέντος ὑπὸ τοῦ Ἡονχίου ἐπιθέτου **Ἐπιγνώτιος** (Bechtel, Die Griech. Dial., II σελ. 743 [§ 113] καὶ Brugmann, Griech. Gramm.³, σελ. 290-1).

Στίχ. 2. «**[τερ|π]νᾶς**». Οὕτω ἔχουν πάντες οἱ μέχρι τοῦδε ἀσχοληθέντες μὲ τὸ ἐπίγραμμα δεχόμενοι συγχρόνως μετὰ τὴν λέξιν ΚΕΙΤΑΙ τὴν ὑπαρξιν φύλλου κισσοῦ, ὅπερ μάλιστα ἀπεικονί-

ὑπάρχει, καὶ μάλιστα τοῦ Γ, ἂν καὶ σφύζεται αὐτόθι ἀβλαβὲς ἱκανὸν μέρος τοῦ λίθου. Πρέπει λοιπὸν ν' ἀναζητηθῇ ἄλλη λέξις. Ἐκ τῶν σωθέντων γραμμάτων καὶ τοῦ ὑπάρχοντος χώρου νομίζω ὅτι δυνάμεθα ν' ἀποκαταστήσωμεν **φ[α]νᾶς**. Τὸ ἐπίθετον **φανὸς** μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ **εὐθυμος, χαροπός, παιδρός**¹ ἀρμόζει ὥς ἐπίθετον τῆς αὐλήσεως. Θὰ ἦδύνατο ἐπίσης νὰ

Εἰκ. 1. Ἡ νεκρικὴ στήλη τῆς Ῥαύκου μετὰ τοῦ ἐπ' αὐτῆς ἐπιγράμματος.

ζεται καὶ εἰς τὸ σχεδιαγράφημα τῆς Guarducci (ἐνθ' ἄνωτέρω). Οὐδόλως ὅμως πρόκειται περὶ τοιούτου πράγματος, ἀλλὰ περὶ τῶν ἰχνῶν τοῦ φθαρέντος γράμματος φ. Κατὰ ταῦτα ἀποκλείεται τελείως ἡ συμπλήρωσις «**τερπ|νᾶς**», τὴν ὁποίαν ἄλλως καταδικάζει καὶ ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ χώρου. Πράγματι μετὰ τὸ ἐφθαρμένον φ ἔν μόνον γράμμα ἦδύνατο νὰ χωρέσῃ, δεύτερον δὲ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐπομένου στίχου πρὸ τῆς συλλαβῆς -- ΝΑΣ, ἔνθα ἐν τούτοις οὐδὲν ἕχνος γράμματος

συμπληρωθῇ καὶ ἡ γεν. **φ[ω]νᾶς**, ἀλλὰ δὲν παρέχει ὁμαλὸν καὶ ἱκανοποιητικὸν νόημα.

Μετὰ τὸ --- ΝΑΣ ὁρθῶς ὁ Woodward καὶ ὁ Wilhelm παρεδέχθησαν τὴν διττογραφίαν, τὴν

¹ Μὲ τοιαύτην ἔννοιαν συναντῶμεν τὸ ἐπίθετον καὶ εἰς τὸν Αἰσχύλον «**φαναῖς θυμὸν ἀλδαινονσαν ἐν εὐ-φροσύναις**» Προμ. στίχ. 538-9· ἐπανειλημμένως δὲ καὶ εἰς τὸν Πλάτωνα «**ἐκ φανοτέρου βίου ἤκουσα**» Πολ. 518 α, «**φανὸν βίον διάγοντας εὐδαιμονεῖν**» Φαῖδρ. 256 d.

ὁποῖαν πρῶτος εἶχεν ὑποδείξει ὁ Περδικάρης¹. Εἶναι σαφές ὅτι πρόκειται περὶ ταύτης, ἀφοῦ μάλιστα τὸ Α, τὸ ὁποῖον οἱ ἄλλοι ἐκδύται ἐξέλαβον ὡς Δ, εἶναι σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν ἐξεσμένον ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ τεχνίτου, ὅταν ἀντελήφθῃ τὸ σφάλμα του.

Τὴν κατακλεῖδα «[χαῖρε] Εὐθε» τῶν προηγούμενων ἐκδοτῶν ὁ Woodward μετέτρεψεν εἰς «Εὐθε [χαῖρε]», ἐπειδὴ εὗρεν ἐμπόδιον τὸν πρὸ τοῦ «Εὐθε» χῶρον, ὅστις δὲν ἦτο ἀρκετὸς διὰ νὰ συμπεριλάβῃ τὴν ἐπὶ κλησιν «χαῖρε». Ὁ Wilhelm ἐσκέφθη διαφορετικώτερον. Ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὴν γνώμην του ὅτι τὸ «Υπερφάνιος» ἀποτελεῖ τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ ἐθεώρησε τὰ ὑπὸ τὸ ἐπίγραμμα σωθέντα γράμματα ὡς ἀποτελοῦντα τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ καὶ συνεπλήρωσεν «Εὐθέ[α]» ἢ «Εὐθέ[ου]». Ἐξέφρασε δὲ προσέτι μετ' ἐπιφυλάξεως καὶ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι πιθανὸν νὰ ἐδηλοῦτο τὸ ἐθνικὸν «Ἐλευθερναῖος» («[Υπερφάνης Ἐλ]ευθε[ρναῖος]»), ὁπότε, ὡς συμπεραίνει, ὁ νεκρὸς θὰ κατήγετο ἐκ τῆς οὐχὶ πολὺ μακρὰν κειμένης Ἐλευθέρης καὶ θὰ ἐτάφη εἰς Ῥαῦκον (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 81).

Οὐδεμία ὅμως ἐκ τῶν ἐκδοχῶν τούτων εἶναι ὀρθή. Τὰ διατηρούμενα ἐπὶ τῆς στήλης γράμματα εἶναι σαφῶς ΕΥΟΠ... (βλ. εἰκόνα). Τὰ δύο τελευταῖα εἶναι μὲν κατὰ τὸ κάτω ἥμισυ ἐλλιπῆ, ἀλλὰ περὶ οὐδενὸς ἄλλου δύναται νὰ πρόκηται ἢ περὶ Ο καὶ Ρ. Τοῦ τελευταίου μάλιστα διακρίνονται καλῶς τὰ δύο κάθετα σκέλη. Κατὰ ταῦτα συμπληρῶ:

Εὐοπ[τος

ἔστασε(ν) ἢ ἔθηκε(ν)].

Τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ὀνόματος ἐνισχύει καὶ ἡ μετὰ τὸ Ρ ἄνω ὀριζοντία γραμμὴ τοῦ Τ, ἥτις διεσώθη ἐν μέρει καὶ διακρίνεται ἱκανῶς ἐπὶ τοῦ

¹ Ὁ Baunack, ἀποκρούσας τὴν παρατήρησιν τοῦ Περδικάρη, ὑπεστήριξεν (ἐνθ' ἄνωτέρω σελ. 580) ὅτι ὁ τεχνίτης ἐχάραξε Δ καὶ ἐσφαλμένως μετ' αὐτὸ τὸ Υ ἀντὶ τοῦ Α προσπαθῆσας μετὰ ταῦτα νὰ διορθώσῃ τὸ σφάλμα δι' ἀπαλείψεως τοῦ Υ. Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη τοῦ Baunack ἐλέγχεται ἐσφαλμένη ὑπὸ τοῦ λίθου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου τὸ ἐκλαμβανόμενον ὡς Δ γράμμα εἶναι πολὺ περισσότερον ἀπεξεσμένον τοῦ Υ, σχεδὸν τελείως κατεστραμμένον, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μαντεύεται μᾶλλον παρὰ νὰ διακρίνεται πραγματικῶς. Τοῦτο δ' ἀληθῶς δὲν θὰ συνέβαινε, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ γράμματος, ὅπερ ἔπρεπε νὰ διατηρήσῃ εἰς τὸν στίχον ὁ χαράκτης.

λίθου (κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ μετρίδιου εἰς τὴν εἰκόνα). Τὸ ὄνομα **Εὐοπιος** ἔχει ἤδη παραδοθῇ (Pape-Benseler, Wörterb., I σελ. 416 b). Τὸ **ἔστασε(ν)** (ἢ **ἔθηκε(ν)**) θὰ εἶχε χαράχθῃ κάτωθεν τοῦ ὀνόματος ἐπὶ τοῦ ἀποκρουσθέντος κάτω μέρους τῆς στήλης. Ἀποτελοῦν δέ, ὡς γνωστὸν, τὰ ῥήματα ταῦτα συνηθεστάτην ἐπὶ τῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν δῆλωσιν.

Συμφώνως πρὸς τὰς γενομένας παρατηρήσεις, τὸ ἐπίγραμμα λαμβάνει τελικῶς τὴν ἐξῆς μορφήν:

Μνημα δ' Ὑπερφ[ά]νιος | ψμμένω δεικνυθ' [ὅ]τι ἤδ[η] |
τεῖδε θανὼν κεῖτ[α]ι φ[α]νᾶς <αν> αὐλήσιος Ἰδο[ι]ς.

Εὐοπ[τος

ἔστασε(ν) (ἢ ἔθηκε(ν))¹.

Τὸ νόημά του κατὰ ταῦτα εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ μνήματος τοῦ ἀποθανόντος αὐλητοῦ **Ὑπερφάνους**, εἰς τὸν ὁποῖον ἔστησεν ἡ ἀνέθηκε τὴν στήλην μετὰ τοῦ ἐπιγράμματος ὁ **Εὐοπιος**, πιθανῶς ὢν πατήρ του.

Ἐν τέλει διὰ τὸν σύνδεσμον δὲ τοῦ πρώτου στίχου, ὅστις οὐδεμίαν συνδετικὴν σημασίαν ἔχει, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ἄλλη προηγούμενη πρότασις, πρὸς τὴν ὁποῖαν νὰ συνδέεται ἡ δι' αὐτοῦ εἰσαγομένη, ὑπενθυμίζω τὸ ὅμοιον κρητικὸν παράδειγμα ἐπὶ τῆς ἀναγλύπτου στήλης τῆς Λασαίας: «**Χαίρετε δὲ οἱ παριόντες, | (ἐ)γὼ δὲ φίλος καταλείπ|ω.**», Inscr. Cret., I Lasaea (σελ. 106), ὡς καὶ ἄλλας τινὰς ἐκτὸς τῆς Κρήτης περιπτώσεις, τὰς ὁποίας ἀπαριθμεῖ αὐτόθι ἡ Guarducci².

Ἡ διδομένη ὅμως ὑπὸ ταύτης ἐρμηνεία ὅτι τὸ δὲ τοῦτο εἶναι συνδετικὸν ὀφειλόμενον εἰς τὴν ὑπαρξιν προηγούμενων ποτὲ στίχων, οἱ ὁποῖοι μετὰ ταῦτα ἐξέπεσαν, δὲν μοῦ φαίνεται πιθανή. Ὡς πιθανωτέραν θεωρῶ τὴν ψυχολογικὴν ἐρμηνείαν, ὅτι δηλ. τὸ δὲ εἰς τὰς ἐν λόγῳ περιπτώσεις ἀντιστοιχεῖ μᾶλλον εἰς ἀορίστους σκέψεις καὶ νοερὰς προτάσεις μὴ ἀποκρυσταλλωθείσας εἰς φραστικὴν διατύπωσιν, τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ τρόπον τινὰ συνέχειαν, ἢ εἶναι ὥσει εἶδος εἰσαγωγικοῦ ἢ μεταβατικοῦ **δέ**, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ μὲ τὸν σύνδεσμον **καὶ** εἰς

¹ Εἰς τὴν ἀποκατάστασιν ταύτην εἶχον καταλήξει πρὸ πολλοῦ, προτοῦ ἤδη λάβω γνώσιν τῆς σχετικῆς ἐργασίας τοῦ Woodward καὶ τοῦ Wilhelm.

² Τὰ ὅμοια γνωστὰ παραδείγματα τοῦ πεζοῦ λόγου βλ. ἐν Κ. Ι. Gelzer, Die Schrift vom Staate der Athenen (Hermes, Einzelschr. H. 3 (Berlin 1937) σελ. 100-1.

τὴν νέαν ἑλληνικὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν προσέτι γλῶσσαν. Εἰς τὴν ἡμετέραν περίπτωσιν εἰδικῶς θὰ ἡδύνατο νὰ ἐκκληφθῇ ὡς ἰσοδύναμον καὶ πρὸς τὸ **τόδε**.

* *

Τὸ ἐπίγραμμα εἶναι κεχαραγμένον ἐπὶ στήλης, ἣτις εἶχεν ἐντοιχισθῇ μικρὸν ἄνωθεν τοῦ ἐδάφους ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὀψews τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ ἐν τῷ ἐκκλησιδίῳ τῆς **Παναγίας τοῦ Καλογήρου** παρὰ τὸν Ἁγ. Μύρωνα. Κατεσκευάσθη δὲ ἡ στήλη ἐκ σκληροῦ καὶ λευκοῦ λεπτοκόκκου πωρίνου λίθου καὶ φέρει ἄνω κυματοειδὲς γείσωμα, σωθὲν μόνον κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλαγίαν πλευράν, ἐνῶ κατὰ τὸ ὑπόλοιπον αὐτοῦ τμήμα ἀπεξέσθη. Ἡ ἐξεργασία καλὴ μόνον κατὰ τὴν ἐμπροσθίαν καὶ τὰς πλαγίας ὀψεις. Ἐπιφάνεια ὀπισθεν ἀνώμαλος. Ἐλλιπὴς ἐμφανίζεται ἡ στήλη κατὰ τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω μέρος φέρουσα

φθορὰς τινὰς καὶ εἰς διάφορα ἄλλα σημεῖα τῆς ἐπιφανείας. Σφζόμενον ὕψος 0,38 μ., πλάτος 0,46 (καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦ ἀετώματος 0,49) καὶ πᾶχος 0,18.

Τὰ γράμματα τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ Γ' π. Χ. αἰῶνος ἔχοντα χάραξιν λεπτὴν καὶ ἐπιμελῆ. Ὑψος 0,017-0,035 μ. Μᾶλλον εὐμεγέθη καὶ ἀπέχοντα μικρὰν ἀπόστασιν μεταξύ των εἶναι τὰ ὑπάρχοντα κάτωθεν τοῦ ἐπιγράμματος ΕΥΟΡ---, ἅτινα ἀπέχουν ἀπὸ τοῦ ἄνωθεν αὐτῶν τελευταίου στίχου 0,11 μ. Ἐχουν χρωσθῇ πάντα δι' ἐρυθρᾶς βαφῆς, τῆς ὁποίας διατηροῦνται ἀκόμη ἐντόνως τὰ ἴχνη.

Ἡ στήλη ἀπετοιχίσθη ἐκ τῆς ἀρχικῆς τῆς θέσεως διὰ τῶν ἐνεργειῶν μου κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐν Κρήτῃ ὑπηρεσίας μου καὶ ἀπόκειται ἤδη ἐν τῷ Μουσείῳ Ἡρακλείου ὑπ' ἀριθ. εὔρετ. 245.

Δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας

(1837 - 1940)

	Δραχμ.
1. <i>Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς</i> 1837-1938 (ΑΕ 1-77: πβ. πινάκιον παρὰ <Β. Λεονάρδου>, Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λεύκωμα, σ. 1-3). Σχῆμα 4ον.	
(Περίοδος Α'): τόμος 1-16 (1837-1860).	
1-7 (1837-1843): τεύχη α'-ιβ', ιγ' (καὶ ιδ'), ιε' (τεῦχος ιF' ἴδιον δὲν ἐξεδόθη), ιζ'-κθ' 8-16 (1852-1860): τεύχη λ'-νε' πωλοῦνται τάδε τὰ τεύχη: α', β', γ', δ' ἕκαστον τεῦχος	45.—
Περίοδος Β': τόμος 17-21 (1862-1874).	
17 (1862): τεύχη α'-ιβ' (τὰ τεύχη θ'-ιβ' ἐξεδόθησαν τῷ 1863): ἕκαστον τεῦχος	45.—
18-21 (1869): τεῦχος ιγ' 19 (1870): τεῦχος ιδ' 20 (1872): τεύχη ιε' καὶ ιF' (τὸ ιF' ἐξεδόθη τῷ 1873): 21 (1874): τεῦχος ιζ' ἕκαστον τεῦχος	45.—
Περίοδος Γ': τόμος 22-62 (1883-1923).	
22-62 (1883-1923): εἰς τόμος κατ' ἔτος, ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος ἕκαστος τόμος	500.—
Περίοδος Δ': τόμος 63 κέ. (1924 κέ.).	
63-75 (1924-1936): 1924, 1925-1926 (εἰς ἓνα τόμον), 1927-1928 (εἰς ἓνα τόμον), 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934/35, 1936 εἰς τόμος κατ' ἔτος μετὰ μονοστήλου κειμένου ἕκαστος τόμος . . .	500.—
76 (1937) πανηγυρικός τόμος ἑκατονταετηρίδος εἰς τρία μέρη ἑκατὸν εἴκοσιν περίπου τυπογραφικῶν φύλλων. Ἐκαστον μέρος	1000.—
77 (1938):	500.—
2. <i>Εὐρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου</i> ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Λαμπροπούλου: τόμος 1ος: 1883-1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στῆλαι 550. 1902	80.—
3. <i>Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας</i> 1837-1939 (ΠΑΕ 1-94: πβ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77-79).	
(Περίοδος Α'): τόμος 1-13 (1837-1848/9).	
1-3 (1837, 1837/8, 1838/9): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α'—Γ' συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93. 1840. (Δὲν πωλεῖται).	—
4 (1839/40): Πρακτικὰ τῆς Δ' συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840. (Δὲν πωλεῖται).	—
5 (1840/41) Πρακτικὰ τῆς Ε' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. (Δὲν πωλεῖται).	—
6 (1841/42): Πρακτικὰ τῆς Ζ' (γράφει: F') Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842	50.—
7-11 (1842/3-1846/7): Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως.	—
1-11 (1837-1846/7): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α'—ΙΑ' Γενικῆς συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκδοσις 2α. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, πίναξ 1. 1846 (1847). Δὲν πωλεῖται.	—
12 (1847/8): Πρακτικὰ τῆς ΙΒ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848	50.—
13 (1848/9): Πρακτικὰ τῆς ΙΓ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849	50.—
(Περίοδος Β'): τόμος 14-25 (1858/9-1869/70):	
14 (1858/9): Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α'+43. 1859	50.—

- 15-25 (1859/60-1869/70): Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἐταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας, 1859 60, Δραχμ.
1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864) 1863/4, 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6, 1866/7,
1867/8, 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον· ἕκαστον τεῦχος . . . . . 50.—
- (Περίοδος Γ'): τόμος 26 κέ. (1870/71 κέ.).
- 26-74 (1870, 71-1919): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1870/71 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3,
1873/4, 1874/5, 1876, 1877 κέ.—1902, 1903 κέ.—1909 (δὲν πωλοῦνται), 1907 κέ.—1915, 1916—
1919 (εἰς ἓνα τόμον). Σχῆμα 8ον· ἕκαστος τόμος . . . . . 80.—
- 75-94 (1920-1939): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1920, 1921, 1922-1924 (εἰς ἓνα τόμον), 1925-
1926 (εἰς ἓνα τόμον), 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939.
Σχῆμα 8ον· ἕκαστος τόμος . . . . . 80.—
- 3Α. Ὁργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848.
(Τεῦχος 2ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 8. 1876. (Τεῦχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24, 1894. (Τεῦχος
4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48, 1896. (Τεῦχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεῦχος 6ον),
σχῆμα 8ον, σελίδες 41, 1912. (Δὲν πωλοῦνται). —
4. Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι, ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Φυλλάδιον
1ον: 1851 (σελίδες 12, πίνακες 15· δὲν πωλεῖται). 2ον: 1852 (σελίδες ια' + 22 + 5, πίνακες 8), 3ον:
1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἐκότερον . . . . . 50.—
5. Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιτροπείας ἢ ἀναγραφὴ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρε-
χθείου γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Σχῆμα 4ον, σελίδες 21, πίνακες 8.
1853. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —
6. Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι. φυλλάδιον α' (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον,
σελίδες β' + 34, πίνακες 9. 1860. . . . . 50.—
- 6Α. Ὁ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμος καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς αὐτὸν ἐγκύκλιοι ὑπουργικαὶ καὶ ἄλλα τινά,
ἐκδιδομένα ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας πρὸς χρῆσιν τῶν κατὰ τὸ Βασιλεῖον
ἀρχῶν καὶ αὐτῶν τῶν πολιτῶν. Σχῆμα 8ον σελίδες 43. 1872. —
7. Εὐθύμιος Καστόρξης· Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ
τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς τὸ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευτῶντος. Σχῆμα 8ον, σελίδες F' + 130. 1879 . . . . . 45.—
- 7Α. Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887.
(Τεῦχος 2ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 126, 1906. (Δὲν πωλοῦνται). —
8. H. G. Lolling· Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐπιγραφικοῦ μουσείου· τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς
Ἀκροπόλεως, τεῦχος α': Ἀρχαῖκα ἀναθηματικά ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στήλαι
152 + η', πίναξ 1. 1899 . . . . . 180.—
9. Π. Καββαδίας· Τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν. Σχῆμα 8ον,
σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἰς τοπογραφικὸς. 1900. (Δὲν πωλεῖται) —
10. Π. Καββαδίας· Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ
1900. Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900. . . . . 45.—
- 10Α. <Βαλέριος Στάης>· Τὰ εἰρημίσματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθήρων (= ΑΕ 1902, στήλη 145-173/4),
εἰκόνες 21, πίνακες 8 (ταρένθετοι) + 11 . . . . . 75.—
11. Comptes rendus du congrès international d'archéologie, 1ère session: Athènes 1905. Σχῆμα 8ον, σελίδες
400, μετ' εἰκόνων. 1905 . . . . . 90.—
12. Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος· τόμος 1ος: Γλυτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάχται: Καββαδίας,
Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Λεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης,
Wolters). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + στήλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1-33). 1906 . . . . . 400.—
13. P. Cavvadias + G. Kawerau· Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890—
Π. Καββαδίας + Γ. Καβεράου· Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890.
Ἑλληνιστί καὶ γερμανιστί. Σχῆμα φύλλον, στήλαι 150 + σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906/7 . . . . . 600.—
14. Χρῆστος Τσουντας· Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. Σχῆμα 4ον στήλαι ιF' + 432,
εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908 . . . . . 600.—
15. Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου· Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παραστήματος Εὐβοϊκῶν ἐπι-
γραφῶν Σχῆμα 4ον, στήλαι β' + 103, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910 . . . . . 150.—
16. Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης· Κατάλογος τοῦ μουσείου Λυκοσούρας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες
74. 1911 . . . . . 60.—
- 16Α. <Βασίλειος Λεονάρδος>· Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος ἀναγραφὴ. Σχῆμα 4ον σελίδες 4. 1912. (Δὲν πωλεῖται) —
- 16Β. <Βασίλειος Λεονάρδος>· Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 8. 1912. (Δὲν πωλεῖται) —
17. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος· Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας· τεῦχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40,
εἰκόνες 2). 1915 . . . . . 60.—

18.	Γεώργιος Κ. Γαρδίκας· Μελετήματα ἀρχαιολογικά. Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915	15.—
19.	Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλος· Τοπογραφία τῶν Δελφῶν· τεύχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912-1917	50.—
20.	Βαλέριος Στάης· Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920	50.—
21.	Georgius P. Oeconomus· De profusionum receptaculis sepulchralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis. Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921	60.—
22.	Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλος· Ὁ ἀποτυμπατισμός, συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ὦν 7 παρένθετοι. 1923	80.—
23.	Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος· Γραπταὶ στήλαι Δημητριάδος—Παγασῶν. Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 233, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἑγχρωμοὶ 10. 1928	1200.—
24.	Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς· Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928.	225.—
25.	Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος· Ὁ Λόρδος Ἑλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνά τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομεῖς 1440-1837. Σχῆμα 8ον, σελίδες κF'+257, πίνακες 5. 1930.	250.—
26.	Ἰωσήφ Χατζιδάκης· Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 74. 1931	60.—
26A.	Γεώργιος Σωτηρίου· Χριστιανικαὶ Θῆβαι (= ΑΕ 1929). Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εἰκόνες 270 πίνακες 5. 1931	500.—

Νέα σειρὰ ἐκδόσεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὑπὸ τὸν τίτλον:

Ἀρχαῖοι τόποι καὶ μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος.

1.	Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλος· Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν. Σχῆμα 16ον, σελίδες 144, εἰκόνες 100, χάρται 3. 1935	65.—
2.	Κ. Kourouniotes· Eleusis. A guide to the excavations and the museum. Σχῆμα 16ον, σελίδες 127, εἰκόνες 71, χάρτης 1. 1936	60.—

Ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πωλοῦνται καὶ τὰ ἐξῆς συγγράμματα:

1.	Βασίλειος Λεονάρδος· Ἡ Ὀλυμπία. Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901	100.—
----	---	-------

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Πανεπιστημίου 20)· περὶ δὲ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἑταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (77^{ος}) τόμος τῇ 30^ῃ Ὀκτωβρίου 1940.

NEA BIBLIA

---

1. **Carpenter, R. — Bon, Ant.:** The defenses of Acrocorinth and the lower town. Cambridge, Mass.: Harvard Univers. Press, 1936. 4° σ. XVI + 315, π. 10, χάρτ. 1 (Corinth, vol. 3, P. 2).
2. **Heurtley, W. A.:** Prehistoric Macedonia. Cambridge 1939. 4° σ. XXVI + 275.
3. **Inscriptiones Graecae.** Vol. 12, Suppl.: Inscriptiones Graecae insularum maris Aegaei praeter Delum. Ed. Fr. Hiller de Gärtringen. Berolini: De Gruyter, 1934. 2° σ. VIII + 247, π. 2.
4. **Μπαλάνου, Ν.:** Les monuments de l'Acropole, relèvement et conservation. Paris: Massin et Lévy, (1938). 4° σ. 119, π. 20 + 147.
5. » » : Ἡ ἀναστήλωσις τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, Προπύλαια, Ἐρέχθειον, Παρθενών. Ἐν Ἀθ. 1940. σ. 145, σχέδ. καὶ καμπύλαι 23, εἰκ. 147.
6. **Payne, H.:** Perachora. Oxford: Clarendon Press, 1940. 4° σ. XIV + 271, π. 140.
7. **Picard, Ch.:** Manuel d'archéologie Grecque. La sculpture. II, 1-2; Paris: Aug. Picard, 1939. 8°, σ. 1016.
8. **Rodenwaldt, G.:** Die Bildwerke des Artemistempels von Korkyra. Berlin: Gebr. Mann, 1939. 4° σ. 208, π. 34 («Korkyra» Bd. 2).
9. **Σωτηρίου, Γ. Α.:** Κεφάλια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Πατριαρχικὸς ναὸς καὶ Σκευοφυλάκιον. Ἐν Ἀθ. 1937. 4° σ. 114, π. 64.
10. **Welter, G.:** Aigina. Berlin: Gebr. Mann, 1938. 8° σ. 134.